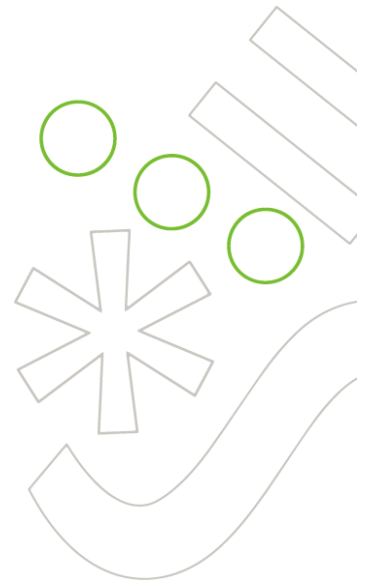

**SOCIÁLNÍ PRÁCE
JAKO NÁSTROJ PROSAZOVÁNÍ
LIDSKÝCH PRÁV**

**a zkušenosti z oblasti sociální práce
v období koronavirové krize**

**SOCIAL WORK
AS A TOOL FOR HUMAN RIGHTS
ENFORCEMENT**

**and Experience from the Field of
Social Work during Coronavirus
Crisis**

Sborník textů z XVII. ročníku mezinárodní vědecké konference
Hradecké dny sociální práce
Hradec Králové 17. 9. 2020

Ústav sociální práce, Filozofická fakulta
Univerzita Hradec Králové

**Gaudeamus
2020**

Za obsah textů a původnost sdělení odpovídají autoři.

ISBN 978-80-7435-802-9

XVII. ročník konference Hradecké dny sociální práce se konal pod záštitou ministryně práce a sociálních věcí **Dipl.-Pol. Jany Maláčové, MSc.**

Finančně a sponzorsky konferenci podpořili:

Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR

Univerzita Hradec Králové, Filozofická fakulta

Magistrát města Hradec Králové

Královéhradecký kraj

Organizátoři děkují společnosti **Člověk v tísni** za poskytnutí dokumentárních filmů v rámci projektu **Promítej i ty!**

Poděkování patří společnosti **Duracfilm**, která poskytla autorská práva k promítání českého dokumentu *Žal žen*.

VĚDECKÝ VÝBOR A ČESTNÉ PŘEDSEDNICTVO KONFERENCE

prof. Ing. Kamil Kuča, Ph.D.

prof. Walter Lorenz, M.Sc., Ph.D.

Mgr. Jan Prouza, Ph.D.

ORGANIZAČNÍ VÝBOR KONFERENCE

Předseda konferenčního výboru

Mgr. Jan Hloušek, Ph.D. – Univerzita Hradec Králové, ČR

Manažerka konference

Mgr. Lucie Smutková, Ph.D. – Univerzita Hradec Králové, ČR

Členové organizačního výboru

Simona Kučerová – Univerzita Hradec Králové, ČR

Mgr. Lenka Neubauerová, Ph.D. – Univerzita Hradec Králové, ČR

Mgr. Lenka Staňková – Univerzita Hradec Králové, ČR

Ing. Veronika Škodrnová – Univerzita Hradec Králové, ČR

Mgr. et Mgr. Daniel Štěpánek – Univerzita Hradec Králové, ČR

Bc. Tomáš Vodička – Univerzita Hradec Králové, ČR

Ing. Mgr. Bohdan Koucký, LL.M., MBA.

Obsah

O konferenci.....	7
About the Conference.....	9
Sekce č. 1: Prosazování lidských práv v kontextu sociálně-ekonomických tlaků	11
Neoliberalismus – sociální darwinismus v novém hávu	11
Miroslav Kappl.....	11
Depolitizace sociálních problémů a lidská práva	21
Radka Janebová.....	21
Potentiality dětí v náhradní rodinné péči, jako způsob uplatňování lidských práv opírající se o vlastní očekávání	34
Karel Řezáč	34
Doplatek na bydlení před Ústavním soudem	41
Filip Rigel.....	41
Nedovolené truchlení: když kolektivní normy ztěžují individuální truchlení.....	45
Jan Kaňák, Barbora Racková, Sylvie Stretti	45
Využití nových technologií v sociálním poradenství – Chatbot jako záměr.....	52
Martin Smutek; Jan Hloušek; Vojtěch Růžička	52
Sekce č. 2: Lidská práva jako jedno z dilemat sociální práce v praxi a výuce	59
Lidská práva jako součást vzdělávání sociálních pracovníků	59
Lenka Nádvorníková, Kateřina Brzáková Beksová	59
Přítomnost a zastoupení závažných poruch řečové komunikace u seniorů v sociálně zdravotní péči v domovech pro seniory	67
Lenka Neubauerová.....	67
Truchlení osob s mentálním postižením: Fenomén smrti, proces truchlení a mentální postižení	76
Kristýna Janyšková, Jan Šiška	76
Faktory působící na životní zmysluplnost v období senia	83
Petra Dzurmanová	83
Zjišťování dostupnosti, povahy a kvality komunitních pobytových služeb pro osoby s mentálním postižením v České Republice.....	94
Šárka Káňová, Kristýna Janyšková, Karel Řezáč, Julie Beadle Brown, Jan Šiška.....	94
Vliv pozdně moderní společnosti posedlé riziky na realizaci práv dětí a vlastních rodičů na kontakty	99
Sabina Zdráhalová.....	99
Možnosti podpory a rozvoje rodičovských kompetencí v kontextu poskytování sociálně právní ochrany dětí.....	109
Lucie Smutková.....	109
Vzdělávání sociálních pracovníků v období mimořádných opatření v rámci koronavirové krize	115
Daniela Květenská, Sabina Zdráhalová, Karel Myška.....	115
Sekce č. 3: Participace klientů při prosazování jejich práv	122
Odolnost dítěte s rodičem ve výkonu trestu odnětí svobody	122
Monika Punová	122
Participace uživatelů sociálních služeb na rozhodovacích procesech v oblasti financování sociálních služeb na úrovni obce jako možný příklad prosazování jejich práv	127
Miroslav Pilát	127
Porovnanie kvality života seniorov v domácom a inštitucionalizovanom prostredí.....	136
Petra Dzurmanová.....	136

Aktivity a výstupy kurzu sebeobhájců	146
Štěpán Matuška, Adam Gajdoš	146
Socio-kulturní animace jako nástroj zapojování komunity při obhajování jejích zájmů.....	150
Jan Hloušek; Zuzana Hloušková; Veronika Obrovská	150
Policy advocacy a zapojení klientů sociální práce – význam a výzvy.....	159
Agnieszka Zogata Kusz.....	159
Život v sociálně vyloučené lokalitě - dopady na vzdělávací dráhu dětí.....	166
Gabriela Caltová Hepnarová, Pavla Svatoňová, Šárka Jirásková, Dora Dragounová ...	166
Sekce č. 4: Zkušenosti z oblasti sociální práce v období koronavirové krize	173
Interdisciplinární přístup pri riešení situácie vo vylúčených komunitách.....	173
Emma Valigurská, Jana Levická.....	173
Právo na bydlení jako past pro sociálního pracovníka.....	179
Henrieta Votíková	179
Dluhové poradenství jako sociální prevence v době korona-virové krize	187
Dagmar Svobodová.....	187
Ohrožené rodiny s dětmi a pomoc v rámci Covid karantény.....	196
Petr Fabián, Lucie Geršičová, Markéta Vnenková	196
Život rodin s dětmi s poruchou autistického spektra počas pandémie COVID-19	203
Barbora Kolková, Miriam Slaná	203
Odborné sociální poradenství Alzheimer poradna Vysočina v době koronavirové krize.....	212
Martina Matějková; Marcela Rýpalová.....	212
Sociální služba osobní asistence v době koronavirové krize v České republice.....	216
Ivana Havránková, Jana Levická	216
Význam dobrovolnictva počas pandémie Covid-19	223
Erika Štangová	223
Kvantitativní deskriptivní analýza dat projektu #delamcomuzu a implikace pro praxi sociální práce	230
Jan Kaňák	230
Sekce č. 5 / 5th Section: Social Work as a Tool for Human Rights Enforcement - International issues of social work	237
Social and Legal Aspects of Monitoring Individuals to Gain Control of the Pandemic.....	237
<i>Sociální a právní aspekty monitorování jednotlivců za účelem získání kontroly nad pandemií</i>	237
Olga Sovova, Hans-Jørgen Wallin Weihe.....	237
Legal and Social Issues of the Best Interest of a Child when Delivering Healthcare under Exceptional Circumstances	244
<i>Právní a sociální otázky nejlepšího zájmu dítěte při poskytování zdravotní péče v mimořádných podmínkách</i>	244
Olga Sovova, Hans-Jørgen Wallin Weihe.....	244
Where shall the exceptions end?	253
Daniel Štěpánek; Michal Trousil.....	253
Experience with Socio-cultural Animation amongst Community Workers in Hradec Králové Region – Reflection Based on 2 Years Project	259
Martin Smutek.....	259
Socio-cultural Animation and Human Rights in the context of social intervention: practices of a street-work team, in Portugal	266
Mário Montez, Miguel Costa, Raquel Costa.....	266

O konferenci

Mezinárodní vědecká konference XVII. Hradecké dny sociální práce 2020 (HDSP 2020) Téma konference: Sociální práce jako nástroj prosazování lidských práv a zkušenosti z oblasti sociální práce v období koronavirové krize

Globální vymezení sociální práce formulované *Mezinárodní federací sociálních pracovníků* zdůrazňuje jako jeden z klíčových principů sociální práce princip lidských práv. Podle *Prohlášení Mezinárodní federace sociálních pracovníků o etických principech* by sociální pracovníci a pracovníci měli prosazovat základní a neodcizitelná lidská práva všech lidských bytostí. Měli by respektovat přirozenou hodnotu a důstojnost všech lidí a jejich individuální, sociální a občanská práva. Podle *Etického kodexu Společnosti sociálních pracovníků České republiky* by sociální pracovníci a pracovníci měli v praxi dbát na dodržování lidských práv u skupin a jednotlivců tak, jak jsou vyjádřena v dokumentech relevantních pro praxi sociálního pracovníka, a to především ve Všeobecné deklaraci lidských práv, Chartě lidských práv Spojených národů a v Úmluvě o právech dítěte a dalších mezinárodních deklaracích a úmluvách. Dále by se měli řídit Ústavou, Listinou základních práv a svobod a dalšími zákony České republiky, které se od těchto dokumentů odvíjejí.

Z národních i mezinárodních dokumentů vyplývá, že lidská práva by měla být východiskem, vodítkem pro praxi i cílem sociální práce. Ta by měla podle komentáře ke globální definici sociální práce přispívat k prosazování práv první, druhé i třetí generace. Práva první generace zahrnují individuální občanská práva jako například právo na svobodu pohybu a pobytu, na soukromí, na svobodu projevu či svobodu před svévolným zadržením a politická práva, k nimž patří právo volební. Práva druhé generace se orientují na práva sociální, ekonomická a kulturní, mezi nimiž jsou pro sociální práci podstatná zejména práva na přiměřenou úroveň vzdělání, na zdravotní péči, na bydlení a na menšinový jazyk. Práva třetí generace se zaměřují na nově definovaná kolektivní práva jako například právo na zdravé životní prostředí, právo na snižování ekonomických nerovností mezi rozvojovými a rozvinutými státy či práva menšin. Jak vyplývá z Prohlášení Mezinárodní federace sociálních pracovníků o etických principech, tak prosazování lidských práv není vůbec jednoduchým posláním, protože může být komplikované zajistit vhodnou míru rovnováhy mezi vzájemně kolidujícími lidskými právy – například právy individuálními a právy kolektivními či právy občanskými a právy kulturními. Jak je sociální práce připravená rozšiřovat své pole působnosti a zaměřovat se kromě práv první a druhé generace i na „nová lidská práva“ třetí generace?

Prosazování lidských práv ze strany sociální práce se stává stále více obtížným i díky současné neoliberalizaci společnosti. Všudypřítomný globální nátlak na omezování sociálního státu a rozmáhající se individualistické a meritokratické hodnoty vedou na jedné straně k růstu sociálních nerovností a chudoby a na straně druhé zpochybňují legitimitu pomoci chudým. Státy se stále méně zaměřují na garantování lidských práv, a naopak upírají více pozornosti na vymáhání povinností a sankcionování těch, kteří nezvládají plnění občanských povinností. Finanční závislost sociální práce na státu může v tomto kontextu vést k fatální otázce, jak prosazovat práva klientů ve společnosti, která od sociální práce stále více očekává kontrolu lidí, spíše než jejich podporu a iniciování změn na mezo a makro úrovni. V této souvislosti je velkou neznámou, jak budoucnost sociální práce ovlivní pandemie koronaviru COVID-19.

V kontextu pandemie nelze opomíjet hrozbu posilování různých podob disciplinární moci, ospravedlňovaných potřebou chránit členy společnosti před rizikem ohrožení jejich zdraví či života. Je otázkou, zda široká plejáda kontrolních a na posílení kázně zacílených projevů působení „biomoci“ nebude upřednostňovat udržení zdraví kapitalistické ekonomiky před lidskými právy. Takový posun by mohl přispět k dalšímu oklešťování práv nejzranitelnějších skupin lidí. Pokud se tato černá vize naplní, je možné, že vyvolá aktivizaci a kolektivní sebeorganizaci nejružnějších sociálních hnutí, jejichž cílem bude prosazovat sociální změny ve prospěch ohrožených skupin. A s tím souvisí další klíčová otázka: Budou sociální pracovníci a pracovníci jejich součástí, či nikoliv?

Hlavním řečníkem mezinárodní konference XVII. Hradecké dny sociální práce 2020 byl prof. Walter Lorenz, který je osobností evropského formátu na poli sociální práce a mj. spoluzaložil *European Journal of Social Work* a *Social Work & Society*. Na konferenci přednesl téma „Potvrzování hodnot a principů sociální práce v době koronavirové krize“.

Doprovodný program konference tvořilo mj. promítání filmů se sociální problematikou. Organizátoři děkují společnosti Člověk v tísni za poskytnutí dokumentárních filmů v rámci projektu „Promítej i ty!“. Na konferenci byly promítány filmy „Ada na radnici“ a „Ahoj, robote“, přičemž následovala diskuze o nastolených tématech (např. nahrazování mezilidských kontaktů robotem, rizika kolonizace přirozeného světa technologickou mocí, občanský a politický aktivismus).

Velké poděkování patří společnosti Duracfilm, která poskytla autorská práva k promítání českého dokumentu „Žal žen“. Film otevřel, pro některé účastníky konference, nové téma environmentálního žalu a možnosti občanského aktivismu v kontextu environmentální krize. Význam problému potvrdil i hlavní řečník konference XVII. HDSP prof. Walter Lorenz, který upozornil na existenci tzv. green social work.

About the Conference

Conference Topic: Social Work as a Tool for Human Rights Enforcement and Experience from the Field of Social Work during Coronavirus Crisis

Global definition of social work formulated by the International Federation of Social Workers emphasises the principle of human rights as one of the key principles of social work. Social workers should enforce fundamental and inalienable human rights of all human beings according to the Proclamation of Federation of Social Workers about Ethical Principals. They should respect natural value and dignity of all people and their individual, social and civil rights. According to the Code of Ethics of the Society of Social Workers of the Czech Republic the social workers should ensure respect of human rights for groups and individuals in practice as they are reflected in documents to social worker practice, in particular in the Universal Declaration of Human Rights, in the United Nation Charter of Human Rights and the Convention of Child's Rights and other international declarations and conventions. They should also be governed by the Constitution, the Charter of the Fundamental Rights and Freedoms and other Acts of the Czech Republic, which derive from these documents.

National and international documents show that human rights should be a starting point to the guide of practice as well as the aim of social work. According to the commentary of the global definition of social work it should contribute to the enforcement of the first, second and also the third generation. The rights of the first generation include individual civil rights for example the right of movement and residence, privacy, the right of freedom of expression or freedom from arbitrary detention or political rights, which includes the rights to vote. The second-generation rights focus on social, economic and cultural rights, including the rights to the adequate level of education, health care, living and a minority language. The rights of the third generation focus on newly defined collective rights for example the right to the healthy environment, the right to reduce economic inequalities between developing and developed countries or minority rights. As stated in the Declaration of the International Federation of Social Workers on Ethical Principals, thus the enforcement of human rights is not a simple mission at all, because it might be complicated to ensure a suitable level of balance between mutually colliding human rights – for example with individual rights or collective rights or civil rights or cultural rights. How is the social work prepared to expand its scope and to focus on also on “new human rights “of the third generation in addition to the first and second generation?

The enforcement of human rights in terms of social work is becoming increasingly difficult due to the current nonlinearization of the society. The ubiquitous global pressure to curb the welfare state and the growing number of individual and meritocratic value that leads to the increase of social inequalities and poverty on one hand and on the other it questions the legitimacy of helping to poor ones. States are less and less focusing on the human rights' guarantee and on the contrary they pay more attention to the enforcement of duties and sanctioning those who fail to fulfil civil duties. In this context financial dependence of social work on the state can lead to the fatal question, how to enforce clients' rights in society that is increasingly expecting people to be controlled rather than to support them and initiate changes at the mezzo and macro levels. And therefore, is largely unknown how the future of social work will be affected by the coronavirus pandemic COVID-19.

In the context of the pandemic, the threat of strengthening of various forms of disciplinary power cannot be ignored, justified by the need to protect the members of the society against the risk endangering their health or their lives. A question arises, whether a broad constellation of control and discipline-oriented manifestations of the action of so called “biopower” would not favour the maintenance of health of the capitalist economy over human rights. Such a shift could further curtail the rights of the most vulnerable groups of people. If this black vision is fulfilled, therefore is possible that it would provoke an activation and collective self-organization of several social movements, with the aim to promote social changes for the benefit of vulnerable groups. And there is another key question: Will social workers be part of them or not?

The main speaker of the international conference XVII. Hradec Days of Social Work 2020 was prof. Walter Lorenz, who is a European well known figure in the field of social work and co-founded the European Journal of Social Work and Social Work & Society. He presented at the conference the topic "Affirmation of values and principles of social work in the time of the coronavirus crisis".

Accompanying program of the conference XVII. HDSP 2020 consisted of screenings of films with social issues. The organizers thank People in Need organization for providing documentaries. The conference screened the films "Ada at the Town Hall" and "Hello, Robot", followed by a discussion on the issues raised (eg. replacement of human contacts by a robot, risks of colonization of the natural world by technological power, civic and political activism).

Many thanks to Duracfilm company, which provided the copyright for the screening of the czech documentary "Grief of Women". The film opened, for some conference participants, a new topic of environmental grief and the possibilities of civic activism in the context of the environmental crisis. The importance of the problem was also confirmed by the main speaker of the XVII. HDSP conference prof. Walter Lorenz, who pointed out the existence of so-called green social work.

Sekce č. 1: Prosazování lidských práv v kontextu sociálně-ekonomických tlaků

Neoliberalismus – sociální darwinismus v novém hávu

Neoliberalism - social Darwinism in a new guise

Miroslav Kappl¹

Abstrakt

Cílem příspěvku je popsat základní východiska dominantní neoliberální ideologie a její nepříznivé dopady na soudobou sociální politiku a sociální práci. Příspěvek podrobuje tato ideová východiska neoliberální filozofie kritickému přehodnocení a v návaznosti na to nabízí alternativní úhel pohledu na některá z jejich základních témat. V souvislosti s tím upozorňuje na nezbytnost změn v našem vnímání tématu sociální spravedlnosti a konceptu základních lidských práv. V druhé části příspěvek předkládá několik doporučení, na jaké cíle a východiska by se sociální politika měla v nejbližší budoucnosti orientovat.

Klíčová slova: Neoliberalismus. Sociální politika. Sociální práce. Darwinovská levice.

Abstract

The paper aims to describe the basic principles of the dominant neoliberal ideology and its adverse effects on contemporary social policy and social work. The paper subjects these ideological bases of neoliberal philosophy to a critical reassessment and, in connection with this, offers an alternative point of view on some of their essential topics. In connection with this, the text of the article draws attention to the need for changes in our perception of the topic of social justice and the concept of fundamental human rights. In the second part, the paper presents several recommendations on what goals and starting points social policy should focus on in the near future.

Keywords: Neoliberalism. Social policy. Social work. Darwinian left.

1. Úvod

Bez nadsázky lze říci, že neoliberalismus je dominantní ideologií euroatlantické civilizace. Po pádu komunistického bloku nemá tato ideologie žádného vážnějšího konkurenta. Uvažování o jakýchkoliv alternativách naráží na četná úskalí, ať již v otázce toho, čím by neoliberalismus měl být nahrazen, či jakým způsobem by se tak mělo stát. Východiska neoliberalismu nám připadají tak samozřejmá, že si stěží dokážeme představit jiný životaschopný model uspořádání naší sociální reality. Hodnoty individuální svobody a konzumního blahobytu jsou pro mnohé z nás celkem dosti zásadní a zatím se nenabízí model, který by jejich naplňování dokázal garantovat v takové míře jako právě neoliberalismus. Nicméně užívání si výtěžků svobody a blahobytu se netýká nás všech. Je stále více zřejmé, že i neoliberalismus, stejně jako komunismus marxistického typu či různé varianty fašismu, můžeme spolu s Ericem Voegelinem považovat za další politické náboženství, spíše než za realisticky založenou ideologii. Ani neoliberální utopii se v praxi nedaří zahrnout všechny občany do slíbeného pozemského ráje a tento fakt si začínají uvědomovat i příslušníci ztenčujících se středních vrstev. Nabízí se otázka, jestli není něco špatně se základními principy neoliberální ideologie

¹ Ústav sociální práce, Filozofická fakulta, Univerzita Hradec Králové; miroslav.kappl@uhk.cz; Tel.: +420-493331544

a způsoby jejich aplikace v každodenní realitě. A právě na tuto otázku reaguje cíl tohoto příspěvku: kriticky popsat základní východiska neoliberální ideologie a její nepříznivé dopady na soudobou sociální politiku. V návaznosti na to text nabízí alternativní perspektivu v podobě darwinovské levice, jejíž základy nejsou postaveny na klasickém marxismu a jeho novějších variantách, ale vychází z moderní sociobiologie. Pravděpodobně nemůže plně uspokojit zastánce krajní svobody či naprosté rovnosti, ale i přesto formuluje koncept, který do sebe dokáže ve vysoké míře zahrnout obě tyto hodnoty v jedné organické vizi.

2. Definice a hlavní principy neoliberalismu

Většina definic neoliberalismu se shoduje, že se jedná o ideologii a model politiky, „který zdůrazňuje hodnotu konkurence na volném trhu“. (Smith, 2019) Volný trh je podle tohoto modelu „nejúčinnější alokací zdrojů“, kdy stát v jeho zájmu garantuje maximální „svobodu obchodu a kapitálu“ a naopak užívá jen minimální „zásahy do ekonomických a sociálních věcí“. (Smith, 2019) Neoliberalismus se od moderního liberalismu liší svým radikálním příklonem ke klasickému liberalismu 19. století a odmítá snahy moderního liberalismu vytvořit přijatelný model sociálního státu, který si klade za cíl odstranit chudobu, nerovnost a diskriminaci a usiluje o dostupnou zdravotní péči a vzdělání pro všechny bez ohledu na jejich majetkové poměry. Důležitou teoretickou oporou neoliberalismu se stala díla autorů Friedricha von Hayeka a Milтона Friedmana, kteří vnímali státní regulace ekonomiky a státem řízený systém sociálního zabezpečení jako ekonomicky a eticky problematické. (Smith, 2019)

Neoliberalismus se na politické scéně začal šířeti prosazovat od konce 70. let 20. století, především za vlády amerického prezidenta Ronalda Reagana a britské premiérky Margaret Thatcherové. (Smith, 2019) S počátkem 90. let po ukončení studené války se neoliberální doktrína stává populární i v dalších státech Evropy, Asie, Afriky a Jižní Ameriky. Důležitou úlohu při šíření neoliberálních politik sehrály mezinárodní organizace jako Světová banka, Mezinárodní měnový fond a Světová obchodní organizace, které s jemným či více důrazným nátlakem přesvědčovaly vlády o přijetí nutných ekonomických reforem, které obvykle zahrnovaly osekání veřejných výdajů a tlak na privatizaci veřejných služeb. (George in Smith, 2012) I když hospodářská krize z roku 2007 a následná recese poukázaly dle mnoha ekonomů na skutečnost, že neoliberální ekonomie možná není úplně nejvhodnějším modelem fungování ekonomiky, dominantní pozice liberální ideologie přesto zůstala v zásadě neotřesená. (Smith, 2019)

Přijetí neoliberalismu se v politickém rozhodování projevilo (a nadále projevuje) mnoha různými způsoby. Přijímání politických reforem obvykle vycházelo z přesvědčení, že stát je ve srovnání s volným trhem vždy méně efektivní. Proto řada reforem mířila na privatizaci veřejných služeb s příslibem, že konkurence na volném trhu dokáže vygenerovat tyto služby ve vyšší kvalitě a za výhodnější ceny. Trh zároveň s tím prý dokáže absorbovat armádu státních zaměstnanců a v důsledku toho umožnit vznik štíhlého, finančně nezátěžujícího státu, který se může nadále soustředit pouze na přijímání zásadních politických rozhodnutí bez rozptylování péčí o přímé poskytování služeb občanům. To se týká i systému sociálního zabezpečení a sociálních služeb, které neoliberální autoři vnímají jako komodity, které je trh schopný zabezpečit za přijatelné náklady. (Bevir, 2016)

Víra příznivců neoliberalismu ve schopnost volného trhu zabezpečit takřka všechny potřeby občanů vychází ze specifické antropologické představy člověka jako jednotlivce, který v

souladu se svojí přirozeností činí racionální volby především ve svůj prospěch. Tento sklon jedinců ke sledování svých sobeckých zájmů může být problematický v takových systémech, které centralisticky spravují zdroje a služby ve veřejném zájmu. Podlehnutí pokušení sledovat spíše své vlastní zájmy než zájmy veřejné je v případě zaměstnanců těchto aparátů dle mínění mnoha neoliberalů spíše pravidlem než výjimkou. (Bevir, 2016) To naopak dle nich nehrozí v případě volného trhu, který je postaven na konkurenční soutěži sobě rovných hráčů, kde o úspěchu či neúspěchu rozhoduje především jejich výkon. Kdo odmítá hrát anebo se příliš nesnaží, nezíská nic anebo jen málo, nicméně odpovědnost nese pouze on sám. Co je ovšem důležité, soutěž aktérů usilujících o přízeň zákazníků (čili o zisk) v rámci volného trhu přináší nakonec lepší a levnější produkty a efektivnější služby pro všechny, což by dle mínění neoliberalů mělo platit i pro služby, které doposud spravuje stát. (Harvey 2005, Bevir, 2016)

3. Společný ideový základ neoliberalismu a sociálního darwinismu

Výše uvedené neoliberální antropologické představy o přirozené podstatě člověka mají překvapivý důsledek. Ten spočívá v tom, že neoliberalismus je pro mnohé z nás v podstatě „neviditelnou“ ideologií. Ztotožnili jsme se natolik s jejími hlavními myšlenkami, že je bereme za něco bližšího se přírodnímu zákonu. (Monbiot, 2016) Neoliberalismus pro nás tak zůstává pouhou ekonomickou teorií, která má svoji jen úzce vymezenou sféru platnosti. Vlivy neoliberalismu na naši kulturu a její vlivy na nás nejsme potom takřka schopni reflektovat. Podíváme-li se ještě jednou na výchozí myšlenky neoliberálního antropologického modelu, pravděpodobně zjistíme, že s mnoha z nich i nakonec (s výhradami či bez výhrad) souhlasíme. Každý z nás přece přirozeně touží po štěstí a spokojenosti a jejich dosažení do vysoké míry záleží pouze na nás, těžko můžeme vznášet požadavek, aby to pro nás zařídil někdo jiný (druhá osoba, komunita či společnost). Stejně tak nemůže nikdo jiný chtít to samé po nás. V zásadě nejsme nikomu nic povinni, o své potřeby by se měl v první řadě postarat každý sám. Nicméně neoliberální antropologický model na tomto místě začíná přehlížet další kontexty našich životů a dochází k představě poměrně sobecké formy individualismu jakožto dominantnímu charakteristickému rysu našich osobností. Tento model vidí jako zásadní determinanty našeho jednání ve světě ty kognitivní a emocionální vzorce chování, které nás motivují soutěžit s ostatními o zdroje a statky, kdy mnoho z těchto statků ani není nutně potřebných k pohodlnému životu, ale lze je spíše vnímat jako způsob manifestace vyššího sociálního statusu (a tedy i našich vyšších osobnostních kvalit). To komplementárně doplňuje odmítavý postoj vůči hodnotám solidarity a společenské kooperace. Tyto „kolektivistické“ hodnoty neoliberalismus považuje za cizí přirozenosti člověka. Jedním z důsledků výše uvedených přesvědčení je všeobecná akceptace názoru, že vinu za ekonomický a sociální neúspěch vždy nese sám jedinec, aniž by se bral v potaz možný negativní vliv společenského prostředí. (Verhaeghe, 2016) Na podkladě těchto přesvědčení neoliberální politici legitimizují redukci sociálního státu, který vnímají jako důležitý demotivační faktor anebo ještě přesněji, jako způsob, jak umožnit širokým skupinám populace „parazitní“ život na úkor zbytku společnosti.

Tyto představy nejsou až tak nové. V poněkud brutálnější podobě se již vyskytovaly v 19. století v diskursu sociálního darwinismu, kterým jeho příznivci obhajovali naprostou svobodu trhu a svůj odmítavý postoj vůči sociálnímu státu. Čelný představitel sociálního darwinismu Herbert Spencer a jeho následovníci věřili, že Darwinovu teorii evoluce biologických druhů lze aplikovat i na lidskou společnost, kde schopnost prosadit se na volném trhu rozhoduje o přežití jednotlivce a jeho potomstva, obdobně jako schopnost přežít příslušníků ostatních biologických druhů závisí na jejich schopnosti adaptace na životní

prostředí, které obývají. Dle sociálních darwinistů by v ideálních podmínkách společenská evoluce zbavila lidstvo méně schopnějších jedinců a dovedla nás „k dokonalějším lidským bytostem a sociálním formacím“. (Wilkins, 2017) Sociální darwinismus brzy získal určitou popularitu mezi intelektuály a pochopitelně i mezi bohatými podnikateli, jako byli Edward Youmans (zakladatel časopisu Popular Science) a Andrew Carnegie (ve své době nejbohatší muž Ameriky), kteří šíření těchto myšlenek nadšeně podporovali. (Wilkins, 2017) Většinu své popularity sociální darwinismus ztratil až v polovině 20. století v souvislosti s jeho obhajobou názoru o nerovnosti lidských ras, obhajobou nadřazenosti bílé rasy a podporou eugeniky. Některé jeho myšlenky se ovšem v mírně osekané verzi opět objevují v neoliberálním uvažování, jen s tím rozdílem, že za podřadné už si nikdo netroufne prohlašovat příslušníky etnických skupin s mimoevropským původem či osoby s mentálním handicapem. Novým cílem našich předsudků a systémové diskriminace se stali chudí, kteří si podle neoliberální ideologie na rozdíl od ostatních skupin žádné zvláštní ohledy nezasluhují. I zde stále nalézáme prvky sociálně darwinistického uvažování - pokud chudí nejsou schopni povznést se ze své neradostné situace sami, vypovídá to cosi o jejich schopnostech a samozřejmě o limitovaných možnostech společnosti pomoci jim.

4. Problematické dopady neoliberálních reforem

I když se dá snad s některými prvky neoliberální ideologie do nějaké míry souhlasit, realita platnost jejích předpokladů jako celku úplně nepotvrzuje. Podíváme-li se na statistiky i kvalitativní studie z poslední doby, nelze říci, že by vysoce konkurenční prostředí v ekonomické a sociální oblasti přinášelo slíbené ovoce. Tvrzení, že konkurenční soutěž jednotlivců o zdroje a statky přináší prospěch většině společnosti, neplatí. Reálně bohatne pouze nepatrné procento společnosti, střední třída jen obtížně udržuje své pozice, zbytek společnosti nese veškerou tíhu kapitalistické ekonomiky. Jako příklad lze uvést analýzy Centra pro rozpočtové a politické priority, věnované nerovnostem v příjmech ve Spojených státech amerických od druhé poloviny 40. let 20. století do současnosti. Tyto analýzy přináší následující obecná fakta – podle dostupných údajů lze říci, že roky od konce druhé světové války až do 70. let 20. století byly obdobím značného ekonomického růstu a obecně sdílené prosperity. Příjmy populace rostly rychle a zhruba stejným tempem napříč celým příjmovým žebříčkem, mezi koncem 40. a počátkem 70. let dosáhly zhruba dvojnásobné hodnoty (bez započtení inflace). Rozdíly mezi těmi, kteří byli vysoko na příjmovém žebříčku, a těmi, kteří se nacházeli na středních a dolních příčkách, se v tomto období příliš nezměnily. Změna přišla až v 70. letech 20. století, kdy se ekonomický růst zpomalil a prohloubil se rozdíl v příjmech. Růst příjmů domácností ve střední a dolní části žebříčku se prudce zpomalil, zatímco příjmy nahoře silně rostly (a nadále rostou). Podíl nejvyššího 1 % na celkovém příjmu před převody a zdaněním roste od konce 70. let a v posledních desetiletích se vyšplhal na úroveň, které nebyly zaznamenány od 20. let 20. století. Došlo ke zvrácení dlouhodobého trendu, kdy od r. 1928 se podíl příjmů držených domácnostmi na samém vrcholu příjmového žebříčku během 30. a 40. let snížil a ustálil na hodnotách, které se v průběhu 50. a 60. let a počátku 70. let už příliš neměnily. Prudký nárůst koncentrace příjmů na vrcholu příjmového žebříčku od konce 70. let byl krátce přerušen jen na počátku r. 2000 v souvislosti se splasknutím „internetové bubliny“ a znovu v r. 2008 s nástupem finanční krize a následné recese, ale od roku 2009 nejvyšší příjmy obecně opět rostly. Zajímavým dokreslujícím faktem jsou údaje týkající se bohatství domácností (hodnoty jejich majetku a finančních aktiv domácností po odečtení hodnoty jejich dluhů). Z těchto údajů vyplývá, že bohatství domácností je mnohem koncentrovanější než příjem. Výsledky průzkumu ukazují, že podíl bohatství drženého

prvním procentem žebříčku vzrostl z 30 % v roce 1989 na 39 % v roce 2016, zatímco podíl držený v dolní části 90 % se snížil z 33 % na 23 %. (Stone, Trisi, Sherman a Beltrán, 2020)

Co nám předchází uvedené údaje ze statistických měření distribuce bohatství říkají? Že přesvědčení neoliberálů o rovném postavení aktérů na hospodářském trhu je od základu mylné. Nevědí vždy ti nejspokornější. Myšlenka meritokracie je ve své podstatě mýtus. (Koukolík, 2010) Výchozí postavení hráčů na trhu je vždy nerovné, a pokud se tato nerovnost dá alespoň nějakým způsobem korigovat, rozhodně tomu tak nebude v éře dominance neoliberální ideologie. Bohužel stále zatím záleží na třídním původu a přístupu ke vzdělání, příp. na pohlaví či etnicitě. V deregulovaném prostředí prosazovaném neoliberální politikou je potom vznik elity, která se zabetonuje na svých pozicích, nevyhnutelný. Její přístup k méně šťastnějším skupinám populace je vpravdě sociálně darwinistický.

I když se to může zdát na první pohled jako příliš silné tvrzení, lze některé postupy neoliberálních vlád vnímat pod tímto zorným úhlem. Skoro se dá tvrdit, že cílem těchto postupů je oslabení občanské společnosti a demokracie jako takové. Přestože neoliberální politici rádi prohlašují, že jejich model státu a ekonomiky je bytostně demokratický, v praxi lze pozorovat opačné tendence. (Azar, 2015) Prvním z těchto problematických postupů, které účinně eliminují odpor vůči nadvládě bohatých elit a upevňují jejich panství, je úprava a udržování právního systému, který nadřazuje práva „jednotlivce nad kolektivem v podobě práv soukromého vlastnictví a práv duševního vlastnictví (patenty a autorská práva).“ (Azar, 2015) To činí ekonomické vlastnictví bohaté elity nedotknutelným, a to i v případech, kdy podnikatelská činnost těchto subjektů vyloženě poškozuje společnost. Druhým z těchto problematických postupů je snaha o zajištění toho stavu, kdy by jakékoliv principiální úpravy v ekonomickém uspořádání států měly být prakticky nemožné. To je samozřejmě pro udržení neoliberálního řádu zásadní, protože vždy hrozí, že se občané začnou s nostalgií ohlížet do minulosti, kdy byl ekonomický a sociální systém nastaven přívětivěji a na základě demokratického rozhodování by mohli chtít zasahovat do vlastnických práv bohaté elity. Tato hrozba byla z větší části zažehnána za pomoci neoliberálních vlád, které uvedly své země do systému mezinárodních smluv a mezinárodních institucí, zajišťujících ochranu kapitálu ve všech státech, které se staly jejich signatáři. (Azar, 2015) V současné době žádná demokratická vláda nemůže ve významnější míře demontovat ve své zemi neoliberální systém, ať je její mandát od voličů k činění změn sebesilnější, neboť nemůže riskovat, že se stane vyvrhelem v mezinárodním společenství států. Pokud je sociální darwinismus postaven na myšlence přežití nejschopnějších, lze jen konstatovat, že se současné elity o své přežití bát nemusí. To ovšem nelze říci o zbytku společnosti.

Další formy útlaku v neoliberálním systému lze potom vnímat v reálných dopadech jím prosazených reforem. Ať již mluvíme o vstupu soukromého sektoru do školství, zdravotnictví, sociálních služeb či sociálního pojištění, výsledky nejsou přesvědčivé. Snížení finanční dostupnosti a kvality se týká většiny těchto oblastí. Vývoj v těchto sektorech můžeme vnímat jako potvrzení výroku Davida Harveyho, který tvrdí, že „neoliberalismus je koncipován tak, aby prospíval jen velmi malé třídě lidí“. (Harvey 2005). Ztělesnění sociálního darwinismu v praxi především ale spočívá v oblastech, které nelze přenést do tržní oblasti. Na tomto místě nelze nezmínit škrtů v oblasti podpory pro nezaměstnané a sociálních dávek pro lidi s nízkými příjmy, které jsou doprovázeny často nechutnou propagandou, podle které si tyto osoby žijí příliš nad poměry a to především na náš úkor. Popravdě, dávkové systémy pro lidi ohrožené chudobou sice státní rozpočty nijak extrémně nezatěžují, nicméně od zastánců neoliberalismu nelze samozřejmě očekávat jiný typ argumentace, rozhodně potom ne kritiku

daňových úlev pro superbohaté, které ohrožují stabilitu státních rozpočtů ve větší míře. Co ovšem od neoliberálních politiků lze očekávat, je podpora policie a volání po zpřísnování trestů v situaci, kdy počty kriminálních činů v souvislosti s tíživými sociálními podmínkami chudé populace narůstají. Že nezůstává pouze u volání, potvrzují analýzy sociologa Loïca Wacquanta (především v jeho textu Trestání chudých), které odhalují souvislost mezi zaváděním neoliberálních ekonomických a sociálních reforem a rozšířením nápravných zařízení. V americkém kontextu je vězeňská populace navíc vykořisťována extenzivním způsobem jako zdroj levné pracovní síly díky vstupu soukromého sektoru do vězeňského systému, nicméně základní charakteristiky neoliberální politiky vůči kriminalitě sociálně vyloučené populace se shodují s přístupem vlád dalších vyspělých zemí. Lze konstatovat, že ústup od sociálně preventivní politiky směrem k represivnějším formám disciplinace chudých, je charakteristickým rysem uplatňování neoliberální ideologie v praxi. (Azar, 2015)

Obdobně problematické dopady neoliberalismu můžeme konstatovat v oblasti sociální práce. Pomineme-li zmíněné disciplinační techniky, uplatňované na nejchudší populaci, je potom nejvýraznějším trendem souvisejícím s vlivem neoliberalismu na sociální práci tzv. nový manažerismus, jehož přijetí významně změnilo tvář našeho oboru. Sociální práce se v relativně krátké době stala především systémem poskytování sociálních služeb, které jsou podřízeny tržně ekonomickému modelu uvažování. Sociální pracovníci jsou nahlíženi jako manažeři zodpovědní za poskytování specializovaných služeb klientům, kteří jsou v novém kontextu považováni za jejich uživatele (zákazníky). Tito uživatelé sice mají často určitou výsadu vybírat si mezi konkurujícími si poskytovateli sociálních služeb toho dle jejich uvážení nejvhodnějšího, nicméně ať již uzavřou smlouvu o poskytování služby s jakoukoliv organizací, základním předpokladem je jejich aktivní přístup, kdy musí „převzít odpovědnost za identifikaci sociálních potřeb a řešení a za tímto účelem musí také spolupracovat se sociálními pracovníky a dalšími odborníky“. (Berg in Harlow, Berg, Barry a Chandler, 2013). Čili i přístup ke klientům je řízen neoliberálními principy (Harlow, Berg, Barry a Chandler, 2013), přičemž je zřejmé, že ne všichni klienti jsou schopni vyhovět těmto nárokům a nakonec vypadávají mimo systém sociálních služeb. (Schram, 2018) Tato selhání lze vnímat částečně i jako důsledek toho, že sociální práce v důsledku své „manažerizace“ ztrácí schopnost řešit problémy klientů v jejich komplexitě, neboť je fragmentizovaná na úzce zaměřené specializace, vyžadující specifické kompetence. Je tedy silně limitována tím, že se sociální pracovníci nemohou pohybovat mimo úzký okruh zaměření služby (v tom případě je zapotřebí odkázat klienty na další úzce specializovaný tým) a stejně tak není vhodné pohybovat se mimo okruh doporučených metod a technik (svým charakterem obvykle zaměřených na racionálně technický přístup, typický pro manažerismus). (Harlow, Berg, Barry a Chandler, 2013) V takovém pojetí sociální práce není samozřejmě až tolik prostoru pro formulaci kritiky systému a požadavků na jeho reformu ze strany profesních sdružení. Ba naopak – sociální práce je v této podobě maximálně odpolitizovaná a plně podřízená stávajícímu mocenskému systému. (Schram, 2018)

5. Darwinovská levice jako alternativa neoliberalismu

Vývoj společenské reality v posledních dekádách není zrovna příliš uspokojivý. Byl zmíněn růst ekonomické nerovnosti a s tím související zvyšující se počet lidí, žijících na okraji společnosti doslova v podmínkách bída. Uspokojivé nejsou ovšem ani podmínky těch, které by šlo označit za ty „prosperující“. Vysoká míra společenské soutěživosti a faktické nerovnosti jsou podle některých studií faktory, které se mohou negativně podepisovat na našem duševním zdraví a mohou směle konkurovat dalším známým faktorům vzniku

duševních onemocnění a poruch. (Wilkinson a Pickett, 2009) Autoři jako Paul Verhaeghe či Byung-Chul Han popisují ve svých studiích vliv dominantní neoliberální ideologie na naše sebevnímání a na některé psychické procesy, kdy podle nich může mít přijetí představy sociálního života jako konkurenčního boje všech proti všem na naše zdraví destruktivní vliv. Důsledkem mohou být problémy jako chronický stres a vyhoření, úzkost a panická porucha, deprese, oploštění emocionálního života, poruchy chování a antisociální jednání, poruchy ADHD a ADD, případně zneužívání legálních či nelegálních drog. (Martinová a Verhaeghe, 2016) Nelze tedy přesvědčivě říci, že bychom se mohli v těchto podmínkách cítit dlouhodobě spokojení a je načase uvažovat o změně ideologického klimatu.

Jak již bylo zmíněno v úvodu, uvažování o alternativách k neoliberalismu naráží na jisté obtíže, kdy tou první a základní je definovat odlišný koncept uvažování. Ten bychom měli přirozeně hledat na levici, nicméně nelze říci, že by její tradiční marxistické koncepty byly zrovna široce populární. Když pomineme, že státy odvolávající se na marxistickou ideologii v praxi selhaly (z pohledu ekonomického i z pohledu jejich slibů naplnit základní lidská práva přesvědčivěji než kapitalistické státy), což není pro marxismus zřetelně nejlepší reklama, zůstává na stole i určitá nedůvěra v jeho základní předpoklady. Často lze zaslechnout tvrzení, že Marxovy představy o lidské přirozenosti byly mylné a proto celý systém nemohl dlouhodobě bez donucení fungovat. V jádru těchto tvrzení stojí myšlenka, že člověk dá vždy přednost svým soukromým zájmům před zájmy kolektivními, s čímž souzní právě dnes dominantní neoliberalismus. Nicméně i tato úvaha představuje určitý extrém, který realita ne vždy potvrzuje. Je proto zapotřebí podívat se po jiném paradigmatickém modelu, který vidí lidskou základní povahu blíže naší skutečnosti. Osobně vidím jako takový model koncept darwinovské levice, jehož základní předpoklady definoval australský filozof Peter Singer. Tyto předpoklady se pokusím reprodukovat v několika následujících odstavcích.

Prvním základním předpokladem darwinovské levice je uznání biologických základů našeho chování. Nové paradigma by mělo vycházet z moderní vědy o člověku, která je pod vlivem Darwinovy evoluční teorie. Což znamená (i když to nebude v kontextu společenských věd populární) pokusit se podívat na stará i nová témata levice sociobiologickým pohledem. Tento pohled nepotvrzuje, že by člověk byl od přirozenosti dobrý (z etického hlediska) nebo že je jeho osobnost nekonečně tvárná, jak se domníval Marx. Podle Singera Marx především podcenil naši vrozenou touhu po postupu ve společenské hierarchii, protože se domníval, že člověka určují společenské vztahy a že tedy se změnou společenských vztahů ve státě dojde k rekonfiguraci jeho osobnosti. Pravdou (a zkušeností starších z nás) je, že lidský sklon k postupu v sociální hierarchii v takovém systému nikam nezmizí a uplatňuje se vždy, bez ohledu na společenské uspořádání, i když v jiné podobě než ekonomického úspěchu. Důvodem je podle sociobiologů námi podvědomě vnímaný vztah mezi výší sociálního statusu a úspěšností našich reprodukčních strategií (především to platí pro muže, ale do vysoké míry i pro ženy). (Singer, 2016)

Druhým předpokladem darwinovské levice je (očekávatelně) přijetí hodnotové orientace, která nechce zůstat lhostejná k situaci, kdy v relativně bohaté společnosti existuje skupina lidí, která se nějakým způsobem nachází v nedůstojné situaci, především chudoby, ale i zjevné diskriminace na základě některých menšinových příslušností (jako je např. gender, rasa, sexuální orientace či náboženská příslušnost). Nelze ovšem očekávat, že se negativní chování lidí podaří odstranit revoluční změnou, jistě ne potom takovou, která by se např. pokusila zrušit veškeré sociální hierarchie, neboť jak již bylo zmíněno, sklon k vytváření hierarchií je naším evolučním dědictvím, kterého se nejde jednoduše zbavit. Jakákoliv

reforma společenského prostředí, včetně reformy v oblasti sociální politiky, by tedy měla respektovat existenci specifické lidské přirozenosti a lépe ji poznat. To určitě neznamená, že bychom neměli reformy realizovat, ale že bychom je měli realizovat s ohledem na to, jak se lidé reálně chovají v souladu se svojí přirozeností. Levice sice stojí na straně chudých a utlačovaných, ale měli bychom dobře zvažovat, které typy politik jim budou skutečně prospěšné. (Singer, 2016)

Darwinovská levice tedy uznává fakt, že v jakémkoliv politicko-ekonomickém systému se lidé budou chovat konkurenčně, aby získali lepší status, mocenské postavení a prosadili své zájmy. Na rozdíl od neoliberalismu zároveň ale navíc předpokládá, že v jakémkoliv společenském systému taktéž lidé kooperují a jednají solidárně. To dokazují sociobiologická zkoumání, která se v posledních několika dekádách zaměřovala právě na toto téma v reakci na dogma „sobeckého genu“, které nedokázalo kooperativní a solidární chování lidí uspokojivě vysvětlit. Ukazuje se, že ve skutečnosti jsou dva základní rovnocenné typy „vlastního zájmu“ : 1) ekonomické zajištění a s tím související uspokojení individuálních potřeb konzumu, a 2) přináležitost ke komunitě, přinášející uspokojení našich emocionálních potřeb. Máme tedy dvě stránky lidské povahy. První z nich je individualistická a konkurenční, druhá je společenská a kooperativní. Tuto druhou stránku naší lidské povahy neoliberalismus záměrně přehlíží. Nicméně skutečně není obtížné najít důkazy toho, že v každé společnosti lze nalézt nejen soutěživé tendence, ale i sklony spolupracovat. (Singer, 2016)

Dalším předpokladem fungování darwinovské levice je usilování o to, dostat zmíněné typy vlastního zájmu do zdravější rovnováhy. Neoliberální pravici prosazované čisté tržní prostředí je extrém, který plodí nerovnost, jím prosazovaná mentalita soutěživosti o lepší postavení plodí stres. Je zapotřebí určité protiváhy, kterou by měla vytvořit naše ochota spolupracovat na odstranění nerovností, obecně prostřednictvím společenských dohod a změnou společenského klimatu. Levice by tedy měla podporovat struktury, ve kterých se daří spíše spolupráci než konkurenci, a konkurenci by se měla snažit zaměřovat k společensky prospěšným cílům. To samozřejmě staví před nás úkol znovuvybudovat silný veřejný sektor odděleně od soukromého sektoru. Podle Singera lze uvažovat i o dílčích změnách sociálního klimatu ovlivňováním společenské kultury tím směrem, kdy by znakem postavení v sociální hierarchii neměla být okázalá spotřeba, ale projevy altruismu. Samozřejmě je více společensky uznáván altruismus, který nejeví známky postranní motivace, ale i tento zmíněný typ altruismu dobrý dojem nakonec udělá. I zde si lze představit produktivní využití konkurence v závodě o pomyslné první místo v projevech filantropie. (Singer, 2016)

Má-li prosazovaná spolupráce ve společnosti fungovat, nelze se samozřejmě vyhnout otázce, která je pro mnoho příznivců levice poměrně nepopulárním, až citlivým tématem. Touto otázkou je obecně řečeno vynucování dodržování pravidel. Systémy postavené na spolupráci a solidaritě mohou skutečně být ohrožovány těmi, kdo v nich dokáží nalézt skuliny a využijí možnost „vést snadný život“. Aby tyto systémy zůstaly nadále legitimní, je nutno nastavit pravidla tak, aby se podvádění nevyplácelo. Zde není pochopitelně řeč pouze o „chudině, na kterou musí být přísnost“, ale samozřejmě o všech úrovních společenské hierarchie. Není to tedy o návratu k neoliberální přísnosti (která si s gustom smlsne i na těch, kteří porušují pravidla, aby alespoň přežili) a neférovému shazování odpovědnosti na neúspěšné. Tento přístup se liší svým pozadím, kdy nejde o zachování křiklavé nesouměřitelné nerovnosti zavedením represivní politiky vůči chudým, ale o poskytování šancí vést důstojný život, nikoliv šancí pohodlného parazitování na solidaritě ostatních. (Singer, 2016)

6. Závěr

Podíváme-li se na vývoj posledních dekad, které byly ve znamení nadvlády neoliberální ideologie, nelze se vyhnout myšlence, že jsme dospěli do stavu, kdy trh neslouží lidem, ale lidé trhu. Samozřejmě, je to jen metafora, ale v situaci, kdy trh slouží jen nepatrnému procentu populace a podstatná část světového bohatství je koncentrována v rukou malého elitního kroužku vlastníků, je přece jen o trochu blíže realitě, než by bylo její opačné znění. Další metafora, která se nabízí, by mohla tvrdit, že současná společnost se podobá džungli, kde platí jediné právo – právo silnějšího. Samozřejmě, i tato metafora by byla silně nadsazená, nicméně jí nelze nepřiznat určitou vypovídací hodnotu. Je-li jedním z témat letošní konference „Hradecké dny sociální práce“ prosazování lidských práv v kontextu ekonomických tlaků, musíme konstatovat, že snahy o prosazování lidských práv v současné podobě neoliberální ekonomiky a v jí odpovídající podobě neoliberálního státu jsou někdy stejně tak úspěšné, jako bychom chtěli prosazovat lidská práva v džungli plné nelidských predátorů. Odpověď na otázku, jak se to mohlo stát, byla již zde zmíněna. Je to specifický výklad lidských práv neoliberální ideologií, která se dokonce od 70. let 20. století stala v jejich prosazování v tehdejší svět hlavní silou. Již v této době prosazovala ovšem svoji interpretaci základních lidských práv, v jejichž centru stála ochrana jednotlivců proti různým formám kolektivního nátlaku. Proti tomu nelze v obecné rovině nic moc namítat, pokud se ovšem neocitneme v situaci, kdy si jednotlivci uzurpují právo na soukromé vlastnictví kritického množství zdrojů a to na úkor zájmů společnosti a kolektivní práva musí jít stranou. A to je právě ten principiální prvek neoliberálního výkladu lidských práv, který se snaží za každou cenu zachovat. Právě tento prvek umožňuje udržet si těm nejsilnějším jejich pozici na trhu a ve společnosti. Neoliberálové se přitom nesnaží nijak aktivně vystupovat proti sociálním a ekonomickým právům, ale rozhodně nehodlají ustoupit ze svého pojetí základních lidských práv, podle kterého by garance zmíněného typu práv neměla vybočovat mimo prostor volného trhu. Což v praxi zrovna moc dobře nefunguje a garance těchto práv všem zůstává spíše v teoretické rovině.

Cesta ven z neoliberální utopie, která evidentně selhává a musí volit stále více autoritářská a nedemokratická řešení, nebude jednoduchá. Tento příspěvek se věnoval jedné z možných alternativ z levicového spektra, darwinovské levici, jako (snad) přijatelnému paradigmatu, který by časem mohl neoliberalismus nahradit. Není to příliš radikální model, jeho možnosti jsou limitovány respektem k biologické podstatě člověka a určitě by nebylo urážlivé označit ho jako realistický model sociálně demokratické politiky. Nicméně ponechává více prostoru demokratickým a neautoritářským řešením sociálních a ekonomických problémů společnosti než marxistické režimy druhé poloviny 20. století a neoliberální systém přelomu 20. a 21. století.

Seznam citované literatury

- AZAR, Riad. Neoliberalism, Austerity, and Authoritarianism. *New Politics* [online]. New Politics. 2015, XV (3) [cit. 16. 9. 2020]. Dostupné z: https://newpol.org/issue_post/neoliberalism-austerity-and-authoritarianism/
- BEVIR, Mark. Governance. *Encyclopædia Britannica* [online]. Encyclopædia Britannica, inc. 23. 5. 2016 [cit. 15. 9. 2020]. Dostupné z: <https://www.britannica.com/topic/governance>
- HARLOW, Elizabeth; BERG, Elisabeth; BARRY, Jim; CHANDLER, John. Neoliberalism, managerialism and the reconfiguring of social work in Sweden and the United Kingdom. *Organization: the critical journal of organization, theory and society*. London: Sage Publ., 2013. vol. 20, no. 4, s. 534-550. ISSN 1350-5084, ZDB-ID 1199455-1

- HARVEY, David. *A Brief History Of Neoliberalism*. New York: Oxford University Press, 2005. 247 s. ISBN 0-19-928327-3
- KOUKOLÍK, František. *Mocenská posedlost*. 1. vyd. Praha: Univerzita Karlova, 2010. 278 s. ISBN 978-80-246-1825-8.
- MARTINOVÁ, Marta; VERHAEGHE, Paul. Zlo je součástí systému: S Paulem Verhaeghem o sebedisciplíně, pocitu štěstí a vině. A2: *kulturní čtrnáctideník* [online]. 2016, (15) [cit. 16. 9. 2020]. ISSN 1803-6635. Dostupné z: <https://www.advojka.cz/archiv/2016/15/zlo-je-soucasti-systemu>
- MONBIOT, George. Neoliberalism – the ideology at the root of all our problems. *The Guardian* [online]. The Guardian. 15. 4. 2016 [cit. 16. 9. 2020]. Dostupné z: <https://www.theguardian.com/books/2016/apr/15/neoliberalism-ideology-problem-george-monbiot>
- SCHRAM, S. (2018). Neoliberalizing the welfare state: marketizing social policy/disciplining clients. In CAHILL, D.; COOPER, M. & KONINGS, M. *The Sage handbook of neoliberalism* (pp. 308-322). 55 City Road, London: SAGE Publications Ltd doi: 10.4135/9781526416001.n25
- SINGER, Peter. *Darwinovská levice: Politika, evolve a spolupráce*. Praha: Filosofia, 2016. 100 s. ISBN 978-80-7007-454-1.
- SMITH, Candace. A Brief Examination of Neoliberalism and Its Consequences in sociology. *Sociology Lens* [online]. Wiley and Sons Inc. 2. 10. 2012 [cit. 15. 9. 2020]. Dostupné z: <https://www.sociologylens.net/topics/political-economic-sociology/neoliberalism-consequences/10869>
- SMITH, Nicola. Neoliberalism. *Encyclopædia Britannica* [online]. Encyclopædia Britannica, inc. 28. 6. 2019 [cit. 15. 9. 2020]. Dostupné z: <https://www.britannica.com/topic/neoliberalism>
- STONE, Chad, TRISI, Danilo, SHERMAN, Arloc, BELTRÁN, Jennifer. A Guide to Statistics on Historical Trends in Income Inequality. *The Center on Budget and Policy Priorities* [online]. Center on Budget and Policy Priorities. 13. 1. 2020 [cit. 16. 9. 2020]. Dostupné z: <https://www.cbpp.org/research/poverty-and-inequality/a-guide-to-statistics-on-historical-trends-in-income-inequality>
- VERHAEGHE, Paul. Kudy z neoliberální pasti?: Odříkání a sebeovládání jako lék na psychosociální krizi. A2: *kulturní čtrnáctideník* [online]. 2016, (05) [cit. 16. 9. 2020]. ISSN 1803-6635. Dostupné z: <https://www.advojka.cz/archiv/2016/5/kudy-z-neoliberalni-pasti>
- WILKINS, Kelly. The Neoliberal Survival Game. *CounterPunch* [online]. 4. 12. 2017 [cit. 15. 9. 2020]. Dostupné z: <https://www.counterpunch.org/2017/12/04/the-neoliberal-survival-game/>
- WILKINSON, Richard; PICKETT, Kate. *The spirit level: why more equal societies almost always do better*. London: Allen Lane, 2009. ISBN 9781846140396.

Depolitizace sociálních problémů a lidská práva

Depoliticization of Social Problems and Human Rights

Radka Janebová¹

Abstrakt

Depolitizace sociálních problémů je neoliberální politickou strategií pro řešení společenských konfliktů a racionalizaci ekonomické správy. Cílem příspěvku je popsat tři způsoby této depolitizace – vládní, sociální, diskursivní - z pohledu zahraničních autorek a autorů, diskutovat jejich projevy v českém kontextu a zároveň možné dopady na prosazování lidských práv ze strany sociální práce. Provedená diskuze naznačuje, že depolitizaci ve všech třech formách lze nalézt i v kontextu České republiky.

Klíčová slova: Sociální práce. Neoliberalismus. Depolitizace sociálních problémů. Lidská práva.

Abstract

The depoliticization of social problems is a neoliberal political strategy for resolving social conflicts and rationalization of economic governance. The aim of the paper is to describe three ways of this depoliticization - governmental, social, discursive - from the point of view of foreign authors, to discuss their manifestations in the Czech context and also possible impacts on the promotion of human rights by social work. The discussion indicates that depoliticization in all three forms can be found in the context of the Czech Republic.

Keywords: Social work. Neoliberalism. Depoliticization of social problems. Human rights.

Úvod

Depolitizace sociálních problémů je neoliberální politickou strategií pro řešení společenských konfliktů a racionalizaci ekonomické správy, která zbavuje politické subjekty odpovědnosti za řešení sociálních problémů zapříčiněných strukturálně a převádí tuto odpovědnost na jednotlivce. Cílem příspěvku je popsat tři způsoby této depolitizace – vládní, sociální, diskursivní - z pohledu zahraničních autorek a autorů, diskutovat jejich projevy v českém kontextu a zároveň možné dopady na prosazování lidských práv ze strany sociální práce.

Depolitizace sociálních problémů v kontextu neoliberalizace společnosti

V zahraniční i v česky psané odborné literatuře se stále častěji objevuje reflexe neoliberalizace společnosti a její vliv na fungování sociální práce (viz např. Holasová, 2012; Chytil, Gojová, Keller, 2014; Hiekischová, 2015; Cummins, 2017; Dvořáková, Mertl, 2018; Glumbíková, Grundělová, Gojová, 2018; Garrett, 2019; Pentaraki, 2019; **Recmanová, 2019; Janebová, 2019, 2020**). **Zmíněné texty indikují, že stát, od kterého sociální práce získává legitimitu, ji svými politikami významně mění.** Ekonomickou politikou vyznačující se podfinancováním a škrty, zaváděním tržních principů a rozšiřováním nového manažerismu může sociální pracovníky odvádět od závazků vůči klientům k upřednostňování priority přežití vlastní organizace a udržení zaměstnání. Sociální politikou tlačí sociální pracovnice do role vyšetřovatelek prověřujících zavinění klientů a zásluhovost pomoci, čímž eroduje původní pomáhající poslání profese. Trestní politikou kriminalizující chudé ji vytlačuje ze

¹Pracoviště ÚSP FF UHK; e-mailová adresa: radka.janebova@uhk.cz

sfér, které byly v minulosti její doménou. Skrze kulturní politiku se stává prostředkem depolitizace sociálních problémů na individuální zavinění.

Uvedené politiky působí na sociální práci ve dvojitým smyslu. Za prvé činí na sociální pracovnice vnější tlaky, které je mají odvádět od prosazování práv klientů k více kontrolnímu pojetí profese. Za druhé ovlivňují i subjektivitu samotných sociálních pracovníků, které mohou internalizovat neoliberalní hodnoty a mohou se samy stávat agentkami prosazování individualizace širších sociálních problémů.

Ideologie individualismu se v sociální práci může projevovat v řadě činností či fází práce. Asi nejvýznamněji se ukazuje v procesu posouzení životní situace klientů, kdy jsou příčiny sociálních problémů přisuzovány individuálnímu zavinění. Přestože jsou sociální problémy jako chudoba, nezaměstnanost, bezdomovství, prostituce, kriminalita minimálně spoluzpůsobeny sociálním prostředím, jsou popisovány a vyhodnocovány v psychologizujícím pojetí. Tomu výrazně napomáhají „psy“ disciplíny jako psychologie, psychiatrie a mnohdy také sociální práce, které jsou postaveny na technikách diagnostiky i řešení problémů výhradně v individuálních termínech¹ (Healy, 2005). Z hlediska kritiků neoliberalismu se nejedná o nešťastný omyl, ale o záměrnou strategii, která slouží k depolitizování sociálních problémů (Day, 1981).

Depolitizace obecně je podle Etheringtona a Jonese (2018) neoliberální politickou strategií pro řešení společenských konfliktů a racionalizaci ekonomické správy. Jde o sadu nástrojů, mechanismů a institucí, skrze které ti, kteří jsou u moci, mohou přesvědčovat veřejnost, že již nemohou být zodpovědní za určitá témata, politické oblasti či rozhodování. Odpovědnosti se logicky zbavují u oblastí, u nichž se jim to momentálně nehodí (Flinders, Buller, 2006). Depolitizovány bývají ty oblasti, za které nechťejí nést elity odpovědnost, nebo ty, s jejichž řešením si neví rady, a tudíž by selhání mohlo ohrozit jejich znovuzvolení.

Prvním krokem depolitizace je vymezení situací jako apolitických, druhým pak jejich řešení postavené na individuální odpovědnosti. Situace zaviněné strukturálně musí být tedy definovány jako individuální zavinění. V této transverzi hraje sociální práce klíčovou roli skrze proces posouzení životní situace klientů, protože definovat nepříznivé životní situace lidí jako individuální sociální problémy je právě úkolem sociálních pracovníků. Jsou to právě oni, kdo se významně podílí na prosazování „psy“ diskursu (Healy, 2005). Neoliberalnímu státu nestačí pouze depolitizovat příčiny sociálních problémů, ale potřebuje převést pozornost z kontextových příčin na individuální i v rámci řešení problémů lidí. Jinak řečeno, je třeba depolitizovat také sociální intervence, aby byla očekávání lidí vůči státu co nejmenší, stát se zbavil odpovědnosti za řešení problémů, které minimálně spoluzpůsobuje, a lidé byli připraveni problémové situace řešit sami. Za tímto cílem probíhá depolitizace minimálně třemi způsoby – skrze vládní, sociální a diskursivní procesy depolitizace (Wood, Flinders, 2014).

Vládní depolitizace

Cílem *vládní depolitizace* je delegovat původně politická témata z odpovědnosti státu na nižší úroveň, které ale zpravidla nedisponují prostředky k jejich řešení. V rámci tohoto procesu lze rozlišovat (1) přenos odpovědnosti ze státu na samosprávu a (2) přenos odpovědnosti na

¹ Healy (2005:50) se zamýšlí nad tím, že historicky mohl mít tento přístup oprávnění například v poválečných letech, kdy sociální stát plnil svou ochrannou funkci.

nepolitické výkonné složky, ideálně do neziskového sektoru. V rámci vládní depolitizace jsou vyzváni sociální pracovníci, aby vytvořili „humanitární program“, který má „opravit porouchané lidi“. Změna tedy nemá nastat, na úrovni vzniku sociálního problému, ale u těch, kteří trpí důsledky těchto sociálních problémů. Sociální stát disponuje celou řadou nástrojů, které pro „opravu porouchaných“ využívá – například programy poradenství, resocializace, komunitních služeb, rehabilitace, vzdělávacích programů apod.

Přenos odpovědnosti ze státu na samosprávu je nejen v neoliberálním diskursu adorován jako cesta, jak přiblížit politické rozhodování lidem. Předpokládá se, že v souladu s principem subsidiarity bude takové rozhodování méně byrokratické a více šité na míru potřebám lidí v komunitě. Tyto optimistické úvahy ale mnohdy neberou v potaz realitu decentralizace, která může být spojena s decentralizací odpovědnosti, ale již nikoliv s přiměřenou distribucí financí. Samospráva tak v mnoha případech nemusí mít zdroje řešit strukturální problémy přesahující její rámec. Jako příklad může v českém kontextu sloužit problematika sociálního bydlení, kde je snaha převést ji na obce, ale je tak činěno bez adekvátních vyčleněných prostředků. Například v roce 2019 patřily mezi argumenty obcí, proč nečerpají dotace ze *Státního fondu rozvoje bydlení* z programu *Výstavba pro obce* na sociální byty, chybějící finance na odkup starých nemovitostí (z dotace je možno platit pouze přestavbu) a financování sociálního pracovníka, které musí obce pokrývat také z vlastních zdrojů (např. Bohuslavová, 2019). Obdobná situace panuje v oblasti reformy psychiatrické péče (zřizování Center duševního zdraví), kde je financování ze strany Ministerstva zdravotnictví zajištěno pouze na dva roky, a poté by měl další finance zajišťovat kraj (Horáková, 2019).

Druhá podoba vládní depolitizace je v podstatě postavena na restrukturalizaci organizačních struktur státu, jejichž role jsou převáděny na nestátní nebo kvazistátní agentury. Tento proces je označován jako *destatizace*, protože dochází k převádění odpovědnosti původních státních domén na organizace občanské společnosti. Je tak redefinován vztah státu a občanské společnosti, kdy začíná fungovat správa mimo stát a stát již není lidmi považován za klíčovou arénu politického boje (Wood, Flinders, 2014). Neoliberální ideologie povzbuzuje vlády, aby se vzdaly odpovědnosti za *welfare* a staly se *enabling state* (zmocňujícím státem), který již nevládne přímo, ale prostřednictvím aktivace a podpory řady nestátních procesů (McDonald, 2006). A vlády tak činí, protože jim díky chybějícím zdrojům nic jiného nezbyvá (Bauman, Lyon, 2013).

Subjekty, na které byla odpovědnost přenesena, se často musí řídit technokratickými pravidly, která limitují možná řešení. Například v České republice organizace s registrovanými sociálními službami mají primárně realizovat individuální práci, jejíž podoba je regulována zákonem o sociálních službách č. 108/2006 Sb. a vyhláškou č. 505/2006 k danému zákonu. Neziskové organizace pak nemohou poskytovat komplexní sociální práci (orientovat se na reálné strukturální příčiny problémů), protože jsou limitovány registrací, kterou mají, a z ní vyplývajícími činnostmi a úkony. I pokud má daná organizace registrovanou službu zahrnující činnost „pomoc při uplatňování práv, oprávněných zájmů a při obstarávání osobních záležitostí“, která by se mohla jevit jako orientovaná na změnu sociálního prostředí, neznamená to, že se tak bude reálně dít, vzhledem k tomu, že citovaná vyhláška přesně vymezuje možné úkony k této činnosti. Nadějně pojmenovaná činnost je pak legislativně zredukována pouze na úkony, které se orientují na práci s jednotlivcem nebo jeho nejbližším sociálním prostředím a mají minimální politický potenciál.

Jiným příkladem vládní depolitizace může být kauza vystěhování dvou sociálních ubytoven v Ústí nad Labem z června 2018, ke které se váže v úvodu kapitoly uvedená citace. Poté, co po novele zákona o pomoci v hmotné nouzi č. 111/2006 Sb. vyhlásil Magistrát města Ústí nad Labem na svém území 22 oblastí se zvýšeným výskytem sociálně nežádoucích jevů a připravil obyvatele těchto oblastí o nárok na doplatek na bydlení, muselo se po uzavření dvou soukromých ubytoven vystěhovat cca 230 lidí (zejména rodiny s dětmi, senioři a invalidé). Město Ústí nad Labem se od řešení situace, kterou samo vyvolalo, distancovalo prohlášením, že nemá povinnost poskytnout náhradní byty, ale pouze povinnost sociální práce či sociálního poradenství. Proto požádalo poskytovatele sociálních služeb o provedení depistáže a zahájení sociální práce zaměřené na pomoc lidem ohroženým ztrátou bydlení. V situaci, kdy stát a město zapříčinili ztrátu domova u více než dvou stovek lidí, zbavili se odpovědnosti za řešení situace a přesunuli ji na sociální pracovníky (neziskových organizací i samosprávy). Ti měli politický problém řešit se zcela neadekvátním nástrojem, kterým je poradenství (sic!). V případě, že by selhali, nebyla by odpovědnost přičítána celostátním ani regionálním politikům, ale sociálním pracovníkům¹. Depolitizace nabízí šikovnou strategii, jak převést vinu za selhání při řešení problému z centrální úrovně na jiné organizační celky či skupiny. To pěkně ukazuje výrok náměstka primátorky Ústí nad Labem Jiřího Madara, který začal organizacím kritizujícím alibismus města v politice bydlení vyhrožovat zastavením jejich financování: „*Rozhodující by měly být výsledky. Zatím je to tak, že ani po letech působení neziskovek čerpajících dotace z města, nepřizpůsobivých obyvatel a příjemců sociálních dávek neubývá. Informace o tom, kolika z nich pomohly neziskovky najít oficiální zaměstnání, nebo změnit způsob života, chybí. Bydlení v ubytovně pro řadu z nich i přes dohled neziskovek přestalo být provizoriem, ale normou a problémy jen narůstají. Na to bude potřeba se zaměřit při vyhodnocení dotací a rozhodování o jejich dalším přidělování.*“ (Romea.cz, 2018).

Neoliberální přenášení viny za problém tedy evidentně nefunguje pouze z viníka na oběť (ze státu na lidi v nouzi), ale i z viníka na řešitele problému. Kritika sociální práce za selhávání není až tak vzácná, jak upozorňuje Chytil (2014), který jako jeden z mála autorů v českém prostředí reflektuje proces depolitizace. Všimá si, že odborné texty sociální práce neobsahují metody, jak řešit chudobu lidí. Nepřičítá to ale selhání teorií a metod sociální práce, ale skutečnosti, že chudoba je ekonomickým problémem a jako takový by měla být řešena ekonomickými metodami. Jinak řečeno se jedná o politický problém, za který nesou odpovědnost politici a nikoliv sociální pracovníci bez adekvátních prostředků pomoci.

Že takové prostředky sociální pracovníci reálně nemají, ukazuje také výzkum Gojové a Glumbíkové (2015) s výstižným názvem (*Bezmocná) sociální práce jako zdroj zplnomocnění?*, v němž se autorky (mimo jiné) zamýšlí nad zdroji této bezmoci. Jejich zjištění ukazují, že jedním ze zdrojů bezmoci jsou systémové podmínky výkonu sociální práce, které jim nedávají nástroje k řešení sociálních problémů klientů. Participanti jejich výzkumu bezmoc popisovali jako „*holé ruce*“ (2015:58). Intervence se podle nich zužují na zmírňování důsledků problémů, na hašení požárů nebo na výkon kontroly (jak to alespoň vnímají jejich klienti).

¹ Ubytování nakonec sociální pracovníci spolu s klienty pro všechny obyvatele našly, i když jeho kvalita byla v některých případech sporná (skládka před domem, štěnice). Přesto náměstek primátorky Madar zpochybnil užitečnost neziskových organizací, protože organizace Člověk v tísni a Poradna pro občanství/ Občanská a lidská práva vyzvaly otevřeným dopisem Magistrát města Ústí nad Labem, „*aby se zodpovědně postavil k řešení krizové situace lidí, kteří momentálně bydlí na uzavíraných ubytovnách v Klíšské a Purkyňově ulici. Jejich situace je beznadějná, zodpovědný zásah města je nezbytný.*“ (Kovalčík, 2018).

Popsané příklady a výzkumy z kontextu České republiky ukazují, že praxe vládní depolitizace je přítomná i v českém prostředí. Na sociální práci mohou dopadat zejména ve formě podfinancování, které se může odrážet na personálním zajištění organizací, na nárůstu klientů na jednoho pracovníka a na nedostatečných a neadekvátních nástrojích pomoci, skrze které mají sociální pracovníci řešit vzniklé sociální problémy. Bylo by zřejmě naivní předpokládat, že takový kontext neovlivní schopnost sociálních pracovníků prosazovat lidská práva klientů. Je pravděpodobné, že se vystresované a frustrované sociální pracovníce budou obávat prosazovat práva klientů před těmi, kteří jsou jejich chlebodárci, že budou na tyto činnosti postupně díky vlastnímu vyčerpání rezignovat a že se budou stále více zaměřovat na jednu z mála strategií, která ji zůstala, a to na hledání řešení výhradně na úrovni klienta (viz sociální depolitizace). Ta jim totiž umožňuje přesunout vinu z vlastního profesního selhání na klienta. Bohužel je taková strategie zcela v rozporu s prosazováním lidských práv.

Sociální depolitizace

Druhým způsobem depolitizace je podle Wooda a Flinderse (2014) *sociální depolitizace*, kdy jsou politická témata z veřejné sféry (neziskových organizací) přenášena na sféru privátní/individuální. Jinak řečeno odpovědnost za řešení primárně politických témat je delegována na jednotlivce v problémech. Případem sociální práce již není sociální situace definovaná souborem znaků, ale jedinec, který musí být „opraven“ (Williams, 1996). Protože jsou řešením sociálních problémů pověřeni sociální pracovníci, jsou to právě oni, kdo apeluje na klienty, aby své problémy zodpovědně vyřešili. V podstatě jim ani nic jiného nezbyvá, protože po vládní depolitizaci nemají problémy lidí jak jinak řešit. Proto kladou důraz na individuální odpovědnost člověka za sebe sama, na možnost volby, na posilování kapacity, individuální motivaci apod. Řešitelem problému se má stát sociálním problémem stížený jedinec.

Prosazovaná ideologie individualismu se ve fázi řešení problémů projevuje hledáním tohoto řešení výhradně na individuální rovině. Obviňování obětí v tomto případě nemusí bít do očí tak silně jako u individualizace příčin. Prvoplánově totiž lidi nutně nemusí (ale může) obviňovat z jejich problémů, jen s nimi hledá řešení výhradně na jejich straně. Namísto aby bylo pracováno se strukturálními příčinami situací klientů, je na ně vyvíjen nátlak, aby se přizpůsobili požadavkům utlačujícího systému. Tím v podstatě dochází k obviňování obětí nepřímo (Higgins, 1980). Přímo k němu dochází tehdy, když klient v řešení problému selhává, a toto selhání je připsáno výhradně jeho osobním deficitům.

Jan Keller (2010:155) upozorňuje na nenápadný přesun viny na oběť, když jsou všechny návrhy, jak čelit novým sociálním rizikům postaveny na posilování individuální odpovědnosti lidí (privatizaci sociálních rizik), ale žádné z nich nepracuje s prvkem solidarity. Vysvětluje to na příkladu nezaměstnanosti. Přestože je to společnost, kdo z různých důvodů nedokáže lidem zaručit dostatek práce, tak stejná společnost požaduje, aby všichni její členové pracovali. K nalezení práce, která není, jim nabízí nejružnější rekvalifikační kurzy, které musí navštěvovat. Když ani po jejich absolvování práci nenajdou, jsou již zcela explicitně obviněni z lenosti a neschopnosti. Aby toho nebylo málo, mají nést vinu nejen na vlastní bídě, ale i na zadluženosti celého státu. Castel (in Keller, 2010:153) považuje požadavek na sebmobilizaci nezaměstnaných klientů a převzetí odpovědnost za svůj osud za absurdní. Píše: „Chtít po někom, kdo nemá práci a je ve složité rodinné situaci, aby vypracoval projekt své existence, je dost odvážné. Kdyby toho byli dotyční schopni, nepotřebovali by, aby jim někdo pomáhal.“

Je evidentní, že smysluplnost sociální práce s nezaměstnanými se stává minimálně diskutabilní.

Vrcholu Hlavy 22 v absurdnosti dosahuje český systém rekvalifikací pro nezaměstnané, kdy ÚP po mé klientce požadoval jako podmínku zapsání (zaplacení) do rekvalifikačního kursu to, že si sama předem najde práci. Musela přinést vyplněný formulář s razítkem od budoucího zaměstnavatele, že ji přijme. Bez razítka nemohla nastoupit na rekvalifikaci. Problém je, že na rekvalifikaci chtěla nastoupit právě proto, aby si práci našla. Pokud by nezaměstnaní práci našli sami, nepotřebovali by k tomu pomoc ÚP. Vzhledem k tomu, že se jí nepodařilo najít zaměstnavatele, který by ji zaměstnal, byla ze strany ÚP osočována, že se málo snažila.

Jako technika převádění viny na oběť mnohdy slouží oblíbená systemická otázka: „*Co můžete udělat vy, abyste svou situaci vyřešil/a?*“, která redukuje řešení pouze na klienta. Pokud se například sociální pracovnice soustředí s klientkou pouze na hledání cesty, jak vyjít s prostředky na živobytí poté, co nedostala doporučení od ÚP do projektu *Obědy pro děti*, přenáší tím odpovědnost výhradně na klientku, přestože to bylo Generální ředitelství Úřadu práce, kdo problém špatně nastavenými pravidly zapříčinil¹. Reálně by měla spíše usilovat o změnu stanoviska této instituce. Sociální práce pak slouží jako poslušný pohunek této instituce, která mnohdy klade větší důraz na byrokratická pravidla a úspory než na pomoc potřebným. Pokud sociální pracovníci vyvíjejí na klienty nátlak, aby se přizpůsobili požadavkům utlačujícího systému, namísto aby se zabývali strukturálními příčinami těchto situací klientů (např. nízkými mzdami, nezaměstnaností, různými typy diskriminace, finančními škrty), v podstatě převádí odpovědnost z původce problému na jeho oběť.

Politika neoliberálního státu je sociální depolitizací zredukována na transformaci identit, zájmů, kapacit, práv a odpovědností občanů, aby se mohli aktivně účastnit na fungování globálního trhu (McDonald, 2006). Neoliberalismus již *welfare* nepovažuje za ekonomický koncept, ale za koncept psychologický (Giddens in Rogowski, 2014). Například politika plné zaměstnanosti se mění v politiku zaměstnatelnosti, ve které se vlády orientují na přípravu zaměstnaných k povolání, namísto k zajištění pracovních míst. Pokud neoliberální stát finančně podporuje nějaké aktivity, jsou to seberozvojové aktivity rozvíjející individualismus. McDonald (2006) tento přežívající intervencionismus neoliberálního státu vysvětluje tím, že vede občany k seberegulaci a tím slouží k naplňování cílů neoliberální ekonomiky.

Sociální depolitizace vede ke vzestupu individualisticky orientovaných kognitivních a behaviorálních přístupů, které individuální hodnoty neoliberalismu ztělesňují (Hardy, 2015). McDonald (2006) píše o celospolečenské nadvládě „terapeutické ideje“, kdy lidé sami od sebe hledají, jak efektivně řídit svůj život. V USA tento boom terapeutických přístupů reprezentuje tzv. *self-help industry* (průmysl svépomoci), obhospodařovaný psychiatry, psychology, psychoterapeuty a sociálními pracovníky, kteří učí lidi techniky, jak řídit vlastní mysl a chování. Sociální pracovnice jsou zejména expertkami na pracovní disciplínu a chod domácností. V České republice k tomu dokonce obdržely pomůcku od MPSV, které pro ně nechalo napsat *Úspornou kuchařku*² (2018) pro chudé. S její pomocí mají naučit klienty vařit ze zbytků a konzerv, pokud mají málo peněz na jídlo. Otázku zvědavé ženy z 30. let, kdo

¹ Konkrétně se jednalo o situaci, kdy byl ze strany Generálního ředitelství ÚP bez nějaké objektivní příčiny (takto situaci popsala regionální koordinátorka projektu) stanoven termín přihlášení do projektu na konec srpna. Řada chudých rodičů o této možnosti nebyla informována, nebo byla informována pozdě, a ztratila možnost obědy zdarma čerpat.

² Viz https://www.mpsv.cz/files/clanky/33585/Usporna_kucharka.pdf

snědl zbytek tresky, když ona musí jíst tresčí hlavu, by možná stálo za to zopakovat i v soudobém českém kontextu.

Sociální práce, která se věnuje individuálnímu začleňování lidí do společnosti, má dle Kellera (2010:149) silné rysy pedagogického působení. Má lidi naučit dovednostem nutným k sociální integraci a musí jim být vštípena sebeúcta a sebedůvěra. Pokud neuposlechnou, je v nich systematicky zvenčíván pocit neužitečnosti a sebeobviňování. Je v tom značný paradox, protože obviňování přejímá stereotypy, které byly možná platné před nástupem neoliberalismu, kdy bylo sociální vyloučení mnohdy vázáno na individuální handicapy obtížně adaptovatelných jedinců či rodin. Oproti tomu dnes se stigmatizace přenáší na lidi z různých vrstev, jejichž handicapem je, že se neúspěšně pohybují v trvalé nejistotě trhu práce, kterou nezavinili.

Ve Velké Británii se podpora technik postavených na morálním a spirituálním *welfare* začala masově rozvíjet za vlády Margaret Thatcher. Poté, co tato britská premiérka zprivatizovala státní podniky, a došlo k masivnímu propouštění, nabídla místo politického řešení nezaměstnanosti propuštěným pracovníkům individuální poradenství. Podobně zdravotně postiženým byly poskytovány kurzy kognitivně behaviorální terapie namísto dávek. V 90. letech reprezentovaly tento trend svépomocí kurzy pozitivní psychologie spojené s kognitivně behaviorálními technikami a kultivací emoční gramotnosti. Není náhodou, že se tyto trendy objevily v kontextu rostoucího spekulativního kapitalismu a ekonomických krizí a snažily se budovat pozitivní myšlení v období, kdy řada lidí ztratila práci. Jednalo se o novou ideologii, která usměrňovala zoufalství propuštěných a odpoutávala jejich pozornost od politiků a manažerů, kteří zapříčinili svou hamižností jejich situaci (Langan, 2011). Pozitivní myšlení říká lidem, ať hledají štěstí v sobě, netrápí se věcmi, které nelze změnit, nebojují o pravdu, což je voda na mlýn neoliberální ideologie, protože odrazuje lidi od aktivismu.

Individuální poradenství se v neoliberálním státu stává důležitějším než materiální podpora. Tím dochází ke ztrátě komplexnosti sociální práce, kterou tak prosazoval Laan (1998) v metodice práce s materiálními a nemateriálními problémy. Ten navrhoval, aby volbě způsobu intervence předcházela problémová analýza, identifikující, zda jsou finanční problémy způsobeny nedostatečnými kompetencemi jedince nebo politicky. Nekompetence hospodařit by měla být řešena psychosociální pomocí, jejímž cílem je naučit klienta hospodařit, zatímco na politické příčiny chudoby (např. chudoba samoživitelek) by měla následovat politická reakce – tedy prosadit finanční zajištění sociálně oslabené skupiny. Tato jeho představa o nutnosti komplexnosti sociální práce s neoliberalismem a sociální depolitizací padá, protože všechny problémy mají být řešeny individualizovanou pomocí. Sociální práce byla zredukována z holistického přístupu na povídání s klientem, co může sám udělat, aby problém vyřešil (Ferguson, Woodward, 2009).

Obviňování chudých za jejich problémy se netýká jen nezaměstnaných, ale jeho terčem se stávají například i svobodné matky. Přestože stále tradičně zastávají klíčovou společenskou roli péče o děti, ta samá společnost, pro kterou tak činí, není ochotna jim pomoci v nouzi. V případě, že se do nouze dostanou, neoliberální stát od nich očekává, že by si měly najít muže, který se o ně postará. V podstatě se od nich očekává závislost na mužích, která je vnímána za jediné zodpovědné řešení vedle nalezení zaměstnání (ale ani pro to není společnost ochotna příliš udělat, jak ukazuje nedostatek služeb pro děti a nabídky časově a místně dostupné práce pro pečující osoby). Pokud žena takového muže nemá, nebo nechce využít jeho pomoci, je obviňována z nezodpovědnosti. Pokud ho o pomoc požádat nechce,

může přijít o dávky (Fay, 2011), což platí i v kontextu České republiky. Jedné z mých klientek bylo pracovnící ÚP vyhrožováno, že pokud nepodá návrh na určení otcovství, přijde o dávky hmotné nouze. Okolnosti, kdy otec dítěte této klientce vyhrožoval, že ublíží jí i dítěti, ji nezajímaly.

Individualizace řešení sociálních problémů umožňuje redukovat sociální ochranu státu na minimum s odůvodněním potřeby individuální odpovědnosti lidí za své životy. Chudoba je chápána jako spravedlivý důsledek individuální nezodpovědnosti či neschopnosti prodat svůj osobní kapitál na trhu práce. Ten musí být absolutně časově, prostorově i kvalifikačně flexibilní k požadavkům trhu (Stark, 2008). Paradoxem je, že rizika ve svých životech mají lidé zvládat prostřednictvím stejného mechanismu, který je vyvolal – prostřednictvím trhu (Keller, 2011:9). Případný neúspěch na trhu práce je připisován nedostatečné flexibilitě jedince. Sociální okolnosti neúspěchu se skrze tuto logiku dostávají mimo hru, od čehož je jen krůček k obviňování lidí za sociální problémy. Typickým příkladem je situace, kdy v období masové nezaměstnanosti stát přichází s apely na individuální odpovědnost lidí, aniž by zlepšoval podmínky nezaměstnaných. Identifikace jedince jako viníka zbavuje stát odpovědnosti pomáhat. To se prakticky projevuje v neoliberálních sloganech typu „pomoc jen skutečně potřebným“ a v podpoře svépomoci a charity (Stark, 2008).

Podle Dominelli (2002) se ideologie individualismu v sociální práci prolíná s ideologií univerzalizmu. Ten se vyznačuje předpokladem, že všichni občané mají rovnou startovací čáru a jsou stejní. Prototypem univerzálního občana je v neoliberálním státu bílý muž ze střední třídy. Tento univerzalizmus popírá diverzitu lidí a požaduje jejich plnou asimilaci, přestože mohou být znevýhodněni svým genderem, rasou/etnikem, věkem, zdravotním stavem či postižením, věkem, občanstvím apod. Musí to být oni sami, kdo se adaptuje na diskriminační či opresivní podmínky. A sociální pracovník jim v tom má být nápomocen bez ohledu na to, kde problém vznikl. Předpoklad stejné startovací čáry je nástroj, který umožňuje vyloučit z kategorie občanů ty, kteří jakkoliv vyčnívají, a zbavit je jejich občanských oprávnění. Ti, kteří se ocitli mimo definici normality, jsou onálepkováni jako špatní. Sociální práce je tak využívána pro „stavění lidí do řady“ či k homogenizaci klientů.

Osoby, které se nepodaří napravit, jsou přemístěny na okraj společnosti buď symbolicky nebo reálně do věznic či ústavů (Mullaly, 2007; Wacquant, 2009). Tato pozice je pak vládnoucími skupinami prezentována jako důsledek jejich pasivity a neochoty k vlastní změně. Pozice na dně společnosti je spojena se znehodnocováním atributů a přínosu těchto skupin a s vylučováním přístupu ke zdrojům, které jsou dominujícím skupinám přístupné. Příznačné je, že ti, kdo jsou terčem útlaku, vnímají své limity a omezení ve zdrojích a volbách jako legitimní (Dominelli, 2002). V souladu s logikou oprese viní oběť samu sebe.

V českých výzkumech znaky sociální depolitizace popsaly například Glumbíková, Gřundělová a Gojová (2018), které realizovaly rozhovory s klientkami azylových domů. Ty kritizovaly, jak při posuzování jejich situace dochází k zaměňování ztráty bydlení za ztrátu schopnosti bydlet, ztrátu schopnosti být dobrou hospodyní, být dobrou matkou či dobrou manželkou. Příčina problému bezdomovství samoživitelek, kterou je často absence dostupného sociálního či běžného bydlení nebo domácí násilí, byla zaměňována za nekompetenci těchto žen hospodařit. Podobné znaky identifikovala i Knausová (2011)

v oblasti tzv. sanace¹ rodiny. Pokud například rodiče nepořídili dětem léky, bylo to interpretováno jako nezodpovědnost rodičů bez reflexe, že příčinou může být nedostatek finančních prostředků, které matky prioritně směřovaly na platby za nájem a služby. Také ztráta zaměstnání byla chápána jako důsledek neschopnosti udržet si zaměstnání, a to přes obecně známou diskriminaci na trhu práce, se kterou se zejména samoživitelky potýkají, a nedostatek služeb péče o děti. Gřundělová (2015) rozhovory se sociálními pracovníky dokonce zjistila, že pokud osamělé matky na takovou diskriminaci upozornily, bylo to vnímáno jako výmluva. Nebrali v potaz, že vyšší přetěžování v rodinné sféře, vede ke snížení možností zapojení ve sféře pracovní.

Vize prosazování lidských práv postavená na „respektu k přirozené hodnotě a důstojnosti všech lidí, a individuálních sociálních/občanských právech, která z toho vyplývají“, přítomná v *Prohlášení Mezinárodní federace sociálních pracovníků o etických principech* (2018) se v důsledku sociální depolitizace může stávat utopií. Respekt k hodnotě člověka se totiž v neoliberalismu odvíjí od schopnosti tohoto člověka řešit vlastní problémy. Ti, kteří je schopni řešit nejsou, jsou vystaveni značnému riziku, že budou i ze strany sociálních pracovníků označeni jako nemotivovaní, nezodpovědní či se dostatečně nesnažící. Tak se samotné sociální pracovnice mohou stávat nástrojem znehodnocování a stigmatizace vlastních klientů.

Diskursivní depolitizace

Třetí formou depolitizace, která zbavuje neoliberální stát odpovědnosti za problémy, které sám způsobil, je *diskursivní depolitizace*. Ta je založena na ovládnutí jazyka a idejí o sociálních problémech, které jsou prezentovány jako neřešitelné. Veřejná diskuze je formována určitou částí aktérů (médií, korporacemi, politiky) natolik, že se protiargumentace může jevit jako iracionální a zbytečná. Argumentace je založena na příběhu „zdravého rozumu“, který není třeba ani zdůvodňovat. Příklady mohou být nezpochybnitelná hodnota volného trhu v USA, imigrační politika v Austrálii jako jediná správná či utahování opasků jako jediné správné řešení ekonomické krize v České republice. Diskuze o tématech se stává technokratickou, manažerskou nebo směřovanou k jedinému cíli, a nikoliv k veřejné diskusi s vícero interpretacemi a volbami (Wood, Flinders, 2014).

Ti, které diskurs nepříznivě hodnotí, se dostávají do apatie a pasivity, protože danou argumentaci a její nezpochybnitelnost přijali jako fakt (Wood, Flinders, 2014). Diskursivní depolitizace v podstatě reprezentuje přenos problémů z privátní sféry jedince do „oblasti nutnosti“, kde se věci jen stávají, jsou předvídatelné a nejde s nimi nic dělat. Předvídatelná budoucnost vedoucí k fatalismu pak depolitizuje otázky jako nezaměstnanost, chudoba, nerovné rozdělení domácí zátěže žen a mužů, zdanění korporací apod. (Wood, Flinders, 2014).

Wood a Flinders (2014) uvádí jako zajímavý příklad diskursivní depolitizace medikalizaci problémů s alkoholem. Ty byly kanadským diskursem ohraničeny jako onemocnění, a tudíž se u nich předpokládá lékařská léčba. Naopak byl vyloučen diskurs, že by se mohlo jednat o sociální problém, a tudíž jsou přehlíženy kolektivní způsoby řešení (např. vyšší zdanění alkoholu, změna legislativy, regulace apod.) (Wood, Flinders, 2014).

¹ Tímto pojmem je označována sociální práce s rodinou ze strany OSPOD i neziskových organizací, jejímž cílem je předcházet odebrání dětí z rodin či pomáhat jejich návratu do rodin v případě umístění dítěte mimo biologickou rodinu.

V českém kontextu popisuje podobný příklad Walach (2013:154) ve své studii hráčů automatů ze sociálně vyloučené lokality. Kritizuje, že ve veřejném diskursu je hra automatů vnímána výhradně jako psychologický problém individuální závislosti. Tento diskurs nepřipouští alternativní vysvětlení, že se jedná i o problém sociální. Pro lidi z vyloučené lokality může být hraní automatů jednou z mála cest k uznání, které je jim jinak v situaci strukturálního násilí, odepření životních možností, šancí a příležitostí vlastních majoritní společnosti upíráno. Konzum prostřednictvím hraní je statusotvorný a může zlepšovat pozici jednotlivce v místní hierarchii zejména v rámci romských komunit. Hraní je také negací nudy, neboť vnáší do každodennosti marginalizovaných „akční prvky změny, vzrušení a angažovanosti“ (2013:158). V důsledku dlouhodobého působení objektivních sociálních struktur, v nichž se marginalizovaní pohybují, vznikají dispozice k určitému způsobu fungování ve společnosti. Jedním z těchto způsobů vepsaných do lidského těla je hra automatů (2013:162). Přes významnou sociální dimenzi hraní automatů je tento problém neoliberálním diskursem redukován do individuální ne/odpovědnosti hráčů, a jako racionální se pak jeví pouze psychologické řešení.

Lze najít celou řadu dalších diskursů, které obdobně vylučují jiné interpretace a tudíž i jiná řešení. Z hlediska neoliberálního státu patří mezi nejpodstatnější ty o chybějící alternativě ke kapitalismu, a dále diskurs o tom, jak každý člověk má vlastní život ve svých rukou. Druhý zmíněný hraje významnou roli i v sociální práci, kdy sociální pracovníce memorují tuto poučku klientům za každé situace, zatímco klienti pokorně naslouchají, protože daný diskurs alternativy nepřipouští. Mravokárné věty typu „*takhle jste si to vybrala*“, „*řešení je jen ve vašich rukou*“, „*když se budete snažit, tak se tolepší*“ nejsou ničím jiným, než přenášením odpovědnosti na ty, kteří svůj život v rukách vůbec nemají.

Diskursivní depolitizace je v některých oblastech poměrně novým fenoménem posledních dvou až tří desítek let, ale v jiných, jako jsou například genderové vztahy, je tradičním permanentním jevem. Diskursy o tom, že by stát neměl zasahovat do privátní sféry rodiny a o přirozené roli žen a mužů umožňují společně dlouhodobě těžit z neplacené domácí práce žen, včetně dlouhodobé péče o členy rodiny s potřebou trvalé podpory, a špatně placených zaměstnání žen. Přičemž je tento nespravedlivý stav prezentován tak, že takto si to ženy dobrovolně zvolily na základě své „přirozenosti“. „Přirozené“ rozdíly mezi ženami a muži jsou argumentem „zdravého rozumu“, který nepřipouští alternativy, a tudíž ani intervence státu do rodinných vztahů. Idea, že osobní je politické, je „zdravým rozumem“ odmítána jako sociální inženýrství, zatímco masivní ženská socializace počínající od růžových smetáčků a kuchyňek pro malé holčičky přes výchovu dívek k péči o druhé po objektivaci ženského těla v dospělosti se sociálnímu inženýrství přece vůbec nepodobá. Škoda, že Michel Foucault nedokončil své *Dějiny sexuality* a nestihl napsat i původně plánovaný čtvrtý díl *Žena, matka a hysterička*. Možná by v něm podrobně rozpracoval technologie moci, které vedou k ovládnutí ženských těl, a ukázal by, jak moc je ženská socializace politickou záležitostí, bez které by neoliberální státy jen obtížně fungovaly. Ale vzhledem k tomu, že tyto technologie fungují, jak mají, ženy vnímají svou roli a zátěž jako přirozenou a jako svou individuální volbu. Pokud tuto zátěž náhodou zpochybní před sociálním pracovníkem, vystavují se riziku, že budou označeny jako divné či špatné matky, které je třeba mít více pod dohledem, anebo v lepším případě uslyší něco na způsob, že „*takový je prostě život*“, čímž se jejich život stane úředně depolitizovaným.

V České republice nebyly realizovány širší výzkumy, které by monitorovaly diskursivní preference sociálních pracovníků v otázkách rovnosti, spravedlnosti, zásluhovosti či solidarity. Pokud dominující diskurs stojí na neoliberálních hodnotách, což je v zemi, jejíž demokratický vývoj byl v počátcích nedílně propojen s prosazováním *Washingtonského konsenzu*¹, značně pravděpodobné, pak nelze příliš předpokládat, že by dominující diskurs sociální práce nebyl poznamenán neoliberalizací. Pak lze pouze pokládat řečnickou otázku, jak mohou být prosazována lidská práva s důrazem na hodnotu všech lidí, když dominující diskurs funguje ve prospěch privilegovaných, a naopak utlačuje znevýhodněné, jejichž hodnotu a důstojnost zpochybňuje.

Závěr

Relevantní otázkou pro závěr je – jak prosazovat práva lidí a zejména klientů sociální práce při souběžně probíhajících procesech depolitizace. Prvním krokem by mohlo být začít reflektovat neoliberální strategie, jejichž cílem je přenášet odpovědnost za sociální problémy ze širších strukturálních příčin na jednotlivce. S tím souvisí i reflexe dopadů neoliberalismu na sociální práci. Sociální pracovníce by také měly co nejdříve přehodnotit vztah státu a sociální práce, přeformulovat teorie a z nich vyplývající metody praxe. Také by měly opustit praxi *starého professionalismismu*, který ponechává sociální práci osamělou napospas neoliberální ideologii, a spíše se orientovat na spolupráci a společné akce s klienty a dalšími progresivními profesemi v zájmu prosazování práv a zájmů utlačovaných lidí.

Seznam citované literatury

- BAUMAN, Z., LYON, D. 2013. *Tekutý dohled*. Olomouc: Broken Books.
- BOHUSLAVOVÁ, R. 2019. Vládní dotace na sociální byty jsou debakl. Jsou tak přísné, že na ně obce kašlou [online]. *Novinky.cz*. [1. 9. 2020]. Dostupné z: <https://www.novinky.cz/domaci/clanek/vladni-dotace-na-socialni-byty-jsou-debakl-jsou-tak-prisne-ze-na-ne-obce-kaslou-40300523>
- CUMMINS, I. 2017. Social Work and the Penal State. *European Journal of Social Work*, 20(1), 54–63.
- DAY, P. J. 1981. Social Welfare: Context for Social Control. *The Journal of Sociology & Social Welfare*, 8(1), 29–44.
- DOMINELLI, L. 2002. *Feminist Social Work Theory and Practice*. Houndmills, Basingstoke, Hampshire, New York: Palgrave.
- DVOŘÁKOVÁ, T., MERTL, J. 2018. Důstojná existence kontra osobní zodpovědnost: případ dětských dlužníků v Plzni. *Sociální práce/ Sociálna práca*, 18(3), 54–69.
- ETHERINGTON, D., JONES, M. 2018. Re-stating the Post-political: Depoliticization, Social Inequalities, and City-region Growth. *Environment and Planning A: Economy and Space*, 50(1), 51–72.
- FAY, J. 2011. Let Us Work Together: Welfare Rights and Anti-Oppressive Practice. In: *Doing Anti-Oppressive Practice. Social Justice Social Work*. Halifax and Winnipeg: Fernwood Publishing, 64–78.
- FERGUSON, I., WOODWARD, R. 2009. *Radical social work in practice. Making a difference*. Bristol: The Policy Press.
- FLINDERS, M., BULLER, J. 2006. Depoliticisation: Principles, Tactics and Tools. *British Politics*, 1(3), 293–318.
- GARRETT, P. M. 2019. What are we talking about when we talk about “Neoliberalism”? *European Journal of Social Work*, 22(2), 188–200.
- GLUMBÍKOVÁ, K., GRUNDĚLOVÁ, B., GOJOVÁ, A. 2018. Intersekcionalita útlaku u matek bez domova z azylových domů. *Gender a výzkum*, 19(2), 163–181.

¹ Jedná se o desetibodový manuál vytvořený *Mezinárodním měnovým fondem* v roce 1989, jejichž společným jmenovatelem je návrat ke klasické ekonomii a odmítnutí keynesiánské politiky. Jednou ze zásad je disciplinovaná fiskální politika, která klade důraz na vyrovnaný rozpočet (Švihlíková, 2015).

- GOJOVÁ, A., GLUMBÍKOVÁ, K. 2015. (Bezmocná) sociální práce jako zdroj zplnomocnění? *Sociální práce / Sociálna práca*, 15(5), 52–63.
- GRÜNDELŮVÁ, B. 2015. Slatřování rodinného a pracovního života klientek a klientů sociální práce genderovou perspektivou sociálních pracovníc a pracovníků. *Sociální práce / Sociálna práca*, 15(5), 106–120.
- HARDY, M. 2015. *Governing Risk Care and Control in Contemporary Social Work*. Houndmills, Basingstoke, Hampshire: PALGRAVE MACMILLAN.
- HEALY, K. 2005. *Social Work Theories in Context. Creating Frameworks for Practice*. Houndmills, Basingstoke, Hampshire, New York: Palgrave Macmillan.
- HIEKISCHOVÁ, M. 2015. Sociální práce na úřadech práce – od stresu k bezmoci? *Sociální práce/ Sociálna práca*, 15(5), 79–88.
- HIGGINS, J. 1980. Social Control Theories of Social Policy. *Journal of Social Policy*, 9(1), 1–23.
- HOLASOVÁ, V. 2012. Sociální práce jako nová tržní příležitost? *Sociální práce/ Sociálna práca*, 12(2), 126–137.
- HORÁKOVÁ, V. 2019. Změna psychiatrické péče drhne, na nová centra se těžko shánějí peníze [online]. *iDNES.cz*. [1. 9. 2020]. Dostupné z: https://www.idnes.cz/brno/zpravy/psychiatricka-pece-centra-dusevniho-zdravi-penize.A190228_460619_brno-zpravy_krut
- CHYTL, O. 2014. Možnosti sociální práce při řešení problému chudoby. In: PAUHOFOVÁ, I., ŽELINSKÝ, T. (eds.) *Paradigmy budících změn v 21. století Globální svět – spolupráce nebo konfrontace?* Bratislava: Ekonomický ústav SAV, 287–297.
- CHYTL, O., GOJOVÁ, A., KELLER, J. 2014. Veränderte Bedingungen der Sozialen Arbeit in der Tschechischen Republik. In: CSOBA, J., GRASSHOF, G., HAMBURGER, F. (Eds.). *Soziale Arbeit in Europa*. Schwallbach: Wochenschau Verlag, 170–189.
- JANEBOVÁ, R. 2019. Sociální práce, nebo sociální policie? Pronikání disciplinárních principů do sociální politiky a sociální práce. *Sociální práce/ Sociálna práca*, 19(3), 5–22.
- JANEBOVÁ, R. 2020. Represe jako nová prevence sociálních problémů? Ke vztahu mezi welfare a prisonfare v teorii Loíca Wacquanta. *Sociální práce/ Sociálna práca*, 20(2), 5–21.
- KELLER, J. 2010. *Tři sociální světy. Sociální struktura postindustriální společnosti*. Praha: SLON.
- KELLER, J. 2011. *Nová sociální rizika a proč se jim nevyhneme*. Praha: SLON.
- KNAUSOVÁ, I. 2011. Teorie a praxe sanace rodiny v českém prostředí – kvalitativní sonda do terénní práce s ohroženou rodinou v současnosti. *Sociální práce / Sociálna práca*, 11(1), 68–73.
- KOVALČÍK, M. 2018. *Ústecký magistrát musí lidem z uzavíraných ubytoven pomoci* [online]. *Člověk v tísni*. [2. 8. 2018]. Dostupné z: <https://www.clovekvtsni.cz/co-delame/socialni-prace-v-cr/ustecky-kraj/ustecky-magistrat-musi-lidem-z-uzaviranych-ubytoven-pomoci-5095gp>
- LAAN, VAN DER, G. 1998. *Otázky legitimacy sociální práce*. Boskovice: Albert, Ostrava: Zdravotně sociální fakulta Ostravské univerzity.
- LANGAN, M. 2011. Rediscovering Radicalism and Humanity in Social Work. In: LAVALETTE, M. (Ed.) *Radical Social Work Today. Social Work at the Crossroads*. Bristol: The Policy Press, 153–164.
- MCDONALD, C. 2006. *Challenging Social Work. The Institutional Context of Practice*. Houndmills, Basingstoke, Hampshire, New York: Palgrave Macmillan.
- MULLALY, B. 2007. *The New Structural Social Work*. Ontario: Oxford University Press.
- PENTARAKI, M. 2018. Social Work Practice of Hospital Social Workers under the Structural Adjustment Program in Greece: Social Workers Protecting the Right to Health Care within the Context of Neoliberalism. *Sociální práce/ Sociálna práca; ERIS Journal*, 18(4), 7–20.
- IFSW. 2018. *Prohlášení Mezinárodní federace sociálních pracovníků o etických principech* [online]. [2. 8. 2018]. Dostupné z: <https://dragif.cz/data/pdf/a/wji.pdf>
- RECMANOVÁ, A. 2019. Privatizace sociální práce v kontextu neoliberalismu. *Sociální práce/ Sociálna práca*, 19(3), 23–43.
- ROGOWSKI, S. 2014. Radical/Critical Social Work with Young Offenders: Challenges and Possibilities. *Journal of Social Work Practice: Psychotherapeutic Approaches in Health, Welfare and the Community*, 28(1), 7–21.
- ROMEACZ. 2018. *Kauza uzavřených ubytoven v Ústí nad Labem. Lidé opustili tělocvičnu, magistrát útočí na neziskovky a chudé* [online]. [2. 8. 2018]. Dostupné z: <http://www.romeac.cz/cz/zpravodajstvi/domaci/kausa-uzavrenych-ubytoven-v-usti-konci-lide-opustili-telocvicnu-magistrat-utoci-na-neziskovky-a-chude>
- STARK, CH. 2008. Neoliberalism and the Consequences for Social Work [online]. *IUC Journal of Social Work*, 17(1). [14. 6. 2017]. Dostupné z: https://www.bemidjstate.edu/academics/publications/social_work_journal/issue17/articles/stark_christian_final.html
- ŠVIHLÍKOVÁ, I. 2015. *Jak jsme se stali kolonií*. Praha: Rybka Publishers.

WACQUANT, L. 2009. *Punishing the Poor. The Neoliberal Government of Social Insecurity*. Durham and London, Duke University Press.

WALACH, V. 2013. Hráči, podělávači, feťáci: Studie z každodennosti české pokročilé marginality. In:

LUPTÁK, L. a kol. *Neoliberalismus a marginalita, studie z českého reálkapitalismu*. Brno: Doplněk, 152–166.

WILLIAMS, J. C. 1996. Geography Of The Homeless Shelter: Staff Surveillance And Resident Resistance. *Urban Anthropology and Studies of Cultural Systems and World Economic Development*, 25(1), 75–113.

WOOD, M., FLINDERS, M. 2014. Rethinking Depoliticisation: Beyond the Governmental. *Policy & Politics*, 42(2), 151–170.

Potenciality dětí v náhradní rodinné péči, jako způsob uplatňování lidských práv opírající se o vlastní očekávání

Capabilities of Foster Children to Apply Human Rights in Relation to Their Expectations

Karel Řezáč¹

Abstrakt

Tento příspěvek prezentuje dílčí zjištění výzkumu zaměřeného na potenciality a očekávání dětí v náhradní rodinné péči. Cílem textu je představit koncept potencialit založený na přístupu capability approach jako inovativní způsob uplatňování lidských práv. Analýza ukazuje současnou situaci dětí v pěstounské péči a jejich konkrétní podmínky v kontextu lidských práv. Dále studie uvádí konceptualizaci seznamu potencialit dětí v náhradní rodinné péči identifikovanou na základě teoretické analýzy relevantních zdrojů zaměřených na capability approach jako potenciální nástroj pro sociální pracovníky na různých úrovních.

Klíčová slova: Potenciality dětí. Capability Approach. Očekávání. Lidská práva. Pěstounská péče.

Abstract

This article presents partial findings from research focused on foster children's capabilities and expectations. The paper aims to introduce the concept of capabilities based on the capability approach as an innovative way to the application of human rights. The analysis firstly shows the current situation of children in foster care and their specific conditions in the context of human rights. Secondly, the study offers a conceptualization of foster children's capabilities list identified by theoretical analysis of relevant resources focused on the capability approach as a potential instrument for social workers at various levels.

Keywords: Children's capabilities. Capability Approach. Expectations. Human Rights.

Úvod

„Všichni lidé rodí se svobodní a sobě rovní v důstojnosti i právech. Jsou nadáni rozumem a svědomím a mají spolu jednat v duchu bratrství.“ (OSN, 1948: čl. 1). Tak zní první článek deklarace lidských práv schválené dne 10. 12. 1948 v New Yorku. Ačkoliv si napříč naší civilizací posledních více než 70 let uvědomujeme význam lidské svobody, důstojnosti a práv natolik, že je ukotvován v nejvyšších právních předpisech, stále se potýkáme s životními situacemi a lidskými osudy, které s sebou přináší dilemata, spory a otázky, co přesně tyto hodnoty v praxi znamenají. Někdy se také může zdát, že univerzálnost lidských práv, která je v uvedené citaci trefně podmíněna pouhým *narozením*, paradoxně nemusí být všeobjímající. Společnost jakoby po vzoru Orwella a jeho Farmy zvířat občas dokázala potlačit nevinnou a přímočarou myšlenku „všichni jsme si rovni“ oním slavným úsečným doplněním „*ale někteří jsou si rovnější*“. V důsledku toho se potýkáme s diskriminací opírající se o genderovou, rasovou, zdravotní či jinou odlišnost jednotlivce nebo skupiny od druhých. Takovou odlišností může být mimo jiné i věk a ztráta funkčního rodinného prostředí.

Příčinou tohoto trendu podle některých autorů může být vzestup významu materiálního blahobytu na úkor nemateriálních hodnot. Sedláček (2012: 28) hovoří o tom, že jsme v dnešní

¹ Mgr. Karel Řezáč, Katedra sociologie, Filozofická fakulta, Západočeská univerzita v Plzni, Sedláčková 38, 301 00 Plzeň; e-mailová adresa: rezack@kss.zcu.cz

době „...*omámeni ideou pokroku...*“, který je přitom vypočten nejčastěji jako ukazatel HDP a ekonomické prosperity. Keller (2007) v podobném duchu hovoří o jevu, který označuje jako triumf ekonomického rozumu. V kontextu perspektivy sociální práce se tento proces, někdy označovaný jako *ekonomizace*, odráží v podobě kladení většího důrazu na výkon a efektivitu jednotlivce (Elichová, 2017). Tím pak dochází k částečnému popírání role prostředí v životní situaci člověka, který se tím stává sám odpovědný za svůj život a své okolí. Takovou optiku si však sociální práce i další pomáhající profese ze svého principu nemohou dovolit. Jejich pomyslným posláním je naopak hledat způsoby, jak tyto ekonomizační tendence vyvažovat zvýšením důrazu na humanitní hodnoty a lidská práva.

Cílem příspěvku je představit koncepci potencialit vycházející ze sociálně ekonomického přístupu *capability approach*, jako inovativní způsob uplatňování lidských práv, opírající se o vlastní očekávání těch, kterým tato práva náleží. Představení této koncepce je uvedeno na příkladu cílové skupiny dětí v náhradní rodinné péči (dále jen NRP).¹

1. Specifika současné situace a uplatňování práv dětí v NRP

Dítě je z principu našeho uspořádání rodinného života v oblasti uplatňování svých práv obvykle zcela odkázáno na dospělé osoby ve svém okolí, zejména rodiče. Pokud děti však o oporu svých rodičů přijdou, ocitnou se v situaci, kdy systém jejich sociálně-právní ochrany nepřímou rozděluje právo zasahovat do jejich ohroženého života mezi několik institucí (soudy, pěstouny, biologické rodiče, sociální pracovníky apod.). Uplatňování práv takového dítěte se pak ocitá mnohdy zcela mimo jeho režii a jeho participace na rozhodování o svých vlastních zájmech a životě je výrazně snížena oproti dětem, které vyrůstají ve funkčním rodinném prostředí (Thomas, O’Kaneová; 1999).

Stále častěji také narážíme na problematiku *nejlepšího zájmu dítěte*. Tento princip je základem pro dosažení cílů Úmluvy o právech dítěte (1991), respektive zajištění uznání dítěte jako nositele práv a nikoliv pouze jako objektu péče a ochrany. Pokud zájem dítěte není ošetřen jasně stanovenými způsoby jeho identifikace, může být snadno zneužit pro projekci subjektivních přesvědčení držitelů moci rozhodovat, co je pro dítě správné. Nejlepší zájem dítěte pak není to, co dítě chce, ale to, co si dospělí myslí nebo tvrdí, že dítě chce.

Děti v NRP, stejně jako mnoho dětí obecně, musí čelit časté sugesci ze strany dospělých. Christopher G. Petr (2003) používá v tomto kontextu pojem „*adultcentrismus*“. Jedná se o „*tendenci dospělých nahlížet na děti a jejich problémy ze předpojaté perspektivy, což vytváří bariéru pro efektivní práci s dětmi*“ (Petr, 2003: 85).

Kavalír (2016) uvádí, že současná právní úprava a stále častěji i rozhodovací praxe soudů kladou vyšší důraz na právo dítěte být slyšeno v každém řízení, které se jej týká. Úmluva o právech dítěte (1991) stanovuje, že státy mají zabezpečit dítěti, které je schopno formulovat svůj názor, právo tento názor vyjádřit, přičemž by se měl zohledňovat také věk a úroveň dítěte (Úmluva o právech dítěte, 1991, čl. 12). Vyslechnutí nezletilého dítěte soudem se dle Kavalíra (2016) ovšem nadále provádí spíše výjimečně. Přetrvává praxe, ve které je pravidlem zjištění názoru dítěte prostřednictvím rodiče či orgánu sociálně-právní ochrany dětí.

¹ Vzhledem k předpokladu širší možnosti využití této koncepce napříč dalšími oblastmi sociální práce, je v některých částech textu uvedené zobecnění týkající se širší praxe sociální práce.

2. Capability approach a koncepce potencialit

Moderním přístupem, který prosazuje aktivní uplatňování lidských práv na kvalitu života navzdory ekonomizaci společnosti je capability approach. Díky svému důrazu na svobodu volby a navrácení člověka do popředí vnímání lidského blaha oproti materiální produkci a ekonomické síle, představuje kritický pohled na současnou společnost i její alternativu.

Zastřešujícím principem capability approach je **svoboda**, která je realizována prostřednictvím **volby**. Důležitým prvkem teorie jsou **potenciality**, které představují příležitosti k činnostem a stavům bytí (fungování), jaké člověk pokládá za hodnotné (Sen, 2009). Jako hlavní propagátory přístupu capability approach a související koncepce potencialit můžeme označit Amartyu Sena (1999; 2009) a Marthu Nussbaumovou (2000; 2003). Ačkoliv jsou jejich teorie vzájemně propojené, lze mezi nimi identifikovat jeden zásadní rozdíl. Zatímco Sen (1999; 2009) vnímá potenciality abstraktněji a víceméně neusiluje o jejich výraznější kategorizaci, Nussbaumová (2000; 2003) postupuje zcela opačně a nabízí konkrétní seznam deseti základních potencialit, jejichž možnost dosažení je nezbytná pro to, aby byl lidský život považován za důstojný a hodnotný. Robeynsová (2003) poukazuje na to, že seznamy potencialit lze přizpůsobovat individuálnějšími potřebám. Vedle obecných seznamů univerzálních pro celou společnost, tedy můžeme sestavit individuální seznam potencialit jednotlivce.

Zejména Senova (2009) koncepce vyžaduje pro praxi značnou míru spolupráce a participace ze strany toho člověka, jehož potenciality chceme podpořit. Jako klíč k identifikaci potencialit můžeme dle Řezáče (2019) využít tzv. *expektační* a *expektanční očekávání*. Zatímco první typ očekávání (expektace) představuje očekávání ve smyslu vlastní zkušenosti s okolím, respektive zahrnuje dostupné potenciality, druhý typ (expektance) vyjadřuje očekávání, která jsou založena na přání a představách člověka bez ohledu na jeho zkušenosti s realitou. Vzájemným porovnáním obou očekávání pak lze identifikovat, zda jsou potenciality člověka naplněny, či nikoliv.

3. Potenciality dětí v NRP

V této části je na základě teorie capability approach vypracován přehled předpokládaných potencialit dětí v NRP. Jelikož by tento seznam dle doporučení Robeynsové (2003) měl vždy *explicitně pokrýt všechny důležité prvky*, vycházím ze seznamu potencialit dle Biggeriho, Balleta a Comima (2011) jež navazují na původní potenciality dle Nussbaumové (2000; 2003). Nyní je potřeba zmínit rovněž samotná specifika dětí v NRP, respektive dle Robeyns (2003) *citlivě zmapovaný kontext*, který je předpokladem tvorby seznamu potencialit. Přestože analýza těchto specifíků byla výrazně podrobnější, z hlediska redukce textu byly pro představu ponechány jen některé důvody identifikování potencialit.

Z hlediska potenciality **život a fyzické zdraví** mají v kontextu NRP největší význam nepříznivé zážitky z dětství, eventuálně následná terapie (Turneyová, Wildeman, 2017). V rámci potenciality **lásky a péče** je to vývoj citové vazby a rizika jejího narušení (Bowlby, 2010). **Duševní zdraví** se opět pojí především s psychickými aspekty života mimo biologickou rodinu například psychickou deprivací (Matějček, Langmeier, 2011). **Tělesná integrita a bezpečí** je ovlivněna vyšším výskytem syndromu CAN, respektive prožitím týrání, zneužívání či zanedbávání (Dunovský, Dytrych, Matějček, 1995). **Sociální vztahy** se v průběhu dospívání mění (Vágnerové, 2012). Děti v NRP by měly mít možnost své sociální

vztahy obměňovat a odpoutávat se přiměřeně od pečujících. Z hlediska **participace** by děti v NRP měly být vyslyšeny napříč institucemi, které mají možnost rozhodovat o jejich životě (Thomas a O’Kaneová, 1999). **Edukace** vyžaduje u těchto dětí často zvýšenou motivaci a zapojení do procesu učení (Vágnerová, 2012). Z hlediska **osvobození od ekonomického a neekonomického vykořisťování** lze zmínit odlišnost, kdy dítě v náhradní rodině, kterou po dovršení zletilosti opustí, může mít pocit, že mu nic nepatří. Vlastnictví je však součástí sebepojetí dítěte (Vágnerová, 2012). **Příštěší a prostředí** se liší hlavně specifickými vztahy s dětmi pěstounů. Tyto vztahy mohou být zejména v období dospívání proměnlivé a jejich vliv na dítě žádoucí, či nežádoucí (Šimíčková-Čížková, 2004). Přístup k **volnočasovým aktivitám** se může rovněž při dospívání u dítěte měnit. Volnočasové instituce přitom dle Vágnerové (2012) ovlivňují sociální zařazení dospívajícího i rozvoj jeho schopností a dovedností. Potencialita **respektu** představuje potřebu přistupovat k dítěti na základě respektujícího přístupu pro budování jeho pozitivní identity (Kopřiva a kol., 2012). Potencialita **náboženství a identita** představuje u dětí v NRP zejména možnost vyrůstat s pěstouny shodné víry Schippersové a kol. (2016). Z hlediska **časové autonomie** platí, že dospívající děti mají tendence k postupnému osamostatnění za účelem budování autonomie (Macek, 2003). Poslední potencialitou je **mobilita**, která v NRP představuje pro dítě zejména možnost navštěvovat biologickou rodinu a blízké osoby. Souhrn konceptualizace analyzovaných specifických potencialit dětí v NRP je k textu připojen níže jako příloha.

4. Implikace potencialit pro sociální práci

Na potenciality lze nahlížet určitou duální optikou. Koncepce Nussbaumové (2000; 2003) směřuje k obecné kategorizaci hodnotných stavů a činností člověka. Tím de facto usiluje o určité rozšíření lidských práv na základní garanci kvality života ze strany státu směrem k jeho občanům a jejich skupinám. Senova (1999) koncepce se zaměřuje spíše opačně a staví do popředí individualistickou povahu potencialit a jedinečnost preferencí každého člověka.

Výhodou oboru sociální práce je v tomto ohledu široký záběr úrovní působnosti. Tyto úrovně podle již tradičního dělení členíme na: (1) *Mikro*; (2) *Mezzo*; (3) *Makro* (Barker, 2003). Sociální pracovníci by tak na základě úrovně svého působení měli zaměřením potencialit přizpůsobit. Přímá sociální mikro praxe by měla cílit na co nejindividuálnější potenciality, zatímco vyšší úrovně by měly naopak potenciality zobecňovat do kategorií. Úroveň sociální politiky jako makro praxe by za tohoto předpokladu měla mít skutečně podobu seznamu potencialit Nussbaumové (2000) a ideálně vycházet z častěji opakujících se shodných individuálních potencialit mikro praxe.

V praxi NRP v České republice se lze setkat s modelem, který do jisté míry zdánlivě funguje na podobném principu jako seznam potencialit. V rámci mapování významných okolností v životě dítěte vede ve své dokumentaci pracovník OSPOD tzv. **vyhodnocení situace dítěte** (Patočková, Kubicová, Novotná, 2019). Tento formulář, který de facto uvádí potenciality, na které se sociální pracovník OSPOD zaměřuje pro posouzení životní situace dítěte, zahrnuje 4 základní oblasti, rozdělené na další dílčí části: (1) Vývojové prostředí dítěte; (2) Rodičovská kapacita; (3) Rodina a prostředí; (4) Analýza situace a potřeb dítěte. Díky tomu lze situaci ohroženého dítěte zmapovat velmi důkladně a všestranně (Patočková, Kubicová, Novotná, 2019), avšak pokud sociální pracovník provádějící šetření nebude zaměřovat svou pozornost na vlastní očekávání dítěte a podporovat jeho participaci, nemusí skutečnou potřebu dítěte vůbec podchytit.

5. Závěr

Lidská práva lze chápat jako normu vyjadřující kolektivní rozum a svědomí. Garantují nám možnost dosažení určitého legislativním pohledem žádoucího stavu. Jak se však postupem času společně s vývojem společnosti ukazuje, někdy tato garance nemusí být z hlediska dosažení kvality života zcela dostatečná. Přestože dle Nussbaumové (2000) by koncepce potencialit měla být právně vymahatelnou součástí legislativy všech států, které se považují za sociálně vyspělé, vzhledem k povaze původních myšlenek Sena (1999) lze předpokládat, že potenciál tohoto modelu sociální spravedlnosti sahá dále, než k další **pasivní podpoře kvality lidského života**. Při dodržení principu zajištění možnosti svobodné volby a aktivní participace člověka na procesu rozhodování při procesu zajišťování maximálních zdrojů a cest k dosažení potencialit, respektive života dle vlastního zájmu, můžeme hovořit o **podpoře aktivní**. Pokud však nebude ze strany společnosti vznášen pomyslný dotaz směrem k individuálním a skupinovým očekáváním těch, jejichž kvalitu života se snažíme posílit, nebude takové uspořádání o mnoho více podporující, než současná koncepce lidských práv. Jednotlivé potenciality by se sice mohly stát součástí této koncepce a být jejím rozšířením do velmi konkrétní podoby různých aspektů lidského života, ale lze předpokládat, že tímto způsobem by nikdy nebylo dosaženo takové efektivity, jako pokud potenciality budeme budovat na základě vlastních očekávání jednotlivců či skupiny. Jak implicitně uvádí Robeynssová (2003), seznamy potencialit by měly být vždy sestavovány tak, aby explicitně, avšak z hlediska kontextu velmi citlivě, reflektovaly očekáváním těch, kterých se týkají.

Myšlenku capability approach lze chápat jako impuls k posílení vzájemné komunikace mezi subjekty společnosti. Pokud se budeme při plánování sociálních intervencí ptát na skutečná očekáváním těch, kterým mají tyto intervence pomoci, dosáhneme zcela jistě efektivnějšího výsledku, než pokud tak neučiníme. Sociálním pracovníkům z povahy jejich profese postačí, pokud budou ve zkoumání očekáváním svých klientů aktivní a iniciativní. Tato skutečnost platí pochopitelně nejen pro oblast NRP o děti, ale napříč všemi cílovými skupinami sociální práce.

Afilie

Článek byl vytvořen v rámci grantového projektu specifického výzkumu na Masarykově univerzitě s názvem „Porozumění perspektivám účastníků sociálních interakcí“ (MUNI/A/1330/2019)

The article was created as part of a grant project of specific research at Masaryk University entitled "The Understanding in Participants' Perspectives of Social Interactions" (MUNI/A/1330/2019)

Příloha

Koncepce seznamu potencialit dětí v NRP

Základní potenciality dětí	Charakteristika dětských potencialit	Specifikace potencialit dětí v NRP
<i>Životní a fyzické zdraví</i>	Mít možnost být fyzicky zdravý a užívat život v jeho běžné délce	Být ochráněn před nepříznivými zážitky v dětství a mít podporu k řešení již prožitých nepříznivých zážitků v minulosti, možnost prevence před rizikovým chováním
<i>Láska a péče</i>	Mít příležitost milovat a být milován těmi, kdo se o nás starají a mít možnost ochrany	Mít možnost citové vazby na náhradní rodiče (pěstouny), či jinou bezpečnou blízkou osobu v okolí, mít možnost setkávat se s blízkými osobami a těmi, se kterými se identifikují
<i>Duševní prospívání</i>	Mít možnost duševního zdraví	Mít terapeutickou podporu při zvládání psychických aspektů NRP, Možnost projevu vlastních labilních emocí a jejich tolerování
<i>Tělesná integrita a bezpečí</i>	Mít možnost ochrany před násilím jakéhokoliv druhu	Seznámení pěstounů s problematikou CAN a dovedností, jak dítě v takové situaci podpořit, podpora při zvládání fyzických změn dospívání
<i>Sociální vztahy</i>	Mít příležitost využívat sociální sítě a poskytovat i přijímat sociální podporu	Možnost bezpečné proměny sociálních vztahů, identifikace s vrstevnickými skupinami a prostor k bezpečnému osamostatňování se od autorit
<i>Participace</i>	Mít příležitost participovat na veřejném a společenském životě, mít spravedlivý podíl vlivu a možnost dosáhnout objektivních informací	Být vyslyšen napříč institucemi NRP, podílet se na rozhodování o své budoucnosti, vlastní autonomie
<i>Edukace</i>	Mít příležitost ke vzdělání a výchově	Být motivován ke vzdělání, být vychováván s ohledem na specifika NRP
<i>Osvobození od ekonomického i neekonomického vykořisťování</i>	Mít možnost ochrany před ekonomickým i neekonomickým vykořisťováním	Mít vlastní majetek
<i>Přístřeší a prostředí</i>	Mít možnost přístřeší a života v bezpečném a příjemném prostředí	Mít podporu k dobrému vztahu s členy náhradní rodiny
<i>Volnočasové aktivity</i>	Mít příležitosti zapojit se do volnočasových aktivit	Mít možnost častějších změn svých zálib a způsobů trávení volného času
<i>Respekt</i>	Mít příležitost být respektován a možnost důstojného zacházení	Být vychováván s respektem včetně respektu ke specifickým věku i situace
<i>Náboženství a identita</i>	Mít možnost volby života podle (i bez) náboženství a identity	Volit své náboženství bez ohledu na zvyky náhradní rodiny, mít prostor k vytvoření vlastní identity
<i>Časová autonomie</i>	Příležitost být autonomní při plánování svého času	Podpora všestranné autonomie
<i>Mobilita</i>	Mít možnost pohyblivosti a cestování	Mít možnost přepravy za biologickou rodinou a osobami blízkými

Zdroj: (Biggeri a kol., 2006) – rozpracováno

Použité zdroje

- BARKER, R. L. 2003. *The Social Work Dictionary*. Washington, DC: NASW PRESS.
- BOWLBY, J. 2010. *Vazba*. Praha: Portál.
- BIGGERI, M., BALLETT, J., COMIM, F. 2011. *Children and the Capability Approach*. New York: Palgrave Macmillan.
- DUNOVSKÝ, J., DYTRYCH, Z., MATĚJČEK, Z. 1995. *Týrané, zneužívané a zanedbávané dítě*. Praha: Grada.
- ELICHOVÁ, M. 2017. *Sociální práce: aktuální otázky*. Praha: Grada.
- TURNEY, K., WILDEMAN, C. 2017. Adverse Childhood Experiences Among Children Placed in and Adopted from Foster Care: Evidence from a Nationally Representative Survey. *Child Abuse & Neglect*, 64(2017), 117-129.
- KAVALÍR, J. 2016. Úskalí zjišťování názoru nezletilého dítěte v řízení před soudem. *Právo a rodina*, 18(4), 18-22.
- KELLER, J. 2007. *Teorie modernizace*. Praha: SLON.
- KOPŘIVA, P., NOVÁČKOVÁ, J. NEVOLOVÁ, D., KOPŘIVOVÁ, T. 2012. *Respektovat a být respektován*. Bystřice pod Hostýnem: Spirála.
- MACEK, P. 2003. *Adolescence*. 2. upravené vydání. Praha: Portál.
- MATĚJČEK, Z., LANGMEIER, J. 2011. *Psychická deprivace v dětství*. 4. vydání. Praha: Karolinum.
- NUSSBAUM, M. 2003. Capabilities as Fundamental Entitlements: Sen and Social Justice. *Feminist Economics*, 9(2-3), s. 33-59.
- OSN, 1948. *Všeobecná deklarace lidských práv*. New York: OSN.
- PATOČKOVÁ, L., KUBICOVÁ, K., NOVOTNÁ, A. B. 2019. *Klíčovou dírkou aneb jak se orientovat v procesu provázení pěstounských rodin*. Praha: Děti patří domů.
- PETR, C. G. 2003. *Social Work with Children and Their Families: Pragmatic Foundations*. New York: Oxford University Press.
- ROBEYNS, I. 2003. Sen's Capabilities Approach and Gender Inequalities: Selecting Relevant Capabilities. *Feminist Economics*, 9(1-2), 61-92.
- SCHIPPERS, M. a kol. 2016. *Náhradní rodinná péče: Příručka pro pracovníky, kteří pomáhají náhradním rodinám a dětem cizincům bez doprovodu rodičů žijícím v náhradních rodinách*. Utrecht: Nidos.
- ŘEZÁČ, K. 2019. Koncepce capability approach a její implikace posilující humanitu (nejen) sociální práce. *Caritas et Veritas*, 9(2), 37-48.
- SEDLÁČEK, T. 2012. *Ekonomie dobra a zla*. Praha: 65. pole.
- SEN, A. 1999. *Development as Freedom*. New York: Knopf.
- SEN, A. 2009. *The Idea of Justice*. Belknap Press of Harvard University Press: Cambridge, Massachusetts.
- ŠIMÍČKOVÁ-ČÍŽKOVÁ, J. 2004. *Přehled sociální psychologie*. Olomouc: Univerzita Palackého.
- THOMAS, N., O'KANE, C. 1999. Children's Participation in Reviews and Planning Meetings When They are "Looked After" in Middle Childhood. *Child & Family Social Work*, 4(3), 221-230.
- ÚMLUVA O PRÁVECH DÍTĚTE. 1991. Brno.
- VÁGNEROVÁ, M. 2012. *Psychický vývoj dítěte v náhradní rodinné péči*. Praha: Středisko náhradní rodinné péče, o. s.

Doplatek na bydlení před Ústavním soudem

Social Housing Benefit as a Subject of Interest of the Constitutional Court

Filip Rigel¹

Abstrakt

Doplatek na bydlení je dávkou sociální pomoci v České republice. Přístup k této dávce může obec ztížit tím, že určitou vymezenou oblast („vyloučenou lokalitu“) prohlásí za místo, kde nebude dávka nově přistěhovaným osobám vyplácena. Příspěvek se zabývá tím, zda uvedené legislativní řešení není v rozporu s Ústavou České republiky, zejm. se svobodou pohybu a pobytu. O nadepsaném problému momentálně rozhoduje Ústavní soud České republiky, a tak se příspěvek snaží též předpovědět, jak v této věci může být rozhodnuto.

Klíčová slova: Doplatek na bydlení. Svoboda pohybu. Vyloučená lokalita.

Abstract

The housing supplement is a social assistance benefit in the Czech Republic. Access to this benefit may be made more difficult by the municipality by declaring a certain demarcated area ("excluded locality") as a place where the benefit will not be paid to newly incomers. The paper deals with the question whether the legislative solution is not in conflict with the Constitution of the Czech Republic, especially with freedom of movement and residence. The Constitutional Court of the Czech Republic currently deals with a case related to this issue, so the paper also tries to predict how a decision can be made in this matter.

Keywords: Housing Supplement. Freedom of Movement. Excluded Locality.

1. Úvodem

Doplatek na bydlení spolu s příspěvkem na živobytí a mimořádnou okamžitou pomocí tvoří trojici dávek upravených zákonem č. 111/2006 Sb., o pomoci v hmotné nouzi. Zákonodárce ovšem jen u doplatku na bydlení dal obcím možnost lokálně tuto dávku omezit. Stalo se tak na základě novely zákona o pomoci v hmotné nouzi provedené zákonem č. 98/2017 Sb. Ten s účinností k 1. 6. 2017 dal obcím prostřednictvím opatření obecné povahy definovat v rámci území obce oblast se zvýšeným výskytem sociálně nežádoucích jevů (dále v textu viz též „bezdotkatková zóna“). V takto definované oblasti nemají osoby zde usazené nárok na doplatek na bydlení (to se netýká osob s nárokem na dávku, který vznikl přede dnem účinnosti shora nadepsané novely).

V této souvislosti se nabízí, zda zejm. nejde o omezení svobody pohybu ve smyslu čl. 14 Listiny základních svobod, případně o diskriminační podmínku stran přístupu k pomoci v hmotné nouzi ve smyslu čl. 30 odst. 2 Listiny základních práv a svobod.

Předkládaný příspěvek se snaží na tyto otázky najít odpověď. Tutéž odpověď momentálně hledá i Ústavní soud v rámci řízení o návrhu senátorů na zrušení § 33 odst. 9 a § 33d zákona o pomoci v hmotné nouzi pro rozpor s ústavním pořádkem (věc je vedena pod sp. zn. Pl. ÚS 40/17).

¹ Ústav sociální práce Filozofické fakulty Univerzity Hradec Králové; e-mailová adresa: filip.rigel@uhk.cz; Tel.: +420-777-563-652

2. Doplatek na bydlení v systému sociálního zabezpečení

V klasické třípilířové struktuře sociálního zabezpečení je doplatek na bydlení řazen do systému sociální pomoci, konkrétně pomoci v hmotné nouzi. Smyslem tohoto subsystému je pomoci osobám s nedostatečnými příjmy tyto příjmy zvýšit nad hranici hmotné nouze, a tak zabránit sociálnímu vyloučení (Koldinská, Tröster a kol., 2018: 259).

Doplatek na bydlení je měsíčně se opakující dávka, jejímž příjemcem je v zásadě vlastník bytu, který jej užívá, nebo jiná osoba, která užívá byt na základě smlouvy, rozhodnutí, nebo jiného právního titulu, jestliže by po úhradě odůvodněných nákladů na bydlení snížených o příspěvek na bydlení byl

- a) příjem vlastníka bytu nebo jiné osoby, která užívá byt, zvýšený o vyplacený příspěvek na živobytí nižší než částka živobytí osoby, nebo
- b) příjem společně posuzovaných osob zvýšený o vyplacený příspěvek na živobytí nižší než částka živobytí společně posuzovaných osob.

Výše doplatku na bydlení za kalendářní měsíc činí rozdíl mezi částkou odůvodněných nákladů na bydlení, sníženou o příspěvek na bydlení vyplacený v měsíci bezprostředně předcházejícím aktuálnímu kalendářnímu měsíci, a částkou, o kterou příjem

- a) osoby zvýšený o vyplacený příspěvek na živobytí převyšuje částku živobytí osoby, nebo
- b) osoby a společně posuzovaných osob zvýšený o vyplacený příspěvek na živobytí převyšuje částku živobytí společně posuzovaných osob; pokud však v rámci společně posuzovaných osob, které jsou posuzovány pro účely pomoci v hmotné nouzi, není některá z osob považována za osobu v hmotné nouzi nebo není oprávněnou osobou, stanoví se výše doplatku na bydlení s poměrnou částí příspěvku na živobytí připadající na osobu, která není považována za osobu v hmotné nouzi nebo není oprávněnou osobou.

Nárok na doplatek na bydlení ovšem vůbec nevznikne, pokud se byt (případně výjimečně jiný prostor) nachází v oblasti se zvýšeným výskytem sociálně nežádoucích jevů. Toto pravidlo se nepoužije na případy, kdy vlastnické právo nebo právo na užívání bytu (či jiného prostoru) vzniklo před vydáním opatření obecné povahy, kterým se definuje oblast se zvýšeným výskytem sociálně nežádoucích jevů.

3. Oblast se zvýšeným výskytem sociálně nežádoucích jevů

Podle § 33d zákona o pomoci v hmotné nouzi může obec, na jejímž území se nacházejí místa, ve kterých se ve zvýšené míře vyskytují sociálně nežádoucí jevy, požádat pověřený obecní úřad, v jehož územním obvodu se tato místa nacházejí, o vydání opatření obecné povahy, jímž se vyhláší oblast se zvýšeným výskytem sociálně nežádoucích jevů.

Pověřený obecní úřad na základě této žádosti připraví návrh opatření obecné povahy. Pověřený obecní úřad projedná návrh opatření obecné povahy s Policií České republiky, má-li být opatření obecné povahy vydáno z důvodu zvýšeného výskytu narušování veřejného pořádku, s obecním úřadem obce s rozšířenou působností jako orgánem sociálně-právní ochrany dětí, má-li být opatření obecné povahy vydáno z důvodu zvýšeného výskytu nepříznivých vlivů působících na děti.

Neshledá-li pověřený obecní úřad na základě vlastního posouzení, s přihlédnutím k výsledkům projednání s dotčenými orgány, doručeným připomínkám a námitkám, že se v místech uvedených v návrhu opatření obecné povahy ve zvýšené míře sociálně nežádoucí jevy nevyskytují, vydá opatření obecné povahy.

Jak je shora uvedeno, v dané oblasti nově příchozí osoby nemají nárok na doplatek na bydlení. Důvodová zpráva k tomuto legislativnímu řešení mlčí. Zatímco odborná literatura z oblasti sociální práce a politiky (Zieglerová, 2019: 22 a násl.) i z oblasti práva (Koldinská, Tröster a kol., 2018: 263) předmětnou kompetenci obcí kritizuje, obce na zachování kompetence zpravidla trvají (viz např. argumenty statutárního města Kladna shrnuté v usnesení Ústavního soudu ze dne 5. 6. 2018, sp. zn. Pl. ÚS 40/17, kterým Ústavní soud nepřipustil město Kladno jako vedlejšího účastníka v rámci řízení o návrhu skupiny senátorů na zrušení části zákona o pomoci v hmotné nouzi).

4. Soulad se svobodou pohybu

Svoboda pohybu a pobytu je základní lidskou svobodou ve smyslu čl. 14 Listiny základních práv a svobod. Tato svoboda může být omezena zákonem, jestliže je to nevyhnutelné pro bezpečnost státu, udržení veřejného pořádku, ochranu zdraví nebo ochranu práv a svobod druhých a na vymezených územích též z důvodu ochrany přírody.

Ústavní soud tuto svobodu vymezil v nálezu ze dne 30. 10. 2002, sp. zn. Pl. ÚS 4/02, jako „oprávnění nejen občana, ale každého pohybovat se po území České republiky vymezeném jejími státními hranicemi a navštěvovat jednotlivá místa s výjimkou těch, pro která zákon ve smyslu ustanovení čl. 14 odst. 3 Listiny stanoví omezení.“ Podle Ústavního soudu jde o „oprávnění svobodně pobývat a usazovat se na kterémkoli místě v České republice, tj. oprávnění svobodně si volit bydliště uvnitř českého státu. Toto ústavní oprávnění svobodně si volit svůj dlouhodobý či krátkodobý pobyt (bydliště) na určitém místě tedy s sebou nepřináší požadavek (nařízení) v daném místě (bydlišti) se skutečně zdržovat nebo o tomto faktickém pobytu (bydlišti) informovat veřejnou moc.“

První podmínkou omezení základního práva je podmínka formální: omezení musí být provedeno zákonem, ne podzákonným právním předpisem. Tuto podmínku nesporně § 33 odst. 9 ve spojení s § 33d zákona o pomoci v hmotné nouzi splňuje. Druhou podmínkou plynoucí z díkce čl. 14 odst. 3 Listiny základních práv a svobod je „nevyhnutelnost“ zvoleného omezení. Jde v zásadě o druhý krok testu proporcionality, který by soud musel tak jako tak učinit v případě poměření základního práva a ochrany veřejného zájmu (zde z důvodu udržení veřejného pořádku, neboť jiné důvody omezení nepadají do úvahy; jde zároveň o třetí podmínku přípustnosti omezení základního práva).

Test proporcionality (viz např. nález Ústavního soudu ze dne 12. 10. 1994, sp. zn. Pl. ÚS 4/94, stojí na kritériu vhodnosti (zkoumání, zda institut omezující základní právo umožňuje dosáhnout stanovený cíl), potřebnosti (zkoumání, zda by stanoveného cíle nemohlo být dosaženo šetrněji) a proporcionalitě v užším slova smyslu.

Domnívám se, že v rámci druhého kroku testu proporcionality mohou předmětná ustanovení zákona o pomoci v hmotné nouzi obstát jen stěží. Nesporně totiž existuje jiný nástroj na řešení problematiky sociálně vyloučených lokalit (a s ní se pojícím otázkám veřejného

pořádku), kterým je sociální bydlení. Tento závěr je v zásadě přijímán i samotnou vládou, která vypracovala věcný záměr návrhu zákona o sociálním bydlení již v roce 2017. Navrhovaný systém sociálního bydlení se má zaměřit především na osoby, které jsou zatíženy vysokými náklady na bydlení a kterým nepomáhají ani současné nástroje sociální podpory a bytové politiky, a na lidi sociálně vyloučené. Do této skupiny patří např. lidé se zdravotním postižením, seniorské domácnosti, rodiny s dětmi či mládež opouštějící dětské domovy a náhradní rodinnou péči. Do cílové skupiny spadají i lidé z trhu s bydlením vyloučení, kteří jsou bez domova – tzn. lidé žijící na ulici, na ubytovnách či v azylových domech.

Přijetí zákona o sociálním bydlení by přitom, jak sama vláda v důvodové zprávě k návrhu zákona přiznává, nevedlo k zásahu do žádného základního práva. Jakkoliv se tu pohybujeme na hraně práva a (sociální) politiky, nutno dospět k závěru, že zavedení „bezdotkatkových zón“ za současné absence zákona o sociálním bydlení, nemůže v testu proporcionality obstát. Vláda se tak sama v důvodové zprávě k návrhu zákona o sociálním bydlení usvědčuje z toho, že jiný její krok boje proti sociálně vyloučeným lokalitám, jímž jsou bezdotkatkové zóny, je nepřiměřený sledovanému cíli.

5. Závěr

V této krátké úvaze jsme představili základní teze aplikace testu proporcionality na problematiku tzv. bezdotkatkových zón. Vycházíme z toho, že existují-li k řešení stejného cíle (zde vyloučených lokalit) dvě cesty, přičemž jedna základní právo omezuje (bezdotkatková zóna), zatímco druhá nikoliv (sociální bydlení), musí být zvolena ta druhá.

6. Seznam pramenů

- KOLDINSKÁ, Kristina, TRÖSTER, Petr a kol. *Právo sociálního zabezpečení*. Praha: C. H. Beck, 2018. ISBN 978-80-7400-692-0.
- ZIEGLEROVÁ, Alena. Dva roky bezdotkatkových zón. Méně dávek, více bídy, *FÓRUM sociální politiky*, 2019, roč. 13, č. 5, s. 22-31. ISSN 1803-7488.
- nález Ústavního soudu ze dne 12. 10. 1994, sp. zn. Pl. ÚS 4/94
- nález Ústavního soudu ze dne 30. 10. 2002, sp. zn. Pl. ÚS 4/02
- usnesení Ústavního soudu ze dne 5. 6. 2018, sp. zn. Pl. ÚS 40/17
- důvodová zpráva k vládnímu návrhu zákona o sociálním bydlení a o příspěvku na bydlení

Nedovolené truchlení: když kolektivní normy ztěžují individuální truchlení *Disenfranchised Grief: when collective norms make individual grief difficult*

Jan Kaňák, Barbora Racková, Sylvie Stretti¹

Abstrakt

Tzv nedovolené truchlení (disenfranchised grief) lze vnímat jako truchlení, které je z hlediska vnějších projevů komplikováno a ztěžováno tím, že není společensky akceptovatelné (nejen co do projevu, ale také co do příčiny truchlení). V návaznosti na tuto oblast truchlení si v textu kladu otázku: *Jaké metody lze využít při setkání se s klienty, kteří zažívají situaci nedovoleného truchlení v jednotlivých pojetích sociální práce?* Při zodpovídání položené otázky vycházím nejprve z definování základních rysů jednotlivých pojetí (Musil) a následně, v návaznosti na odborné zdroje popisující metody práce, přiřazujeme tyto k jednotlivým pojetím sociální práce. Text lze vnímat jako základní přehled možných metod práce a to s ohledem na preference individuálních pojetí sociální práce. Z hlediska metodologického se tak jedná o text založený na přístupu teoretické adaptace (Jaakkola).

Klíčová slova: Truchlení. Sociální práce. Truchlení-bez-oprávnění.

Abstract

Disenfranchised grief can be perceived as a reaction to loss caused by death of important person, which is complicated by the fact that it is not acceptable by society. In the text is found answer to question: *What methods can be used for working with disenfranchised grief by social workers according to different conceptions of social work?* In the text we define (at first) basic features of different conceptions of social work formulated by Musil). Then methods (described in peer-reviewed journals and publications) are assigned to different conceptions of social work. From a methodological point of view, the text is based on theoretical adaptation approach (Jaakkola).

Keywords: Grief. Mourning. Social Work. Disenfranchised grief.

1. Úvod

Truchlení lze vnímat jako sdílenou lidskou zkušenost. To nicméně neznamená, že by teoretické koncepce i praktické přístupy k situacím truchlení byly nějak příliš jednotné. Jedním z popisovaných základních napětí přístupů k truchlení je tendence k akcentování individuality prožitku oproti tendenci zobecňovat a diagnostikovat. Tematická oblast, kterou zde základně předkládáme, taktéž spadá do napětí mezi jednotlivým prožitkem a obecným rámcem. Barney a Yoshimura (2020, s. 80) vymezují nedovolené truchlení (disenfranchised grief, dále jako NT) jako takové truchlení, které je v rozporu s „*dominantní narací o truchlení*“ a tím pádem je často „*diskreditované nebo přehlížené*“ a truchlíci nemají dostatek „*příležitostí pro využití podpory okolí*“.

V textu hledáme odpověď na otázku: *Jaké zdroje podpory pro ty, kteří zažívají nedovolené truchlení, mohou nabídnout jednotlivá pojetí sociální práce?* Nejprve tedy vymezíme NT, následně základně definujeme pojetí sociální práce, která primárně formuloval Musil (2008) a následně navrhneme možné intervence v rámci jednotlivých pojetí, které by reagovali na situaci NT. Z hlediska metodologického je text výsledkem teoretické adaptace (Jaakkola, 2020). Přičemž se zde věnujeme NT dané vlivem úmrtí blízkého, byť je tento koncept

¹ HTF UK; Poradna VIGVAM, e-mailová kontaktní adresa za autory: honza.k@mail.muni.cz

vztahován také k situacím jiných ztrát, jako např. možnosti zakoupit vlastní bydlení, ztráty bydlení, úmrtí zvířete, změny identity po narození prvního dítěte, či ukončení pěstounské péče. (Murphy-Nugen, Beck, 2016; Walter, McCoyd, 2016)

2. Nedovolené truchlení

Truchlení lze chápat jako reakce na ztrátu (zde máme na mysli ztrátu danou úmrtím blízké osoby, byť jsou přístupy, které truchlení považují za univerzální reakci) blízké osoby, která se projevuje jak na emoční, tak i na kognitivní, spirituální, fyzické a sociální rovině. Byť mají tyto projevy tendenci se měnit v průběhu času (i s ohledem na aktivitu jedince a přístup okolí), lze v poslední době sledovat vzrůstající akcentaci vnímat truchlení jako způsob znovu-učení se životu ve změněném světě, které tím pádem zcela nekončí a nelze zcela predikovat. Spíše než jako ohraničená kratší, či delší reakce, je truchlení vnímáno jako stav bytí-ve-světě. (Barney, Yoshimura, 2020)

Z tohoto obecně uchopeného rámce pak lze vydělit truchlení obvyklé¹ a komplikované, či zranitelné. Zranitelné truchlení je chápáno jako takové, které jedinec prožívá jako příliš zatěžující, příliš dlouho trvající a které má v sobě zvýšené riziko výrazného zhoršení fungování jedince až suicidálních ideací a tendencí². (Machin, 2014) Jedním z nich je také ono zmíněné nedovolené truchlení (NT), které, jak již bylo v úvodu naznačeno, je takové, jehož projevy jsou neakceptovány společností a tím pádem také vystaveny potenciálnímu stigmatu a sankcím (nemusí se vždy jednat o sankce systému práva). Způsob, důvod, či osoba truchlícího zjednodušeně řečeno neodpovídají „*pravidlům truchlení*“, tedy společností danými vzorci truchlení (Dominiguez, 2018, s. 256).

Současná literatura rozlišuje vznik NT z a) důvodu truchlení (Doka (1989) chápe tuto oblast jako definování vztahu mezi zemřelým a truchlícím jako nelegitimního, Attig³ ji označuje jako selhání politik), b) osobu, která je oplakávána (Doka: ztráta není vnímána jako důležitá, či velká nebo dokonce vůbec není vnímána jako ztráta⁴, Attig: selhání empatie), či c) osobu truchlícího (Doka: truchlící je definován jako neschopný truchlit, Attig: etické selhání), případně v pozdějším pojetí NT d) způsob truchlení, který není akceptován (např. truchlení bez pláče) a e) okolnosti úmrtí mají potenciál stigmatizovat (úmrtí na předávkování atp.). Jednání dle NT může vycházet jak z realizované reakce okolí, tak z předpokládané reakce, která může být naznačena, či očekávána. (Attig, 2004; Bailey, 2018; Marton, Kilbane, Nelson-Becker, 2020; Mitchell, 2018)

¹ Termín obvyklé truchlení je potřeba vnímat s určitou rezervou a to především proto, že v poslední době napanuje shoda na tom, zda něco takového jako obvyklé truchlení vlastně vůbec existuje. Především ty přístupy, které akcentují jedinečnost truchlení jako procesu adaptace na změněný svět (znovu-učení se bytí ve světě) se přiklánějí k tomu, že nikoliv.

² Diagnostické uchopení předpokládá, že komplikované truchlení je takové, jehož délka, či projev neodpovídají obvyklým kulturním a náboženským předpokladům o průběhu truchlení. Z hlediska délky je pro diferenciální diagnostiku v DSM 5 určena doba 12 měsíců pro dospělé a 6 měsíců pro děti. V připravované MKN-11 se předpokládá 6 měsíců od ztráty.

³ Jsme si vědomi toho, že pojetí, která formuloval Attig nemusí být vnímána v návaznosti na rozdělení těchto tří možných situací NT, ale jako tři základní charakteristiky, které působí zároveň.

⁴ Např. úmrtí agresivního rodiče může být okolím vnímáno jako zlepšení situace dítěte, aniž by byl rozpoznán potenciál pro truchlení.

Jako situace vyvolávající NT jsou zpravidla zmiňovány:

- předčasné ukončení těhotenství,
- vztah, který nebyl přiznán na veřejnosti (tzv. nezveřejněná identita), případně by byl veřejností odsouzen,
- truchlení v kontextu bezdomovectví,
- truchlení dospělých, když přijdou o možnost být prarodiči,
- netradiční rodiny¹, či
- truchlení v kontextu LGBT vztahů (Cacciatore, Raffo, 2011; Fenge, 2014; Hyatt, 2019; Mitchell, 2018).

Podstatným rysem² NT je z pohledu různých autorek a autorů to, že v rámci NT dochází k výrazné redukci možnosti identifikovat sebe a být rozpoznán jako pozůstalý / truchlící a mít možnost truchlení komunikovat a sdílet – truchlení je pak vnímáno v kontextu komunikačních aktů. (Baerney, Yoshimura, 2020, s. 82; Murphy-Nugen, Beck, 2016). Tím se výrazně snižuje možnost získat emocionální podporu, instrumentální podporu (darované jídlo, finance atp.), informační podporu (informace o prostředí a očekávání prostředí) a sebe-evaluační podpory (sebe-hodnocení). To vše pak může komplikovat také vnitřní vyrovnávání se s truchlením, emoční management, plánování a zvládání každodenních situací (Machin, 2014).

3. Pojetí sociální práce

V posledních několika desítkách let se jako stále více zřejmé ukazuje, že jednotný pohled na cíl(e), techniky, intervenční místo a otázky profese a profesionality sociální práce nebude možný. Tato mnohost je některými vnímána v kontextu různých diskursivních praktik a povah sociální práce (Healy, 2014; McDonald, 2006), jiní o ni uvažují jako o různých pojetích, či cestách sociální práce (Musil, 2008; Payne, 2006). Zde budu dále vycházet z přístupu, který představuje Libor Musil a to především proto, že je v českém jazykovém kontextu poměrně etablovaným. Musil vychází z předpokladu, že v kontextu sociální práce lze rozlišit čtyři různá pojetí, která se v některých ohledech překrývají, zároveň jsou svým způsobem specifická. Jednotlivé praktické realizace sociální práce v konkrétních situacích pak mohou být odrazem pojetí jednoho, či jejich vzájemné kombinace.

V rámci sociální práce lze rozlišit Filantropické, Profesionální, Administrativní a Aktivistické pojetí sociální práce. Zjednodušeně řečeno lze za Filantropické považovat takové pojetí, ve kterém je akcentována pomoc klientovi, která vychází z jeho potřeb. Pracovník nereflektuje ani tak oborovou specifitu (čím je sociální práce unikátní oproti jiným profesím), jako to, zda na potřeby dokáže adekvátně a odborně reagovat. Profesionální pojetí oproti tomu akcentuje onu oborovou specifitu a jasněji definované intervenční místo. Součástí tohoto pojetí je tím pádem také posouzení, zda potíží, se kterou klient přichází, spadá do oblasti sociální práce. Za tuto oborovou specifitu je chápán koncept Jedince-v-prostředí, či Jedince-v-situaci. Administrativní pojetí akcentuje především dobré zvládnutí legislativního rámce pomáhání a postupů, které jsou podstatné pro zdárný průběh pomoci, jež je o tyto legislativou a nařízením dané postupy opřena. Pracovník je pak chápán spíše jako úředník. Aktivistické pojetí pak akcentuje společenskou změnu jako nutnost pro pozitivní posun v situaci

¹ Ze zkušenosti z kontaktů s klientkami a klienty Poradny VIGVAM lze říci, že do této oblasti by bylo možné zařadit i rozvedené rodiče, či partnery, kdy jeden z rodičů / partnerů zemře. Postoj okolí ve smyslu „stejně spolu už nebyli“ by bylo možné za NT označit.

² Attig (2004) upozorňuje, že literatura NT má tendenci nedomyšlet vztah mezi vnějšími projevy a vnitřním stavem a to ve prospěch vnějších projevů a možností komunikace truchlení.

ohrožených, či zranitelných skupin klientů a klientek. Předpokládá, že potíže, které klientům vznikají, jsou dány systémovou opresí a tu je potřeba vyrušit, s klienty a skupinami klientů je potřeba pracovat na poznání mocenských vztahů a jejich redefinici. (Musil, 2008; Růžičková, Musil, 2009)

4. Pojetí sociální práce a NT

Co tedy může sociální práce nabídnout v kontextu NT? Jak lze z výše uvedených pojetí snadno vytušit, bude záležet především na tom, z jakého pojetí, či kombinací pojetí, budou jednotlivé pracovnice, či pracovníci vycházet. Níže v tabulce 1 jsou shrnuty vstupní předpoklady práce s NT a možné intervence a to v návaznosti na pojetí sociální práce. V podstatě nejméně specifickým by mohl být čistě **Administrativní přístup**.

Tab. č. 1: Intervence směrem k NT s ohledem na pojetí SPR

Pojetí SPR	Základní idea intervencí	Specifikace intervencí
Administrativní	Určení možností čerpání finanční a nefinanční podpory Pomoc s podáváním žádostí v situacích, kdy je to adekvátní	Posouzení jednotlivých oblastí finanční a nefinanční podpory Podpora s dosažením podpory, je-li oprávněná Orientace a směřování na organizace realizující sociální práci a (nebo) sociální služby adekvátní situaci klienta Orientace a směřování na další pomáhající organizace
Aktivistické	Tendence aktivizovat skupiny těch, co zažívají NT k sebe-vyjádření (přiznání vztahu jako normálního) Potenciálně možná analýza příčin a souvislostí jednotlivých selhání (Attig)	Identifikace zranitelné skupiny truchlících podpora formulování společných cílů podpora budování internetové komunity truchlících
Filantropické	Mapování potřeb klientů s NT Zvažování možností naplnění terapeutických potřeb Podpora v kontextu zranitelnosti v truchlení, případně směřování k dalším odborníkům	Model ACCEPTT Volba metody s ohledem na potřeby klienta Možná akceptace psychoterapeutických cílů a metod, či pastoračních, či spirituálních intervencí a rámců
Profesionální	Možnost sdílení a získávání informací v interakcích (truchlení jako komunikační akt) Mapování prostředí a míry možnosti čerpání podpory, či sdílení truchlení	Mapování míry rizika NT v jednotlivých prostředích Zvažování rizik a přínosů a případná podpora v komunikování truchlení a odhalení identity Působení na okolí z hlediska změny postoje (přizpůsobení prostředí potřebám klientů) Spirituálně-senzitivní intervence (dle míry akceptace spirituality)

Zdroj: vlastní zpracování

S ohledem na definování tohoto pojetí lze předpokládat, že by součástí intervencí bylo především posouzení toho, zda klient(i) mají nárok na jakoukoliv finanční, či nefinanční podporu a pomoc se zprostředkováním takové podpory. Konkrétní intervence by pak

spočívaly přesně v tomto zaměření, příkladmo pomoci orientovat se klientovi v možných dávkách, v případě potenciálně možného čerpání pak pomoc s vyřizováním žádostí, zprostředkování znalostí o průběhu výplaty a využití dávek atp.

Takto formulovaný cíl i konkretizace intervencí jsou hypoteticky formulované, neb v dostupné literatuře na UKAŽ (centrální vyhledávač zdrojů UK) nejsou o administrativních intervencích zmínky (s ohledem na NT¹). Obdobně jsou na tom také potenciální intervence v kontextu **Aktivistického pojetí**. Z popisovaných intervencí se tomuto pojetí nejvíce přibližuje podpora ve vytváření on-line komunit truchlících (Lynn, Rath, 2012). Lze je vnímat jako vytváření společného prostoru, který lze, kromě individuální podpory, využít také pro zesilování možností společné akce směrem do širší společnosti, resp. jiných prostředí. V tomto pojetí pak lze také předpokládat využití informací o NT a vyhledávání a kontaktování jednotlivců z ohrožených skupin a jejich případné spojování ve smyslu komunity založené na společném cíli a sdílené situaci. Tyto komunity by mohly sloužit jako dobré prostředí pro zjišťování sítě mocenských vztahů a regulativ, které ovlivňují život klientů (jednotlivců, skupin) a k hledání redefinování těchto mocenských vztahů. Tedy k identifikování oněch „pravidel truchlení“ a jejich potenciální redefinici. Obdobně také k realizaci možných sociálních rituálů, které jsou vnímány jako důležité pro možné posuny v kontextu zvládnání. (Rush, Keenan, 2014; Walter, McCoyd, 2016).

Podstatně konkrétnějšími jsou texty, jejichž intervence a postupy by bylo možné zařadit pod **Filantropické pojetí** sociální práce. Za předpokladu terapeutického výcviku se totiž před sociálními pracovníky a pracovníky otevírá možnost využívat znalostí a postupů z kontextu psychoterapie, či poradenské psychologie. Jedním z takto zakořeněných postupů je model ACCEPT (Hyacint, 2019). Zmíněná zkratka je akronymem od Rozpoznání truchlení (Acknowledging), Propojení emocí se ztrátou (Connecting), Pokračování vazby (Continuing), Explorace přerušení a zkomolení světa, Návčik nových dovedností (Practicing) a Sdílení a sdělování příběhu (Telling). Cílem intervencí a vzájemné spolupráce je pak podpořit kontakt truchlícího se ztrátou a tím, co znamená pro jeho příběh a vytváření příběhu nového V návaznosti na ACCEPT je možné poukázat na potřebu věnovat se dopadům na identitu, projevy agrese vůči sobě, pocity selhání a viny, psycho-edukaci o projevech truchlení a NT a využití konceptu mindfulness. Lze také využít obecných postupů jako je zkoumání postojů ke smrti a umírání, zkoumání způsobů konstrukce světa a přizpůsobení se novému světu, či podpořit hledání významů a smyslů nových rolí ve světě a hledání a identifikace zdrojů podpory a naděje. (Walter, McCoyd, 2016, s. 24-26, 48-56) Do tohoto pojetí sociální práce, ale také již do profesionálního (a to dle zacházení s danou dimenzí) by také patřila tzv. Soul work (práce zaměřená na duši) a Spirit work, tedy práce zaměřená na ducha, či spiritualitu (Attig, 2004). Dominiguez (2018) pak navrhuje jako možnost využít pohybové a neverbální terapeutické techniky.

Z hlediska **Profesionálního pojetí** lze využít tezí Fenge (2014), že v některých případech je NT možné vnímat spíše situačně, tedy s ohledem na jednotlivá prostředí. Na příkladu LGBT upozorňuje, že v některých prostředích lze komunikovat truchlení a identifikovat se v něm jako pozůstalý, v některých nikoliv. V kontextu profesionálně pojaté sociální práce by pak mohlo být jednou z užitečných intervencí mapování míry možnosti komunikovat truchlení v jednotlivých prostředích. A v těch, kde to možné není, zvažovat možnost ovlivnění a intervencí do prostředí / komunity s cílem zajistit sociální oporu (Walter, McCoyd, 2016, s.

¹ Po zadání klíčových slov a slov v abstraktech (NT, intervence nebo strategie nebo dobrá praxe – v Aj) vyhledal UKAŽ 45 odkazů, z toho 4 monografie. Z nich se 8 nějakým způsobem dotýkalo intervencí.

51) Zaměřením takových intervencí by pak byly interakce mezi truchlícím a jednotlivými prostředními, vyhledávání těch, ve kterých nemusí docházet k NT a těch, ve kterých k němu dochází a podpora v rozhodování, zda i v oněch sdílet nějakým způsobem truchlení, či nikoliv a jak, aby v interakcích nedocházelo k potížím.

5. Závěr

V textu byly představeny možné směry intervencí oslovujících NT a to podle jednotlivých pojetí sociální práce. Jednotlivá pojetí se co do zaměření poměrně dost liší. Zároveň je potřeba vzít v potaz to, že jejich čistí podoba v praxi sociální práce není příliš obvyklá. Jednotlivé přístupy jednotlivých pracovníků a pracovníků pak budou nejspíše kombinací více uvedených směřování a technik.

6. Poděkování a afiliace

Príspevek vznikl za podpory PROGRES Q01 a částečně z ostatních zdrojů financování HTF UK.

Zdroje:

- ATTIG, Thomas. Disenfranchised Grief Revisited. *OMEGA*, 2004, roč., 49, č. 3, s. 197-215. ISSN: 0305-0483.
- BAILEY, Danielle. A life of Grief: an Exploration of Disenfranchised Grief in Sex Offender Significant Others. *Am J Crim Just*, roč. 43, s. 641-667. ISSN: 1066-2316.
- BARNEY, Kendyl, YOSHIMURA, Stephen. Death-Related Grief and Disenfranchised Identity. *Review of Communication Research*, 2020, roč., 8, s. 78-95. ISSN: xxxx-xxxx.
- CACCIATORE, Joanne, RAFFO, Zulma. An Exploration of Lesbian Maternal Bereavement. *Social Work*, 2011, roč. 56, č. 2, s. 169-177. ISSN:
- DOKA, K. *Disenfranchised grief*. Lexington: Lexington Books, 1989. ISBN:
- DOMINIGUEZ, Katie. Encountering Disenfranchised Grief. *American Journal of Dance Therapy*. 2018, rčo. 40, s. 254-276. ISSN
- FENGE, Lee-Ann. Developing Understanding of Same-Sex Partner Bereavement for Older Lesbian and Gay People. *Journal of Gerontological Social Work*, roč. 57, č. 2, s. 288-304. ISSN: 0163-4372.
- HEALY, Karen. *Social Work Theories in Context*. London: Palgrave Macmillan, 2014. ISBN: 978-14039-1622-8.
- HYATT, Erica. Counseling Women Who Have Terminated a Pregnancy Due to TOPFA. *Clinical Social Work Journal*. 2019, <https://doi.org/10.1007/s10615-019-0>.
- JAAKKOLA, Elina. Designing conceptual articles: four approaches. *AMS Review*, 2020, roč. 10, s. 18-26, <https://doi.org/10.1007/s13162-020-00161-0>.
- LYNN, Cendra, RATH, Antje. GriefNet: Creating and Maintaining an Internet Bereavement Community. In GILBERT, Paul (Ed.). *Dying, Death, and Grief in an Online Universe*. New York: Springer, 2012, s. 87-102. ISBN: 978-0-8261-0732-9.
- MACHIN, Linda. *Working with Loss and Grief*. London: SAGE, 2014. ISBN: 978-144-624-888-1
- MARTON, Benjamin, KILBANE, Teresa, NELSON-BECKER, Holly. Exploring the loss and disenfranchised grief of animal care workers. *Death Studies*, roč. 44, č. 1, s. 34-41. ISSN: 0748-1187.
- MCDONALD, Cathrin. *Challenging Social Work*. London: Palgrave Macmillan, 2006. ISBN: 978-1-4039-3545-8.
- MITCHELL, Monique. „No One Acknowledge My Loss and Hurt“. *Child Adolsec Soc Work J*, 2018, roč. 35, s. 1-9. ISSN: 0738-0151.
- MURPHY-NUGEN, Amy, BECK, Donna. Juxtaposing Dreams and Loss. *Advances in Social Work*, 2016, roč. 17, č. 2, s. 304-329. ISSN: 1527-8565.
- MUSIL, Libor. Různorodost pojetí, nejasná nabídka a kontrola výkonu „sociální práce“. *Sociální práce / Sociálna práca*, 2008, roč. 8, č. 7, s. 60-79. ISSN: 1213-6204.

PAYNE, Malcolm. *What is Professional Social Work*. Bristol: The Policy Press, 2006. ISBN: 978-0190-61686-4.

RUSCH, Michael, KEENAN, Marie. The Social Politics of Social Work. *BJSW*, roč. 44, č. 6., s. 1436-1453. ISSN 1297-1303.

RŮŽIČKOVÁ, Daniela, MUSIL, Libor. Hledají sociální pracovníci kolektivní identitu? *Sociální práce/Socialna práca*, 2009, roč. 9, č. 3, s. 79-92. ISSN: 1213-6204

WALTER, Carolyn, MCCOYD, Judith. *Grief and Loss Across the Lifespan*. New York: Springer, 2016. ISBN: 978-0-8261-2028-1.

Využití nových technologií v sociálním poradenství – Chatbot jako záměr *Use of New Technologies in Social Counselling – Chatbot as a Plan*

Martin Smutek¹; Jan Hloušek²; Vojtěch Růžička³

Abstrakt

Využití nových technologií v odborném sociálním poradenství s sebou může přinášet svá pozitiva, ale stejně tak i rizika. Záměrem tříletého projektu, řešeného v rámci grantu TAČR, je podrobit rozboru přínosy i rizika aplikace nových technologií (primárně chatbot) v oblasti sociálního poradenství.

Nasazení automatizace do oblasti profesionálního sociálního poradenství může být vnímáno jako nástroj vytlačování lidské práce prací strojovou, ale též obráceně, jako nástroj pomoci stávajícím lidským zdrojům (profesionálním poradcům) adaptovat se na rostoucí kvantitu práce (rostoucí velikost cílových skupin). Tento nárůst může způsobit vliv a ekonomické tlaky tzv. 4. průmyslové revoluce (Průmysl 4.0). Výzvy pro Českou republiku v souvislosti s Průmyslem 4.0 (např. Mařík V. a kol., 2016) jsou nejen výzvami technologickými, ale i sociálními. Příchod tzv. Průmyslu 4.0 s sebou ponese jak vytváření nových sociálních problémů, prohlubování stávajících, tak i potřebu reagovat na straně organizace práce.

Tento text se zaměřuje na představení záměrů projektu a očekávatelná rizika a přínosy aplikace nových technologií do poradenství v tématech jako je zaměstnání, dluhy, bydlení, či ochrana spotřebitele.

Klíčová slova: Sociální poradenství. Chatbot. Sociální práce.

Abstract

The use of new technologies in professional social counseling can bring its positives, but also risks. The intention of the three-year project, solved within the framework of the TAČR grant, is to analyze the benefits and risks of the application of new technologies (primarily chatbot) in the field of social counseling. Deployment of automation in the field of professional social counseling can be perceived as a tool to displace human labor by machine work, but also vice versa, as a tool to help existing human resources (professional counselors) adapt to the growing quantity of work (growing size of target groups). This increase may cause the influence and economic pressures of the so-called 4th Industrial Revolution (Industry 4.0). The challenges for the Czech Republic in connection with Industry 4.0 (eg. Mařík V. et al., 2016) are not only technological but also social. The rise of the so-called Industry 4.0 will bring with it both the creation of new social problems, the deepening of existing ones, and the need to respond on the part of the organization of work.

This text focuses on the presentation of the project intentions and the expected risks and benefits of the application of new technologies in counseling in topics such as employment, debt, housing, or consumer protection.

Keywords: Social Counselling. Chatbot. Social Work.

Úvod

Na období let 2020 až 2023 získala Filozofická fakulta Univerzity Hradec Králové prostřednictvím svého pracoviště Ústavu sociální práce grant TAČR, zaměřený na pilotní nasazení nových technologií do odborného sociálního poradenství v ČR s názvem „**Využití**

¹ PhDr. Martin Smutek, Ph.D., University Hradec Králové, Philosophical Faculty, Institute of Social Work; e-mail address: martin.smutek.2@uhk.cz; Tel.: +420 493331545

² Mgr. Jan Hloušek, Ph.D., University Hradec Králové, Philosophical Faculty, Institute of Social Work; e-mail address: jan.hlousek@uhk.cz; Tel.: +420 493331524

³ Bc. Vojtěch Růžička, master level Social Work studies, University Hradec Králové, Philosophical Faculty, Institute of Social Work; e-mail address: vojtech.ruzicka.3@uhk.cz

prvků umělé inteligence při poskytování odborného sociálního poradenství“. Konkrétně se projekt bude zabývat možnostmi uplatnění nových komunikačních platform – chatbot, později voicebot.

Technologie přinesla, a i nadále přináší spoustu pozitiv. Avšak je nutné říci, že je také spojena s mnoha riziky, která lidstvo trvale ovlivňují a mohou navždy změnit náš způsob života. Vystoupíme-li z mainstreamového tématu a nebudeme-li se pro jednu věnovat krizi, kterou zažíváme, možná zahlédneme, že se blíží něco, co může fatálně ovlivnit životy nás všech. Na mysl máme novou průmyslovou revoluci, která je již za dveřmi. Průmysl 4.0, jak ho ve své knize představuje Vladimír Mařík a kol.¹, přinese mnoho změn, a to nejen technologických, ale i sociálních. Technologické inovace jsou mnohými jistě vítány, avšak je tu i protipól - řadě naopak digitalizace komplikuje život.

Nečelíme těmto vyhlídkám poprvé. Již několikrát historie ukázala, že technologie může lidem vzít jejich živobytí ze dne na den. Avšak je jiná doba. Nedovedeme si představit, že by dnes rozlícený dav dělníků vtrhl do továrny a zničil stroje, které jim vzaly práci. Ale co když v této novodobé průmyslové revoluci nebudou nahrazováni dělníci, ale zcela jiné profese? Ti zaměstnanci, kteří museli celý život studovat, aby se mohli dostat na danou pozici. Jaký osud čeká tyto lidi a pomůže jim někdo?

1. Cíle výzkumného projektu

Projekt spojuje tři subjekty: Univerzitu Hradec Králové - Ústav sociální práce Filozofické fakulty, neziskovou organizaci Občanské poradenské středisko, o.p.s. a subdodavatele technologického softwarového řešení. Cílem projektu je **uzpůsobení komunikační platformy na bázi chatbot/voicebot pro účely poskytování odborného sociálního poradenství** v ČR. Za účelem naplnění cíle, bude vytvořena znalostní báze pro komunikační platformu chatbot/voicebot využitelná pro odborné sociální poradenství poskytované na veřejné informační síti internet.

2. Kritická reflexe a východiska

Poradenství v sociální práci je založeno na poradenském rozhovoru. Součástí tohoto nástroje je lidský vztah mezi poradcem (sociálním pracovníkem) a uživatelem služby. Inovativnost řešení spočívá v částečném nahrazení člověka strojem, a to ve fázích, které lze strukturovat, a zároveň, při nichž není existence vztahu významná pro naplnění cíle poradenství.

Stroj tak bude představovat nadstavbu. Člověk - sociální pracovník - bude méně zatížen procesními úkony informativního charakteru, popř. rutinním rozhodováním, a bude se moci více soustředit na klienta a jeho životní situaci.

Nasazení nových komunikačních technologií do oblasti profesionálního sociálního poradenství může být vnímáno nejen jako nástroj vytlačování lidské práce prací strojovou, ale též obráceně, jako nástroj pomoci stávajícím lidským zdrojům (profesionálním poradcům) adaptovat se na rostoucí kvantitu práce (rostoucí velikost cílových skupin v souvislosti s nezaměstnaností, ztrátou bydlení, předlužením...).

¹ MAŘÍK, Vladimír. *Průmysl 4.0: výzva pro Českou republiku*. Praha: Management Press, 2016. ISBN 978-80-7261-440-0.

3. Výzvy tzv. Průmyslu 4.0 jako kontext

Výzvy pro Českou republiku v souvislosti s Průmyslem 4.0 (Mařík V. a kol., 2016) jsou nejen výzvami technologickými, ale i sociálními. Příchod tzv. Průmyslu 4.0 s sebou ponese jak vytváření nových sociálních problémů, prohlubování stávajících, tak i potřebu reagovat na straně organizace práce. Nadcházející éra zrychlené automatizace, digitalizace a aplikační nasazení umělé inteligence přinese zrychlenou měrou „amortizaci“ lidského kapitálu (potenciálně růst nezaměstnanosti spojený se zánikem „starých“ oblastí zaměstnanosti), ale také rychle se měnící podmínky na straně systému (legislativa) vyžadující průběžnou adaptaci lidských zdrojů.

Sociální sféra nabízela, nabízí a pevně věříme, že i v budoucnu bude nabízet pomoc všem, kteří ji potřebují. Povede-li digitalizace a modernizace k masivnímu propouštění, které predikuje text Dopady digitalizace na trh práce v ČR a EU¹, zvýší se množství klientů mnoha sociálních služeb. Jednou z nich je občanská poradna, která bezplatně poskytuje pomoc lidem v tíživých situacích. Přestože autoři knihy Průmysl 4.0 uvádějí, že poradenství patří mezi obory, které jsou technikou nejhůře nahraditelné², i zde se dopady viditelně projeví.

Nejméně nahraditelné profesní činnosti, jejichž existence tedy bude s největší pravděpodobností zachována či posílena budou ty, které vyžadují empatii, vysokou kvalifikaci, tvůrčí invenci a které jsou spojeny s bezprostředním stykem s jiným člověkem. Zde by stroj nebo virtuální zařízení bylo vnímáno jako neadekvátní náhrada. Převážně se jedná o sociální, poradenské, terapeutické a další podobně zaměřené profese.

Budoucí riziko zahlcenosti pomáhajících profesí (sociálních poradců) rutinní agendou v souvislosti s rostoucím objemem práce (stárnutí společnosti, nová sociální rizika) by mohlo vést k destabilizaci celé oblasti ekonomiky, jelikož pomáhající profese budou stále větší měrou hrát v éře Průmyslu 4.0 roli stabilizačního prvku překotných změn a jejich dopadů na lidské zdroje, potažmo člověka obecně.

Obava, že jedním z dopadů Průmyslu 4.0 bude zvýšení míry nezaměstnanosti, a tedy nárůst klientů poradenských center je na místě. Problém však je, že i samotní poradci mohou být těmi, kteří budou nahrazeni. Dále se obávejme i možnosti, že nepříjde-li pracovník poradny kvůli Průmyslu 4.0 o práci, je možné, že série kroků digitalizace povede k jeho dehumanizaci, resp. dehumanizaci jeho profese.

Průmysl 4.0 přímo ovlivní poradenskou profesi a sociální pracovník bude muset zvládat s příchodem nové technologie nové výzvy s tím spojené. Důležitým aspektem v realizaci tohoto záměru je, zda bude cílený na usnadnění práce po technické stránce či je jeho vyšším cílem tuto sociální práci přenést právě do světa technologie a lidský element se všemi klady i možnými zápory upozadit nebo či dokonce odstranit.

¹ CHMELARĚ, Aleš, Stanislav VOLČÍK, Aleš NECHUTA a Ondřej HOLUB. Dopady digitalizace na trh práce v ČR a EU: Příspěvek k vývoji hospodářského modelu ČR. *OSTEU. Úřad vlády České republiky* [online]. 12/2015. [cit. 2020-10-14]. Dostupné z: <https://www.vlada.cz/assets/evropske-zalezitosti/analyzy-EU/Dopady-digitalizace-na-trh-prace-CR-a-EU.pdf>

² MAŘÍK, Vladimír. *Průmysl 4.0: výzva pro Českou republiku*. Praha: Management Press, 2016. s. 171. ISBN 978-80-7261-440-0.

Rizika a příležitosti dopadů digitalizace představuje též dokument Joint Position Paper on Digitalisation in the Social Services Sector – Assessment of Opportunities and Challenges, za jejímž vznikem stojí Federace evropských zaměstnavatelů v sociální sféře.¹ Z představených dopadů vyberme ty, které se týkají občanských poraden. Přestože proces digitalizace je v začátcích, obzvláště v České republice, již nyní můžeme pozorovat jeho první kroky. Digitalizace dokumentačních systémů přináší, při správném uchopení, usnadnění byrokratické práce pracovníků, avšak co je diskutabilní, je následná ochrana osobních údajů klientů. Díky digitálním technologiím může pracovník lépe a efektivněji komunikovat s ostatními přidruženými organizacemi. Nemá-li k dispozici samostatnou místnost na vedení diskrétního rozhovoru, může schůzku provést online formou. Přece jenom distanční forma setkávání je zvláště v těchto dnech velmi populární...

Dokument ovšem také upozorňuje na negativní dopady digitalizace. Obává se zvýšení vytíženosti pracovníků navýšením byrokratických povinností při špatném uchopení digitalizace dokumentačních systémů, chybovostí technologií, a celkově zhoršením kvality služeb, což může vést až ke ztrátě důvěry klientů v tuto pomáhající profesi. Taktéž varuje před nerovnoměrným šířením nových technologií, čímž by se kvalita služeb lišila podle úrovně závislosti digitalizace daných poboček. Samotný text vyzdvihuje důležitost sociálního kontaktu mezi klientem a pracovníkem a upozorňuje na fakt, že tento vztah je základní dimenzí evropského sektoru sociálních služeb.²

4. Průmysl 4.0 = Pomáhající profese 4.0

Dá se říci, že chceme s dopady nástupu nových technologií na český trh práce (nezaměstnanost, předlužení a související problémy s bydlením apod...) „bojovat“ stejnou zbraní, tedy nasazením nových technologií do řešení takto vzniklých životních situací. Záměrem je otestovat nejen možné přínosy aplikace nových komunikačních technologií, ale též rizika s tím spojená. Expresivněji vyjádřeno - vyvarovat se při budoucím plošnějším nasazení výrazných chyb.

Projekt se snaží skrze vývoj a posléze praktickou aplikaci poradenského chatbota přispět k formování „Pomáhajících profesí 4.0“. Aplikace umělé inteligence v praxi profesionálního sociálního poradenství vnímáme též jako nástroj prevence odchodu profesionálních poradců (již tak mzdově podhodnocených) do jiné oblasti trhu práce převzetím části objemu práce ve vstupních (iniciačních) fázích poradenského procesu.

5. Metoda zkoumání

Projekt využije metody jak kvalitativního výzkumu, tak kvantitativního výzkumu. Průběžně se bude vyhodnocovat uživatelské chování na základě agregovaných dat poskytovaných samotnou komunikační platformou. Tato data budou shromažďována a průběžně vyhodnocována po celou dobu testování. Toto chování se bude vyhodnocovat kvantitativně.

Zároveň na základě kvalitativních polostrukturovaných interview bude zpětnovazebně zkoumán dopad nasazení komunikačních platforem využívajících umělou inteligenci na

¹ FEDERATION OF EUROPEAN SOCIAL EMPLOYERS. *Joint Position Paper on Digitalisation in the Social Services Sector – Assessment of Opportunities and Challenges* [online]. 6. 6. 2019 [cit. 2020-10-14].

² FEDERATION OF EUROPEAN SOCIAL EMPLOYERS. *Joint Position Paper on Digitalisation in the Social Services Sector – Assessment of Opportunities and Challenges* [online]. 6. 6. 2019 [cit. 2020-10-14].

klienty odborného sociálního poradenství. Budeme zjišťovat mj. jak klienti reagují na komunikační styl (formální vs. neformální), jaká témata jsou pro iniciační fázi poradenského procesu vhodná (zaměstnání, bydlení, dluhy...).

6. Fáze vývoje chatbota a kroky aplikace do praxe

Jako první krok probíhá průzkum aktuálně využívaných nových komunikačních technologií v oblasti sociální práce (aplikace v jiných oblastech sociální práce) a hlavně stanovení a zdůvodnění tematické oblasti pro pilotní aplikaci chatbota. Na základě stability tématu a dlouhodobé dostupnosti klientů bylo pro pilotní fázi vývoje obsahu chatbota vybráno téma práce/zaměstnání. Následovat budou témata bydlení, oblast dluhová, oblast ochrany spotřebitele. Níže je uveden soupis klíčových charakteristik jednotlivých tematických oblastí.

Oblast práce

- Stabilní téma (nejsou takové odchylky při řešení situace klienta).
- Vymezeno jasně v zákoníku práce.
- Řešená podtémata (vznik pracovního poměru, zánik pracovního poměru, změna, práva a povinnosti zaměstnance a zaměstnavatele, práce na DPP a DPČ, dovolená, odměňování, nezaměstnanost).
- Vhodné pro respondenty, většina se s nějakou formou zaměstnávání již setkala.
- Téma relativně stručné a uživatel potřebuje odpověď většinou v krátkém časovém období.

Oblast bydlení

- Stabilní téma (nejsou takové odchylky při řešení situace klienta).
- Podtémata (vznik nájmu, ukončení nájmu, změna v nájmu, podnájem, sousedské vztahy, práva a povinnosti nájemce i pronajímatele).
- Respondenti v rámci pilotního testování (vč. studentů dobrovolníků) nebudou mít tolik zkušeností s problémy týkajícími se bydlení jako např. s dluhy nebo pracovním právem.

Oblast dluhová

- Nestabilní téma (u každého klienta může jeho dluhová situace znamenat něco jiného).
- Vhodné téma pro respondenty (prakticky každý se s tím někdy setkal).
- Řešená podtémata (prevence před dluhy, exekuce, insolvence, práva a povinnosti dlužníka a věřitele).
- Velmi aktuální téma.
- Téma, kdy si uživatel dokáže vyčkat na odpověď (v momentě, kdy neřeší svou situaci několik let, nespěchá tolik na odpověď jako u prvních dvou témat).

Oblast ochrany spotřebitele

- Aktuální téma.
- Široké téma.
- Podtémata (reklamace, práva a povinnosti prodejce a spotřebitele, vadné zboží, zájezdy, smluvní vztahy, nakupování na internetu nebo v kamenných obchodech, výměna zboží, vrácení zboží, záruční lhůty, podomní prodej).
- Vhodné pro respondenty, určitě již takovou situaci někdy řešili.

Dalším krokem je vytvoření zásobárny poradenských rozhovorů (potažmo tvorba modelových rozhovorů). Zjednodušení rozhovoru (klíčová slova) do podoby aplikovatelné pro komunikační nástroj – chatbot (obecně příprava znalostní báze dat). Vkládání a úpravy znalostní báze dat do komunikačního nástroje. Testování na testovacích subjektech (dobrovolníci, studenti).

Ve vzdálenější budoucnosti (2022 a 2023) pak, na základě zkušeností s vývojem a pilotním nasazením chatbota, proběhne vývoj komunikační platformy na bázi hlasové komunikace – voicebot.

6. Závěr

V úvodních fázích realizace projektu jsme se setkali s řadou obtíží. V první řadě s potřebou silně strukturovat první vybranou tematickou oblast (oblast práce). Vytvořit scénáře a možné cesty, kterými se může ubírat dialog s chatbotem vyžadují schopnost profesionálních poradců, kteří na naplnění chatbota obsahem (znalostní báze dat) pracují, dokázat abstrahovat z komplexního požadavku klienta jednu informaci, na které stavět a určit aktivně středobod klientových obtíží, na které se v jeho životě „nabalují“ obtíže další. Jsme však optimisté a věříme, že ve fázi pilotního testování se podaří najít dobrý kompromis mezi přílišným zjednodušením a uživatelskou nepřehledností komunikace (danou přílišným množstvím tematických „odboček“). Hlavně se však ale po celou dobu budeme snažit nezapomenout, že lidskost je důležitým aspektem sociální sféry a současná technologie nenabízí nic, čím by se dala plně nahradit. Věříme, že v budoucnu mohou být digitální technologie ceněnými pomocníky nejen pracovníků občanských poraden, avšak je nutné zůstat ostražití a uchránit vztah pracovníka a klienta, který je pro naši profesi jednou z nejdůležitějších priorit.

Afilie a poděkování

Tento text vznikl za podpory grantu TAČR: TL03000671 „Využití prvků umělé inteligence při poskytování odborného sociálního poradenství“ realizovaném na Ústavu sociální práce FF UHK.

Poděkování za spolupráci v oblasti výběru vhodných tematických oblastí pro pilotní testování chatbota patří pracovníkům Občanského poradenského střediska, o.p.s. v Hradci Králové Veronice Obrovské a Zuzaně Hlouškové.

Seznam zdrojů

- BENDEL, O. *Chatbots as Moral and Immoral Machines - Implementing Artefacts in Machine Ethics*. CHI Workshop “Conversational Agents”, Glasgow UK, 2019.
- FEDERATION OF EUROPEAN SOCIAL EMPLOYERS. *Joint Position Paper on Digitalisation in the Social Services Sector – Assessment of Opportunities and Challenges* [online]. 6. 6. 2019 [cit. 2020-10-14].
- CHMELAŘ, Aleš, Stanislav VOLČÍK, Aleš NECHUTA a Ondřej HOLUB. Dopady digitalizace na trh práce v ČR a EU: Příspěvek k vývoji hospodářského modelu ČR. *OSTEU. Úřad vlády České republiky* [online]. 12/2015. [cit. 2020-10-14]. Dostupné z: <https://www.vlada.cz/assets/evropske-zalezitosti/analyzy-EU/Dopady-digitalizace-na-trh-prace-CR-a-EU.pdf>

MAŘÍK, V. a kol. *Průmysl 4.0 – Výzva pro ČR*. Praha : Management Press, 2016.

NOSEK, M. *Za čtyřicet let ovládnou pracovní trh roboti. Člověka nahradí v polovině profesí*. [online]. 2018. [cit. 2020-11-14]. Dostupné z: <https://www.e15.cz/byznys/za-ctyricet-let-ovladnou-pracovni-trh-roboti-cloveka-nahradi-v-polovine-profesi-1351363>

VALTOLINA, S.; BARRICELLI, B. R.; DI GAETANO, S.; DILIBERTO, P. *Chatbots and Conversational Interfaces: Three Domains of Use*. Proc. of Fifth International Workshop on Cultures of Participation in the Digital Age - CoPDA 2018, Castiglione della Pescaia, Italy, May 29, 2018 (published at <http://ceur-ws.org>).

Sekce č. 2: Lidská práva jako jedno z dilemat sociální práce v praxi a výuce

Lidská práva jako součást vzdělávání sociálních pracovníků

Human rights as a part of social workers' schooling

Lenka Nádvorníková¹, Kateřina Brzáková Beksová²

Abstrakt

Příspěvek nabízí základní vhled do výuky lidských práv v profesně akreditovaném bakalářském studijním programu sociální práce. Představuje nejen výčet předmětů, v nichž by se mělo téma lidských práv dle minimálního standardu ASVAP objevit, ale také uvádí základní kompetence, znalosti a dovednosti, které by měl absolvent výše uvedeného studia mít. V neposlední řadě jsou prezentovány dílčí zkušenosti vyučujících vybraných předmětů s výukou lidských práv a souvisejících témat, ale i názory studentů, resp. absolventů.

Klíčová slova: Etická dilemata. Etika. Lidská práva. Sociální politika. Výuka a vzdělávání.

Abstract

The contribution offers a basic insight into the human rights education in the bachelor's degree programme. Not only it introduces the courses, where the topic of human rights need to appear, following the minimum standard of ASVAP, but it also recounts the basic competences, knowledge and skills required from the graduate of the above mentioned programme. Additionally, the experience of teachers from different human rights courses are presented, together with the students', or graduates', opinions.

Key words: Ethical dilemmas. Ethics. Human rights. Social politics. Schooling and education.

Úvod

Profesionalizace sociální služby na všech úrovních působnosti vychází z kvalifikované sociální práce, kterou vykonávají dobře připravení odborníci (Gulová, 2011: 30). Uvažování o lidských právech v kontextu sociální práce je dozajista spjato s etickými rozvahami, tedy s praktickým filozofováním. Sama podstata výkladu práva spočívá v poznávání a předpokládání dobra pro člověka, v jeho konkrétním životě i pro jeho vnější svět. Pochopení sebe i světa vzniká zkušeností a zkušenost je zážitkem vztahu (Pelcová, 2010: 136–137). Akademická příprava na profesi v sociální práci ve své podstatě vychází z principu sociální změny a rozvoje, tudíž je založena na morálních základech vedoucích k spravedlnosti a naplnění mezilidských práv.

Mravní kvalifikace se podle kodexu zakládá na lidské důstojnosti, sociální změně, sociální rovnosti, mezilidských vztazích, mlčenlivosti a diskrétnosti. Avšak „kodex nemůže nahradit vlastní, vnitřní motivaci a zodpovědnost každého sociálního pracovníka a představuje minimální standardy eticky zodpovědného konání při výkonu profese sociální práce.“ (Etický

¹ Mgr. Lenka Nádvorníková, Ph.D. – vyučující sociální politiky a odborné praxe. Technická univerzita v Liberci, Fakulta přírodovědně-humanitní a pedagogická, Katedra sociálních studií a speciální pedagogiky, Studentská 2, 461 17 Liberec 1, e-mail: lenka.nadvornikova@tul.cz, tel. -420485354213

² ThDr. Kateřina Brzáková Beksová, Th.D. – vyučující etiky a psychosociálního výcviku. Technická univerzita v Liberci, Fakulta přírodovědně-humanitní a pedagogická, Katedra sociálních studií a speciální pedagogiky, Studentská 2, 461 17 Liberec 1, e-mail: katerina.brzakova.beksova@tul.cz, tel. +420485354290

kodex sociálního pracovníka České republiky). Nutným postulátem důstojné sociální kooperace a protekce je přerod subjektivní morality v mravnost, jejíž subvencí je osobní svědomí (Jankovský, 2018: 44). Svědomí koreluje s uvědoměním si odpovědnosti za vlastní jednání, je součástí emoční inteligence (Wilding, 2010: 100). Ohraničit studentům sociální práce etiku a lidská práva je pak složitější o veškeré vztahy, do kterých potenciální sociální pracovník vstupuje. Ke vztahům s klienty přísluší určitá reprezentace normality, která je vázaná na státní příslušnost a z ní plynoucí vztahy pracovní – právní a vztahy, které vycházejí z obhajob občanských práv klienta (Goldmann, Cichá 2004: 45). Životní zkušenosti vznikají ve vztahové realitě. Starost o druhé naplňuje ideu partnerské kooperace, ideu dobrého člověka s optimálním morálním statutem, který správně uvažuje a jeho chování je oprávněné.

Dobro je však v současném názorovém pluralismu nejednoznačné. Morálka tak ztrácí svoji absolutní hodnotu, „ztrácí oporu, kterou zdánlivě měla, dokud jsme se domnívali, že je ustavena Bohem, přirozeností nebo rozumem“ (Tugendhat, 2004: 267). Z etického hlediska je potřebné studentům mezioborové kontakty zautomatizovat, učit vše v souladu s morálním kodexem a skrze dobro. Hodnota dobra jako zdroj jednání je možná, pokud je rozpoznána – proto je třeba učit právům, pak je učit práva účinně naplňovat, ale také ukazovat důležitost práce s chybou při selhání. Umět ošetřit sebe i druhé, nebýt ve lži, respektovat jinakost a zároveň udržet vlastní hranice. Z diskusí o etice s našimi studenty vyplývá, že povolání k sociální práci pociťují častěji lidé se zkušenostmi s pomáháním zatíženým frustrací z etického selhání a nenaplněných lidských práv. Studující bývají zatíženi jednak subjektivním hodnocením sociální práce, ale někdy i tendencemi k direktivním nápravným řešením, k euforickým očekáváním změn. Poukázat na nejednoznačnost potenciálních řešení morálních dilemat a zároveň udržet určitou míru spontánní profesní angažovanosti je multidisciplinárním cílem celé odborné přípravy. Sekundárním cílem vzdělávání je pak také posilování umírněnosti, resp. rozumnosti, a kontinuální prevence stagnace či dokonce vyhoření.

1. Obsahová analýza studijního programu Sociální práce a vybraných dokumentů ASVSP¹

Forma, obsah a cíl lidského jednání, reálná služba, pomoc a potřebná prosociální hodnotová orientace predikuje ukotvení v sobě samém, případně vztažnost k vyššímu principu. Osobní pevnost jako opora pro nepevné vyžaduje sebereflexi, kontinuální práci na sobě samém. Patočka, Kouba, Chvatík (2002) předpokládá dobro skrze odvahu. Odpovědnost akademické práce při vzdělávání v pomáhajících profesích v přeneseném slova smyslu tkví v pobídce studujících k odvaze dobro poznat, diferencovat, znovu hledat, konat a obhajovat na úkor nevědomosti a insaturace lidských práv. Dobro je světlo. Kalábová (2011: 15–16) například hovoří o edukačním procesu jako o vyvádění ze tmy ke světlu. Dále uvádí, že tato vzdělávací interakce ovšem nezakládá kompetenci k namyšlené nadřazenosti vzdělávajících, naopak bývá vzájemným dialogem s vzdělávanými, jakýmsi rodivým doprovázením, kdy přednášející teoreticky obohacují studující, ale i studující sociální práce svými otázkami sytí své učitele.

Profesní kompetence či odborná kvalifikace jsou studujícím vykládány i jako schopnost adaptovat se na pracovní zátěž, která se váže na specifické profesní obsahy, ale i na problémy, které mohou působit jako potenciální stresory čili inhibitory zatěžující pracovní výkon. Pracovní zátěž může v určitém období tvořit podstatnou část celkové životní zátěže. Míra

¹ Asociace vzdělavatelů v sociální práci

frustrační tolerance v zaměstnání se průběžně projevuje v tzv. pracovní kapacitě (Paulík, 2017: 214). Pomáhající povolání je vzhledem k saturaci kvality života, resp. k naplňování lidských práv v sociální práci, spojeno s vysokou odpovědností, ale také s pocity neadekvátního ohodnocení práce, a na rozdíl od jiných profesí, je v sociální službě malá pravděpodobnost povýšení a osobního rozvoje. To může být zdrojem intenzivního působení pracovního stresu, a v důsledku i pozvolné či náhlé „profesionální deformace“ čili onemocněním vztahujícím se k práci. Selhávání se pak děje nejen na profesní, ale i na osobní úrovni (Paulík, 2017: 215–216), protože tlak nadměrných nároků nad rámec možností je zvládnout, vyvstává s problémem neznalosti vlastních zaměstnaneckých práv, a tím pádem i strachu ze selhání.

Nejen na základě výše uvedeného je zřejmé, že lidská práva jsou neoddiskutovatelnou součástí profesní přípravy budoucích sociálních pracovníků, proto jsme se rozhodli provést obsahovou analýzu minimálního standardu vzdělávání (dále jen „MSV“) v sociální práci ASVSP a akreditačních materiálů „našeho“ bakalářského studijního programu Sociální práce, abychom zjistili, zda a jak jsou zakomponována lidská práva do těchto dokumentů.

V MSV se slovo „lidské“ v různé podobě či spojení objevuje celkově 19x, z toho v kontextu lidských práv a důstojnosti 15x. Z pohledu vyučující předmětů odborná praxe a sociální politika je zajímavým zjištěním, že v MSV těchto předmětů se pojem lidská/é práva/o neobjevuje ani jednou, ač je zřejmé, že je v obou předmětech obsaženo a s obsahovou náplní souvisí.

Pojem lidská/é práva/o je součástí preambule MSV, kde se hovoří o tom, že vzdělávání v sociální práci vychází z evropských hodnot svobody a solidarity s důrazem na lidská a občanská práva. Tato práva patří mezi základní principy, na nichž sociální práce staví. Respekt k lidské důstojnosti, mezilidské a občanské angažovanosti, je zde prezentován jako klíčový princip sociální práce (ASVSP, 2019).

Lidská práva se v MSV z hlediska předmětové různorodosti objevují pouze v předmětech Filozofie, Etika a Teorie a metody sociální práce. Konkrétně se jedná v předmětu Filozofie o otázky lidské antropologie, sociální a politické filozofie, kde je diskutováno o lidské svobodě, lidské existenci a lidských právech; v předmětu Etika se objevují témata lidskoprávních dokumentů a lidských práv na rozhraní práva a mravnosti. V předmětu Teorie a metody sociální práce se objevují lidská práva v souvislosti s respektem k lidské diverzitě, sociální spravedlnosti, společenské odpovědnosti a k právu na sebeurčení (ASVSP, 2019).

Cílové kompetence, vycházející z obsahů jednotlivých předmětů spojených s lidskými právy dle MSV, by se měly objevit v nabytých znalostech, dovednostech, ale i v postojích studentů/absolventů. Jedná se následující kompetence:

- „Student dokáže charakterizovat hlavní filozofické problémy a pojmy, které mají vztah k člověku a k sociálně-politickým tématům, a ... aplikovat tuto schopnost v praxi...
- Student rozumí tomu, v čem spočívá etická reflexe, etický problém či dilema. Je schopen reflektovat profesní i osobní hodnotovou orientaci, posoudit rozličná východiska různých hodnotově postavených etických přístupů a identifikovat je v příslušných právních, lidskoprávních a profesních dokumentech...
- Student respektuje základní lidská práva a ctí hodnoty sociální práce...

- Student je schopen hájit lidská práva, umí rozeznávat projevy oprese a diskriminace a působit proti nim“ (ASVSP, 2019).

Lze předpokládat, že i v ostatních předmětech je téma lidských práv zakomponováno, jen to není výslovně uvedeno. Jak je tomu např. u předmětu Úvod do právní teorie a praxe, jehož součástí je ústavní a trestní právo. Absolvent by měl v rámci nabytých cílových kompetencí znát nejen principy právního státu, ale také by měl umět objasnit fungování státu a kompetence příslušných orgánů s akceptací Listiny základních práv a svobod. Cílem předmětu Odborná praxe je „vést studující k reflexi a sebereflexi, vědomě a aktivně používat teoretické poznatky, metody a etické standardy sociální práce... aby se studující ztotožnili s cíli, hodnotami a etickými principy sociální práce ...a byli si vědomi dilemat souvisejících s jejím výkonem ... a motivovat studující k hledání a nalézání profesní identity“ (ASVSP, 2019). Je tedy zřejmé, že ač v dalších částech MSV nejsou výslovně uvedena lidská práva, tak se jejich znalost u absolventů předpokládá, dle požadovaných, studiem získaných, kompetencí, dovedností, znalostí, a dokonce i postojů.

Obdobně byla provedena obsahová analýza naší žádosti o akreditaci profesně zaměřeného bakalářského studijního programu sociální práce, konkrétně část Charakteristika studijních předmětů (povinných a povinně volitelných), kde pojem lidská/é práva/o byl nalezen 26x, a to v následujících předmětech:

- Teorie a metodologie sociální politiky (4x)
- Aplikovaná sociální politika (1x)
- Teorie a metody sociální práce 1 (1x)
- Teorie a metody sociální práce 2 (2x)
- Etika sociální práce (6x)
- Základy filozofie (1x)
- Právní teorie a praxe 1 (3x)
- Aktuální otázky neziskového sektoru (2x)
- Odborná praxe 1–5 (v každé 1x)
- Zdravotní nauka (1x).

V tomto případě dopadla obsahová analýza charakteristiky studijních předmětů „o něco lépe“ než u MSV, ale vzhledem k celkovému počtu předmětů, které obsahovou analýzou prošly, je na tom lépe MSV. V akreditaci je celkově 62 povinných či povinně volitelných předmětů, kdežto v MSV je pouze 12, resp. 13 předmětových okruhů, neboť Etika a Filozofie jsou uvedeny společně (ASVSP, 2019).

Samozřejmě s termínem lidská práva souvisí další odborné termíny, jako lidská důstojnost, seberealizace, přirozenost, etická dilemata a problémy atd., a i tyto pojmy jsou v obou dokumentech uvedeny. Jejich obsahovou analýzu jsme neprováděli, pouze jsme chtěli poukázat na to, že ač se jedná o předpokládanou skutečnost, že budoucí sociální pracovníci jsou vzděláváni v oblasti lidských práv, nemusí tomu tak na první pohled skutečně být.

2. Lidská práva ve výuce sociální politiky

Jako vyučující sociální politiky se lidským právům ve vzdělávání budoucích sociálních pracovníků věnuji intenzivně. Prvotně se však studenti setkávají se sociální politikou až ve 4. semestru v předmětu Teorie a metodologie sociální politiky. Zde se vychází z předpokladu, že studenti mají teoretické znalosti z oblasti lidských práv, neboť již

absolvovali několik předmětů, které lidskoprávní témata obsahují. Většinou však vyučující nemá na co navázat, a teoretická východiska lidských práv, jako např. základní myšlenky orientálních předchůdců řeckých myslitelů, římských a řeckých filozofů, osvícenců či utopistů, musí opětovně probírat. V 5. a 6. semestru následují předměty Aplikovaná sociální politika a Aktuální otázky sociální politiky. Nejvíce se sociálním právům věnujeme ve 4. a v 5. semestru, kdy se studenti seznamují se základní terminologií a s pojmoslovím, vývojem, teoriemi, nástroji, legislativou, funkcemi a s předmětem sociální politiky. Kromě jiného jsou studentům prezentována lidská práva a historie sociální politiky, včetně geneze sociálněpolitických idejí a institucí. Lidská práva jsou studentům prezentována jako přirozená, tj. spojená s lidskou přirozeností (Šejvl in Agha, 2018: 173), která zde existují od samých počátků „sociálních myslitelů“, tj. od Bible, Chammurapiho zákoníku a dalších filozofických, náboženských a právních historických textů.

Dle MSV by měl absolvent dokázat „kriticky promyšlet základní témata sociální politiky, analyzovat je a aplikovat v praxi sociální práce“ (ASVSP, 2019). V rámci sociálněpolitických předmětů jsou studentům představovány sociální problémy z různých perspektiv, s vyzdvížením jejich vazby na veřejnou a hospodářskou politiku státu, což mnohdy vede k diskusi o sociálním státu, jeho druzích, vývoji, krizi a jeho možné perspektivě. Někteří studenti si dokonce během výuky uvědomují, že v rámci seznamování se s principy a vývojem evropského integračního procesu a s předmětem sociální politiky jako takové, k němuž patří např. péče o děti a mládež, investice do lidí, mobilita, zdraví, boj proti chudobě a sociálnímu vyloučení, boj proti diskriminaci a podpora rovnosti žen a mužů a jejich příležitostí, se setkávají, alespoň teoreticky, s realizací konkrétních sociálních a lidských práv. Bohužel se ale najdou i tací studenti, kteří na konci 6. semestru nevědí, že na sociální události a problémy lze nahlížet prizmatem lidských práv.

Toto jsou některá dílčí zjištění z evaluace předmětu Sociální politika, kterou jako vyučující provádím na konci každého semestru. Studentům je rozdán evaluační dotazník v tištěné podobě, který anonymně vyplní a odevzdají. Jeho návratnost je v každém semestru zhruba 80 %. Studentům jsou pokládány jak otázky otevřené, tak uzavřené, s možností výběru odpovědi na škále 1–5 (hodnocení jako ve škole). Otázky se zaměřují na studijní materiály k předmětu, způsob výuky, komunikaci se studenty, motivaci k učení, přístup vyučujícího, stanovení a dodržování podmínek ukončení předmětu, ale též na obsahovou stránku předmětu a její prezentaci – využívání výukových metod a využitelnost získaných znalostí v praxi. Na základě vyhodnocení odpovědí studentů byla pro studenty v několika předchozích letech nejméně přínosná část věnovaná lidským právům. Z tohoto důvodu jsem do výuky zařadila pro mě nové brainstormingové výukové metody, jako je diamant, diskuzní pavučina, Metoda 635 či metoda Phillips 66 (Čapek, 2015: 43, 47, 51–52), které se mi velmi osvědčily a už v akademickém roce 2019/2020 nebyla lidská práva studenty uváděnou látkou, která je málo využitelná v praxi. Samozřejmě si jako vyučující uvědomuji, že mohlo dojít pouze k tomu, že daná část učiva byla podána „zábavnější formou“, než jiné učivo, a tak její studenti subjektivně nevnímali tak negativně, jak tomu bylo v předchozích letech. Domnívám se však, že i tento relativně drobný posun je důležitý, a může některým studentům umožnit komplexní náhled na lidská práva a jejich multioborovou propojenost v sociální práci.

3. Morální postulát výuky lidských práv

Předpokladem zacílení etické výchovy ve vzdělávacím obsahu jakéhokoli oboru, který připravuje k pomáhající profesi, jsou nejen teoretické vzdělání a rozvoj dovedností, ale

i hluboká změna osobnosti frekventanta (Kolařík, 2019: 44). Podobně jako se v psychologických výcvikových skupinách očekává pozvolná, nicméně trvalá změna účastníka, je ve výuce žádoucí podněcovat k pochopení reálnosti aplikace práva v sociální práci. Přílišný entuziasmus, dualismus a direktiva mohou vést k povrchním zkušenostem a ve výsledku dokonce k rychlé frustraci z nenaplněných očekávání. Etická témata v souvislosti s lidskými právy do sociální práce vstupují jako základ učení zážitkem. Pelánek (2008) popisuje učení prostřednictvím zážitku jako zkoumání a zpracování vlastních zkušeností, díky kterým se formují morální postoje (tolerance, zodpovědnost, rozhodování v dilematických situacích), měkké schopnosti (týmovost, vedení lidí, vztahové interakce a komunikační dovednosti). Prostřednictvím žádoucího sociálního učení dochází k sebepoznávání, k potenciálně spolupracujícímu nastavení a ochotě hledat funkční metody řešení problémů.

Nečasová (2001:7) jmenuje tři základní etické problémy v sociální práci – dilema práva na kvalitu života jednotlivce, dilema konfliktu mezi zájmem klienta a obecným blahem a dilema nastolování společenských změn směrem k rovnoprávnosti. Znalost práva a osvojení norem pak také predikuje zmenšené riziko omnipotence a zneužití osobní moci. Svěřená pravomoc vyžaduje disciplinovanost sociálního pracovníka. Sokol (2014: 220–221) popisuje schopnost komunikovat neboli jednat „v roli“ za předpokladu „sebeovládání, racionality přičetnosti loajálnosti“ a humanitární zájem jako „ideálnost tlumenou lidským faktorem“ a dále uvádí, že moralita je určitou „občanskou i odbornou poctivostí“ (Sokol, 2014: 223). Morálnost a spravedlnost se projevuje v mezilidském jednání jako zdatnost. Takovéto „zdatné“ jednání vychází částečně z imitace (spontánní výchovy) a současně skrze racionalitu (vlastní autentický názor, úsudek, hodnocení) situace. Rozumná spravedlnost je zdatností, kterou Aristoteles chápe jako „trvalý stav k záměrné volbě“ (Rezek, 1996: 45). Vyučující předpokládá, že jeho posluchači mají své výchovné idoly a že jejich imitační vzory mohou zaujímat odlišné morální postoje. Navíc bere v potaz nezanedbatelné subjektivní zkušenosti dospívajících a dospělých frekventantů, a teprve poté očekává rezonanci svých přednášek. Tato rezonance vyplyne z koheze vnitřních mentálních předpokladů studujících, jejich idolů a zkušeností v interakci s racionálním, morálním a emočním zpracováním vysokoškolské teorie. Svou profesní činnost, ke které se váže každodenní dilematická volba, pak rozumný člověk dokáže nejen obhájit slovy, ale také je s ní smířen a stává se jeho zaměřeností. Což se projeví i v soukromém životě, neboť zdatný profesionál umí oddělit profesní a osobní role, je klidný, adekvátně reaguje na životní situace, a přitom je schopen zažívat smysluplnost s pocity štěstí.

Získané profesní kompetence v přednáškách bývají často předmětem diskusí, například k tématu hranic mezi dopomocí k saturaci subjektivní kvality života v přímém rozporu k objektivním standardům kvality. Jedná se především o násilnou hygienu, stěhování do instituce, nebo oslovování. Kvalita prožívání profesní role je reálně ohrožena mnoha rozporuplnými situacemi, které vyžadují kvalifikované rozhodování. Diskutovanými aspekty sociální práce bývají i dilemata osobního a společenského prospěchu, dilema ekonomického statutu, veřejného mínění, minimálních profesních benefitů, dilema péče o sebe a o rodinu, dilema rozporu priorit péče o klienty a jejich příbuzných, dilema osobní a profesní zodpovědnosti, loajality k vyhořelým kolegům, či k neempatickému nadřízenému. Jako zátěžové lze vyhodnotit i situace nesouladu osobní, profesní a systémové roviny pomáhání, a navíc neustálá absence funkčních supervizí jako prevence vyhoření. V neposlední řadě je potřeba vysvětlit obtížnost rozhodování při stanovení hranic mezi žádoucím pracovním angažováním a ohrožujícím splýváním s problémy klienta, což dále úzce souvisí s dilematem individuálně proměnlivé potřeby samoty a společenskosti ve volném čase pomáhajícího. Jednota individualismu a společenskosti je sice ideálem sociální práce, ale často naopak jejím

předmětem. Totiž nesoulad potřeb jednotlivce s potřebami společenskými je samo o sobě ztěžka řešitelnou volbou. Veškeré náročné situace mají tendenci vyvolávat stres a nadále vedou k profesionální deformaci, profesnímu a později i rodinnému a osobnímu selhávání.

Riziko profesní chyby je v akademickém vzdělávání k pomáhajícím povoláním zapotřebí vztahovat k frustrační toleranci. Optimálně pak studující chápe, že na společenskou mravnost a dodržování práva má vliv „sociální duch“, resp. určitá vzájemnost lidí, kteří danou společnost utvářejí. Úroveň sociální práce se v jistém ohledu odvíjí od kvality této vzájemnosti. Na druhé straně může být problematické také setkání s pohrdáním a devalvací role sociálního pracovníka. Krize důvěry v odbornost a zpochybňování autority pomáhajícího je důsledkem liberalizace výchovy. Způsobuje poměrně běžnou emancipaci klienta sociální práce od všech autorit v procesu pomáhání. Naplňování lidských práv je zde dilematem ad absurdum, neboť svobodný člověk si je v tomto smyslu svých práv velmi dobře vědom a „je zaměřen sám na sebe, na svou svobodnou volbu“ (Jankovský, 2018: 48). Ambivalence zacházení se svěřenou autoritou vyžaduje široké filozoficko-eticko-právní souvislosti. „Ve vztahu ke klientovi je totiž sociální pracovník tím mocnějším a tuto svoji moc, danou profesí, uplatňuje vzhledem ke klientovi“ (Nečasová, 2001: 6). Lidská svoboda dovoluje účelovost, ale rozhodnutí se pro pomoc člověku, momentální upřednostnění druhého před sebou samým, je zavazující silou. Podle Jonase (1997: 130–131) „ANO ve vidoucí svobodě člověka, který jako nejvyšší produkt účelové práce přírody není již prostě výkonnou složkou, nýbrž díky moci získané věděním se může stát též strůjcem její zkázy“. Altruismus je sám o sobě ctností, ale není-li zároveň doplněn asertivní protekcí pomáhajícího, je krátkodobý a může mít opačné, dokonce devastující důsledky.

Závěr

Filozofický kontext výkladu lidských práv vyžaduje všímání si, porozumění, empatii, ale také nadhled nad novými problémy, reflexi stereotypních řešení, odstup od samozřejmosti a rozpoznávání smyslu i příčin a následků sociálních situací. Lidská svoboda je morální pouze tehdy, pokud nedává paušální řešení. Ctnost je možná jen za předpokladu svobody, takové, která nehledá pouze vlastní prospěch (Kohák, 2004: 9–63). Pak ale být etický či dobrý znamená individualizovat, umět rozhodovat v relativismu a mít čisté svědomí.

Seznam citované literatury

- ASVSP. *Minimální standard vzdělávání v sociální práci ASVSP* [online]. Praha: Asociace vzdělavatelů v sociální práci, 14. 11. 2019. [online]. [cit. 2020-09-01]. Dostupné z: <https://www.asvsp.org/standardy/>
- Etický kodex sociálního pracovníka České republiky*. [online]. [cit. 2020-08-29]. Dostupné z: http://www.apsscr.cz/ckfinder/userfiles/files/Etick%C3%BD%20kodex_Profesn%C3%AD%20svaz_verII.pdf
- GOLDMANN, Radoslav, CICHÁ, Martina. *Etika zdravotní a sociální práce*. Olomouc: Univerzita Palackého, 2004. ISBN 80-244-0907-0.
- GULOVÁ, Lenka. *Sociální práce: pro pedagogické obory*. Praha: Grada, 2011. ISBN 978-80-247-3379-1.
- JANKOVSKÝ, Jiří. *Etika pro pomáhající profese*. 2., aktualiz. a dopl. vyd. Praha: Triton, 2018. ISBN 978-80-7553-414-9.
- JONAS, Hans. *Princip odpovědnosti: pokus o etiku pro technologickou civilizaci*. Praha: Oikymenh, 1997. ISBN 80-86005-06-2.
- KALÁBOVÁ, Helena. *Étos – etika v pedagogice a sociální práci*. Liberec: Technická univerzita v Liberci, 2011. ISBN 978-80-7372-788-8.
- KOHÁK, Erazim, 2004. *Svoboda, svědomí, soužití: kapitoly z mezilidské etiky*. Praha: Sociologické nakladatelství. ISBN 80-86429-35-0.

- KOLAŘÍK, Marek. *Interakční psychologický výcvik*. 2., dopln. a přeprac. vyd. Praha: Grada, 2019. ISBN 978-80-271-2193-9.
- NEČASOVÁ, Mirka. *Úvod do filozofie a etiky v sociální práci*. Brno: Masarykova univerzita v Brně, 2001. ISBN 80-210-2673-01.
- PATOČKA, Jan, KOUBA, Pavel, CHVATÍK, Ivan, ed. *Péče o duši: soubor statí a přednášek o postavení člověka ve světě a v dějinách*. Praha: Oikoymenh, 2002. ISBN 80-7298-054-8.
- PAULÍK, Karel. *Psychologie lidské odolnosti*. 2., přeprac. a dopln. vyd. Praha: Grada, 2017. ISBN 978-80-247-5646-2.
- PELÁNEK, Radek. *Příručka instruktora zážitkových akcí*. Praha: Portál, 2008. ISBN 978-80-7367-353-6.
- PELCOVÁ, Naděžda. *Vzorce lidství: filosofické základy pedagogické antropologie*. Praha: Portál, 2010. ISBN 978-80-7367-756-5.
- REZEK, Petr. *Spravedlnost jako zdatnost*. Praha: Oikoymenh, 1996. ISBN 80-86005-04-6.
- SOKOL, Jan. *Etika, život, instituce: pokus o praktickou filosofii*. Praha: Vyšehrad, 2014. ISBN 978-80-7429-223-1.
- ŠEJVL, Michal. Lidská práva před lidskými právy? K předmodernímu vývoji pojmu lidských práv. In AGHA, P. (ed.). *Lidská práva v multikulturních perspektivách*. Praha: Academia, 2018. ISBN 978-80-200-2958-4.
- TUGENDHAT, Ernst. *Přednášky o etice*. Praha: Oikoymenh. Oikúmené, 2004. ISBN 80-7298-086-6.
- WILDING, Christine. *Emoční inteligence: vliv emocí na osobní a profesní úspěch*. Praha: Grada, 2010. ISBN 978-80-247-2754-7.

Přítomnost a zastoupení závažných poruch řečové komunikace u seniorů v sociálně zdravotní péči v domovech pro seniory

Presence and representation of serious speech communication disorders in seniors in social health care in nursing homes

Lenka Neubauerová¹

Abstrakt

CÍLE: Cílem výzkumného šetření byla detekce přítomnosti poruch řečové komunikace v domovech pro seniory, jejich zastoupení z hlediska příčin. Analýza povědomí pracovníků v sociální službě o oblasti závažných poruch řečové komunikace u stárnoucích osob, žijících v domovech pro seniory v České republice.

TEORETICKÁ VÝCHODISKA: Hlavním východiskem pro realizaci daného výzkumu je absence tuzemského výzkumného šetření, které by mapovalo stávající situaci seniorů s poruchou komunikace v domovech pro seniory v oblasti poskytování sociálních služeb, zaměřených na pomoc seniorům s poruchou komunikace v České republice. Teoretický základ práce tak tvoří publikace věnující se aspektům stáří, stárnutí, kvalitě života a sociální práci, diagnostice a terapeutické pomoci osobám s neurogenními poruchami komunikace, především zde je čerpáno z děl autorů Balogová /2005), Brian a Maxim (2006), Čevela, Kalvach a Čeledová (2012), Dvořáčková (2012), Faleide a kol. (2010), Haškovcová (2010), Havrdová a Sládek (2010), Hauke (2014), Housarová (2003), Hrozenská a Dvořáčková (2013), Jankovský (2015), Janoušek (2008), Jiráček, Holmerová, Borzová a kol. (2009), Kalábová (2011), Kalvach a kol. (2008), Kamanová (2007), Neubauer (2018), Vágnerová (2012), věnujících se deklarované problematice. **METODY:** Zvolenou metodou je polostrukturovaný dotazník vlastní konstrukce určený pracovníkům v sociální službě domovů pro seniory. **VÝSLEDKY:** Bylo zjištěno, že v domovech pro seniory jsou přítomní klienti se závažnou poruchou řečové komunikace, z hlediska zastoupení se jedná o osoby s demencí, s poruchou sluchu (stařecká nedoslýchavost) a o osoby s prodělanou cévní mozkovou příhodou. Pracovníci reflektují osoby se závažnou poruchou řečové komunikace a volí adekvátní strategie k domluvení se a vzájemné komunikaci. **IMPLIKACE PRO SOCIÁLNÍ PRÁCI:** Upozornit na oblast péče o osoby se závažnou poruchou komunikace v domovech pro seniory. Porozumění specifikum sociální práce s těmito osobami a implementovat do oblasti vzdělávání budoucích sociálních pracovníků.

Klíčová slova: Komunikace. Porucha řečové komunikace. Senior. Sociální práce.

Abstract:

AIMS: The aim of the research was to detect the presence of speech communication disorders in homes for the elderly, their representation in terms of causes. Analysis of the awareness of social service workers about the area of serious speech communication disorders in aging people living in homes for the elderly in the Czech Republic.

THEORETICAL BACKGROUND: The main starting point for the implementation of this research is the absence of a domestic research survey, which would map the current situation of seniors with communication disorders in homes for the elderly in providing social services aimed at helping seniors with communication disorders in the Czech Republic. The theoretical basis of the work is a publication on aspects of old age, aging, quality of life and social work, diagnosis and therapeutic assistance to people with neurogenic communication disorders, especially here it is drawn from the works of Balogová / 2005), Brian and Maxim (2006), Čevela, Kalvach and Čeledová (2012), Dvořáčková (2012), Faleide et al. (2010), Haškovcová (2010), Havrdová and Sládek (2010), Hauke (2014), Housarová (2003), Hrozenská and Dvořáčková (2013), Jankovský (2015), Janoušek (2008), Jiráček, Holmerová, Borzová et al. . (2009), Kalábová (2011), Kalvach et al. (2008), Kamanová (2007), Neubauer (2018), Vágnerová (2012), dealing with the declared issue. **METHODS:** The chosen method is a semi-structured questionnaire of own design intended for workers in the social service of homes for the elderly. **RESULTS:** It was found that clients with severe speech communication disorders are present in homes for the elderly, in terms of representation they are people with dementia, hearing loss (senile hearing loss) and people with a stroke. Employees reflect on people with severe speech communication disorders and choose adequate strategies for negotiation and mutual communication. **IMPLICATIONS FOR SOCIAL WORK:** To draw attention to the area of care for people with severe communication disorders in homes for the elderly. Understanding the specifics of social work with these people and implement in the field of education of future social workers.

Keywords: Communication. Speech communication disorder. Senior. Social work.

¹ Ústav sociální práce, Filozofická fakulta, Univerzita Hradec Králové

Úvod

Pro kvalitní život každého člověka a pro jeho smysluplné a uspokojivé začlenění do společnosti je důležitá schopnost umět komunikovat se svým okolím. To znamená ovládat umění komunikace tak, aby byla srozumitelná a uchopitelná pro jeho blízké, rodinu, vrstevníky, kolegy, spolubydlící, kamarády, pro osoby, které o něho pečují. Zároveň je důležité, aby i on sám rozuměl tomu, co mu svou komunikací sděluje okolí. Schopnosti dorozumět se se učí člověk celý svůj život, od narození až do své smrti. Schopnost dostatečně se dorozumět se svým okolím je u každého člověka ovlivňována různými faktory, které jsou závislé na prostředí, ve kterém žije, na jeho mentálních schopnostech, fyzických omezeních, životních událostech, které ho v životě potkaly, apod.

Během lidského života se nároky na komunikaci s okolím mění, může dojít k mnoha událostem, které dorozumívání s okolím zlepšují, ale často ho také mohou ztížit, někdy téměř nebo úplně znemožnit. Onemocnění CNS vyvolává řadu koexistujících důsledků, nejčastěji se jedná o pohybová postižení a neurogení poruchy řečové komunikace. Nemožnost vyjádřit se verbální řečí má dopad i na okolí pacienta, jako první je s pacientem konfrontován zdravotnický personál a rodina. Obtížné pochopení situace postiženého člověka a nízká informovanost o této problematice vede mnohdy k uzavření rodinných příslušníků do sebe a vyvolává pocity bludného kruhu plného vyčerpání, úzkostí a lítosti. Osamělost a uzavření jsou vyvolány i u osob, které neměly možnost navrátit se do domácího prostředí a byly přesunuty do pobytových zařízení typu léčebny dlouhodobě nemocných (LDN), domovů pro seniory či do domů s pečovatelskou službou. Proces apatie seniorů je o to více prohlubován vzhledem k obtížné adaptaci na nové a zcela neznámé prostředí (Housarová 2003). Obtíže mohou vyústit až v praktickou izolaci od sociálního okolí. „Celý den, 24 hodin denně, jsou sami, opuštěni. Tak tomu je den co den, rok co rok. Jsou ponecháni svým úzkostem, svému zoufalství a své beznaději a skleslosti. Není divu, že se za těchto podmínek objevuje řada dalších somatických a psychosomatických onemocnění“ (Faleide a kol. 2010, s. 199). Komunikace mezi ošetřujícím personálem a seniory je jedním z nejdůležitějších faktorů, vytvářejících jejich vzájemný vztah. Kvalita komunikace zároveň významně přispívá ke spokojenému životu obyvatel i k celkové příjemné atmosféře domova pro seniory.

Komunikace v sociální práci

Významnou součástí sociální práce je oblast komunikace, která tvoří primární a nedílnou součást kvalitní sociální práce, potažmo zvyšuje kvalitu sociálních služeb. Na oblasti komunikace se významnou měrou podílí sociální pracovníci, zejména poskytnutím optimální podpory či pomoci, která by měla zcela odpovídat individuálním potřebám těchto osob. Dosažení vhodné úrovně sociální pomoci či podpory je frekventovaně komplikováno skutečností, že stárnutí je provázeno závažnými somatickými i psychickými změnami. Poruchy sluchu a zraku či poruchy řečové komunikace, vznikající následkem somatických onemocnění stárnoucích osob, jsou velmi častými příčinami pro iniciaci pobytu těchto osob v institucionálních zařízeních. Závažné poruchy zejména v oblasti řečové komunikace jsou komplikujícím faktorem dosažení optimální sociální komunikace a podpory.

Vznikající omezení a zdravotní komplikace jsou závažnými vyvolávacími faktory možného omezení komunikační kompetence v sociální komunikaci s okolím. Při konfrontaci se závažnou poruchou řeči – je nejdříve nutné vědět, proč člověk nemůže mluvit. Měli bychom vědět proč, zda proto, že nerozumí našemu sdělení, či zda rozumí, ale nemůže mluvit. Pokud

se člověk nemůže domluvit, často jej to vede k agresivitě a hněvu, nebo naopak k naprostému uzavření se do sebe. „*Musíme být trpěliví a hledat jiné možnosti řešení komunikace, jako je používání obrázků, gest, mimiky, volba uzavřených odpovědí na otázky – ano/ne.*“ (Kalábová, 2011, s. 71).

Za významné považuji sociální postavení seniorů, sociální služby, vztahy mezi personálem a seniory. Moderní pojetí sociální práce klade velký důraz na odbornou přípravu studentů v teoretické i praktické rovině, jejíž nedílné součástí by mělo být pochopení specifík pomoci osobám se závažnou poruchou řečové komunikace v sociální práci, kde odborné praxe tvoří integrální součástí vzdělávacího procesu.

Metoda výzkumného šetření

Pro výzkumné šetření byla zvolena kvantitativní forma výzkumného šetření, z metod byl použit dotazník vlastní konstrukce, jeho statistické zpracování a ověření statistické významnosti získaných dat. Hlavním východiskem pro realizaci daného výzkumu je absence tuzemského výzkumného šetření, které by mapovalo stávající situaci seniorů s poruchou komunikace v domovech pro seniory v oblasti poskytování sociálních služeb, zaměřených na pomoc seniorům s poruchou komunikace v České republice.

Výzkumný soubor

Výzkumným místem jsou domovy pro seniory v české republice v krajích Královehradecký, Pardubický, Vysočina, Středočeský, Jihomoravský, Severomoravský, Západočeský. Celkový počet domovů byl čtrnáct. Průměrná kapacita zařízení byla okolo 130 osob. Výběr a velikost zařízení je zvolena náhodně, dle dostupnosti a možností autorky práce, a neméně důležitým faktorem byla ochota zařízení ke spolupráci na tomto výzkumu. Výzkumný soubor tvoří domovy pro seniory, jejichž zřizovatelem je krajský úřad, tedy státní zařízení, do výzkumu nebyly zařazeny soukromé domovy pro seniory a oddělení se zvláštním režimem. Z hlediska respondentů šlo o jedno zásadní kritérium a to zahrnout pracovníky v sociálních službách, kteří jsou téměř v každodenním kontaktu se seniorem a podílí se na jeho péči.

Návratnost dotazníku

Distribučováno bylo celkem 350 dotazníků, návratnost byla 85 %. Poměrně vysoká návratnost dotazníků byla ovlivněna osobní přítomností autorky šetření, při sběru dat a vedení rozhovorů.

Výsledky výzkumného šetření

Pro výzkumné šetření byla stanovena hlavní výzkumná otázka, která je koncipována na zjištění. Jsou v domovech pro seniory osoby se závažnou poruchou řečové komunikace, jaké jsou příčiny těchto poruch, jaké mají pracovníci v sociální službě zkušenosti s těmito osobami?

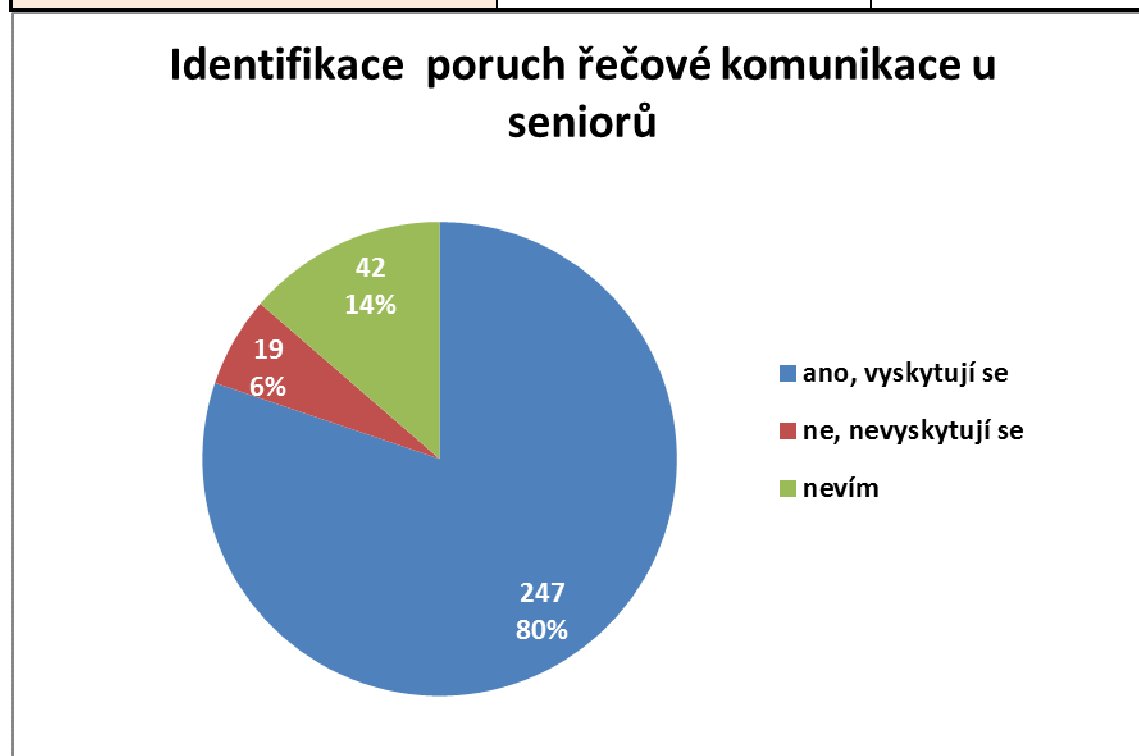
Výzkumná otázka č1. je zaměřena na zjištění přítomnosti poruch komunikace.

Jsou ve vašem zařízení přítomny seniori s poruchou řečové komunikace?

Položená výzkumná otázka směřuje ke zjištění, přítomnosti poruch řečové komunikace u seniorů ve vybraných pobytových zařízeních. Jednalo se o otázku uzavřenou, která nabízela respondentům výběr ze tří možností (ano, ne, nevím). Tato položka je pro výzkum velmi významná. Ač byl předpokládán alespoň minimální výskyt potíží v komunikačních schopnostech seniorů v domovech pro seniory, přesto je v daném kontextu významné, zda respondenti zaznamenávají přítomnost poruch řečové komunikace a komunikační potíže u některých klientů.

Tabulka č. 1: Detekce přítomnost seniorů s poruchami ŘK v domovech pro seniory

Přítomnost seniorů s poruchami	Absolutní četnost (n)	Relativní četnost (%)
ano, vyskytují se	247	80 %
ne, nevyskytují se	19	6 %
Nevím	42	14 %
Celkový počet respondentů	298	100 %

Graf č. 1: Identifikace poruch řečové komunikace u seniorů

Komentář k položce č. 1.

Z tabulky a grafu jednoznačně vyplývá, že většina respondentů 80 % což je 247 dotazovaných, uvádí přítomnost poruch řečové komunikace u seniorů, 6 % respondentů uvádí, že v zařízení není nikdo s poruchou řečové komunikace a položku *nevím* uvedlo 14 % respondentů. Na tuto výzkumnou otázku vztahující se k zjištění přítomnosti poruch komunikace u seniorů můžeme kladně odpovědět, respondenti uvádí ve většinovém zastoupení přítomnost potíží v komunikaci se seniory v domovech pro seniory.

Výzkumná otázka č. 2.

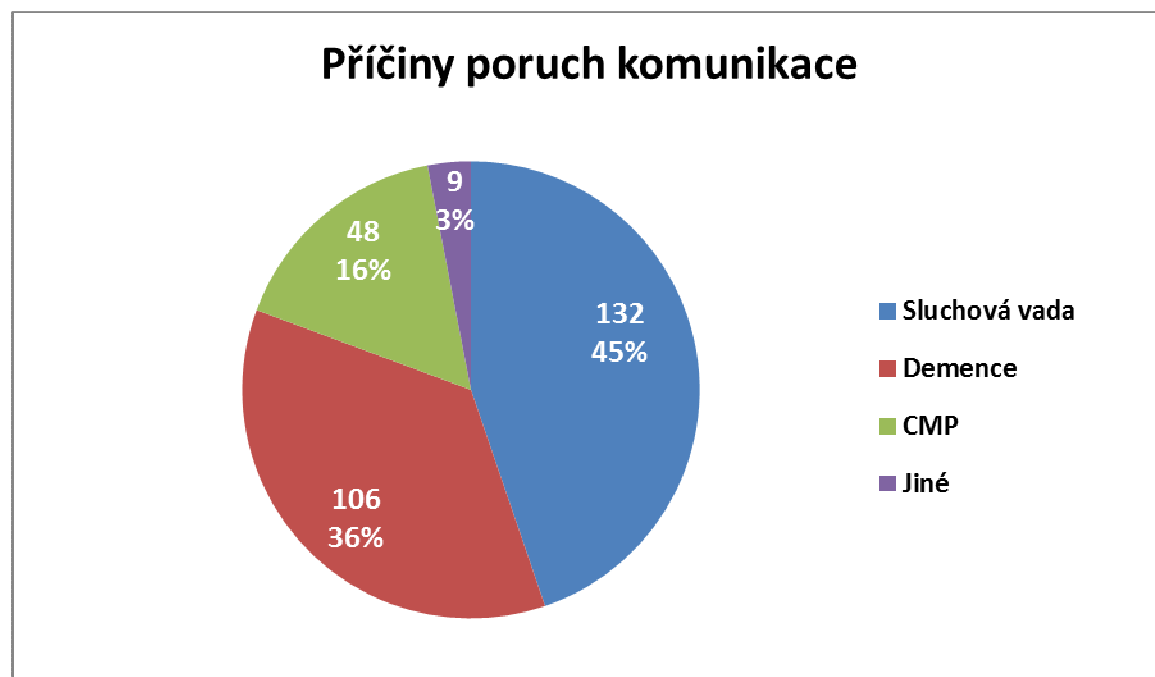
Jaké jsou nejčastější příčiny potíží v oblasti řečové komunikace u seniorů.

Tato položka směřuje ke zjištění podkladu, příčin na jakém je komunikační schopnost seniora omezena. Důležitý je názor respondentů na zastoupení komunikačních poruch u seniorů v domovech. Ač nebylo naším cílem zjišťovat přesné příčiny vzniku komunikačního deficitu u klientů, přesto jsme tuto položku do dotazníkového šetření vložili. Snažili jsme se tak alespoň okrajově zmapovat možnou příčinu, která vede u seniorů k nejčastěji potížím v oblasti řečové komunikaci. Vytvořili jsme čtyři kategorie příčin, které vedou k omezení v komunikaci, úkolem respondentů bylo přiřazovat čísla podle významnosti poruchy a její četnosti. 1 značila nejčastější příčinu a 4 nejméně častou příčinu.

Tabulka č. 2: Jaké jsou nejčastější příčiny potíží v oblasti řečové komunikace u seniorů.

Příčiny poruch komunikace	Absolutní četnost (n)	Relativní četnost (%)
pořadí Sluchová vada	132	45 %
pořadí Demence	106	36 %
pořadí CMP	48	16 %
pořadí Jiné	9	3 %
Celkový počet respondentů	298	100 %

Seřazeno od nejčastější příčiny (1) po nejméně častou příčinu (4)

Graf č. 2: Příčiny poruch komunikace

Komentář k položce č. 2.

Z tabulky i grafu vyplývá, že nejčastější příčinou potíží v oblasti komunikace je, sluchová porucha, kterou vádí 45 % dotazovaných jako nejčastější. Na druhém místě 36 % respondentů uvádí kognitivně komunikační poruchu (tedy syndrom demence). Třetí v pořadí s 16 % je uváděna cévní mozková příhoda. V položce jiné jsou uváděny 2x poruchy polykání, 6x nádorové onemocnění (hrtan, hlasivky, jícen) a tracheostomie.

Výzkumná otázka č. 3.

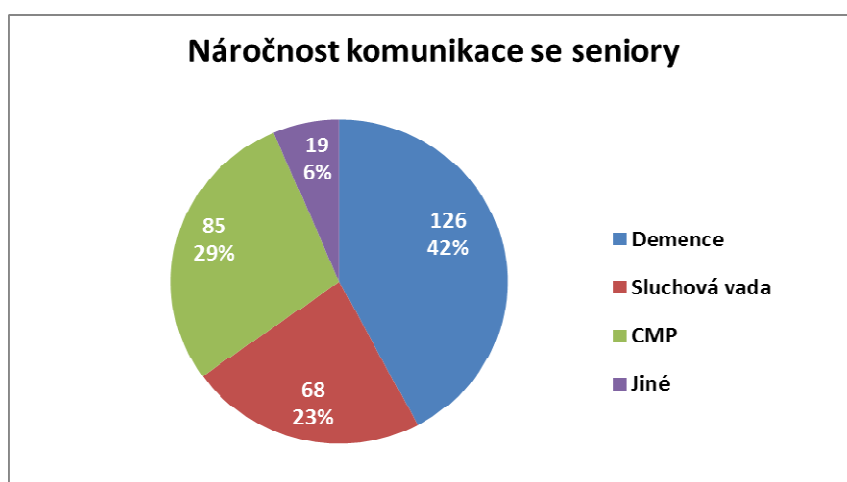
S jakou skupinou seniorů s poruchou řečové komunikace je dle vašeho názoru nejobtížnější komunikace?

V třetí položce jsme se zaměřili na zjištění, jak hodnotí náročnost komunikace se seniory pracovníci v domovech pro seniory. Položka byla, koncipována jako uzavřená a respondenti přiřazovali ke čtyřem předdefinovaným kategoriím, (demence, sluchová vada, CMP a jiné) čísla od 1 do 4, kdy 1 znamenala nejobtížnější komunikaci a 4 nejméně náročnou komunikaci. Kategorie klientů byly rozděleny podobně jako v předchozí položce na klienty s demencí, klienty se sluchovou vadou, klienty po cévní mozkové příhodě a klienty s jinou diagnózou. Tuto položku správně vyplnilo 298 respondentů (pro tuto položku tedy 298 dotazníků považujeme za 100 %).

Tabulka č. 3: Hodnocení náročnosti v komunikaci se seniory s poruchou řečové komunikace.

Zdravotní stav seniorů	Absolutní četnost (n)	Relativní četnost (%)
pořadí Demence	126	42 %
pořadí CMP	85	29 %
pořadí Sluchová vada	68	23 %
pořadí Jiné	19	6 %
Celkový počet respondentů	298	100 %

Seřazeno od nejobtížnější komunikace (1) po nejméně náročnou komunikaci (4)

Graf č. 3: Náročnost komunikace pro seniory

Komentář k položce č. 3:

Z tabulky a grafu vyplývá, že nejobtížnější komunikace uváděna 42 % respondentů je s klienty trpícími demencí. Jako druhou nejnáročnější komunikaci vidí 29 % respondentů v kontaktu s klienty po cévní mozkové příhodě. Na třetí místo s 23 % zařadili komunikaci se seniory se sluchovou vadou. Za nejméně náročnou považuje téměř 6 % respondentů komunikaci s klienty s jinou diagnózou, lze předpokládat, že je tomu tak proto, že tato skupina je velmi široká a nemusí vždy nutně znamenat poruchu komunikačních schopností. Z předchozí položky lze usoudit na skutečnost, že tato skupina klientů není ve vybraných zařízeních příliš početně zastoupena.

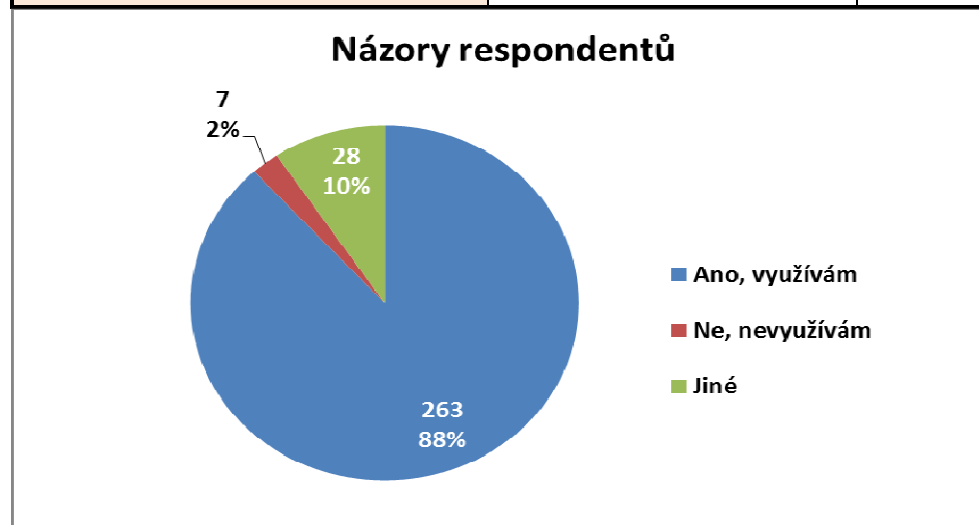
Výzkumná otázka č. 4.

Využíváte specifické komunikační techniky při komunikaci se seniory s poruchou řečové komunikace?

Tato položka sleduje názor respondentů, na využití specifických komunikačních technik při komunikaci se seniory. Zde se zaměřujeme na zjištění názorů pracovníků v sociální péči na využití specifických komunikačních technik při práci se seniory s poruchou řečové komunikace v domovech pro seniory. Zde mají respondenti možnost volby z tří předdefinovaných odpovědí, tedy uzavřených otázek – možnosti odpovědi, ano využívám je, ne nevyžívám je a nevím.

Tabulka č. 4: Využití specifických komunikačních technik při komunikaci se seniory s poruchou řečové komunikace

Názory respondentů	Absolutní četnost (n)	Relativní četnost (%)
Ano, využívám	263	88 %
Ne, nevyžívám	7	2 %
Jiné – uveďte	28	10 %
Celkový počet respondentů	298	100 %

Graf č. 4: Názory respondentů

Komentář k položce č. 4.

Cílem této výzkumné otázky bylo zjištění názoru respondentů, na nutnost využívání specifických komunikačních technik v komunikaci se seniory u pečujícího personálu v domovech pro seniory. Většina respondentů což je 88 % využívá k dorozumění specifické komunikační techniky. Pouze 2 % nevyužívá žádné specifické metody k domluvení se. V odpovědi jiné a se objevovalo nevím co to je, (6 respondentů) a využívám bazální stimulaci, (4 respondenti) celkem 10 % respondentů. Z uvedených odpovědí respondentů, jednoznačně vyplývá nutnost využívání specifických komunikačních technik při komunikaci se seniory, s čímž úzce souvisí znalost těchto technik.

Diskuze

Přítomnost poruch řečové komunikace u seniorů: Predikovali jsme, že odpověď na tuto otázku bude kladná. Výsledkem opravdu bylo, že ve všech čtrnácti domovech pro seniory, kde probíhal výzkum, jsou přítomni senioři s poruchou řečové komunikace. 80 % z 289 dotazovaných tuto predikci potvrdila, uvedla odpověď ano. Spíše nejsou přítomni, uvedlo 6 % a odpověď nevím zvolilo 14 % respondentů. Z výsledků tedy vyplývá, že se nejedná o okrajový jev typu jednoho či dva seniory s poruchou řečové komunikace v zařízení, ale značnou část klientů, kteří si zaslouží odbornou péči. **Příčiny poruch řečové komunikace u seniorů:** Následný výzkumný cíl byl zaměřen na deskripci názorů pracovníků v sociálních službách, zjištění jejich názoru na nejčastější příčinu vzniku poruchy řečové komunikace u seniorů. (výzkumná otázka: **Jaké jsou nejčastější příčiny potíží v oblasti řečové komunikace u seniorů?**) Na základě podrobné analýzy výsledku, z nichž vyplývá, že nejčastější příčinou poruchy řečové komunikace u seniorů je sluchové postižení, zastoupeno u 45 % dotazovaných, následuje kognitivně komunikační porucha (demence) zastoupena v 36 % odpovědí, třetí uvedenou je cévní mozková příhoda s 16 % dotazovaných. V položce jiné jsou uváděny 2x poruchy polykání, 6x nádorové onemocnění (hrtan, hlasivky, jícen) a tracheostomie. K této výzkumné otázce se úzce váže další položka směřující k zjištění názorů na nutnost řešit poruchy komunikace u seniorů v domovech pro seniory, zde jednoznačně převládá odpověď ANO v zastoupení 78 % dotazovaných, odpověď NE neuvedl nikdo z dotazovaných. Při vědomí omezené validity výzkumného vzorku, zastupujícího situaci v domovech pro seniory, lze považovat získaná empirická data ve vybraných pobytových zařízeních pro seniory, v nichž výzkum probíhal, za konzistentní z hlediska nejčastěji uváděných příčin poruch komunikace u seniorů – sluchová vada, demence a cévní mozková příhoda.

Významné je zjištění, že většina pracovníků v sociálních službách považuje za nutné řešit tyto komunikační potíže seniorů. (výzkumná otázka: **Je nutné řešit poruchy řečové komunikace u seniorů v domovech pro seniory?**) Bohužel pracovníkům jejich práci velmi komplikuje nedostatek informací o klientu s poruchou řečové komunikace, což uvádí 82 % dotazovaných, dokládá významnost faktu, že pracovník v sociálních službách nesmí znát, zdravotní stav ani diagnózu klienta a to ani o jaký typ komunikační poruchy jde.

Závěr

Príspevek se zaměřuje na oblast problematiky poruch komunikace u stárnoucích osob, umístěných v domovech pro seniory v České republice. Vzhledem k orientaci tématu je

zahrnuto bližší zaměření na specifika poruch řečové komunikace u seniorů a realie sociální práce se stárnoucími osobami. Příspěvek je cílen na analýzu stávající situace v oblasti podpory komunikace a sociální práce se seniory se závažnou poruchou řečové komunikace. Analyzuje názory pracovníků v sociálních službách, aktuálnost a význam problematiky závažných poruch řečové komunikace u seniorů a na velmi závažné důsledky těchto poruch s přesahem zejména do oblasti kvality života takto postižených osob.

Použité zdroje

- BALOGOVÁ, B. (2005). *Senioři*. Prešov : Akcent Print. ISBN 80- 969274-1-8
- BRYAN, K., MAXIM, J. (2006) *Communication Disability in the Dementias*. London: Whurr Publisher Limited. ISBN 978-1-86156-506-8
- ČEVELA, R; KALVACH, Z.; ČELEDOVÁ, L. (2012) *Sociální gerontologie*. Praha: Grada Publishing. ISBN 978-80-247-3901-4.
- DVOŘÁČKOVÁ, D. (2012) *Kvalita života seniorů v domovech pro seniory*. Praha: Grada Publishing. ISBN 978-80-247-4138-3.
- HAŠKOVCOVÁ, H. (2010) *Fenomén stáří*. Praha: Havlíček Brain Team. ISBN 978-80- 87109-19-9
- FALEIDE, A., a kol. (2010) *Vliv psychiky na zdraví. Soudobá psychosomatika*. Praha: Grada Publishing. ISBN 978-80-247-2864-3
- HAUKE, M. (2014) *Zvládání problémových situací se seniory*. Praha: Grada Publishing. ISBN 978-80-247-5216-
- HOUSAROVÁ, B. (2003) *Kvalita života osob s afázií*. JESENSKÝ, J., a kol. *Zdravotně postižení – programy pro 21. století*. Hradec Králové: Gaudeamus, s. 112 – 119. ISBN 80-7041-234-8
- HAVRDOVÁ, Z., SLÁDEK, M. (2010) *Hodnoty v prostředí sociálních a zdravotních služeb*. Praha: Univerzita Karlova, Fakulta humanitních studií. ISBN 978-80-87398-06-7
- HROZENSKÁ, M., DVOŘÁČKOVÁ, D. (2013) *Sociální péče o seniory*. Praha: Grada Publishing. ISBN 978-80-247-4139-0.
- JANKOVSKÝ, J. (2015) *Sociální pracovník v multidisciplinárním týmu*. Praha: Ministerstvo práce a sociálních věcí. ISBN 978-80-7421-088-4
- JANOUŠEK, J. (2008) Sociální komunikace. In VÝROST, J., SLAMĚNÍK, I. *Sociální psychologie*. Praha: Grada Publishing, s. 217-232. ISBN 978-80-247-1428-8
- JIRÁK, R., HOLMEROVÁ, I., BORZOVÁ, C. a kol. (2009) *Demence a jiné poruchy paměti. Komunikace a každodenní péče*. Praha: Grada Publishing. ISBN 978-80- 247-2454-6
- KALVACH, Z. a kol. (2008) *Geriatrické syndromy a geriatrický pacient*. Praha: Grada . ISBN 978-80-247-2490-4
- KAMANOVÁ, I. (2007) *Inštitucionalizované sociálne služby a kvalita života seniorov*. Ružomberok, Pedagogická fakulta Katolíckej univerzity. ISBN 978-80-8084-275-8.
- NEUBAUER, K., a kol. (2007) Neurogení poruchy komunikace a orofaciální motoriky u dospělých osob. IN: NEUBAUER, K., a kol. *Kompendium klinické logopedie*. Praha: Portál. s. 233-252 ISBN 978-80-262-1390-1
- VÁGNEROVÁ, M. (2012) *Vývojová psychologie II.: dospělost a stáří*. Praha: Karolinum. ISBN 978-80-246-1318-5

Truchlení osob s mentálním postižením: Fenomén smrti, proces truchlení a mentální postižení

Grieving in people with intellectual disabilities. Phenomenon of death, bereavement and intellectual disability

Kristýna Janyšková¹, Jan Šiška²

Abstrakt

Předkládaný příspěvek se zabývá tématem truchlení osob s mentálním postižením. Výzkumný tým zde prezentuje výstupy kvantitativně-kvalitativního výzkumu, který byl za finanční podpory GAUK realizován v letech 2018-2020 a jehož cílem bylo 1. porozumět truchlení osob s mentálním postižením, 2. navrhnout a popsat vhodné **způsoby podpory** procesu truchlení osob s mentálním postižením, s důrazem na podpůrné skupiny, 3. zjistit, jaký vliv má na proces truchlení účast na podpůrné skupině pro truchlící osoby s mentálním postižením, 4. zjistit míru připravenosti pracovníků domovů pro osoby se zdravotním a postižením a chráněného bydlení na podporu truchlících uživatelů s mentálním postižením, zjistit, jak vnímají oblast truchlení osob s mentálním postižením, popsat profil pracovníků a profil organizací zapojených do námi realizovaného výzkumu.

Klíčová slova: Mentální postižení. Truchlení. Ztráta. Smrt. Podpůrná skupina.

Abstract

Abstract The presented paper deals with the topic of grieving in people with intellectual disabilities. The authors present the results of quantitative-qualitative research, which was carried out in years 2018-2020 and whose goal was 1. to understand the grieving in people with intellectual disabilities, 2. measure the effect of the participation in the support group for mourners with intellectual disabilities on their grieving process, 3. to find out the level of readiness of workers of homes for people with disabilities and sheltered housing to support grieving users with intellectual disabilities, to find out how they perceive the area of grieving in people with intellectual disabilities, to describe the profile of workers and the profile of organizations involved in research.

Keywords: Intellectual disabilities. Grieving. Death. Grief support group.

1. Teoretický kontext

V posledních čtyřech desetiletích dochází u osob s mentálním postižením k prodlužování průměrné délky života (Doka, 2010; Černá a kol., 2015; Coppus, 2013; Trip, Whitehead, Crowe, 2018; Dodd, Dowling, Hollinsová, 2005; Doody et al., 2013). Život většiny osob s mentálním postižením, s výjimkou osob s Downovým syndromem, dnes dosahuje téměř stejné průměrné délky jako u majoritní populace (Doka, 2002; Černá a kol., 2015), a i osoby s Downovým syndromem mohou žít kvalitním životem až do středního věku (Doka, 2002). Jedním z důvodů je zvýšení kvality neonatologické (Cimrmanová a kol., 2020; Michalík a kol., 2011; Doody, 2014) či zdravotnické péče (Blackman, 2003; Coppus, 2013; Doody, 2014). Jak uvádí Černá a kol., prodloužení průměrné délky života má za následek navýšení procentuálního zastoupení osob s mentálním postižením ve společnosti (2015). Prodlužování průměrné délky života přináší zvýšené nároky a potřeby v různých oblastech života, ale

¹ Mgr. Kristýna Janyšková, Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy; *e-mailová adresa:* janyškova.kristyna@gmail.com

² Doc. PhDr. Jan Šiška, Ph.D., Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy; *e-mailová adresa:* jan.siska@pedf.cuni.cz

přináší také další životní zkušenosti a okolnosti, které osoby s mentálním postižením dříve v takové míře nezažívaly. Lidé s mentálním postižením tak mohou ve zvýšené míře zažívat ztráty různého charakteru, např. ztrátu zaměstnání, ztrátu domova, zpřetrhání přátelských vazeb, stěhování, přičemž všechny mohou ohrožovat jejich integritu a kvalitu života. V našem výzkumu se zaměříme na tu, která je z našeho pohledu nejzávažnější, a tou je ztráta rodičů (Hollins, Esterhuyzen, 1997; Doka, 2002; Blackman, 2003; Stroebe, Schut, Stroebe, 2005; Coppus, 2013; World Health Organization, 2001 in Chow, McEvoy, Chan, et al., 2017; Clute, 2010; Dodd, Dowling, Hollins, 2005; Guerin et al., 2009 in Lord, Field, Smith, 2017; Blackman, 2012). Uvedené je tak výzvou pro personál sociálních služeb, neboť se více než v minulosti setkává se situací, kdy uživatelé služeb zemře rodinný příslušník či jiná blízká osoba (Taggart et al., 2012; Watters, McKenzie, Wright, 2012; Alcedo, Cristóbal, Gómez, González, 2018). Efektivní podpora zvládnutí takové situace ale předpokládá na straně pracovníků v sociálních službách alespoň základní odbornou orientaci v této doposud poněkud opomíjené tématice (Dodd, Guerin, 2009, in Lord, Field, Smith, 2017; Blackman, 2008; Blackman, 2013). Aktuálnost tématu spatřujeme v geografickém trendu, v humanizačních trendech, v dosavadní tabuizaci smrti a truchlení, a v širším uplatnění speciálních pedagogů v práci s osobami s mentálním postižením.

2. Výzkum

V letech 2018-2020 tedy autorský tým realizoval v rámci projektu **Truchlení osob s mentálním postižením: Fenomén smrti, proces truchlení a mentální postižení** výzkum, jehož zkoumaným problémem byla oblast truchlení osob s mentálním postižením.

Hlavním cílem této práce bylo porozumět truchlení osob s mentálním postižením a popsat možnosti podpory procesu truchlení, s hlavním důrazem na možnosti využití podpůrných skupin.

Dílčí výzkumný cíl 1 (DVC1):	porozumět truchlení osob s mentálním postižením
Dílčí výzkumný cíl 2 (DVC2):	navrhnout a popsat vhodné způsoby podpory procesu truchlení osob s mentálním postižením, s důrazem na podpůrné skupiny
Dílčí výzkumný cíl 3 (DVC3):	zjistit, jaký vliv má na proces truchlení účast na podpůrné skupině pro osoby s mentálním postižením
Dílčí výzkumný cíl 4 (DVC4):	zjistit míru připravenosti pracovníků domovů pro osoby se zdravotním postižením (dále jen DOZP) a chráněného bydlení (dále jen CHB) na podporu truchlících osob s mentálním postižením (tzn. zjistit jejich schopnosti, dovednosti, znalosti a zkušenosti), zjistit, jak vnímají oblast truchlení osob s mentálním postižením (tzn. jejich názory a postoje) a současně s tím popsat profil pracovníků v oslovených zařízeních DOZP a CHB, popsat profil oslovených zařízení

2.1 Metodologie

Jádrem předkládaného výzkumu bylo empirické šetření kvalitativně kvantitativní, které jsme rozdělili do třech fází. První fází bylo pilotní ověření, kterým jsme ověřili námi naplánovaný kvalitativní výzkum, v této fázi proběhla 0. podpůrná skupina (PS0) pro truchlící osoby

s mentálním postižením (o počtu 3 účastníků). Druhou fází byla fáze kvalitativní, rámcovým designem byla zakotvená teorie. V této fázi jsme provedli 2 podpůrné skupiny pro truchlící osoby s mentálním postižením (PS1 a PS2 o celkovém počtu 6 účastníků), během nichž jsme hledali odpověď na výzkumné problémy DVC1 a DVC3, a sice DVC1) usilovali jsme o porozumění truchlení osob s mentálním postižením a zároveň jsme DVC3) ověřovali vliv účasti na podpůrné skupině na proces truchlení zapojených jedinců. Přepisy záznamů pořizovaných během podpůrných skupin jsme kódovali, kategorizovali a zakotvili do tzv. paradigmatického modelu (Strauss, Corbinová, 1999). Výstupem této fáze byla odpověď na dva výše uvedené výzkumné problémy (DVC1 a DVC3). Souběžně jsme na základě syntézy, analýzy a komparace odborné literatury hledali odpověď na to, jaké jsou dostupné formy podpory procesu truchlení osob s mentálním postižením. Výstupem této aktivity byla odpověď na výzkumný problém DVC2, a sice návrh vhodných způsobů podpory procesu truchlení osob s mentálním postižením, s důrazem na podpůrné skupiny. Poslední, třetí fází, našeho výzkumu, byla fáze kvantitativního výzkumu, v rámci které jsme 1) realizovali šetření mezi pracovníky DOZP a CHB a 2) sledovali změny v procesu truchlení účastníků podpůrných skupin. Základní technikou sběru dat byl dotazník (šetření mezi pracovníky) a dotazníkový test (změny v procesu truchlení účastníků podpůrných skupin). Toto šetření započalo již během druhé fáze, tyto dvě fáze tedy byly v překryvu, a právě to bylo k velkému užítku, neboť k přípravě dotazníku významně přispěla komunikace se zainteresovanými pracovníky zařízení pracujícími s lidmi s mentálním postižením, se kterými jsme díky realizaci podpůrných skupin byli v kontaktu. Šetřeným problémem dotazníku byla 1) připravenost pracovníků DOZP a CHB na podporu truchlících uživatelů, jejich 2) vnímání tématu truchlení osob s mentálním postižením a s tím související možná míra podpory, kterou by byli schopni poskytnout truchlícímu uživateli s mentálním postižením, dále jsme zjišťovali 3), 4) profil pracovníků a profil zařízení. Kombinací kvalitativního a kvantitativního přístupu jsme dosáhli vysoké validity dat, která je zajištěna kvalitativní analýzou dat, a zároveň jsme dosáhli vysoké reliability a možnosti generalizace, což nám naopak umožnila metodologie kvantitativní.

3. Výsledky a interpretace dat

Dílčí výzkumný cíl 1: Porozumět truchlení osob s mentálním postižením

Za účelem porozumění truchlení osob s mentálním postižením jsme kódovali záznamy ze setkávání podpůrných skupin pro truchlící osoby s mentálním postižením. V duchu zakotvené teorie Strausse a Corbinové (1999) jsme poté kódy a kategorie vztahovali tak, abychom byli prostřednictvím jejich nového uspořádání schopni analyticky převyprávět sledovanou oblast. Dosazené výsledky jsme vztahovali k poznatkům odborné literatury, která hraje v zakotvené teorii úlohu dodatečné triangulace dat. Náš výzkum ukázal, že lidé s mentálním postižením truchlí podobně, jako zástupci majoritní populace, avšak na rozdíl od ní, čelí vnitřním a vnějším faktorům, které jejich proces truchlení činí rizikovější pro vznik komplikovaného zármutku. Mezi vnitřní faktory patří např. specifika mentálního postižení, mezi faktory vnější pak tendence a bariéry ze strany společnosti. Významu zde nabývají také specifika pojetí ztráty, která do značné míry souvisí s rodinnými vazbami jedinců s mentálním postižením.

Rodiče jsou často nejbližší osoby jedinců s mentálním postižením, přičemž toto zjištění je v souladu s dalšími provedenými studiemi (Kauffman, 2005; Blackman, 2003; Chow, McEvoy, Chan, et al., 2017; Gross, 2016; Worden, 2018; Shear, 2012; Špatenková, 2011). Povaha vztahu se zesnulým je hlavní faktor ovlivňující intenzitu zármutku, přičemž zde

vystupuje velký význam rodinných vztahů a obecně vztahové sítě člověka s mentálním postižením (Worden, 2018; Shear, 2012; Zisook, Shear, 2009). Velký význam má pro truchlícího také podpora okolí – je to určující faktor pro vznik (ne)komplikovaného zármutku (Hollins, Esterhuyzen, 1997; Stoddart, McDonnell, 1999 in Stoddart, Burke, Temple, 2002; Gaus, Steil, Carberry, 1999; Kauffman, 2005; Sheehy, Nind, 2005; Dowling, Hubert, White, Hollins, 2006; Brickel, Munir, 2008). Jedinci zapojení do výzkumu rozuměli konceptu smrti ve všech jeho aspektech – univerzalita, nevratnost, nefunkčnost, kauzalita, nevyhnutelnost (Piaget, 1960, in McEvoy, MacHale, Tierney, 2012). Náš výzkum podpořil tvrzení, že lidé s mentálním postižením truchlí s větším rizikem vzniku komplikovaného zármutku a v oblasti truchlení potřebují větší míru podpory (Gaus, Steil, Carberry, 1999; Kauffman, 2005; Sheehy, Nind, 2005). Dále ukázal, že pro osoby s mentálním postižením je důležitá oblast spirituality a duchovního života (Blackman, 2003). V návaznosti na ztrátu rodiče u osob s mentálním postižením často dochází k návazným ztrátám - ztráta domova (nutnost stěhování do pobytového zařízení), ztráta vztahů apod., nejčastěji se objevovala ztráta domova (Gilrane-McGarry, Taggart, 2007), která může vést vlivem stěhování do pobytových služeb až ke zneschopnění jedince, který do té doby byl schopný relativně samostatného života ve svém vlastním domově (Oswin, 1985, 1991, in Blackman, 2003). Potvrdili jsme dále, že lidé s mentálním postižením mohou být vyloučeni ze smutečních rituálů, může jim být odepřena účast na pohřbu, zamlčeny důležité informace týkající se umírání a smrti jejich blízkého (Hollins, Esterhuyzen, 1997; Markell, 2015; Blackman, 2003; Grey, 2010; Kauffman, 2005; Forrester-Jones, 2013; Mappin, Hanlon, 2005, in Alcedo, Cristóbal, Gómez, González, 2018; McRitchie, McKenzie, Quayle et al., 2013)

Dílčí výzkumný cíl 2: Navrhnout a popsat vhodné způsoby podpory procesu truchlení osob s mentálním postižením, s důrazem na podpůrné skupiny

Druhý výzkumný cíl upřel svou pozornost na způsoby podpory truchlících osob s mentálním postižením, zde bylo naší snahou navrhnout a popsat vhodné způsoby, kterými lze proces truchlení této cílové skupiny podpořit. Na základě analýzy, syntézy a komparace odborné literatury jsme sestavili výčet vhodných technik, které lze využít při podpoře truchlícího člověka s mentálním postižením. Jsou jimi vhodné způsoby komunikace, empatické a srozumitelné sdělení špatné zprávy o smrti jejich milovaného, praktické rituály a v neposlední řadě také podpůrné skupiny pro truchlící osoby s mentálním postižením, které uvedené techniky kombinují. K podepření poznatků z odborné literatury jsme využili našich výstupů z realizace podpůrných skupin, které jsme získali prostřednictvím zakotvené teorie. Výstupem tohoto cíle je praktický Manuál podpůrné skupiny pro truchlící osoby s mentálním postižením.

Dílčí výzkumný cíl 3: Zjistit, jaký vliv má na proces truchlení účast na podpůrné skupině pro osoby s mentálním postižením

Za účelem dosažení výzkumného cíle jsme kombinovali techniky kvalitativní i kvantitativní výzkumné strategie, tudíž tento cíl byl dosažen prostřednictvím smíšené výzkumné strategie. Naším cílem bylo zjistit, jaký má účast na podpůrné skupině pro truchlící osoby s mentálním postižením vliv na truchlení zapojených jedinců. Zde jsme nejprve náš záměr rozdělili na dvě roviny: 1. spokojenost účastníků s účastí na skupině, 2. vliv účasti na proces truchlení. Spokojenost účastníků jsme zjišťovali prostřednictvím analýzy záznamů ze setkání podpůrných skupin, nástrojem k tomu byla zakotvená teorie. Výstupem této analýzy bylo zjištění, že účastníci námi realizovaných skupin vyjadřují spokojenost se svou účastí,

oceňovali zejména možnost sdílet své trápení a příležitost k realizaci praktických smutečních rituálů, které jim dle jejich slov pomáhaly přijmout ztrátu jejich milovaného. Nadto pozitivně hodnotili možnost vycestovat za hranice pobytového zařízení či společné chvíle strávené nad kávou s dalšími účastníky skupiny. Vliv účasti podpůrné skupiny na proces truchlení zapojených jedinců jsme měřili prostřednictvím dotazníkového testu vlastní konstrukce, který jsme účastníkům zadávali před prvním setkáním (vstupní) a po posledním setkání podpůrné skupiny (výstupní). Výstupy testu poukázaly na pozitivní vliv účasti na skupině na truchlení zapojených účastníků.

Dílčí výzkumný cíl 4: Zjistit míru připravenosti pracovníků DOZP a CHB na podporu truchlících osob s mentálním postižením, zjistit, jak vnímají oblast truchlení osob s mentálním postižením, popsat profil pracovníků v oslovených zařízeních DOZP a CHB, popsat profil oslovených zařízení

Uvedený cíl jsme zjišťovali prostřednictvím dotazníkového šetření mezi pracovníky DOZP a CHB. Šetření jsme realizovali ve všech krajích České republiky a analýzu získaných dat jsme získali prostřednictvím SPSS. Výsledky jednotlivých rovin výzkumu jsou následující: 1. Vnímání tématu - názory/postoje pracovníků na oblast truchlení osob s mentálním postižením: Z výsledků vyplývá, že názory většiny pracovníků a jejich postoje na oblast truchlení, jsou v souladu se současnou odbornou literaturou, a že tedy jejich postoj je odpovídající k zaměření tématu. 2. Připravenost pracovníků pro podporu truchlících osob s mentálním postižením – jejich schopnosti, dovednosti, znalosti a zkušenosti, osobní předpoklady ukazují, že většina pracovníků je dle svých slov připravena na kvalitní podporu truchlících uživatelů, přičemž sebevědomí při rostoucím vzdělání roste též. Výsledky ukazují, že většina pracovníků má zkušenost s truchlícím uživatelem s mentálním postižením. 3. a 4. Profil pracovníků a profil organizací – data získaná z dotazníků nám dávají profil pracovníků, kteří se zapojili do výzkumu a přináší informace o tom, jaké jsou organizace, z nichž tito pracovníci pocházejí.

Výzkum ukázal, že dosažené vzdělání významně ovlivňuje názor pracovníků v sociálních službách. Délka praxe, zkušenost či věk ani zdaleka takovou moc nemají. Lidé s vyšším vzděláním si častěji myslí, že lidé s mentálním postižením jsou schopni porozumět konceptu smrti, a rovněž takto častěji smýšlí pracovníci odborných a vedoucích pozic. Výsledky naznačují, že povědomí pracovníků o truchlení osob s mentálním postižením, je vysoké, a že jsou připraveni proaktivně přispět k podpoře truchlících uživatelů. Tento výsledek zakládá naději, že dotčení respondenti budou ke svým truchlícím uživatelům přistupovat citlivě a se zvláštním zřetelem. Přibližně $\frac{3}{4}$ respondentů by uvítaly školení v oblasti truchlení osob s mentálním postižením, což ukazuje na vysokou motivaci pracovníků k dalšímu růstu. Část respondentů se domnívá, že lidé s mentálním postižením nerozumí pojmu smrti, a zároveň, že toto porozumění je podmínkou pro vznik truchlení – u těch nelze očekávat, že budou jedince podporovat při ztrátě blízkého člověka. Statisticky významně vyšší sebevědomí při poskytování podpory truchlícímu uživateli totiž závisí na tom, zda je v organizaci vytvořen krizový plán (s instrukcemi, jak postupovat v případě úmrtí některého z uživatelů služeb) s doporučením pro podporu truchlících uživatelů. Zároveň vede ke statisticky významnějšímu rozdílu ve vnímání důležitosti tohoto tématu. Dle ČSÚ (Ženy a muži v datech, 2015) v oblasti sociální práce pracuje 5x méně mužů než žen, zatímco z respondentů našeho výzkumu tvořili muži pouze 10 %. Průměrný pracovník v sociálních službách dle výsledků našeho výzkumu spadá do věkové kategorie 36 – 45 let, což odpovídá průměrnému věku zaměstnanců, který v České republice činí 43,3 roku (VŠPS, 4. čtvrtletí, 2019).

Během výzkumu jsme pracovali s vědomím možného omezení výzkumu. Byly jimi etika, obtíže při získání účastníků do podpůrných skupin, volba kvalitativního výzkumu, ve kterém je výzkumným nástrojem výzkumník sám (Hendl, 2016) či možné zkreslení výběrovou chybou při dotazníkovém šetření.

4. Doporučení pro praxi

V návaznosti na uvedené si dovoluujeme formulovat následující doporučení pro praxi:

Podpora dostupnosti CHB a PSB – pro zamezení návazným ztrátám, např. ztrátě domova. Ztráta rodiče a s tím související stěhování do pobytového zařízení může zneschopňovat jedince, který do té doby byl schopný relativně samostatného života ve svém vlastním domově.

Systematické vzdělávání pracovníků ze strany zaměstnávajících organizací.

Sebevědomí při poskytování podpory truchlícímu uživateli závisí na tom, zda je v organizaci vytvořen krizový plán s doporučením pro podporu truchlících uživatelů, stejně tak jako že toto sebevědomí se liší u pomáhajících profesí a u vedoucích a odborných profesí. Vypracování doporučení pro podporu truchlících uživatelů je efektivní nástroj k formování názoru pracovníků. Ukazuje se totiž, že kultura daného pobytového zařízení má v tomto kontextu velký vliv (Tuffrey-Wijne, Rose, 2017; Doody, 2014).

5. Seznam použitých zdrojů

- ALCEDO RODRÍGUEZ, M. Ángeles, Leticia CRISTÓBAL FERNÁNDEZ, Laura E. GÓMEZ SÁNCHEZ a Víctor B. ARIAS GONZÁLEZ. Evaluating the characteristics of the grieving process in people with intellectual disability. *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities* [online]. 2018, 31(6), 999-1007 [cit. 2020-05-16]. DOI: 10.1111/jar.12454. ISSN 13602322. Dostupné z: <http://doi.wiley.com/10.1111/jar.12454>.
- BLACKMAN, Noëlle. *Loss and Learning Disability*. London: Worth Publishing, 2003. ISBN 1-90322690-24.
- BLACKMAN, Noëlle. The development of an assessment tool for the bereavement needs of people with learning disabilities. *British Journal of Learning Disabilities* [online]. 2008, 36(3), 165-170 [cit. 2020-05-16]. DOI: 10.1111/j.1468-3156.2008.00514.x. ISSN 13544187. Dostupné z: <http://doi.wiley.com/10.1111/j.1468-3156.2008.00514.x>.
- BLACKMAN, Noëlle. *The Use of Psychotherapy in Supporting People with Intellectual Disabilities who Have Experienced Bereavement*. PhD. Dissertation. University of Hertfordshire. 2012.
- CIMRMANNOVÁ, Tereza a kol. *Stárnutí, paliativní péče a prožívání zármutku: u osob s mentálním postižením*. Praha: Portál, 2020. ISBN 978-80-262-1575-2.
- CLUTE, Mary Ann. Bereavement Interventions for Adults with Intellectual Disabilities: What Works? *OMEGA - Journal of Death and Dying* [online]. 2010, 61(2), 163-177 [cit. 2020-05-16]. DOI: 10.2190/OM.61.2.e. ISSN 0030-2228. Dostupné z: <http://journals.sagepub.com/doi/10.2190/OM.61.2.e>.
- COPPUS, Antonia M. W. People with intellectual disability: What do we know about adulthood and life expectancy? *Developmental Disabilities Research Reviews* [online]. 2013, 18(1), 6-16 [cit. 2020-05-14]. DOI: 10.1002/ddrr.1123. ISSN 19405510. Dostupné z: <http://doi.wiley.com/10.1002/ddrr.1123>.
- ČERNÁ, Marie. *Česká psychopedie: speciální pedagogika osob s mentálním postižením*. Vydání druhé. Praha: Univerzita Karlova v Praze, nakladatelství Karolinum, 2015. ISBN 978-80-246-3071-7.
- DODD, Philip, Sandra DOWLING a Sheila HOLLINS. A review of the emotional, psychiatric and behavioural responses to bereavement in people with intellectual disabilities. *Journal of Intellectual Disability Research* [online]. 2005, 49(7), 537-543 [cit. 2020-05-14]. DOI: 10.1111/j.1365-2788.2005.00702.x. ISSN 0964-2633. Dostupné z: <http://doi.wiley.com/10.1111/j.1365-2788.2005.00702.x>.

DOKA, Kenneth J. *Disenfranchised grief: new directions, challenges, and strategies for practice*. Champaign, Ill.: Research Press, 2002. ISBN 0878224270.

DOKA, Kenneth. *Individuals with intellectual disabilities: Struggling with loss and grief* [online]. 2010. [cit. 2020-05-14]. Dostupné z:

<http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.604.9954&rep=rep1&type=pdf>.

DOODY, Owen. *Loss and grief within intellectual disability*. [online]. 2014. [cit. 2020-05-15]. Dostupné z:

https://www.researchgate.net/publication/283010367_Loss_and_grief_within_intellectual_disability.

Faktory pôsobiace na životnú zmyslupnosť v období sénia

The factors influencing the meaningfulness of life of seniors

Petra Dzurmanová¹

Abstrakt

Úvod: Vedecké skúmanie obdobia sénia je vysoko aktuálne najmä vzhľadom k predlžujúcej sa strednej dĺžke života a demografickým zmenám v našej spoločnosti. Cieľ: Cieľom príspevku je identifikovať faktory pôsobiace na životnú zmyslupnosť seniorov (demografické charakteristiky, prostredie, kvalita života). Metodológia: Vo výskume bola použitá kvantitatívna stratégia a k metodologickým nástrojom patrila Škála životnej zmyslupnosti a Dotazník kvality života. Dáta boli vyhodnocované prostredníctvom deskriptívnej, indukčnej a viacrozmernej štatistiky. Výsledky: K primárnym výsledkom výskumu patrí zistenie, že životná zmyslupnosť je determinovaná vzdelaním, participáciou vo voľnočasových aktivitách a kvalitou života v naplnení, blízkych vzťahoch a postoji k smrti a umieraniu. Záver: V období sénia dochádza k mnohým výrazným životným zmenám a senior stojí pred úlohou prehodnotiť, príp. modifikovať životnú zmyslupnosť reflektujúc meniace sa životné okolnosti, preto je dôležitá tejto téme venovať adekvátnu pozornosť.

Kľúčové slová: Životná zmyslupnosť. Kvalita života. Seniori. Inštitucionalizovaná starostlivosť. Domáce prostredie.

Abstract

Aims: The aim of the paper is to compare the quality of life of seniors with respect to the environment (domestic, institutionalized). Methodology: A quantitative strategy was used in the research and the methodological tool was the WHOQOL-ODL Quality of Life Questionnaire. Results: The primary results of the research include the finding that the quality of life is different for seniors living in a home environment and institutionalized care. Conclusion: The highest quality of life in all domains was achieved by respondents in the home environment with the family, slightly lower seniors living in the home environment alone and significantly lower by those living in an institutionalized environment. The only exception was the death and dying domain, which seniors in an institutionalized environment were significantly higher than the other two groups.

Keywords: Quality of life. Seniors. Institutionalized care. Home environment.

1. Úvod

Pre súčasné 21. storočie, je z demografického hľadiska vysoko aktuálnym trendom starnutie populácie. Ako uvádza Rabušic (1995) starnutie populácie predstavuje modifikáciu vekovej štruktúry obyvateľstva, čo znamená, že sa postupne zvyšuje podiel osôb, ktorí sú starší ako 60 až 65 rokov a naopak, znižuje sa počet osôb mladších ako 15 rokov (Rabušic, 1995). Domnievame sa, že táto skutočnosť vyžaduje primeranú celospoločenskú i vedeckú pozornosť, ktorá by mala seniorom poskytnúť adekvátnu starostlivosť, umožňujúcu ich primeranú kvalitu života a participáciu na živote spoločnosti.

1.1. Životná zmyslupnosť v období sénia

Obdobie sénia je autormi vnímané rôzne, niektorí ho považujú za obdobie spojené s prevažne involučnými zmenami, s úbytkom kompetencií, fyzickej sily i schopností, na druhej strane

¹ Trnavská univerzita v Trnave, Fakulta zdravotníctva a sociálnej práce; e-mailová adresa: petra.cvc@centrum.sk

niektorí ho vnímajú ako nepretržitý rast ku konečnej ľudskej múdrosti sprevádzanej hlbokým pochopením zmysluplnosti prežitého života. Jeden z významných autorov – Erikson (1999), videl obdobie sénia ako konflikt medzi zúfalstvom (aj z premárnených príležitostí) a integritou (priatie prežitého života ako zmysluplného celku), pričom vyriešenie konfliktu spočíva v získaní cnosti, ktorou je múdrosť. Sénium, podľa nášho názoru chápe ako rast a vývin osobnosti s konečným cieľom získania múdrosti ako jedinečného výsledku životných skúseností a pochopenia ich zmyslu.

Staroba je poslednou fázou ontogenetického vývinu, ktorá býva označovaná ako postvývinová, pretože už boli realizované všetky latentné schopnosti rozvoja (Vágnerová 2007). Naopak, autori Reker, Woo (2011) chápu starnutie ako nepretržitý rast a rozvoj, pretože starnúca osoba v tomto procese zastáva aktívnu úlohu tým, že využíva svoje osobné zdroje k aktualizácii ľudskeho potenciálu (sebaaktualizáciu). Podľa Balogovej (2009) možno v každej fáze vývinu jedinca pozorovať zmeny vzostupnej i zostupnej povahy, pričom obdobie sénia je charakteristické prevahou involučných (zostupných) zmien. Vágnerová (2007) dodáva, že staroba prináša nadhľad a múdrosť, pocit naplnenia, ale tiež úbytok energie a nevyhnutnú premenu osobnosti jedinca, ktorá vedie k jeho koncu. Je obdobím slobody, ale tiež obdobím nevyhnutných strát vo všetkých oblastiach života.

Podľa Eriksona (1999), ktorý je autorom známej psychosociálnej teórie vývinu, je primárnou vývinovou úlohou tohto obdobia dosiahnuť **ego-integritu**, čo zahŕňa múdrosť a zmierenie sa so súčasnosťou. Integrita sa tiež prejavuje tým, že senior prijme svoj život, pozerá sa naň ako celok, ktorý mal určitý zmysel. Senior má potrebu hodnotiť svoj život pozitívne, ako dielo, ktoré je ukončené pre to, aby bol schopný prijať a vyrovnáť sa s jeho koncom. Antinómiou integrity je beznádej, zúfalstvo (Erikson 2002).

Schopnosť dosiahnuť integritu determinujú aj splnené „úlohy“ predchádzajúcich ontogenetických štádií, pozitívne k tomu prispieva hodnota výsledkov generativity/starostlivosti v strednom veku, istota a vyrovnanosť daná prežitím intimity v mladšom dospelom veku, pocit základnej dôvery je v tomto období charakterizovaný ako pozitívny pocit nádeje v úspešné pokračovanie života svojich potomkov, príp. ďalších generácií vo všeobecnosti. Nádej, ktorá je cnosťou získanou v ranom detstve postupne dozrieva a v období staroby sa transformuje na vieru (Erikson 2002).

Dosiahnuť ego-integritu je náročné, pretože starší človek stráca schopnosti a čelí dezintegrácii, čo môže vyžadovať takmer celú pozornosť seniora. Jeho rozhľad môže byť obmedzený na starosti každodenného fungovania. Tiež prežíva mnohé straty, niekedy vzdialenejších, inokedy bližších a hlbších vzťahov – rodičov, partnerov, dokonca detí. Vo vyrovnávaní sa s nimi je príliš mnoho smútku a tiež jasná správa, že brána smrti je otvorená a nie príliš ďaleko (Erikson 2015). Múdrosť/integrita (životná filozofia) je v tomto kontexte výsledkom celoživotnej skúsenosti a premýšľania, jedná sa o pochopenie životných hodnôt tvárou v tvár smrti. Patrí sem zrelý názor na ľudské vzťahy, na to, čo v nich je dôležité, názor na to, pre čo sa oplatí snažiť, čo sa má a čo sa nemá a prečo. Nejedná sa o nejakú „večnú pravdu“, znamená to, že človek má „korene“ vo vzdelanosti a kultúre. Každá životná filozofia, ku ktorej senior v rámci svojej osobnej integrity/múdrosti dospeje je relatívna. Ako uvádza Erikson (In Vágnerová 2007), i tá naša vznikla ako náhodný súbeh našej individuálnej existencie a jedného úseku histórie ľudstva, a predsa je našou jedinou možnosťou, ako sa podieľať na tom, čo je spoločné celému ľudstvu. Protipólom integrity je zúfalstvo. Staroba je ťažká skúška, v ktorej neobstojí životná nepravda, neúprimnosť (k sebe, druhým), citová

oploštenosť zostávajúca po prázdnom živote plnom „malých lások“, celoživotné úsilie o vlastnú dokonalosť, o boj a vládu nad druhými, hromadenie majetku, to všetko sa rúca a na pokus začať odznova je neskoro – v tom je podstata zúfalstva. I z vyššie uvedeného je zrejmé, že proces starnutia konfrontuje jedinca s konkrétnymi existenciálnymi otázkami (utrpenie, choroba, smrť, bolesť) a v prípade, že ich jedinec či okolie neberie na vedomie, môže dochádzať k psychickým i somatickým poruchám. Naopak pochopenie vlastného života prispieva v období starnutia k osobnej zrelosti (Lange In Ondrušová, Dragomirecká 2012) a dovoľme si dodať, že k osobnej integrite a múdrosti.

1.2 Faktory pôsobiace na životnú zmyslupnosť v období sénia

Halama a Semancová (2014) realizovali výskum s cieľom identifikovať premenné súvisiace s prežívaním zmyslupnosti života u ľudí v staršom dospelom veku (N 108), pričom sa zamerali na vybrané demografické a sociálne premenné, ako je pohlavie, typ domácnosti, v ktorej osoba žije, religiozita či sociálna opora. Autori realizovali korelačnú analýzu medzi životnou zmyslupnosťou, religiozitou a sociálnou oporou. Zvnútornená religiozita ani náboženská významnosť nekorelovali so zmyslupnosťou. Vonkajšková religiozita koreluje so zmyslupnosťou negatívne, to znamená, že čím je vonkajšková religiozita vyššia, tým respondent pociťuje nižšiu zmyslupnosť. Je zaujímavé, že ak sa korelačná analýza realizovala osobitne pre mužov a ženy, zvnútornená religiozita a náboženská významnosť pozitívne korelovala so životnou zmyslupnosťou u mužov, ale nie u žien. Sociálna opora, naopak, korelovala s celkovou úrovňou životnej zmyslupnosti i jej dimenziami ($r = 0,45$ až $0,62$). Ďalej realizovali jednofaktorovú analýzu rozptylu na identifikovanie rozdielov v životnej zmyslupnosti vzhľadom na typ domácnosti. Identifikovali štatisticky významné rozdiely medzi všetkými tromi skupinami. Najnižšie skóre dosahovali ľudia žijúci v inštitucionalizovanej starostlivosti (63,12) a najvyššie ľudia žijúci v domácnosti s príbuznými (73,80), ľudia žijúci v domácnosti bez príbuzných dosiahla skóre 69,70. Citovaní autori uvádzajú, že vzťah medzi religiozitou a zmyslupnosťou nie je jednoznačný ani stabilný a je ovplyvnený moderujúcimi premennými. V ich prípade to bolo pohlavie a čiastočne aj typ domácnosti. Za zaujímavé považujú identifikovanie negatívnej korelácie medzi vonkajškovou religiozitou (jedná sa o používanie náboženstva na uspokojovanie svojich osobných záujmov) a zmyslupnosťou, čo naznačuje, že niektoré aspekty religiozity môžu negatívne prispievať k úrovni zmyslupnosti. Je možné predpokladať, že osoby s vonkajškovou motiváciou podliehajú skôr externým podnetom a preto im môže chýbať vnútorný systém hodnôt, ktorý je dôležitým zdrojom zmyslupnosti a preto sa jeho chýbanie môže prejaviť nižšou mierou zmyslupnosti života. Naopak sociálna opora a sociálny kontakt boli silným korelátom zmyslupnosti. To naznačuje, že dostatok nápomocných sociálnych vzťahov môže byť zdrojom prežívanej zmyslupnosti a to najmä v staršom veku, kedy dochádza k úbytku takýchto vzťahov. To môže vysvetľovať aj zníženú zmyslupnosť u ľudí v inštitucionalizovanej starostlivosti, ale okrem toho, to môže byť aj neschopnosť postarať sa sám o seba a pod. K ďalšiemu významnému zisteniu patrí to, že u mužov sa zvnútornená religiozita a náboženská významnosť viac viaže k zmyslupnosti, čo naznačuje, že muži v tomto veku dokážu výraznejšie čerpať z religiozity. Je to možné vysvetliť tým, že u mužov vo vyššom veku dochádza k vyššiemu príklonu k religiozite, pretože sa menej venujú pracovným aktivitám a otvára sa im priestor pre religiozitu (kým u žien je religiozita vyššia aj v predchádzajúcich obdobiach). Dôsledkom môže byť to, že muži zažívajú priame dôsledky zvýšenej religiozity na ich život.

Reker (2002) realizoval štúdiu zameranú na identifikáciu prediktorov úspešného starnutia medzi seniormi žijúcimi v komunite (domácom) prostredí (N 99) a v inštitucionalizovanom prostredí (N 87). Zistili, že seniori žijúci v komunite dosahovali vyššie skóre v sociálnych zdrojoch, intelektuálnych a kognitívnych kompetenciách a vyššej zmysluplnosti života v dosahovaní cieľov. Tiež zistili, že muži v inštitucionalizovanej starostlivosti boli spokojnejší so starnutím v porovnaní so ženami v inštitucionalizovanej starostlivosti. Primárnym výsledkom štúdie je, že okrem tradičných prediktorov úspešného starnutia (sociálne zdroje, intelektuálne a kognitívne kompetencie, religiozita) je významným prediktorom aj zmysluplnosť života v dosahovaní cieľov – úspešné starnutie vysvetľovala zmysluplnosť v 12 % u seniorov žijúcich v komunite a v 11 % u seniorov v inštitucionalizovanej starostlivosti.

Liková (2012) zisťovala vzájomné súvislosti medzi životnou zmysluplnosťou, kvalitou života a zvládaním smrti u seniorov (N 84). Dospela k záverom, že respondenti, ktorí mali vyššiu životnú zmysluplnosť boli i spokojnejší so životom a dosahovali i vyššie skóre v škále zvládania smrti.

Cieľom štúdie Niu et al. (2016) bolo skúmať osobnostné charakteristiky, ktoré determinujú interpersonálnu intimitu (dôvera a blízke medziľudské vzťahy) a zmysel života, ako i vzťah medzi interpersonálnou intimitou a zmyslom života starších ľudí (mužov) (N 120), žijúcich v domovoch pre seniorov na Taiwane. Zmysel života bol ovplyvnený kvalitou vzťahov s rodinou a priateľmi. Tiež bol vyšší u ľudí s vyšším vzdelaním a u ľudí s lepším zdravotným stavom, negatívne koreloval s dĺžkou pobytu v inštitúcii. Ako vyplýva z vyššie citovaných výskumov, životná zmysluplnosť v senu je determinovaná viacerými faktormi. Cieľom našej štúdie je zistiť, ako demografické charakteristiky a oblasti kvality života vplyvajú na životnú zmysluplnosť. Vzhľadom k tomu formulujeme nasledujúce výskumné otázky:

- VO1: Ktorý z faktorov demografické charakteristiky a domény kvality života sa v najväčšej miere podieľajú na životnej zmysluplnosti?
- VO1a: Ktorý z faktorov demografické charakteristiky a domény kvality života sa v najväčšej miere podieľajú na kognitívnom komponente životnej zmysluplnosti?
- VO1b: Ktorý z faktorov demografické charakteristiky a domény kvality života sa v najväčšej miere podieľajú na motivačnom komponente životnej zmysluplnosti?
- VO1c: Ktorý z faktorov demografické charakteristiky a domény kvality života sa v najväčšej miere podieľajú na afektívnom komponente životnej zmysluplnosti?

2. Metódy

2.1 Výskumná vzorka

Pre účely nášho výskumu sme si vybrali výskumnú vzorku seniorov v inštitucionalizovanej starostlivosti a v domácom prostredí v meste Brezno. Základný súbor tvorilo 2000 seniorov, pomocou online kalkulačky „sample size calculator“ sme pri intervale spoľahlivosti 5 a hladine významnosti 95%, vypočítali veľkosť reprezentatívnej vzorky 322 respondentov (<https://www.surveysystem.com/sscalc.htm>).

Celkovo bolo rozdanych 330 dotazníkov, z ktorých sa vyplnených vrátilo 256 a 26 dotazníkov sme kvôli absencii veľkého množstva odpovedí z analýzy vylúčili. Výskumnú vzorku tvorilo 230 respondentov, z toho 62,6 % žien a 37 % mužov, 0,4 % respondentov na otázku

neodpovedalo. Vekové zloženie výskumného súboru tvorili respondenti vo veku od 60 do 94 rokov, priemerný vek bol 73,46 rokov ($\pm 8,23$ rokov). 4 respondenti vek neuviedli. Z hľadiska rodinného stavu prevládali ovdovení respondenti (42,6 %), nasledovali ženatí/vydaté (35,2 %) a s väčším odstupom rozvedení (17,8 %) a slobodní (3,9 %). 0,4 % respondentov na otázku neodpovedalo. U respondentov prevládalo stredoškolské vzdelanie s maturitou (39,1 %) a bez maturity (34,3 %). Vysokoškolské vzdelanie malo 13 % respondentov a základné 8,3 % respondentov. 5,2 % respondentov na otázku ohľadom vzdelania neodpovedalo.

Väčšina respondentov žila vo vlastnej domácnosti, spolu 68,3 % respondentov, z toho 25,2 % s manželom/kou, 8,7 % s manželom/kou a deťmi, 3 % s manželom/kou, deťmi a vnúčatami, 28,7 % sami a 2,6 % uviedli možnosť iné (odpovede boli: „s partnerom/kou“, „s deťmi“, „s vnúčatami“, „so súrodencom“). 31,7 % respondentov žilo v inštitúcii.

Z vyššie uvedeného, i pre účely následnej analýzy sme identifikovali 3 skupiny respondentov z hľadiska prostredia: žijúci v domácom prostredí – 39,5 %; žijúci sami v domácom prostredí – 28,7 % a žijúci v inštitúcii – 31,7 %.

2.2 Výskumný nástroj

Ako výskumné nástroje boli používané Škála životnej zmysluplnosti a Dotazník kvality života WHOQOL-OLD.

Škála životnej zmysluplnosti je jediná pôvodná slovenská škála v rámci tejto oblasti a jej autorom je Halama (2007). Tvoria ju tri dimenzie:

- kognitívna dimenzia – položky týkajúce sa životnej filozofie, životného nasmerovania, pochopenia života či životného poslania (napr. Svoj život považujem za hodnotný a užitočný),
- motivačná dimenzia – položky týkajúce sa cieľov, plánov, ako aj sily a vytrvalosti angažovania sa v nich (napr. V mojom živote sú veci, v ktorých sa naplno angažujem),
- afektívna dimenzia – položky týkajúce sa životnej spokojnosti, naplnenosti, optimizmu (napr. Som so svojím životom spokojný, aj keď je niekedy ťažký).

Každú dimenziu tvorí v dotazníku 6 položiek, dotazník teda celkovo obsahuje 18 položiek. Jedná sa o validný a reliabilný metodologický nástroj. Cronbachovo alfa dosahovalo 0,87. Validita bola overovaná pomocou korelácií s niekoľkými škálami používanými na zisťovanie životnej zmysluplnosti (PIL, PMI, TND) Faktorová analýza preukázala existenciu spomínaných dimenzií. (Halama 2007).

Ako výskumný nástroj bol používaný **Dotazník kvality života WHOQOL-OLD**, ktorého autorom je Svetová zdravotnícka organizácia a v našich podmienkach ho validizovali autorky Dragomirecká a Praisová (2009). Je určený pre jedincov vo veku nad 60 rokov, tvorí ho 24 položiek škálovaných na 5-bodovej Likertovej stupnici (vyjadruje intenzitu, kapacitu alebo spokojnosť). Položky sa združujú do šiestich domén: **fungovanie zmyslov** - hodnotí sa vplyv fungovania zmyslov na každodenný život, komunikáciu, činnosti; **sociálne zapojenie** - hodnotí sa dostatok činností, zapojenie do miestneho diania, spokojnosť s aktivnosťou a trávením voľného času; **nezávislosť** - hodnotí sa rozhodovanie o budúcnosti, sloboda v rozhodovaní, rešpekt k rozhodnutiam seniora a venovanie sa činnostiam, ktoré prinášajú potešenie; **blízke vzťahy** - hodnotia sa hodnoty ako priateľstvo, láska, príležitosť byť milovaný a milovať; **naplnenie** - hodnotí sa možnosť niečo dosiahnuť, na niečo sa tešiť,

spokojnosť s dosiahnutým a zaslúžené uznanie; **postoj k smrti** -hodnotí sa strach zo straty kontroly, z bolesti, z umierania.

Dáta sme vyhodnocovali deskriptívnou a indukčnou štatistikou (Kruskal-Wallis test pre tri a viac nezávislých výberov, Mann-Whitney U-test pre dva nezávislé výbery).

3. Výsledky

VO1a: Ktorý z faktorov demografické charakteristiky a domény kvality života sa v najväčšej miere podieľajú na kognitívnom komponente životnej zmyslupnosti?

Štatisticky významný model s kritériom kognitívny komponent životnej zmyslupnosti sa ukázal model s významnými prediktormi: pohlavie, vzdelanie, nezávislosť a blízke spolužitie. Tento model vysvetľuje približne 69 % variancie premennej kognitívny komponent životnej zmyslupnosti ($R^2 = 0,715$). Silu tejto predikcie hodnotíme ako silnú ($R = 0,846$).

Na základe neštandardizovaného koeficientu B vieme určiť bodovú zmenu závislej premennej – to znamená, o koľko sa zmení jej hodnota, ak sa nezávislá premenná zmení o 1 jednotku. Premenná nezávislosť spôsobuje nárast kognitívneho komponentu životnej zmyslupnosti v priemere o 1,175 bodov a blízke vzťahy o 1,072 bodov. Ženské pohlavie znižuje priemerné skóre v kognitívnom komponente životnej zmyslupnosti o -1,135 bodov, základné vzdelanie o -2,066 bodov v porovnaní s vyšším vzdelaním.

Z uvedeného vyplýva, že zo všetkých sledovaných premenných má na kognitívny komponent životnej zmyslupnosti signifikantný vplyv najmä pohlavie, vzdelanie, nezávislosť a blízke vzťahy – vid' tab. č. 32.

Tab. č. 1 Regresný model pre kognitívnu dimenziu životnej zmyslupnosti

	Kognitívna dimenzia životnej zmyslupnosti			
	R	R ²	Adj. R ²	
pohlavie=žena				B: -1,135; Beta: -,119; t: -2,527; p: ,012
vek				B: ,040; Beta: ,073; t: 1,134; p: ,258
rodinný stav=ženatý/vydatá				B: -,994; Beta: -,106; t: -,816; p: ,416
Vzdelanie=SŠ bez maturity				B: -2,066; Beta: -,103; t: -2,277; p: ,024
voľnočasové aktivity				B: -,076; Beta: -,014; t: -,252; p: ,801
aktivita na trhu práce=áno	0,846	0,715	0,691	B: ,626; Beta: ,050; t: ,945; p: ,346
příjem domácnosti				B: ,356; Beta: ,051; t: ,922; p: ,358
fungovanie zmyslov				B: ,192; Beta: ,045; t: ,544; p: ,587
nezávislosť				B: 1,175; Beta: ,262; t: 2,667; p: ,008
naplnenie				B: ,682; Beta: ,133; t: 1,066; p: ,288
sociálne zapojenie				B: ,841; Beta: ,181; t: 1,644; p: ,102
smrť a umieranie				B: ,334; Beta: ,062; t: 1,372; p: ,172
blízke spolužitie				B: 1,072; Beta: ,236; t: 3,055; p: ,003
bývanie=domáce prostredie				B: 1,666; Beta: ,179; t: 1,318; p: ,189

Vysvetlivka 1: R = koeficient viacnásobnej korelácie, R² = %o variability závislej premennej vysvetliteľné nezávislými premennými, Adj. R² = R² upravené na základe počtu premenných, B = neštandardizovaný regresný koeficient, β = štandardizovaný regresný koeficient, t = hodnota t – testu, p = štatistická významnosť

Celkové zhodnotenie modelu: Kognitívna dimenzia životnej zmysluplnosti ($F = 39,997$, $p < 0,001$, $n = 181$)

VO1b: Ktorý z faktorov demografické charakteristiky a domény kvality života sa v najväčšej miere podieľajú na motivačnom komponente životnej zmysluplnosti?

Štatisticky významný model s kritériom motivačný komponent životnej zmysluplnosti sa ukázal model s významnými prediktormi: zúčastňovanie sa voľnočasových aktivít, aktivita na trhu práce, celkový príjem domácnosti, naplnenie, postoj k smrti a umieraniu a blízke spolužitie. Tento model vysvetľuje približne 81 % variácie premennej kognitívny komponent životnej zmysluplnosti ($R^2 = 0,810$). Silu tejto predikcie hodnotíme ako silnú ($R = 0,908$).

Na základe neštandardizovaného koeficientu B vieme určiť bodovú zmenu závislej premennej – to znamená, o koľko sa zmení jej hodnota, ak sa nezávislá premenná zmení o 1 jednotku. Premenná naplnenie spôsobuje nárast motivačného komponentu životnej zmysluplnosti v priemere o 1,620 bodov, postoj k smrti a umieraniu ju znižuje o -0,968 bodov a blízke vzťahy ju zvyšujú o 1,491 bodov, účasť na voľnočasových aktivitách o 1,568 bodov, aktivita na trhu práce o 1,911 bodov a vyšší príjem domácnosti o 0,911 bodov.

Z uvedeného vyplýva, že zo všetkých sledovaných premenných má na motivačný komponent životnej zmysluplnosti signifikantný vplyv najmä účasť na voľnočasových aktivitách, aktivita na trhu práce, vyšší príjem domácnosti, vyššie naplnenie a blízke spolužitie a nižšie skóre v doméne smrť a umieranie – vid' tab. č. 33.

Tab. č. 2: Regresný model pre motivačnú dimenziu životnej zmysluplnosti

	Motivačná dimenzia životnej zmysluplnosti				B	Beta	t	p
	R	R ²	Adj. R ²					
pohlavie=žena					-,646	-,047	-1,268	,207
vek					-,078	-,099	-1,912	,058
rodinný stav=ženaný/vydatá					-,578	-,043	-,419	,676
Vzdelanie= SŠ bez maturity					,160	,006	,156	,876
voľnočasové aktivity					1,568	,196	4,533	,000
aktivita na trhu práce=áno					1,911	,105	2,526	,012
príjem domácnosti	0,908	0,825	0,810		,911	,090	2,067	,040
fungovanie zmyslov					,768	,125	1,910	,058
nezávislosť					,292	,045	,584	,560
naplnenie					1,620	,219	2,231	,027
sociálne zapojenie					,321	,048	,554	,580
smrť a umieranie					-,968	-,123	-3,489	,001
blízke spolužitie					1,491	,228	3,708	,000
bývanie=domáce prostredie					,452	,034	,315	,753

Vysvetlivka 2: R = koeficient viacnásobnej korelácie, R^2 = %o variability závislej premennej vysvetliteľné nezávislými premennými, $Adj. R^2$ = R^2 upravené na základe počtu premenných, B = neštandardizovaný regresný koeficient, β = štandardizovaný regresný koeficient, t = hodnota t – testu, p = štatistická významnosť

Celkové zhodnotenie modelu: Kognitívna dimenzia životnej zmysluplnosti ($F = 55,513$, $p < 0,001$, $n = 179$)

VO1c: Ktorý z faktorov demografickej charakteristiky a domény kvality života sa v najväčšej miere podieľajú na afektívnom komponente životnej zmyslupnosti?

Štatisticky významný model s kritériom afektívny komponent životnej zmyslupnosti sa ukázal model s významnými prediktormi: vzdelanie, zúčastňovanie sa na voľnočasových aktivitách, fungovanie zmyslov, naplnenie, sociálne zapojenie, smrť a umieranie a blízke spolužitie. Tento model vysvetľuje približne 86 % variácie premennej afektívny komponent životnej zmyslupnosti ($R^2 = 0,810$). Silu tejto predikcie hodnotíme ako silnú ($R = 0,934$).

Na základe neštandardizovaného koeficientu B vieme určiť bodovú zmenu závislej premennej – to znamená, o koľko sa zmení jej hodnota, ak sa nezávislá premenná zmení o 1 jednotku. Premenná fungovanie zmyslov spôsobuje nárast afektívneho komponentu životnej zmyslupnosti v priemere o 0,893 bodov, naplnenie o 1,479 bodov, postoj k smrti a umieraniu ju znižuje o -0,740 bodov a blízke spolužitie ju zvyšuje o 1,239 bodov, účasť na voľnočasových aktivitách o 0,612 bodov a základné vzdelanie ju znižuje o -2,278 bodov. Z uvedeného vyplýva, že zo všetkých sledovaných premenných má na afektívny komponent životnej zmyslupnosti signifikantný vplyv najmä účasť na voľnočasových aktivitách, vyššie vzdelanie, fungovanie zmyslov, vyššie naplnenie a blízke spolužitie a nižšie skóre v doméne smrť a umieranie – vid' tab. č. 34.

Tab. č. 3: Regresný model pre afektívnu dimenziu životnej zmyslupnosti

	Afektívna dimenzia životnej zmyslupnosti			B	Beta	t	p
	R	R ²	Adj. R ²				
pohlavie=žena				-,261	-,019	-,594	,554
Vek				,017	,021	,481	,631
rodinný stav=ženaný/vydatá				-,343	-,025	-,288	,773
Vzdelanie= SŠ bez maturity				-2,278	-,078	-2,570	,011
voľnočasové aktivity				,612	,076	2,052	,042
aktivita na trhu práce=áno				,739	,040	1,134	,259
príjem domácnosti	0,934	0,873	0,862	,472	,046	1,244	,215
fungovanie zmyslov				,893	,143	2,575	,011
nezávislosť				,810	,124	1,878	,062
naplnenie				1,479	,197	2,363	,019
sociálne zapojenie				1,818	,269	3,635	,000
smrť a umieranie				-,740	-,093	-3,093	,002
blízke spolužitie				1,238	,187	3,572	,000
bývanie=domáce prostredie				,491	,036	,398	,691

Vysvetlivka 3: R = koeficient viacnásobnej korelácie, R^2 = % variability závislej premennej vysvetliteľné nezávislými premennými, Adj. R^2 = R^2 upravené na základe počtu premenných, B = neštandardizovaný regresný koeficient, β = štandardizovaný regresný koeficient, t = hodnota t – testu, p = štatistická významnosť

Celkové zhodnotenie modelu: Kognitívna dimenzia životnej zmyslupnosti ($F = 81,160$, $p < 0,001$, $n = 179$)

4. Diskusia

S cieľom detailnejšie zistiť, vplyv kvality života a demografických charakteristík na životnú zmyslupnosť sme realizovali regresnú analýzu. Zistili sme, že na kognitívnu dimenziu životnej zmyslupnosti má vplyv pohlavie, vzdelanie, a z dimenzií kvality života je to nezávislosť a blízke spolužitie. Z toho vyplýva, že ak je senior mužského pohlavia a má vyššie vzdelanie a zároveň má vyššiu kvalitu života v nezávislosti a blízkom spolužití je jeho životná zmyslupnosť v kognitívnom komponente vyššia. Kognitívny komponent zmyslu

života sa týka konzistentného rozumového chápania života, ktorý dáva človeku a jeho životu význam ako celok, jedinci s vysokým kognitívnym aspektom si uvedomujú svoj konečný cieľ, poriadok v živote, koherenciu svojho života. Je možné, že tento rozumový aspekt životnej zmysluplnosti je vyšší u mužov a jedincov s vyšším vzdelaním, ktorí pravdepodobne prežili život skôr tvorivou intelektuálnou činnosťou ako manuálnou prácou. Kvalita života v nezávislosti umožňuje seniorovi rozhodovať o vlastnej budúcnosti, v týchto rozhodnutiach je slobodný a môže sa venovať činnostiam, ktoré mu prinášajú radosť a uspokojenie, čo môže prispievať k životnej zmysluplnosti. Blízke vzťahy súvisia s priateľstvom, láskou, sociálnymi vzťahmi, ktoré rovnako zvyšujú životnú zmyslupnosť.

Na motivačný komponent životnej zmysluplnosti majú vplyv voľnočasové aktivity, aktivita na trhu práce, príjem, z domén kvality života je to naplnenie, postoj k smrti a umieraniu a blízke spolužitie. To znamená, že ak sa senior angažuje vo voľnočasových aktivitách, je aktívny na trhu práce, má vyšší príjem, v kvalite života má vysoké naplnenie, blízke spolužitie a vyrovnaný postoj k smrti a umieraniu je jeho motivačná zložka životnej zmysluplnosti vyššia. Motivačný komponent sa vzťahuje k behaviorálnym aspektom životnej zmysluplnosti, ktorý sa týka úsilia a snahy o dosahovanie cieľov, investície energie do vybraných hodnôt a cieľov. Práve jedinci, ktorí sa angažujú (či už na trhu práce alebo vo voľnočasových aktivitách) dosahujú v tomto aspekte vyššiu zmyslupnosť, čo je zaujímavé zistenie a naozaj angažovanosť i v seniorskom veku môže prispieť k budovaniu vyššieho zmyslu života. Ďalej na tento komponent vplýva vyšší príjem, ktorý je pravdepodobne dôsledkom aktivity na trhu práce a zároveň môže byť sprostredkovateľom možnosti realizovať sa v rôznych záujmových aktivitách. Z domén kvality života je to naplnenie, čo je možnosť niečo dosiahnuť, na niečo sa tešiť, spokojnosť s dosiahnutým, čo rovnako môže napĺňať ako pracovná činnosť tak angažovanie sa v záujmových aktivitách. Zdá sa, že i určité vyrovnanie sa so strachom zo smrti a umierania zvyšuje motivačný komponent životnej zmysluplnosti, senior sa snaží plnohodnotnejšie využívať čas, ktorý má k dispozícii. Podobne, ako pri kognitívnom komponente i na motivačný pozitívne vplývajú blízke sociálne vzťahy.

Na tretí, afektívny komponent životnej zmysluplnosti vplýva vzdelanie, voľnočasové aktivity, z domén kvality života je to fungovanie zmyslov, naplnenie, sociálne zapojenie, postoj k smrti a umieraniu a blízke spolužitie. Afektívny komponent životnej zmysluplnosti sa vzťahuje k emocionálnemu prežívaniu zmyslu života, k pocitom šťastia, naplnenia a spokojnosti, ktoré zo zmyslupného života vyplývajú. Toto posilňuje angažovanosť vo voľnočasových aktivitách, ktoré seniorovi prinášajú radosť, podobne ako v predchádzajúcom prípade je to naplnenie, ktoré spočíva v príležitosti na niečo sa tešiť a spokojnosť s dosiahnutým, ďalej afektívny komponent zvyšuje nižšiu mieru strachu zo smrti a umierania a blízke sociálne vzťahy. Na rozdiel od predchádzajúcich komponentov, na tento vplýva i fungovanie zmyslov a sociálne zapojenie. Fungovanie zmyslov je veľmi dôležitým predpokladom toho, aby sa senior angažoval v rôznych oblastiach života. V prípade jeho angažovanosti a sociálneho zapojenia sa zvyšuje jeho kvalita života, jeho aktivnosť a spokojnosť s tým, ako trávi voľný čas.

Do jednotlivých modelov v regresnej analýze sme zaradili i premennú prostredie, ktorá sa však neukázala ako štatisticky významne vplyvajúca na životnú zmyslupnosť. I keď komparačná analýza preukázala vyššiu mieru zmysluplnosti u seniorov v domácom prostredí, podľa regresnej analýzy sú dôležitejšie iné premenné (prediktory), ktoré majú silnejší a významnejší vplyv na životnú zmyslupnosť seniora ako je prostredie.

Na základe uvedeného môžeme konštatovať, že predovšetkým nasledujúce premenné sú dôležité prediktory životnej zmysluplnosti v období sénia:

- participácia na voľnočasových aktivitách, trávenie voľného času
- vyššie vzdelanie,
- naplnenie v zmysle možnosti niečo dosiahnuť, na niečo sa tešiť,
- blízke vzťahy - na dôležitosť sociálnej opory a sociálneho kontaktu ako zdroja životnej zmysluplnosti upozornili i Halama a Sémancová (2014) vo svojom výskume. Ako uvádzajú, dostatok nápomocných sociálnych vzťahov môže byť zdrojom prežíanej zmysluplnosti. Absencia dostatku sociálneho kontaktu môže vysvetľovať aj zníženie zmysluplnosti u seniorov v inštitucionalizovanom prostredí i u seniorov, ktorí žijú sami. Podobne i Niu et al. (2016) zistili, že životná zmysluplnosť je výrazne determinovaná kvalitou vzťahov s rodinou a priateľmi.
- postoj k smrti a umieraniu – podobne autorka Liková (2012) zistila, že vyššiu zmysluplnosť dosahujú respondenti, ktorí sú vyrovnanejší so smrťou a umieraním. Podľa Rejera (2005) je akceptácia smrti je významným prejavom životnej zmysluplnosti.

V súvislosti s vyššie spomínaným nepreukázaním sa vplyvu prostredia na životnú zmysluplnosť môžeme konštatovať, že ak má senior vysokú kvalitu života v naplnení, blízkych vzťahoch, postoji k smrti a umieraniu a tiež vyššie vzdelanie a participuje na voľnočasových aktivitách, tak by mal pravdepodobne vysokú mieru životnej zmysluplnosti i v prípade, že by bol v inštitucionalizovanej starostlivosti. Je ale zrejme, i z vyššie uvedenej analýzy, že práve seniori v inštitucionalizovanej starostlivosti majú spomínané aspekty nižšie (čo môže byť spôsobené jednak prostredím, určitou sociálnou izoláciou, osamelosťou v zariadení, zdravotným stavom a pod.).

Z analýzy, okrem iného, vystupuje výrazne do popredia angažovanosť seniora a spojitosť tejto angažovanosti so zmysluplnosťou. Ak sa na uvedený aspekt pozrieme z filozofického a trochu nadneseného hľadiska, tak veľmi zaujímavú životnú múdrosť učil Buddha (In Yalom 2006), podľa ktorého otázka po zmysle života nie je vôbec povznášajúca, človek sa musí ponoriť do rieky života a túto otázku nechať odniesť prúdom. Ako dodáva Yalom (2006) jedinec by mal od problému zmyslu života skôr odhliadnuť a prijať riešenie vo forme **angažovanosti**, ktorá je odpoveďou na zmysluplnosť. Rovnako sa domnievame, že filozofické úvahy o zmysle života sú potrebné a prínosné, ale človek sa nimi nesmie nechať pohltiť (veď ani významní filozofi nedokázali dať odpoveď na otázku, aký je zmysel života), odpoveď je možné nájsť v aktivite, činnosti, rozvíjaní seba i rozvíjaní vzťahov s inými, pričom sekundárnym ziskom angažovanosti je to, že naša aktivita má určité výsledky, ktoré sú zmysluplné. V kontexte uvedeného si myslíme, že u seniorov a zvlášť (v inštitucionalizovanom prostredí) je nevyhnutné, aby mali poskytnutý priestor a podmienky pre rozvíjanie najmä motivačného komponentu životnej zmysluplnosti, ktorý vyjadruje behaviorálne napĺňanie zmyslu angažovanosťou.

Záver

Vzhľadom k predlžujúcej sa strednej dĺžke života a demografickým zmenám v našej spoločnosti je vedecké skúmanie obdobia sénia veľmi aktuálne a potrebné. V tomto období dochádza u staršieho človeka k mnohým výrazným zmenám (napr. zhoršovanie fyzického zdravia, nižšia výkonnosť, odchod do dôchodku, niekedy potreba inštitucionalizovanej

starostlivosti, zmeny vo finančnom príjme a pod.). Významnú rolu zohráva prehodnotenie a príp. modifikovanie zmyslu života vzhľadom na meniace sa životné okolnosti seniora.

Zoznam použitej literatúry

- BALOGOVÁ, B. 2009. Seniori v spektre súčasného sveta. 2. vyd. Prešov : Akcent, 2009. 103 s. ISBN 978-80-89295-19-7.
- DRAGOMIRECKÁ, E., PRAJSOVÁ, J. 2009. WHOQOL-OLD. Příručka pro uživatele české verze dotazníku Světové zdravotnické organizace pro měření kvality života ve vyšším věku. Praha : Psychiatrické centrum, 2009.
- ERIKSON, E. H. 1999. Životní cyklus rozšířený a dokončený. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 1999. 128 s. ISBN 80-7106-291-X.
- ERIKSON, E. H. 2015. Životný cyklus rozšířený a dokončený : devět věku člověka. Praha : Portál, 2015. 152 s. ISBN 978-80-262-0786-3.
- ERIKSON, E. H. Dětství a společnost. 1. vyd. Praha : Argo, 2002. 387 s. ISBN 80-720-338-08.
- HALAMA, P. 2007. Zmysel života z pohľadu psychológie. Bratislava : SAP, 2007. 223 s. ISBN 978-80-8095-023-1.
- HALAMA, P., SEMANCOVÁ, S. Sociálne a religiózne koreláty zmysluplnosti života u ľudí v staršom veku. In E-psychologie, 2014, roč. 8, č. 1, s. 1 – 10.
- LIKOVÁ, J. Prežívaná životná zmyslupnosť, subjektívna životná spokojnosť a zvládanie smrti u seniorov. [diplomová práca]. Olomouc : Univerzita Palackého v Olomouci, 2012. 114 s.
- NIU, Ch. et al. A study of Interpersonal Intimacy and a meaning of Life Among Elderly Institutionalized Veterans. In Journal of nursing research, 2016, Vol. 25, Iss. 4, p. 311- 320.
- ONDRUŠOVÁ, J., DRAGOMIRECKÁ, E. Smysl života a deprese u českých seniorů. In Československá psychologie, 2012, roč. 56. č. 3, s. 193 – 205.
- REKER, G. T. Prospective predictors of successful aging in community-residing and institutionalized Canadian elderly. In Gerontology And Geriatrics, 2002, Vol, 27, Iss. 1, p. 42 – 64.
- REKER, G. T., WOO, L. C. Personal Meaning Orientations and Psychosocial Adaptation in Older Adults. In SAGE open, 2011, Vol. 1., Iss. 1, p. 1 – 10.
- VÁGNEROVÁ, M. 2007. Vývojová psychologie II. Dospělost a stáří. Praha : Karolinum, 2007. 400 s. ISBN 978-80-246-1318-5
- YALOM, I. D. 2006. Existenciální psychoterapie. Praha : Portál, 2006. 528 s. ISBN 80-7367-147-6.

Zjišťování dostupnosti, povahy a kvality komunitních pobytových služeb pro osoby s mentálním postižením v České Republice

Researching the availability, nature and quality of community based services for people with intellectual disabilities in the Czech Republic

Šárka Káňová¹, Kristýna Janyšková², Karel Řezáč³, Julie Beadle Brown⁴, Jan Šiška⁵

Abstrakt

Předkládaný příspěvek se zabývá tématem aktivního občanství a dostupnosti komunitních pobytových služeb pro osoby s mentálním postižením. Autoři zde prezentují teoretická východiska pro porozumění sledované oblasti, z nichž vystupuje potřeba dalších výzkumů. Na tuto potřebu výzkumný tým reaguje výzkumným projektem GAČR „Zjišťování dostupnosti, povahy a kvality komunitních pobytových služeb pro osoby s mentálním postižením v České republice“. Ten si klade za cíl prostřednictvím kvalitativně-quantitativních technik prozkoumat povahu a kvalitu služeb komunitního bydlení pro osoby s mentálním postižením v České republice.

Klíčová slova: Mentální postižení. Komunitní pobytové služby. Aktivní podpora. Deinstitutionalizace.

Abstract

This paper addresses the issues of active citizenship and the availability of community living services for people with intellectual disabilities. The authors present a theoretical basis for understanding this area, which results into need for further research. The research team responds to this need with the GAČR research project „Researching the availability, nature and quality of community based services for people with intellectual disabilities in the Czech Republic“. It aims to examine the nature and quality of community living services for people with intellectual disabilities in Czech Republic through qualitative and quantitative techniques.

Keywords: Intellectual disabilities. Community living. Active support. Deinstitutionalisation.

1. Právo na život v komunitě

Právo osob s postižením na život, který jim umožní být skutečně plnohodnotnými a aktivními občany v komunitě, bylo vnímáno již několik desetiletí. Zakotveno však bylo až v Článku 19 Úmluvy OSN o právech osob se zdravotním postižením v roce 2006. Ačkoli od této doby uběhlo již mnoho let, stále nejsou dostupná transparentní data, která by ukázala, zda zapojené země Článek 19 opravdu realizují (Šiška a kol., 2018; Crowther, 2019).

2. Pobytové služby pro osoby s postižením – srovnání studií

Řada rozsáhlých evropských nadnárodních srovnávacích studií za posledních 15 let zkoumala pokrok směrem k deinstitutionalizaci a komunitnímu životu lidí se zdravotním postižením (Mansell, Beadle-Brown, Clegg, 2004; Mansell a kol., 2007; Šiška a kol., 2018; Crowther, 2019). Ve většině případů v zemích fungoval smíšený model poskytování pobytových služeb, přičemž téměř všechny země stále poskytovaly větší či menší objem institucionálních služeb

¹ Mgr. Šárka Káňová, Ph.D., Fakulta pedagogická ZČU; *e-mailová adresa:* kanova@kpg.zcu.cz

² Mgr. Kristýna Janyšková, Ph.D., Fakulta pedagogická ZČU; *e-mailová adresa:* janyskov@kpg.zcu.cz

³ Mgr. Karel Řezáč, Fakulta pedagogická ZČU; *e-mailová adresa:* rezack@kpg.zcu.cz

⁴ Prof. Julie Beadle Brown, Ph.D., Tizard Centre, University of Kent; *e-mailová adresa:* j.d.beadle-brown@kent.ac.uk

⁵ Doc. PhDr. Jan Šiška, Ph.D., Fakulta pedagogická ZČU; *e-mailová adresa:* jsiska@kpg.zcu.cz

pro osoby se zdravotním postižením. Ačkoli tyto zprávy ukázaly pozitivní změny sociální politiky a zákonů, pokrok směrem k životu v komunitě byl ve většině zemí pomalý a v několika zemích EU se počet osob v institucionální péči dokonce zvýšil (Šiška a kol., 2018). Stále platí, že ve střední a východní Evropě a v zemích jižní Evropy je rovnováha ve prospěch institucionálního nastavení.

Všechny výše uvedené studie však nadto vykazovaly podstatné omezení – pokoušely se shromáždit oficiální data, která však byla velmi nesourodá - variabilita typu údajů a jejich dostupnost v rámci jednotlivých zemí byla značná. Na to reagoval projekt DECLOC (Mansell a kol., 2007) a projekt DISCIT (Šiška, Beadle-Brown, Káňová, 2015), které doporučily minimální datový soubor k zajištění monitorování článku 19 Úmluvy OSN o právech osob se zdravotním postižením, jenž by zaručil, že bude možné provádět smysluplné srovnání mezi jednotlivými zeměmi. Potřeba stanovení minimálního souboru údajů byla dále zdůrazněna v analýze Střední a Východoevropské zprávy o implementaci Úmluvy OSN o právech osob se zdravotním postižením (Šiška, 2014).

Nejen, že data o počtu osob žijících v různých typech pobytových zařízeních byla nedostatečná, data o tom, zda tito lidé měli svobodou volbu, kde budou bydlet a s kým, téměř chyběla. Výzkum naznačil, že možnosti takového svobodného výběru byly velmi limitované, a to zejména u osob s hlubším postižením. I v případech, kdy lidé byli schopni sebeobhajování vlastních potřeb, byli schopni si pořídit vlastní bydlení, mnoho z nich přesto nemělo kontrolu nad tím, kdo a jakým způsobem jim zajišťuje podporu. V některých případech lidé nedostávali takovou podporu, jakou potřebovali, ale pouze tu, která byla dostupná, ať už z nedostatku financí či z důvodu úsporných opatření (Šiška, Beadle-Brown, Káňová, Tossebro, 2017; Šiška, Beadle Brown, Káňová, Kittelsaa, 2017). Ukázalo se, že obecně byla situace horší u osob s mentálním postižením, ti častěji zažívali segregovaný život, nedostatečné možnosti výběru a kontroly ve všech oblastech jejich života a častěji žili v takovém uspořádání, kde neměli možnost vybrat si, s kým budou bydlení sdílet. Zejména platné je pak toto tvrzení pro osoby s hlubokým postižením, které jsou stále v mnoha zemích vyloučeny z komunitních pobytových služeb (Šiška, Beadle-Brown, Káňová, Tossebro, 2017; Šiška, Beadle-Brown, Káňová, Kittelsaa, 2017). V České republice došlo za posledních 10 let k výraznému posunu od institucionálního ke komunitnímu bydlení. V ústavních zařízeních však stále žije přibližně 80 000 dětí a dospělých – z toho 63 000 ve velkých rezidenčních zařízeních. Stejně jako v jiných zemích, nedostupnost komunitního bydlení je zřetelná zejména u osob s autismem (Český veřejný ochránce lidských práv, 2017).

Za účelem koordinace, monitorování a pravidelného hodnocení tří projektů souvisejících s deinstitucionalizací financovaných z evropských sociálních fondů bylo zřízeno Národní centrum pro transformaci institucionálních sociálních služeb (TRASS) (Šiška, Káňová, 2013; MPSV / TRASS, 2013b, 2013c, 2013d). Objevily se také nedávné pokusy regionálních úřadů zmapovat poskytované služby a identifikovat problémy a úspěchy (např. KUPK, 2018).

V neposlední řadě, kromě několika výzkumných studií ve Velké Británii, existuje jen velmi málo informací o kvalitě komunitních pobytových služeb a o tom, zda umožňují lidem s postižením být „plnohodnotnými účastníky ve společnosti“, jak je uvedeno v článku 19. Data, která doposud existují, naznačují, že podpora se téměř vždy zaměřuje na fyzické potřeby, bezpečnost a správu financí a že zejména u osob s mentálním postižením je začlenění do aktivit většinové společnosti omezené - většina lidí s mentálním postižením nemá práci (placenou ani dobrovolnou), zapojení do politických aktivit je omezené a jen málo lidí má

zkušenosti s tím, co lze považovat za „aktivní občanství“ (Šiška, Beadle-Brown, Káňová, Kittelsaa, 2017).

Z výzkumu v jiných zemích je známo, že život uvnitř komunity je pouze jednou částí rovnice pro lepší kvalitu života. Lze to nazývat jako „nezbytná, ale nedostatečná podmínka“ pro dobrý život v komunitě (Mansell, Beadle-Brown, 2010). Bylo zjištěno, že největší vliv na život osob s mentálním postižením má povaha podpory, která je jim poskytována, a zejména pak, zda tato podpora umožňuje lidem s postižením zapojit se do smysluplných činností a vztahů, které jim pomáhají zlepšovat jejich dovednosti a zvyšovat nezávislost, zažívat opravdovou možnost volby a kontroly a stát se poplatným členem jejich komunity. Tento přístup je známý jako na osobu zaměřená aktivní podpora (srov. Mansell, Beadle-Brown, 2012; Bigby, Beadle-Brown, 2018). Ačkoli např. Velké Británii existují o jejím využití poměrně důkladné záznamy, mimo Velkou Británii a Austrálii jsou tyto informace omezené. Je tak vnímána potřeba k důkladnějším výzkumům ve formě randomizovaných kontrolních studií k prokázání účinnosti této techniky. Je však vnímáno, že dovednosti v této oblasti jsou zásadní, pokud lidé s těžším postižením a lidé s dalším postižením (zdravotní, fyzické a smyslové vady, autismus nebo osoby s problémovým chováním) mají být schopni žít dobrý život v komunitě.

3. Potřeba dalšího výzkumu – projekt ROBIN

V návaznosti na uvedené poznatky přináší výzkumný tým projekt *Zjišťování dostupnosti, povahy a kvality komunitních pobytových služeb pro osoby s mentálním postižením v České Republice* (**R**esearching the availability, nature and quality of **c**ommunity **b**ased services for people with **i**ntellectual disabilities in the Czech Republic), který spojuje kvalitativní a kvantitativní výzkumné metody, aby prozkoumal dostupnost, povahu a kvalitu služeb komunitního bydlení pro lidi s mentálním postižením v České republice.

Obr. č. 1: Rozšířené logo projektu

Zdroj: vlastní zpracování (2020)

Shromážděné údaje umožní prozkoumat, jak dobře služby splňují definici komunitních služeb a jak jsou lidé s mentálním postižením podporováni, aby byli skutečně plnohodnotnými a aktivními občany ve svých komunitách, a jak jsou naplňována jejich práva podle článku 19 Úmluvy OSN o právech osob se zdravotním postižením. Předkládaný výzkum jako jeden z prvních 1) systematicky mapuje poskytování, povahu a kvalitu služeb pro uvedenou skupinu lidí, 2) zkoumá, co je v praxi nezbytné pro dosažení změny. To bude mít následně potenciál

ovlivnit vývoj nástrojů pro monitoring a další rozvoj komunitních pobytových služeb nejen v České republice, ale i v mezinárodním měřítku.

Projekt probíhá v období 2020-2022 a v této chvíli jsme ve fázi mapování nabídky služeb pro občany s mentálním postižením. Ve vybraných krajích – Karlovarském, Plzeňském a Středočeském – aktuálně sbíráme data z registru poskytovatelů sociálních služeb. Ta následně ověřujeme skrze webové stránky jednotlivých zařízení a naším příštím krokem je kontaktování samotných zařízení. Kontakt proběhne formou telefonických rozhovorů a jejich cílem bude ověřit správnost a aktuálnost informací uvedených v registru/na webových stránkách, abychom tak dostali relevantní obraz o skutečné nabídce pobytových služeb pro osoby s mentálním postižením.

Náplní další fáze projektu pak bude bližší spolupráce s vybranými zařízeními (z každého kraje 1-2), v rámci níž budou pracovníci zařízení bezplatně školeni v provádění tzv. *Active support* - modely práce posilující kvalitu poskytovaných asistenčních služeb a přístupy orientované na člověka.

4. Poděkování a afiliace

Projekt Zjišťování dostupnosti, povahy a kvality komunitních pobytových služeb pro osoby s mentálním postižením v České Republice (Researching the availability, nature and quality of community based services for people with intellectual disabilities in the Czech Republic) byl finančně podpořen Grantovou Agenturou Akademie věd České republiky, projekt č. 20-08327Y a je realizován v rámci katedry pedagogiky Fakulty pedagogické Západočeské univerzity v Plzni.

Seznam použitých zdrojů

- BIGBY, Christine a Julie BEADLE-BROWN. Improving Quality of Life Outcomes in Supported Accommodation for People with Intellectual Disability: What Makes a Difference? *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities* [online]. 2018, **31**(2), e182-e200 [cit. 2020-09-17]. ISSN 13602322. Dostupné z: doi:10.1111/jar.12291.
- ČESKÝ VEŘEJNÝ OCHRÁNCE PRÁV. *Dostupnost sociálních služeb pro osoby s poruchou autistického spektra - výzkum veřejné ochránky práv*. Brno: Veřejný ochránce práv, 2017.
- CROWTHER, Neil. *ANED shrnující report – Právo na samostatný život a být začleněn do života v komunitě v evropských státech. (ANED synthesis report – The right to live independently and to be included in the community in European States)*. Brussels: The Academic Network of European Disability Experts, 2019.
- KUPK – *Střednědobý plán rozvoje sociálních služeb V Plzeňském kraji na 2019 – 2021*. Plzeň: KUPK (Krajský úřad Plzeňského kraje), 2018.
- MANSELL, Jim a Julie BEADLE-BROWN. Deinstitutionalisation and community living: position statement of the Comparative Policy and Practice Special Interest Research Group of the International Association for the Scientific Study of Intellectual Disabilities. *Journal of Intellectual Disability Research* [online]. 2010, **54**(2), s. 104-112 [cit. 2020-09-17]. ISSN 09642633. Dostupné z: doi:10.1111/j.1365-2788.2009.01239.x.
- MANSELL, Jim a Julie BEADLE-BROWN. Active Support: Enabling and Empowering People with Intellectual Disabilities. *British Journal of Learning Disabilities* [online]. 2012, **40**(4), s. 328-329 [cit. 2020-09-17]. ISSN 13544187. Dostupné z: doi:10.1111/bld.12017.
- MANSELL, Jim, BEADLE BROWN, Julie a Sue CLEGG. The situation of large residential institutions in Europe in PARKER, Camilla, FREYHOFF, Geert, COUÉ, Magali a Nancy CREIG. *Included in Society*. Brussels: Inclusion Europe. 2004.

- MANSELL, Jim, KNAPP, Martin, BEADLE BROWN, Julie, BEECHAM, Jennifer. *Deinstitutionalisation and community living – Outcomes and cost: A report of a European Study: Volume 2 main report*. Canterbury: Tizard Centre, University of Kent, 2007. ISBN 978-1-902671-49-9.
- MPSV/TRASS. *Vliv podpory pro pracovníky pobytových zařízení sociálních služeb v transformaci* (The impact of capacity building support on to residential social services employees). Praha: MPSV, 2013b.
- MPSV/TRASS. *Souhrnná zpráva z evaluace nového stavu uživatelů v 10 vybraných zařízeních sociálních služeb* (Evaluation report on situation of service users from the ten selected services that underwent the process of transformation). Praha: MPSV, 2013c.
- MPSV/TRASS. *Efektivnost prostředků vynaložených v ústavní a v komunitní péči*. (Effectiveness of the Finances Allocated to Institutional and Community Based Services). Praha: MPSV, 2013d.
- ŠIŠKA, Jan. Institution, house or something in-between: the current state of deinstitutionalisation in Central and Eastern Europe. Keynote presentation 4th IASSIDD Europe Congress from July 14th to July 18th 2014 at the University of Vienna, Austria. Abstract published in *Journal of Applied Research in Intellectual Disability*, 2014, 27(4), s. 289.
- ŠIŠKA, Jan, BEADLE-BROWN, Julie a Šárka KÁŇOVÁ. *Working paper D6.3 Transitions from institutions to community living in Europe. DISCIT Making Persons with Disabilities Full Citizens – New Knowledge for an Inclusive and Sustainable European Social Model*. Oslo: Oslo and Akershus University College, 2015.
- ŠIŠKA, Jan, BEADLE-BROWN, Julie, KÁŇOVÁ, Šárka a Anna KITTELSAA. Changes and Diversity in Community Living in Europe – the Experiences of Persons with Disabilities. In: HALVORSEN, Rune, HVINDEN, Bjørn, BEADLE BROWN, Julie, BIGGERI, Mario, TØSSEBRO, Jan a Anna WALDSCHMIDT. eds. *Understanding the Lived Experiences of Persons with Disabilities in Nine Countries: Active Citizenship and Disability in Europe Volume 2*. (s. 49- 65), 2017. Routledge Advances in Disability Studies. Routledge, Abingdon UK and New York. ISBN 978-1-138-65292-7.
- ŠIŠKA, Jan, BEADLE-BROWN, Julie, KÁŇOVÁ, Šárka a Pavlína ŠUMNÍKOVÁ. Social Inclusion through Community Living: Current Situation, Advances and Gaps in Policy, Practice and Research. *Social Inclusion* [online]. 2018, 6(1), s. 94-109 [cit. 2020-09-17]. ISSN 2183-2803. Dostupné z: doi:10.17645/si.v6i1.1211.
- ŠIŠKA, Jan, BEADLE BROWN, Julie, KÁŇOVÁ, Šárka a Jan TØSSEBRO. Active citizenship and community living in Europe – current policy, practice and research. In: HALVORSEN, Rune, HVINDEN, Bjørn, BICKENBACK, Jerome, FERRI, Delia a Ana Marta Guillen RODRIGUEZ. *The Changing Disability Policy System: Active Citizenship and Disability in Europe Volume 1*. (s. 72 -89), 2017. Routledge Advances in Disability Studies. Routledge, Abingdon UK and New York. ISBN 978-1-138-65288-0.

Vliv pozdně moderní společnosti posedlé riziky na realizaci práv dětí a vlastních rodičů na kontakty

The influence of late modern society obsessed risks on the realization of the rights of children and their own parents to contacts

Sabina Zdráhalová¹

Abstrakt

Teoretickým východiskem příspěvku je Úmluva o právech dítěte, která stanovuje právo dítěte na pravidelné osobní kontakty s oběma rodiči, pokud to je v souladu s nejlepším zájmem dítěte. Sociální pracovníci mají v rámci své praxe prosazovat lidská práva a dbát na jejich dodržování. Pokud je dítě umístěno do pěstounské péče, je právo mezi ním a vlastním rodičem na kontakty považováno za jedno ze zásadních práv. Sociální pracovníci významně ovlivňují implementaci tohoto práva v praxi. Cílem příspěvku je prezentovat, jak pozdně moderní společnost zaměřená na rizika ovlivňuje práci sociálních pracovníků a tím i realizaci práv dítěte a vlastního rodiče na osobní kontakty. Tato stať analyzuje adaptaci dítěte vymezenou v metodice Královehradeckého kraje a Formulář vyhodnocení rizik kontaktu. V této metodice a formuláři dochází k upřednostňování práce s riziky namísto potřeb.

Klíčová slova: Kontakty. Pěstounská péče. Sociální práce. Rizika.

Abstract

The theoretical basis of the paper is the Convention on the Rights of the Child, which sets out the child's right to regular personal contacts with both parents, if this is in the best interests of the child. As part of their practice, social workers should promote human rights and ensure that they are respected. If a child is placed in foster care, the right to contact between him and his own parent is considered one of the fundamental rights. Social workers significantly influence the implementation of this right in practice. The aim of the paper is to present how the late modern society focused on risks influences the work of social workers and thus the realization of the rights of the child and one's own parent to personal contacts. This article analyzes the child's adaptation defined in the methodology of the Hradec Králové Region and the Contact Risk Assessment Form. In this methodology and form, work with risks is prioritized over needs.

Keywords: Contacts. Foster Care. Social work. Risk.

Úvod

Tato stať vychází z předpokladu, že nejlepší péče je dítěti zajištěna, pokud vyrůstá s vlastním rodičem. Pokud však tato péče není možná, je nejlepší náhradní rodinnou péčí péče pěstounská. Směrnice o náhradní rodinné péči (2009) však říká, že bychom se měli snažit a usilovat o návrat dítěte do péče vlastního rodiče. V současné době se v odborné literatuře diskutuje o vlivu rizik na fungování společnosti, a tedy i sociální práce. Např. Janebová (2020) zmiňuje, že sociální práce je posedlá riziky a rezignuje tak na potřeby svých klientů. Tento článek také vychází z teorie rizikové společnosti Ulricha Becka, článku Davida Greena, který tuto teorii propojuje se sociální prací. Článek se zaměřuje na spojitost mezi riziky a právy dětí a vlastních rodičů na kontakty. Jedná se o teoretickou stať, která obsahuje zahraniční i českou odbornou literaturu. Na základě této literatury je analyzována adaptační

¹ Pracoviště student ÚSP UHK. e-mailová adresa: sabina.zdrahalovaa@seznam.cz ; Tel.: +420-723-874-862

lhůta dětí v pěstounské péči, která úzce souvisí s kontakty a Formulářem vyhodnocení rizik kontaktu.

V Úmluvě o právech dítěte je legislativně ukotveno právo dítěte na pravidelné osobní kontakty s oběma rodiči, pokud je to tedy v nejlepším zájmu dítěte. Sociální pracovníce v praxi velmi ovlivňují toto právo tím, že se podílí na nastavování kontaktu (určování četnosti kontaktu, délce kontaktu atd). Vzhledem k tomu, že riziko zasahuje všechny oblasti našeho života, souvisí i s právem dítěte a vlastního rodiče na osobní kontakt. V tomto článku je tedy vymezen vliv rizika v sociální práci na realizaci kontaktů mezi dítětem a vlastním rodičem. K analýze jsem vybrala posouzení životní situace klienta, adaptační lhůtudítěte v pěstounské péči a vyhodnocení kontaktu. Tato stať se zaměřuje na děti umístěné v pěstounské péči, kdy dítě nebylo umístěno do pěstounské péče z důvodu týrání či zanedbávání.

Právo na zachování rodinného prostředí a podpora rodiny

Děti a vlastní rodiče mají právo na zachování rodinného života. V mezinárodních právních předpisech je toto právo vymezeno v Úmluvě o právech dítěte (konkrétně se jedná o článek 9, 16, 18 a 20), Listině základních práv a svobod Evropské unie. V České republice lze toto právo nalézt v zákoně č. 2/1993 Sb., Listině základních práv a svobod, zákoně 359/1999 Sb. o sociálně právní ochraně dětí a dalších právních předpisech.

Rodina se může ocitnout v nepříznivé sociální situaci, se kterou si nedokáže sama poradit. Dle Listiny základních práv a svobod, konkrétně dle článku 32 písmu 5 mají rodiče právo na pomoc státu. Jednou z možných pomoci je podpora rodiny. Podporu rodiny Brennan, Rosenzweig (2008) vymezuje jako jakékoliv opatření, které rodinám nabízí komplexní podporu, díky které může dítě vyrůstat s vlastními rodiči. Dle Směrnice o náhradní rodinné péči (2009) podpora rodiny vede k prevenci ohrožení dítěte a prevenci umístění dítěte mimo vlastní rodinu.

V případě, že je dítě v rodině ohrožené, mají dle Směrnice o náhradní rodinné péči (2009) přednost taková opatření, která vedou k zachování rodinného prostředí. Umístění dítěte mimo vlastní rodinu je považováno za krajní možné řešení, které má být uskutečněné na nezbytně nutnou dobu. Při umístění dítěte mimo vlastní rodinu mají dle zákona 359/1999 Sb. o sociálně právní ochraně přednost příbuzní či osoby blízké. Následně zákon preferuje náhradní rodinnou péči před výchovou ústavní. Dítě nesmí být umístěno mimo vlastní rodinu z důvodu chudoby (zákon 359/1999 Sb.) Stát má dle Směrnice o náhradní rodinné péči (2009) podpořit rodinu takovým způsobem, aby mohlo dojít k návratu dítěte do péče vlastních rodičů.

V České republice mezi hlavní důvody odebrání dítěte mimo vlastní rodinu patří zanedbání výchovy dítěte (43,7 %), jiné překážky v péči o dítě (26,5), výchovné problémy dítěte (24,6 %). Týrání dítěte vedlo k jeho odebrání z péče rodičů ve 4,1 % případů a vlivem zneužívání dítěte k tomu došlo v 1,1 % dětí (Topinka, 2017). Respondenti za zanedbání výchovy dítěte považují mimo jiné například nezabezpečení základních potřeb jako jsou strava, bydlení (Topinka, 2017). V případě, že by docházelo ke včasné podpoře u rodin, kde hrozí zanedbání výchovy dítěte či výchovné problémy nemuselo by docházet k odebrání dětí od vlastních rodičů v tak velké míře.

Pěstounská péče

Pěstounská péče je ukotvena v zákoně č. 359/1999 Sb., o sociálně právní ochraně dětí (dále jen ZSPOD) a zákoně č. 89/2012 Sb., občanský zákoník. Jurdová (2015, s. 11) definuje pěstounskou péči jako „*službu. Pěstoun pečuje o dítě někoho jiného. Je to služba dítěti, která vyplývá z faktu, že dítě získává další, nikoli novou rodinu! Pěstoun mu proto vztahy nenahrazuje, nýbrž je novým vztahům učí*“ Pěstounská péče je státem zprostředkovaná, řízená a kontrolovaná náhradní rodinná péče, kdy dítě vyrůstá v prostředí, které připomíná rodinu (Švestka, Dvořák, Fiala, 2020). Dítě v pěstounské péči není právně volné. Vztahy mezi dítětem a vlastním rodičem jsou zanechány. Vlastní rodiče mají stále zachována práva a povinnosti k vlastnímu dítěti, jež vyplývají z rodičovské povinnosti. Práva mohou být upravena pouze soudně a musí být v souladu s nejlepším zájmem dítěte. Pěstoun je zodpovědný za výchovu dítěte, o které pečuje. Z právního hlediska nevzniká mezi dítětem a pěstounem takový vztah jako mezi dítětem a vlastním rodičem. Pěstoun má práva a povinnosti konkrétně určené zákonem.

Občanský zákoník mluví o pěstounské péči jako o přechodném institutu, který trvá po dobu překážky vlastních rodičů v osobní péči o dítě. Stát zaručuje dítěti řádnou péči a výchovu skrze pěstouna. Pěstoun tak pomáhá vlastnímu rodiči starat se o jeho dítě v období, kdy to pro vlastního rodiče není možné. Dítěti je tak poskytnuta péče ve složitém období, kdy se o něho nemůže starat jeho vlastní rodina. Rodič má dle stejného zákona nárok na požadování dítěte zpět do vlastní péče. Pokud je takovýto návrh v souladu s nejlepším zájmem dítěte, soud svěří dítě do péče vlastnímu rodiči.

V České republice existují dvě formy pěstounské péče. Jedná se o klasickou pěstounskou péči a přechodnou pěstounskou péči. Smyslem přechodné pěstounské péče je dle § 27a ZSPOD zajistit dítěti péči v době nouze, kdy ho vlastní rodič nemůže vychovávat. Z tohoto vymezení je patrné, že se jedná o rodiny, kde je pravděpodobný návrat dítěte do péče vlastních rodičů nebo jde o období, ve kterém je pro dítě hledána stabilní péče. Do přechodné pěstounské péče dle § 27a ZSPOD jsou svěřovány děti, kde dochází k překlenutí období důležitého pro osvojení. Přechodná pěstounská péče může trvat nejdéle po dobu 1 roku, výjimku lze nalézt v zákoně (zákon 359/1999 Sb.). Pěstounskou péči lze dělit na zprostředkovanou a nezprostředkovanou. Pokud návrh podává blízká osoba dítěti, jedná se o zprostředkovanou péči. Pokud pěstounskou péči vyřizuje obecní úřad s rozšířenou působností, jedná se o zprostředkovanou. Příbuzenská pěstounská péče má svá specifika, která souvisí především v náročnosti vztahové vazby.

Právo dětí a vlastních rodičů na osobní kontakty

Právo na kontakty mezi dítětem umístěným v pěstounské péči a vlastním rodičem je v rámci mezinárodního práva upraveno v Úmluvě o právech dítěte. Právo na kontakt je vymezeno v článku 9, písmenu 3. Úmluva zaručuje dítěti a vlastnímu rodiči právo na osobní kontakt, pokud to je v souladu s nejlepším zájmem dítěte. Je zajímavé, že je specifikovaná forma kontaktu. Listina základních práv a svobod evropské unie právo na osobní kontakt vymezuje ve článku 24, písmenu 3. V rámci mezinárodního práva vydala Evropská rada a výbor ministrů Doporučení č. (87) 6 týkající se pěstounské péče. Dle Evropské rady je v nejlepším zájmu dítěte zůstat v osobním kontaktu s vlastní rodinou. Vlastní rodič má právo na poskytování informací ohledně jeho dítěte, pokud to není v rozporu s nejlepším zájmem dítěte.

Vymezení práva mezi vlastním rodičem a dítětem na kontakty v České republice nalezneme v zákoně 89/2012 Sb., občanský zákoník v § 960, písmenu 2. V zákoně je vymezeno, že má rodič právo se s dítětem osobně stýkat a právo na informace o vlastním dítěti. Právo na kontakty vychází také z povinností pěstouna, který musí udržovat, rozvíjet a prohlubovat sounáležitost dítěte s jeho rodiči a dalšími blízkými osobami.

Kontakt s vlastním rodičem je pro dítě velmi důležitý. Role kontaktu je prostředkem k posílení vazeb mezi vlastními rodiči a dětmi. Kontakt podporuje dítě ve zdravém vývoji. Děti si díky němu vytváří stabilní emocionální pouta. Dochází k existenci alespoň jedné vztahové osoby, která dítěti poskytuje bezpečí. Dochází k budování identity. Narušení kontaktu v dítěti vyvolává pocit úzkosti, opuštění, odmítnutí a strachu. Rodičovský kontakt zmírňuje nepříznivé psychologické důsledky. Děti nemají pocit opuštění, budou lépe vnímat to kým jsou. Budou se lépe přizpůsobovat pěstounské péči (Barber, Delfabbro, 2004). Dle Antwool (2013) má kontakt potencionál řídit jejich dvojí identitu. Děti lépe rozumí tomu, kým jsou a jejich svět je vytvářen více realisticky (Antwool, 2013). Ne vždy je kontakt pro dítě přínosný. Nicméně tyto případy je potřeba posuzovat individuálně.

Kontakt je ukazatelem pravděpodobnosti úspěšného návratu a poměrně pravděpodobnou složkou při dosažení tohoto úspěchu (Sinclairlan, 2005). Děti, které mají kontakt v rané fázi pěstounské péče, mají větší pravděpodobnost opětovné integrace do vlastní rodiny (Barber, Delfabbro, 2004). Delfabbro (2015) zmiňuje, že v 80 % dochází ke znovusjednocení dětí do vlastních rodin, během prvního roku po vstupu dítěte do pěstounské péče. Čím kratší dobu je dítě umístěné v pěstounské péči, tím větší pravděpodobnost má na návrat zpět do péče vlastních rodičů.

Pozdně moderní společnost posedlá riziky

Posouzení životní situace v pozdně moderní společnosti

Posouzení životní situace dítěte a vlastního rodiče je důležitá k nastavení kontaktu (určení, jak často bude kontakt probíhat aj.) Navrátil in Navrátil, Janebová a kol. (2010, s. 9) uvádí „*v jistém ohledu je totiž posouzení zárodečnou buňkou všech aktivit sociálního pracovníka. To, jakým způsobem totiž sociální pracovník na klientovu životní situaci nahlíží, se bude patrně promítat do strategie jeho práce s klientem.*“ V rámci posuzování životní situace by sociální pracovnice měly zjišťovat nejen individuální příčiny problémů, ale také strukturální kontext (Teater, 2010).

Při posuzování životní situace lze nahlížet na pravdu pomocí dvou protikladných pohledů. Jedná se o moderní přístup, který vychází z objektivismu a postmoderního přístup, který je odvozen od konstruktivismu. Moderní přístup říká, že sociální pracovník pomocí svých metod může objektivně poznat pravdu. Sociální pracovník sbírá tvrdá data, zpracovává analýzu a následně vytvoří nezpochybnitelný plán (Navrátil, 2010). V rámci postmoderního přístupu nelze pravdu objektivně poznat. Pravda se neustále proměňuje a je v podstatě nepoznatelná. Postmodernisticky smýšlející sociální pracovnice zpochybňují objektivní pravdu. Sociální pracovník k posuzování životní situace klienta využívá hloubkové kvalitativní posouzení, které není realizováno jednorázově (Navrátil, 2010). Klient je expertem na vlastní životní situaci, proto v procesu posouzení životní situace vystupuje jako partner sociálního pracovníka, se kterým si definuje cíl spolupráce a jeho kroky (Teater, 2010). Holland (2004,

s. 31) zmiňuje, že „je velmi naivní, pokud posuzující předpokládá, že je možné odhalit soubor neoddiskutovatelných, objektivních faktů o situaci“.

Vliv rizika na sociální práci

Riziko „označuje nejistý výsledek s možným nežádoucím stavem. Riziko znamená hrozbu, potenciální problém, nebezpečí vzniku škody, možnost selhání a neúspěchu, poškození, ztráty či zničení.“ (Managementmania, 2017). Každý klient má právo na přiměřené riziko a sociální pracovník mu toto právo musí zaručit. Při práci s riziky v sociální práci je důležité nezapomínat, že „riziko je nedílnou součástí našich životů a nezbytnou podmínkou dospívání jedince, poskytovatelé by se neměli snažit o jeho naprosté odstranění ze života klientů, ale naopak by jim měli umožnit ho podstupovat“ (Ministerstvo práce a sociálních věcí, 2008, s. 34). V praxi sociální práce se přiměřeným rizikem stane takové riziko, které je minimalizované na úroveň běžného života. Právo na přiměřené riziko souvisí s právem na svobodné rozhodnutí (Ministerstvo práce a sociálních věcí, 2008). Právo na svobodné rozhodnutí je základním lidským právem a znamená, že každý občan může svobodně rozhodovat o svých záležitostech. Je zde důležité zmínit, že i dítě má dle Úmluvy o právech dítěte vyjadřovat se k záležitostem, které se ho týkají (Úmluva o právech dítěte).

Green (2007) popisuje čtyři dopady práce s riziky v sociální práci. První z nich je budoucí riziko překračuje dnešní potřeby. Beck (2011) ve své práci hovoří o souvislosti mezi rizikem a potřebou. Riziko je dle Becka (2011) zaměřené na budoucnost, a tedy na to, k čemu by mohlo potenciálně dojít. Potencionální riziko se stává důležitější. Sociální pracovník se neorientuje na přítomnost, ale na budoucnost. Může docházet k situacím, kdy se sociální pracovníce zaměřuje na rizika, která se ani nemusí stát a na úkor potřeb klientů (Green, 2007). Druhým dopadem je, že riziko mění roli praktikujícího. Po definování rizika se vytvoří imperativ, který sociálního pracovníka vede k reakci (Beck, 2011). Sociální pracovník se snaží riziko vyhodnotit a zavést taková opatření, která vedou ke kontrole daného rizika. Tím však dochází ke změně role. Sociální pracovník se z člověka, který se snaží o pomoc při naplňování potřeb svých klienta stává spíše člověkem, která klienta diagnostikuje a vytváří vhodný plán k jeho nápravě. K takovému procesu přispívá také neoliberalismus, který se orientuje na minimalizaci rizik. Také management, který pomocí matematických modelů, může statisticky vyhodnotit riziko a vytvořit k němu vhodné programy na odstranění rizika. Třetí dopad souvisí s rizikem, svobodou a odpovědností. Individuální svoboda je nadřazená před rovností. Nerovnost mění etické systémy, fungování politiky aj. Stále více se preferuje využívání ekonomického jazyka. Společně s neoliberálním přístupem je lidské chování stále více řízeno na základě tržních potřeb. Ochrana obyvatelstva je uskutečňována skrze zaměření na rizika. Dochází tak k vytvoření legitimního nástroje pro větší kontrolu obyvatel. Posledním analyzovaným dopadem na sociální práci je vztah mezi rizikem, vinou a odpovědností. Pozdně moderní společnost je orientovaná na rizika. Pokud dojde k selhání, je třeba určit, kdo je za tuto chybu zodpovědný. Sociální služby na to reagují pomocí zavádění nových metod, technik, skrze které lze rizika lépe definovat a řídit. Sociální pracovníce tím získávají méně času, který by mohly věnovat potřebám svých klientů, protože musí vyhodnocovat rizika, což pro ně znamená zvyšování administrativní dokumentace (Green, 2007). Dle Gillinghama (2006) bylo posuzování rizik v sociálně právní ochraně dětí považováno za nejspolehlivější způsob, jak zajistit prevenci proti špatnému zacházení s dětmi. Gillingham (2006) tento proces považuje za chybný, dokonce zmiňuje, že se podílí na problémech v oblasti sociálně právní ochrany dětí.

Riziko se nevyskytuje pouze na akademické půdě, ale je součástí běžného každodenního života lidí. Pozdně moderní společnost je stále více konstruována neoliberalními interpretacemi svobody a volby. Sociální pracovníci jsou součástí systému, na který mohou reagovat různým způsobem. Green (2007) říká, že sociální pracovníci mohou tento systém podporovat a nazývá je aktivními agenty v rizikové společnosti. Na druhé straně však mohou být sociální pracovníci, které takovému systému vzdorují a hledají strategie, jak takovému systému vzdorovat.

K vyhodnocování rizik v sociální práci se využívají tři různé modely. Prvním je klinická metoda. Sociální pracovník díky individuálnímu posouzení získá rizikové faktory o klientovi. Sociální pracovníci životní situaci posuzuje na základě praktické moudrosti, jejich zkušeností, názorů atd. Kritika tohoto přístupu spočívá v subjektivitě hodnocení. Janebová (2020) považuje tento model za součást kulturní politiky. Pojistně matematický přístup využívá k vyhodnocení životní situace statistické metody. Dochází také k výpočtu pravděpodobnosti rizika. Dle Janebové (2020) je tento model využíván ke kontrole rizikových občanů skrze Kentauří stát. Sociálnímu pracovníkovi snižuje potenciál jeho schopností a dovedností. Strukturované klinické posouzení je kombinací klinického i pojistně matematického přístupu. Sociální pracovník má seznam kritérií, které slovně i číselně vyhodnocuje. Kritika tohoto modelu spočívá ve vytváření falešného pocitu bezpečí a jistoty (Janebová, 2020).

Řízení rizik jsou soustavné, opakující a vzájemně provázející se činnosti. Cílem práce s riziky je předejít, vyvarovat se a zamezit vzniku problémů. Práce s riziky se skládá ze čtyř fází – identifikace rizik, vyhodnocení rizik, zvládnutí rizik a monitoring rizik (Managementmania, 2017). Při identifikaci rizik je nezbytné riziko zkonkretizovat a důkladně popsat. Pečlivě popsané riziko obsahuje kdo, ohrožuje koho, a čím konkrétně. Při vyhodnocení dopadů rizik je možné využít různých metod. Například lze sledovat dopad rizika (následky ohrožení), pravděpodobnost rizika (s jakou pravděpodobností dojde k výskytu rizika) a významnost rizika. V případě, že jsou rizika pečlivě vyhodnocena, je třeba zvolit vhodné nástroje pro snižování rizik.

Existují tři možnosti, které lze využít při práci s riziky v sociální práci. Jedná se o redukci rizika, vyhnutí se riziku a podstoupení rizika. Při snižování rizika dochází k redukci rizika takovým způsobem, které lze považovat za přijatelné. Varianta vyhnutí se riziku je velmi kontrolní a radikální. Sociální pracovník tuto možnost musí volit pouze v nutných a krajních případech, kdy nelze využít jinou možnost. Podstoupení rizika se využívá v případě, že výsledky analýzy potvrdily, že riziko je přijatelné (Bussinessinfo, 2014).

Adaptace dítěte v pěstounské péči

Adaptaci lze definovat jako schopnost přizpůsobení se lidí na jejich sociální prostředí (Janebová, 2014). Janebová (2014) říká, že lepším pojmem je resilience, která zdůrazňuje nejen zvykání si člověka na prostředí, ale také schopnost prostředí se adaptovat. Adaptaci dítěte do pěstounské péče je myšleno období přechodu dítěte z vlastní rodiny do pěstounské péče a jeho následné začlenění do náhradní rodiny. Adaptaci dítěte do pěstounské péče bych definovala jako vícestranný proces, ve kterém dochází ke zvykání si dítěte a jeho blízkých na náhradní rodinu, ale také zvykání si náhradní rodiny na dítě a jeho blízké.

Podporu při procesu adaptace potřebuje především dítě. Dítě momentálně vyrůstalo s vlastními rodiči, na které bylo zvyklé a mělo s nimi vytvořený blízký vztah. Dle Kubíčkové (2011) je vztah mezi vlastním rodičem a dítětem vnímán odlišně z pohledu českých a západních odborníků. Vztah dítěte k vlastnímu rodiči je psychologickou daností. Separace dítěte od vlastního rodiče je pro dítě i vlastního rodiče vždy traumatem a velkou ztrátou. Každá snaha o vyloučení vlastního rodiče od dítěte je nerealistická a pro dítě znamená zátěž pro jeho psychický vývoj a vývoj jeho identity v pěstounské péči (Kubíčková, 2011). Dle ZSPOD pokud má pěstoun v péči dítě, musí mít svoji doprovodnou organizaci. S dítětem a pěstounem tedy musí pracovat doprovodná organizace, ale také mu může pomoci sociální pracovnice orgánu sociálně právní ochrany dětí. Pěstoun potřebuje také podporu při procesu adaptace, kterou mu tyto orgány musí ze zákona poskytnout.

Dalším subjektem, který potřebuje podporu při procesu adaptace je samozřejmě biologický rodič a další blízké osoby dítěte. Atwool (2013) vnímá práci s vlastní rodinou jako velmi důležitou. Práce s vlastní rodinou je v začátcích umístění dítěte do pěstounské péče zásadní pro vyrovnání se se ztrátou svých dětí. Sociální pracovník také podporuje rodiče v pravidelném kontaktu. Autorka zmiňuje, že u rodin, kde se s rodinami nepracovalo, docházelo k potížím s pravidelným udržováním kontaktů. Naopak s rodinami, s kterými se pracovalo, se dařilo udržet pravidelný kontakt (Antwool, 2013). V prvních měsících je třeba pracovat s vlastní rodinou na traumatu z odloučení a zjištění toho, proč došlo k umístění dítěte do pěstounské péče (Sinclairlan, 2005). Boyle (2017) říká, že kontakt mezi vlastním rodičem a dítětem pomohl dětem lépe se vyrovnat se ztrátou a posunout se vpřed k lepší adaptaci na náhradní rodiče. K adaptaci také přispěl dobrý vztah mezi vlastním rodičem a pěstounem (Boyle, 2017). Praxe práce s vlastním rodičem je však velmi opomíjená (Antwool, 2013). V České republice vnímám, že je tato práce velmi přehlížená. V rámci výzkumu, který jsem prováděla k tomuto článku, jsem zjistila, že v Královehradeckém kraji má zkušenost s pomáháním vlastnímu rodiči v oblasti nastavování kontaktů, pouze 16,6 % sociálně aktivizačních služeb pro rodiny s dětmi, dalších 83,3 % tuto zkušenost nemá. Zjišťovala jsem tyto údaje pouze v Královehradeckém kraji, protože i metodika, kterou následně analyzuji je stanovena pro Královehradecký kraj.

Vzhledem k výše uvedeným skutečnostem týkajících se potřeby kontaktu dítěte s vlastní rodinou a pravděpodobností návratu dítěte zpět do rodiny je důležité, aby se při adaptaci dítěte do náhradní rodinné péče dítě osobně setkávalo se svým biologickým rodičem. Jak je již výše uvedeno, může to mít pozitivní vliv na adaptaci a také na motivaci rodiče k upravení svých podmínek tak, aby se dítě mohlo vrátit zpět do jeho péče. V případě přerušování kontaktu může docházet k dalšímu traumatu dítěte a přetrhání rodinných vazeb.

V rámci předvýzkumu k diplomové práci jsem zjišťovala, jaké mají kraje metodiky pro práci s dětmi a vlastními rodiči v pěstounské péči. Oslovila jsem pět krajů. Pouze Královehradecký kraj mi sdělil, že mají několik metodik pro práci s dítětem nacházejícím se v náhradní rodinné péči. Jediná metodika, která se věnuje adaptaci dítěte v náhradní rodině se jmenuje Práce s ohroženým dítětem, které je umístěno do náhradní rodinné péče v Královehradeckém kraji (2020). Adaptační proces dle této metodiky trvá minimálně půl roku a může se prodlužovat. V rámci adaptačního procesu dle této metodiky je důležité omezit návštěvy cizích osob. Tento bod se vztahuje i na omezení kontaktu mezi dítětem a jeho biologickým rodičem. Ačkoliv je v metodice uvedeno, že kontakty musí být omezovány po dobu adaptace, tak dále uvádí, že mají být kontakty dítěte s biologickou rodinou podporovány a má dojít k udržení rodinných vazeb (práce s dítětem, které je umístěno do NRP v Královehradeckém kraji, 2020). Je

zajímavé, že v metodice se hovoří o podpoře kontaktu, nikoliv podpoře osobního kontaktu, který je legislativně vymezen jako právo dítěte a vlastního rodiče. Také je zajímavé, že adaptační lhůta je vymezená na dobu půl roku, jelikož v tomto období se již dítě může vrátet zpět ke své biologické rodině. Tato metodika vyvolává řadu otázek v rámci adaptačního procesu. Proto vnímám jako důležité vymežit si tento adaptační proces jako jeden z výzkumných cílů pro svou diplomovou práci: zjistit, jak probíhá adaptace dítěte v pěstounské péči (jak je nastavována adaptace dítěte, jak o adaptační lhůtě sociální pracovnice přemýšlí a jak se liší priority OSPOD, SAS a doprovodných organizací).

Analýza manuálu pro vyhodnocení rizik kontaktu

Příkladem zaměřením na rizika v kontextu kontaktu mezi dítětem a vlastním dítětem je Formulář vyhodnocení rizik kontaktu. Autorkami tohoto formuláře je Jana Kocourková a Ria Černá. Ve formuláři se nachází 69 rizikových situací, které mohou v rámci kontaktu nastávat. Zahrnují oblast rizik na straně dítěte, rodiče a pěstouna. Jedná se o dokument ve verzi Microsoft Excel. Dokument má 8 listů. Dle Kocourkové a Černé (2018) po vyplnění sociální pracovník získá komplexní přehled, a to i při neprobíhajícím kontaktu. Formulář slouží pro nastavení frekvence a formy kontaktu.

V dokumentu se nachází instruktážní list, který odkazuje na manuál Kontaktů dětí v náhradní rodinné péči s biologickou rodinou (Černá, Kocourková, 2018). Tento dokument je třeba nastudovat před vyplněním příslušného formuláře. V druhém listě sociální pracovník vyplňuje základní údaje jako např. jméno dítěte, jméno rodiče, typ péče atd. Následující 3 listy se věnují rizikům na straně dítěte, rodiče a pěstouna. Sociální pracovník u rizik zaškrtnává ano, ne a musím zjistit. Pokud sociální pracovnice zvolí ano, jedná se o rizikovou situaci. Na dalších listech jsou výstupní formuláře. Formulář A obsahuje výčet rizikových situací u klienta. Tyto rizika jsou vyhodnocena pomocí třístupňové škály dle míry rizika na červenou, oranžovou a zelenou. Červená značí největší míru rizika. Výstupní formulář B slouží sociálnímu pracovníkovi k navržení konkrétních kroků k odstranění či eliminování rizika. Na základě takto posouzené životní situace klienta navrhuje nastavení kontaktu.

Jedná se o pojistně matematický model vyhodnocování rizik. Sociální pracovník potřebuje pouze kompetenci vyplnit formulář a již nemusí mít komplexní znalost. Vzhledem k tomu, že jsou všechny rizika popsána ve formuláři, nemusí sociální pracovník přemýšlet nad dalšími riziky, která vyplývají z individuální situace klienta. Míra rizika je již předem určena. Domnívám se, že každá situace klienta je individuální, a proto může mít riziko jinou míru nebezpečí. Nevýhodou pojistně matematických modelů je neposkytnutí řešení sociální pracovníci. Ve formuláři sociální pracovník sám určuje, jak rizika odstraní či zmírní, podstoupení rizika není klientovi umožněno.

Používáním tohoto formuláře sociální pracovník upřednostňuje rizika namísto potřeb. Dominance rizika je viditelná již z názvu formuláře. Formulář může být technikou moci, kterou pokud sociální pracovnice využívá, tak podporuje neoliberální ideologii. Formulář také necílí na přítomnost, ale na budoucnost. Sociální pracovník pracuje s možnými potenciálními riziky, které se nemusí vyskytnout. Sociální pracovnice vytváří paradoxní situaci, v rámci které se snaží určit a zabezpečit potenciální budoucí riziko, ke kterému v budoucnosti nemusí dojít. Pokud sociální pracovník pracuje pouze s riziky, podporuje tím neoliberální praktiky, které vedou k větší kontrole lidí.

Závěr

Ospravedlnění ochrany klientů před riziky je patrné i v rámci některých metodik, případně nástrojů. Je otázkou, jak s kontrolou, a tedy i riziky pracovat v rámci sociální práce, aby nedocházelo k oklešťování práv klientů sociální práce.

Tento článek nabízí více otázek než odpovědí. Pokud bych však měla navrhnout nějaká doporučení, tak poskytuji následující:

- Větší participace klientů na posuzování životní situace a další spolupráci
- Větší koncentrace sociálních pracovníků na potřeby
- Zhodnocení metod, technik, metodik aj., které ke své práci využívám
- Respektování práva na přiměřené riziko
- Respektování práva na svobodné rozhodnutí (a to i u dětí)
- Vyhodnocení způsobu, kterým lze riziko řídit (eliminace rizika, podstoupení aj.)
- Při adaptační lhůtě nepřetrhávat vazby a osobní kontakty mezi vlastním rodičem a dítětem, pokud to je v souladu s nejlepším zájmem dítěte
- Práce s vlastním rodičem
- V rámci vyhodnocování kontaktu dbát na potřeby dítěte, vlastního rodiče a pěstouna, nikoliv na rizika.

V rámci tohoto tématu jsem nenašla žádné výzkumy, které by obsahovaly odpověď na otázku, jak probíhá adaptace dítěte v pěstounské péči. Vnímám jako důležité se tímto tématem dál zabírat. V článku také nezazněla odpověď na otázku, jak sociální pracovnice posuzují životní situaci klienta a tím ovlivňují nastavení kontaktu a jak je tento kontakt vyhodnocován.

Zdroje:

ATWOOL, Nicola. Birth Family Contact for Children in Care: How Much? How Often? Who With? *Child Care in Practice* 2013, vol. 19, issue 2, p. 181-198 [online] [cit. 2020-09-07]. DOI: 10.1080/13575279.2012.758086. ISSN 13575279.

BARBER, J. G.; DELFABBRO, P. H. *Children in Foster Care*. London: Routledge, 2004. [online] [cit. 2020-07-07]. ISBN 9780203354124.

BECK, Ulrich. *Riziková společnost: na cestě k jiné moderně*. 2. vyd. Přeložil Otakar VOCHOČ. Praha: Sociologické nakladatelství, 2011, 431 s. Post. ISBN 978-80-7419-047-6.

BOYLE, Caroline. 'What is the impact of birth family contact on children in adoption and long-term foster care?' A systematic review. *Child*. 2017, vol. 22, p. 22-33 [online] [cit. 2020-04-07]. DOI: 10.1111/cfs.12236. ISSN 13567500.

BRENNAN, E.M., & ROSENZWEIG, J.M. (2008, May). Parents of children with disabilities and work-life challenges: Presentation summary. Presented at the Alfred P. Sloan Work and Family Research Network Panel Meeting, Chestnut Hill, MA.

COUNCIL OF EUROPE COMMITTEE OF MINISTERS. Recommendation no. R (87) 6 of the committee of ministers to member states on foster families. [online] [cit. 2020-09-13] dostupné z:

http://www.kekidatabank.be/docs/Instrumenten/RvE/1987%20CMRec%2887%296_on%20foster%20families.pdf

GREEN, David. Risk and Social Work Practice, *Australian Social Work*, (2007) 60:4, 395-409, DOI: 10.1080/03124070701671131

DELFABBRO, Paul, Elizabeth FERNANDEZ, Jessica MCCORMICK, et al. An Analysis of Reunification from Out-of-Home Care in Three Australian States. *Child Indicators Research*. 2015, vol. 8, issue 2, p. 359-373 [online] [cit. 2020-06-10]. DOI: 10.1007/s12187-014-9238-6. ISSN 1874-897X.

Gillingham, P. (2006). Risk Assessment in Child Protection: Problem Rather than Solution? *Australian Social Work*, 59(1), 86–98. doi:10.1080/03124070500449804

- HOLLAND, S. (2004). Child and family assessment in social work practice. London:
- JANEBOVÁ, Radka. Kritická sociální práce. Hradec Králové: Gaudeamus, 2020. ISBN 978-80-7435-413-7.
- JANEBOVÁ, Radka. Teorie a metody sociální práce – reflexivní přístup. 1.vyd. Hradec Králové: Gaudeamus. 2014. 120 s. ISBN 978-80-7435-374-1.
- JURAJDOVÁ, Hana. Dítě v pěstounské péči: Význam a funkce pěstounství In Pěstounství je profese. Praha: Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR, 2015. ISBN 978-80-7421-115-7.
- KUBÍČKOVÁ, Hana. Dítě - rodina - instituce, aneb, Jak neztratit budoucnost. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, Pedagogická fakulta, 2011, 116 s. ISBN 978-80-7464-017-9.
- Listina základních práv Evropské unie. 2010. [online] [cit. 2020-09-13]. dostupné z: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2010:083:0389:0403:CS:PDF>
- MANAGEMENTMANIA. 2017. Řízení rizik. [online]. [cit. 2020-09-05]. Dostupné z: <https://managementmania.com/cs/rizeni-rizik>
- MINISTERSTVO PRÁCE A SOCIÁLNÍCH VĚCÍ. Standardy kvality sociálních služeb: Výkladový sborník pro poskytovatele. 2008. 188 s. [Online]. [Cit. 2020-09-10]. Dostupné na https://www.mpsv.cz/files/clanky/5966/4_vykladovy_sbornik.pdf
- NAVRÁTIL, Pavel. JANEBOVÁ, Radka a kol. Reflexivita v posuzování životní situace klientek a klientů sociální práce. 1. vyd. Hradec Králové: Gaudeamus, 2010. 196 s. ISBN 978-80-7435-038-2. 1
- Práce s ohroženým dítětem, které je umístěno do náhradní rodinné péče v Královéhradeckém kraji. 2020. [online] [cit. 2020-09-13] dostupné z: <http://www.kr-kralovehradecky.cz/cz/krajsky-urad/socialni-oblast/socialne-pravni-ochrana-deti/metodika-nrp/metodika-pro-praci-s-ditetem-313254/>
- Sage.
- SINCLAIR, I. Fostering Now: Messages From Research. London: Jessica Kingsley Publishers, 2005. v. 1st American pbk.. ISBN 9781843103622.
- Směrnice o náhradní rodinné péči. Rámec organizace spojených národů. 2009. [online] [cit. 2020-09-13]. dostupné z: <http://www.vterinapote.cz/static/useruploads/files/smernice01.pdf>
- ŠVESTKA, Jiří, Jan DVOŘÁK a Josef FIALA. ČESKO. Občanský zákoník: komentář. 2. vydání. Praha: Wolters Kluwer, 2020. ISBN 978-80-7598-656-6.
- TEATER, Barbra. An introduction to applying social work theories and methods. New York, 2010. ISBN 978-0-33-523777-7.
- TOPINKA, D. Zpráva o příčinách umístování dětí mimo vlastní rodinu z perspektivy orgánů sociálněprávní ochrany dětí. Praha: Ministerstvo práce a sociálních věcí. 2017. [online] [cit. 2020-09-13]. dostupné z: <https://www.mpsv.cz/documents/20142/637531/Zprava.pdf/86ee24d6-04a5-3b0a-a6ec-d0e4be11336a>
- Úmluva o právech dítěte a související dokumenty. [Praha]: Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR, 2016, 155 s. ISBN 978-80-7421-120-1.
- Zákon 89/2012 Sb., Občanský zákoník [online]. [cit. 2020-09-29]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2006-108>
- Zákon č. 2/1993 Sb., Listina základních práv a svobod [online]. [cit. 2020-09-29]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2006-108>
- Zákon č. 359/1999 Sb., O sociálně právní ochraně dětí [online]. [cit. 2020-09-29]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2006-108>

Možnosti podpory a rozvoje rodičovských kompetencí v kontextu poskytování sociálně právní ochrany dětí

Possibilities of support and development of parental competences in the context of providing social and legal protection of children

Lucie Smutková¹

Abstrakt

Oblast sociálně právní ochrany dětí je významnou oblastí, v jejímž rámci dochází k podpoře a rozvoji rodičovských kompetencí klientů. Téma podpory rodičovských kompetencí je úzce spjato s tématem nejlepšího zájmu dítěte a v praxi je velmi důležité, jak k naplňování nejlepšího zájmu dítěte a podpoře kompetencí rodičů sociální pracovníci přistupují. Cílem textu je popsat stručně základní teoretické zázemí tématu podpory a rozvoje rodičovských kompetencí v kontextu výkonu sociálně právní ochrany dětí a následně seznámit s vybranými tematickými osami výstupů kvalitativního výzkumného šetření zaměřeného na zjištění pohledu pracovníků sociálně právní ochrany dětí na rodičovské kompetence při posuzování nejlepšího zájmu dítěte. Využita byla kvalitativní výzkumná strategie za použití techniky polostrukturovaných rozhovorů.

Klíčová slova: Sociální práce. Sociálně právní ochrana dětí. Rodičovské kompetence. Nejlepší zájem dítěte.

Abstract

The area of social and legal protection of children is an important area in which clients' parental competences are supported and developed. The topic of supporting parental competences is closely connected with the topic of the best interests of the child and in practice it is very important how social workers approach the fulfillment of the best interests of the child and the support of parents' competences. The aim of the text is to briefly describe the basic theoretical background of support and development of parental competences in the context of social and legal protection of children and then get acquainted with selected thematic axes of qualitative research aimed at finding out the view of social workers on parental competences in assessing the best interests of children. A qualitative research strategy was used using the technique of semi-structured interviews.

Key words: Social Work. Child protection. Parental competences. Best interest of the child.

1. Úvod

Téma podpory a rozvoje rodičovských kompetencí je ze své podstaty tématem velmi širokým. Jedná se o téma, kterému by měla být věnována patřičná pozornost ve všech „uzlových bodech“ systému ochrany ohrožených dětí a jejich rodin (od služeb preventivních až po ty cílící na řešení již vzniklých sociálních obtíží). Oblast sociálně právní ochrany dětí je zde tedy velmi významnou, byť zdaleka ne jedinou oblastí, v jejímž rámci by mělo k podpoře a rozvoji rodičovských kompetencí docházet. Proto je dále nabízený pohled pouze výšečí komplexního pohledu na téma podpory a rozvoje rodičovských kompetencí.

Cílem textu je popsat stručně základní teoretické zázemí tématu podpory a rozvoje rodičovských kompetencí v kontextu výkonu sociálně právní ochrany dětí a následně seznámit s vybranými tematickými osami výstupů kvalitativního výzkumného šetření zaměřeného na zjištění pohledu pracovníků sociálně právní ochrany dětí na rodičovské kompetence při posuzování nejlepšího zájmu dítěte. Využita byla kvalitativní výzkumná strategie za použití techniky polostrukturovaných rozhovorů.

¹ Ústav sociální práce, Filozofická fakulta, Univerzita Hradec Králové; lucie.smutkova@uhk.cz

2. Rodičovské kompetence

Obecně můžeme konstatovat, že téma podpory a rozvoje rodičovských kompetencí se v praxi váže k různým situacím, do kterých se mohou rodiny s dětmi v průběhu svého životního cyklu dostávat. Šrajer a Musil uvádějí tři kategorie životních úkolů, se kterými mohou rodiny potřebovat pomoci: zvládání důsledků nedostatečného potenciálu členů rodiny přiměřeně reagovat na potřeby dětí, zvládání důsledků změn pojetí a uspořádání rolí v rodině a zvládání důsledků změn podpory rodiny a očekávání vůči rodině ze strany sociálního prostředí (2008 In Slováková, 2019).

Pojem „rodičovské kompetence“ je pojmem, který v kontextu současné české sociální práce stále hledá, a postupně již také nachází, svůj jasnější obsah. Jeho jednoznačná definice, na které by se mohli shodnout všichni aktéři sítě služeb pro ohrožené děti a jejich rodiny, je důležitá pro efektivní fungování celého tohoto systému. Postupné zpřesňování definice a chápání pojmu rodičovské kompetence jde v našem prostředí ruku v ruce s postupnou transformací systému péče o ohrožené děti a jejich rodiny.

Česká republika se přistoupením k Úmluvě o právech dítěte (dále jen Úmluva) zavázala k respektování a zabezpečení všech práv deklarovaných touto Úmluvou. Praxe však ukazuje, že současný systém péče o ohrožené děti k naplnění práv dětí garantovaných Úmluvou zatím plně nesměruje, a proto je nutné jej transformovat za účelem co nejkomplexnějšího naplňování práv dětí. Transformace systému péče o ohrožené děti a rodiny je v České republice systematicky realizována od roku 2006. Jejím cílem je zajistit důslednou ochranu práv každého dítěte a naplnění jeho individuálních potřeb; podpořit kvalitu života dětí a rodiny; eliminovat diskriminaci a nerovný přístup k dětem; podporovat všestranný rozvoj dítěte doma v jeho přirozeném rodinném prostředí, a nebude-li to možné, tak primárně v náhradním rodinném prostředí a podpořit účast dítěte na rozhodování o záležitostech, které se ho týkají (Bolf a kol., 2019).

V návaznosti na výše uvedené lze uvést několik možných pohledů na téma rodičovských kompetencí. Obecně lze rodičovské kompetence vnímat jako schopnost dobře reflektovat svoji schopnost naplňovat potřeby svého (popř. svěřeného) dítěte. Pak můžeme konstatovat, že: *„Být dobrým rodičem neznamená být perfektní. Dobrý rodič je spíše zásadový člověk, který usiluje o zlepšení svých rodičovských dovedností.“* (Van Pelt, 2000: 240)

Pojem rodičovské kompetence je zřejmě nejvhodnější definovat a posuzovat směrem k naplňování/nenaplňování potřeb dítěte. Kompetentní rodiče dokáží sami nebo s podporou naplňovat potřeby dítěte, podle věku tohoto dítěte, jeho fyzické i psychické vyspělosti a tím umožňují rozvoj jeho potenciálu (Jůzová Kotalová a kol., 2019).

Rodičovské kompetence můžeme tedy chápat jako takové schopnosti a dovednosti rodičů, které umožňují dítěti se přiměřeně vyvíjet ve všech oblastech života. Jakýkoli zásah do situace rodiny by pak měl být přiměřený, měl by plně respektovat úroveň rodičovských kompetencí a zachovávat v co nejvyšší míře autonomii rodiny (Korbel, Lejsková, 2019).

Můžeme konstatovat, že „základní rodičovskou kompetencí je dítě milovat a chránit ho před nebezpečím. Základní znaky rodičovských kompetencí jsou: vřelost, vstřícnost, akceptace

(přijetí), respekt, důstojnost, individuální přístup a používání nenásilných výchovných prostředků“ (Jůzová Kotalová a kol., 2019: 111)

3. Sociálně právní ochrana dětí a nejlepší zájem dítěte

Role orgánů sociálně právní ochrany dětí (dále jen OSPOD) je vymezena zákonem č. 359/1999, o sociálně-právní ochraně dětí. Jejich činnost spočívá ve výkonu sociálně právní ochrany dětí, které byly identifikovány jako ohrožené.

OSPOD je zákonem připsána i určitá míra působení v oblasti prevence, která spočívá zejména ve vyhledávání ohrožených dětí, působení na rodiče směrem k naplňování rodičovské odpovědnosti, v upozorňování na rizika nacházející se v lokalitě apod. Do preventivních aktivit též spadá vyhodnocení situace dítěte, sestavení individuálního plánu ochrany dítěte nebo pořádání případových konferencí (více viz Korbel, Lejsková, 2019).

Sociální pracovníci a pracovnice mají za cíl posoudit, které kompetence, jež rodič má a jež využívá při výchově a péči o dítě, je vhodné posílit či podpořit. Činí tak s vědomím, že primárním krokem je identifikace potřeb dítěte, které pak posuzované rodičovské kompetence umožňují více nebo méně naplňovat. Tento koncept, kdy jsou primárně vyhodnocovány potřeby dítěte, umožňuje jednotný pohled na situaci rodiny ze strany různých aktérů a umožňuje vyhodnocovat přiměřenost rodičovských kompetencí vzhledem k časové rovině vývoje dítěte (Jůzová Kotalová a kol., 2019).

Nástroje využívané k posilování rodičovských kompetencí jsou též primárně odvozovány od potřeb dítěte. Mezi nástroje využívané pro podporu dětí a rodiny lze zařadit celostní přístup k podpoře dítěte a rodiny a osvětu, která je zaměřena na základní práva a svobody dětí. Dále podporu multidisciplinárních týmů, což zahrnuje například osvojení rolí jednotlivých aktérů podpůrného procesu. Dalšími nástroji jsou osvěta a edukace aktérů pro oblast potřeb dětí a rodičovských kompetencí, maximální využití terénní práce, která pracuje s rodinami v jejich přirozeném prostředí, depistáž ohrožených dětí a spolupráce s lékaři či školami, aktivizace rodičů a podpora participace dětí. Pracovníci též mohou využít možností dobrovolnických programů, peer programů, rodičovských skupin, dále nejrůznějších metod praktického nácviku rodičovských dovedností. Dále je možné využít cílené podpory dětí, například formou dětské skupiny nebo služby poradenství. V neposlední řadě je třeba působit směrem k podpoře otevřené společnosti, spoluutvářet veřejné mínění a pracovat na přijetí specifických potřeb a odlišností dětí a rodin (Ibidem).

Veškerá činnost OSPOD směřuje k naplňování nejlepšího zájmu ohroženého dítěte. Nejlepší zájem dítěte je možno spatřovat především ve vyváženém respektování a naplňování všech práv dítěte deklarovaných Úmluvou o právech dítěte.

Cílem by zde mělo podle Hofschneiderové (2017) být, aby došlo k posílení postavení dítěte jako samostatného nositele svých vlastních práv. Do oblasti ochrany práv dětí by potom byla vnesena vyšší míra objektivizace a normativity, na úkor subjektivních soudů a hodnocení a lehkosti při překračování mantinelů pravomoci, která byla tomu kterému orgánu svěřena, s odůvodněním, že tento orgán jedná v zájmu dítěte a s ohledem na jeho blaho.

Je přitom třeba zdůraznit, že OSPOD nenese ve vztahu k dítěti odpovědnost za výsledek, ale za proces. Je zodpovědný za skutečnost, že při poskytování sociálně právní ochrany bude postupovat přiměřeně (více viz Hofschneiderová, 2016).

4. Metody výzkumu

Hlavním cílem příspěvku je nalézt odpověď na otázku „Jaký pohled mají pracovníci sociálně právní ochrany dětí na rodičovské kompetence v kontextu nejlepšího zájmu dítěte?“¹

Aby mohl tento cíl být naplněn, byly stanoveny čtyři dílčí výzkumné cíle. První z nich se zaměřuje na to, jaký pohled mají sociální pracovníci na rodičovské kompetence (jak si je vykládají a jak jim rozumí). Druhý zjišťuje, jak tyto kompetence pracovníci posuzují a zjišťují. Třetí dílčí cíl vztahuje rodičovské kompetence k nejlepšímu zájmu dítěte a poslední dílčí cíl se pak zaměřuje na praktické využití sítě služeb při práci s rodičovskými kompetencemi a jejich posilování. K naplnění těchto cílů bylo využito kvalitativní výzkumné strategie a techniky polostrukturovaných rozhovorů. Soubor respondentů byl vybrán záměrně a účelově. „Účelový výběr je založen pouze na úsudku výzkumníka o tom, co by mělo být pozorováno, a o tom, co je možné pozorovat.“ (Disman, 2011: 112) Soubor sestává ze sociálních pracovníků orgánů sociálně právní ochrany dětí v Královéhradeckém kraji. Vzhledem k typu výběru souboru není možno výsledky široce generalizovat, což ale neznamená, že nemají význam (viz Disman, 2011). Hlavním kritériem výběru do souboru respondentů bylo jejich pracovní zařazení na oddělení sociálně právní ochrany dětí. Celkem bylo osloveno třináct respondentů, mezi respondenty byli tři muži a deset žen. Vzhledem k tématu výzkumu však nebylo pohlaví pracovníků podstatné, důležitá byla jejich funkce sociálního pracovníka v oblasti sociálně právní ochrany dětí. Sběr dat probíhal v létě a na podzim 2018.

5. Vybrané tematické osy výstupů výzkumného šetření

Vnímání rodičovských kompetencí

Rodičovské kompetence pracovníci obecně považují za „komplex dovedností a schopností, kterými by měl rodič disponovat v péči o dítě“. Rodičovské kompetence jsou jimi v obecné rovině vztahovány k tématům práv dítěte a jeho potřeb. V praktické rovině výkonu své profese přitom respondenti zdůrazňují nutnost uspokojení tzv. „základních“ materiálních potřeb dítěte (přístřeší, strava, hygiena, příp. péče o zdraví). Na tento základ v jejich pojetí pak navazují další, tzv. „rozvojové“ potřeby (Smutková, Slováková, 2019).

Obecně považují za kompetentního rodiče toho, který „je schopen reflektovat svoje chyby, je ochoten na sobě pracovat.“

Optikou potřeb dítěte je pro většinu pracovníků nejdůležitější zajištění jeho bezpečí, a to jak ve smyslu jeho ochrany před případnými vnějšími negativními vlivy, tak, a to zejména, ve smyslu zajištění citového bezpečí a jistoty pro dítě.

¹ Téma je součástí grantového projektu SPEV „Uplatňování principu nejlepšího zájmu dítěte v činnosti orgánů sociálně-právní ochrany dětí“ řešeného na Ústavu sociální práce FF UHK. Na přípravě a realizaci výzkumu se podílel tým ve složení: Mgr. Miroslav Kappl, Ph.D., Mgr. Jan Hloušek, Ph.D., Mgr. Lucie Smutková, Ph.D., Bc. Beata Hopová, Bc. Veronika Slováková, Bc. Veronika Obrovská, Bc. Denisa Hrnčířová.

V rámci obecnějšího pohledu na téma potřeb dítěte respondenti zdůrazňují význam schopnosti rodičů přehodnocovat svoje přístupy a pružně reagovat na měnící se potřeby dítěte v návaznosti na jeho aktuální věk a situaci. Zároveň uvádějí, že je třeba respektovat limity schopností konkrétního rodiče.

Optikou práv dítěte je respondenty vedle práva na život výrazně zmiňováno právo vyrůstat ve své biologické rodině, případně rodině náhradní a právo dítěte být slyšeno.

Zajímavé je, že významná část respondentů vnímá v kontextu rodičovských kompetencí jako velmi významnou i schopnost výběru vhodného partnera, která předchází samotnému založení rodiny. Schopnost výběru vhodného partnera chápou jako nedílnou součást komplexu rodičovských kompetencí. Jako velmi důležitá je v kontextu rodičovských kompetencí k výchově pracovníky vnímána schopnost „nastavování hranic“ dítěti.

Východiska pro posuzování rodičovských kompetencí

Sociální pracovníci vnímají v rámci posuzování rodičovských kompetencí ve své praxi několik základních východisek. Na prvním místě přitom uvádějí platnou legislativu a metodiky. V rámci využívání metodických pokynů¹ mimo jejich základní podpůrné funkce však vnímají některá témata jako sporná, zejména pak např. téma svobodné volby bydliště dítětem starším 15 let. Naopak jako pozitivní přínos nových metodických pokynů chápou „odfiltrování“ případů, které nepatří do agendy OSPOD. Dalšími významnými východisky pro ně jsou rozhovor s rodiči a dítětem a pozorování chování rodičů a dětí, nejlépe v přirozeném domácím prostředí.

Téměř všichni respondenti pak v rámci posuzování rodičovských kompetencí hovoří o „vlastní intuici“ pracovníka a předchozích zkušenostech z praktického výkonu SPOD. Tyto zdroje mnozí z nich označují jako nejvýznamnější prvek v rámci procesu posuzování rodičovských kompetencí. Zajímavé je, že se to týká zejména pracovníků působících v menších městech, naopak pracovníci působící na větších pracovištích více akcentují význam metodického vedení, supervize a mezikolegiální intervize.

Důležitými nástroji při posuzování rodičovských kompetencí jsou dle jejich vyjádření *vyhodnocování situace dítěte a jeho rodiny a individuální plán ochrany dítěte*.

Rodičovské kompetence a nejlepší zájem dítěte

Co se týká pojmu nejlepší zájem dítěte, upozorňují pracovníci na jeho ryze individuální podstatu. Nejlepší zájem dítěte je podle nich možno spatřovat v komplexu různých aspektů, který vytváří podmínky pro dobrý rozvoj dítěte, jeho psychickou pohodu, fyzickou kondici. V kontextu hledání nejlepšího zájmu dítěte zdůrazňují nutnost uplatňovat participativní práva dítěte.

Posuzování nejlepšího zájmu dítěte předchází důkladné vyhodnocení situace dítěte a rodiny. Sociální pracovníci uvádějí, že často pociťují nedostatek času na důkladné a komplexní vyhodnocení. Často se dostávají do situací, kdy je nejlepší zájem dítěte v rozporu se zájmy rodičů (zejména v rozvodových kauzách).

¹ Viz Metodická příručka pro kurátory pro děti a mládež, MPSV, 2016.

Posilování rodičovských kompetencí je ve vnímání pracovníků OSPOD procesem, který obvykle začíná již první návštěvou, rozhovorem s rodiči, dle věku i s dítětem. V závislosti na zvyšujícím se věku dítěte je rozhovoru s dítětem v rámci této spolupráce připisován čím dále tím větší význam. Již samotné vedení rozhovoru je ve vnímání sociálních pracovníků prostředkem k posilování rodičovských kompetencí. Zdůrazňují přitom nutnost transparentnosti spolupráce s klienty.

Využití sítě služeb v rámci podpory a rozvoje rodičovských kompetencí

Pracovníci SPOD v rámci spolupráce s klienty využívají velmi často různých služeb působících v lokální síti služeb pro ohrožené děti a jejich rodiny. Nejčastěji využívají služeb sanace rodiny. Několik respondentů konstatovalo, že kvalitních služeb není mnoho, a že by bylo třeba síť služeb rozšířit, zejména v menších městech. Někteří klienti nemohou za službou dojíždět několik desítek kilometrů. Často je třeba využít podpory odborníků, například terapeutů nebo psychologů, kteří jsou obtížněji dosažitelní. Dotazovaní uváděli, že postrádají preventivní aktivity zaměřené na děti a mládež cílící na téma podpory a rozvoje rodičovských kompetencí.

6. Závěr

Tématem příspěvku byla podpora a rozvoj rodičovských kompetencí v kontextu sociálně právní ochrany dětí. Cílem textu bylo stručně popsat základní teoretické zázemí tématu a následně seznámit s vybranými tematickými osami výstupů kvalitativního výzkumného šetření zaměřeného na zjištění pohledu pracovníků sociálně právní ochrany dětí na rodičovské kompetence při posuzování nejlepšího zájmu dítěte.

Tento text vznikl za podpory grantového projektu SPEV „Uplatňování principu nejlepšího zájmu dítěte v činnosti orgánů sociálně-právní ochrany dětí“ řešeného na Ústavu sociální práce FF UHK.

Seznam citované literatury

- BOLF, Štěpán, ZATLOUKALOVÁ, Simona, JUZOVÁ KOTALOVÁ, Kristýna (eds.). Průvodce síťováním služeb pro děti a jejich rodiny. Praha: Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR. 2019. ISBN 978-80-7421-179-9.
- DISMAN, Miroslav. Jak se vyrábí sociologická znalost: příručka pro uživatele. Praha: Karolinum, 2011. ISBN 978-80-246-1966-8.
- HOFSCHEIDEROVÁ, Anna. Praktický právní průvodce nejlepším zájmem dítěte. Praha: Liga lidských práv, 2016. ISBN 978-80-87414-26-2.
- HOFSCHEIDEROVÁ, Anna. O konceptu nejlepšího zájmu dítěte. Epravo, 2017. [cit. 09. 09. 2020] Dostupné z: <https://www.epravo.cz/top/clanky/o-konceptu-nejlepsiho-zajmu-ditete-106509.html>
- JUZOVÁ KOTALOVÁ, Kristýna, POLÁKOVÁ, Jana, HOUŠKA, Pavel (eds.). Inovace v práci s ohroženými dětmi a rodinami. Praha: Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR. 2019. ISBN 978-80-7421-199-7.
- KORBEL, Matouš, LEJSKOVÁ, Zdena (eds.). Včas a spolu. Model systému preventivních služeb pro děti a jejich rodiny. Praha: Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR. 2019. ISBN 978-80-7421-178-2.
- SLOVÁKOVÁ, Veronika. Pohled pracovníků OSPOD na rodičovské kompetence v kontextu nejlepšího zájmu dítěte. Diplomová práce, 2019, [cit. 09. 09. 2020]. Dostupné z: <https://theses.cz/id/dpiuef/STAG91741.pdf>
- SMUTKOVÁ, Lucie, SLOVÁKOVÁ, Veronika. Podpora rodičovských kompetencí v kontextu nejlepšího zájmu dítěte. In SMUTEK, Martin (ed.) Sociální začleňování v kontextu sociální práce. Sborník textů z XVI. ročníku mezinárodní vědecké konference Hradecké dny sociální práce. Hradec Králové: Gaudeamus, 2019. s. 129-133. ISBN 978-80-7435-767-1.
- VAN PELT, Nancy L. Dítě v dobrých rukou: knížka pro správné rodiče. Praha: AdventOrion, 2000. ISBN 80-7172-420-3.

Vzdělávání sociálních pracovníků v období mimořádných opatření v rámci koronavirové krize

Education of Social Workers during the Emergency of the Corononavir

Daniela Květenská¹, Sabina Zdráhalová², Karel Myška³

Abstrakt

Sociální práce je profesí, jejíž náplní práce je hájit a vyrovnávat zájmy znevýhodněných skupin ve společnosti. Vysokoškolské vzdělávání sociálních pracovníků je důležité pro získání počátečních kompetencí pro působení v různých oblastech praxe výkonu sociální práce. Sociální práce je jednou z učících se profesí, kde je nutné celoživotní vzdělávání. Stať se zaměřuje na vysokoškolské vzdělávání sociálních pracovníků na Ústavu sociální práce Filozofické fakulty univerzity Hradec Králové v období mimořádných opatření Ministerstva zdravotnictví ČR k ochraně obyvatelstva a prevenci nebezpečí vzniku a rozšíření onemocnění COVID-19, a to především na metody a prostředky distanční výuky.

Klíčová slova: Sociální práce. Vzdělávání. Distanční vzdělávání. COVID-19.

Abstract

Social work is a profession whose job is to defend and balance the interests of disadvantaged groups in society. Higher education of social workers is important for the acquisition of initial competencies for working in various areas of social work practice. Social work is one of the learning professions where lifelong learning is needed. The article focuses on higher education of social workers at the Institute of Social Work, Faculty of Arts, University of Hradec Králové in the period of emergency measures of the Ministry of Health of the Czech Republic to protect the population and prevent the risk of COVID-19, especially distance learning methods and means.

Keywords: Social work. Education. Distance education. COVID-19.

Úvod

V současné době neexistuje žádná všeobecně platná formulace sociální práce. Vzhledem k rozmanitosti tohoto oboru vnímáme jako důležité vymezit sociální práci, především z toho důvodu, aby se čtenář seznámil s kontextem, v kterém je tato stať psaná. Mezinárodní federace sociálních pracovníků zveřejnila tuto definici: „...sociální práce je prakticky založená profese a akademická disciplína, která podporuje sociální změnu, řešení problémů v mezilidských vztazích a posílení a osvobození lidí za účelem naplnění jejich osobního blaha. Pro sociální práci jsou klíčové principy sociální spravedlnosti, lidských práv, kolektivní odpovědnosti a respekt k rozmanitosti. Na základě teorií sociální práce, společenských vědách, humanitních vědách se sociální práce zabývá lidmi a strukturami, které řeší životní změny a zvyšuje blaho lidí...“ (International federation of Social Work, 2014).

Z této definice je zřejmé, že sociální pracovník musí mít nejen teoretické znalosti získané během svého studia, ale také praktické dovednosti k tomu, aby mohl vykonávat sociální práci. Sociální práce je velmi rozmanitým oborem, ke kterému je třeba celá řada kompetencí. Cílem

¹ Ústav sociální práce FF UHK; e-mailová adresa: daniela.kvetenska@uhk.cz; Tel.: +420-493-331-545

² Ústav sociální práce FF UHK; e-mailová adresa: sabina.zdrahalova@seznam.cz; Tel.: +420-723-874-862

³ Ústav sociální práce FF UHK; e-mailová adresa: karel.myska@uhk.cz

tohoto příspěvku je stručně zhodnotit vzdělávání sociálních pracovníků prostřednictvím distanční výuky z pohledu studentek a studentů, a také z pohledu vyučujících. Předložená stať se zaměřuje na vysokoškolské vzdělávání sociálních pracovníků, které probíhalo v období mimořádných opatření Ministerstva zdravotnictví České republiky v období března až června 2020. Stať předkládá vybraná zjištění kvantitativního výzkumného šetření pomocí dotazníku, které proběhlo mezi studenty i pedagogickými pracovníky Ústavu sociální práce Filozofické fakulty Univerzity Hradec Králové (dále jen ÚSP FF UHK).

Vzdělávání studentů v sociální práci

Pro výkon sociální práce je třeba naplnit předpoklady pro výkon sociálního pracovníka, které jsou stanovené zákonem č. 108/2006 Sb. o sociálních službách. Podmínkami k výkonu sociální práce jsou dle § 110 odst. 1) plná svéprávnost, bezúhonnost, zdravotní způsobilost a odborná způsobilost. Tato stať se zaměřuje na oblast odborné způsobilosti. Odborná způsobilost je specifikovaná v § 110 odst. 4). První možností, jak nabýt požadované vzdělání je absolvovat vyšší odborné vzdělání, které je akreditované dle zákona č. 561/2004 Sb., o předškolním, základním, středním, vyšším odborném a jiném vzdělávání a jedná se obor sociální práce a sociální pedagogiku, sociální pedagogiku, sociální a humanitární práci, sociální práci, sociálně právní činnost nebo charitní a sociální činnost. Odborné vzdělání lze získat pomocí vysokoškolského vzdělání dosažené v bakalářském, magisterském nebo doktorském studijním programu. Zákon 108/2006 Sb. o sociálních službách také konkretizuje obor, který je potřebný k výkonu povolání sociální práce. Jedná se o obor: sociální práce, sociální politika, sociální pedagogika, sociální péče, sociální patologie, právo nebo speciální pedagogika (Zákon 108/2006 Sb. o sociálních službách).

Odborná způsobilost dle zákona o sociálních službách je nezbytná k výkonu povolání sociální pracovníce. Nelze opomenout další kompetence, které jsou nezbytné k budoucímu výkonu sociální práce. Odborná literatura nabízí široký výčet vlastností, dovedností a schopností, které má sociální pracovník mít. Obvykle se jedná o tzv. „soft skills,“ které kladou na budoucího sociálního pracovníka nárok na jejich neustále zdokonalování. Janebová (2014) uvádí, že mezi nejzákladnější charakteristiku sociální pracovníce patří: podmínka zralosti, která zahrnuje schopnost sebereflexe a sebezpoznání, autenticitu, transparentnost a přirozenost sociální pracovníce, komunikace, schopnost pracovat s emocemi, schopnost připojení se ke druhým a akceptování druhých, udržení profesionálního vztahu s klientem a schopnost adekvátně pracovat s mocí, autoritou a odpovědností. Nicméně je zřejmé, že se jedná o vyčerpávající výčet, který musí budoucí sociální pracovník naplnit. Elich (2019) dokonce nazývá sociálního pracovníka jako „superkompetentního hrdinu“.

Vzdělavatelé v oblasti sociální práce musí naplnit určitá kritéria pro vzdělávání budoucích sociálních pracovníků. Prvním kritériem je naplnění zákonných požadavků, tedy zákona č. 111/1998 Sb., o vysokých školách a o změně a doplnění dalších zákonů. Dalším kritériem je naplnění akreditačních požadavků, které jsou ve velké míře ovlivněné také minimálními standardy vzdělávání v sociální práci. V České republice minimální standardy vzdělávání v sociální práci určuje Asociace vzdělavatelů v sociální práci (dále ASVSP). ASVSP je dobrovolné sdružení vyšších odborných škol a vysokých škol. Cílem ASVSP je zvyšování kvality studia. Dle Punové (2012) Standardy plní funkci normativní a metodickou. Vzdělavatelé v sociální práci tedy mají dostatek autonomie pro určení specifčnosti výukového programu (Punová, 2012). Dle standardů absolvent sociální práce musí získat teoretické znalosti dle skladby minimálního standardu, který obsahuje například sociologii,

psychologii, teorie a metody sociální práce, praxi, supervizi aj. (Asociace vzdělavatelů v sociální práci, 2019). Globálně vymezené standardy kvality vzdělávání studentů v sociální práci zveřejnila Mezinárodní federace sociálních pracovníků (IFSW, 2012). Tyto standardy nejsou dle (Punové, 2012) závazné, ale poskytují další výchozí rámec pro vytváření studijního programu.

Vzdělavatelé v oblasti sociální práce stojí před nelehkým úkolem vytvořit v rámci pomaturitního studia onoho „superkompetentního hrdinu,“ který bude vybaven nejen teoretickým konceptem, ale získá také řadu praktických kompetencí. ASVSP v rámci minimálního standardu neurčuje pouze teoretický rámec studia sociální práce, ale snaží se definovat a určovat výše uvedené „soft skills.“

Tato stať se zabývá distanční výukou sociálních pracovníků na Ústavu sociální práce Filozofické fakulty Univerzity Hradec Králové v období mimořádných opatření. Vzhledem k mimořádným opatřením spojeným s COVID-19 musely vyučující zajišťovat výuku distančním způsobem. Zajímá nás, nejen jak se vyučující postavili před tento obtížný úkol, ale také jak studenti tento typ výuky hodnotí. V rámci studia vyučující vedou své studenty k získání praktických kompetencí. Klademe si proto otázku, zda je typ výuky vůbec vhodný pro získání praktických dovedností v oboru sociální práce?

Metodika výzkumu

Hlavní výzkumnou otázkou bylo zjistit, jak hodnotí studenti oboru sociální práce a jejich vyučující možnosti distančního vzdělávání sociálních pracovníků v období mimořádných opatření Ministerstva zdravotnictví ČR k ochraně obyvatelstva a prevenci nebezpečí vzniku a rozšíření onemocnění COVID-19. K zodpovězení výzkumného cíle byla využita kvantitativní výzkumná strategie, konkrétně technika dotazníkového šetření. Byly stanoveny čtyři dílčí cíle:

1. Zjistit, jaké komunikační cesty a jaká forma výuky byla využívána v době mimořádných opatření pro distanční výuku studentů sociální práce na ÚSP FF UHK;
2. Zjistit, jak hodnotí studenti a vyučující ÚSP rozdíly mezi klasickou prezenční (kombinovanou) a distanční (online) výukou;
3. Zjistit, jak vyučující ÚSP hodnotí své kompetence v oblasti distanční výuky;
4. Zjistit, jak hodnotí studenti a vyučující ÚSP vhodnost distanční výuky pro získání dostatečných kompetencí pro výkon sociální práce.

Jako základních výzkumný nástroj byl zvolen dotazník, který obsahoval 19 otázek. K zodpovězení výzkumného cíle byly vytvořeny dva dotazníky – pro vyučující a pro studenty. Online dotazník umožnil informantům otázky zodpovědět anonymně. Sběr dat probíhal na Ústavu sociální práce Filozofické fakulty Univerzity Hradec Králové. Stálých vyučujících ÚSP FF UHK je celkem 13. Celkový počet studentů ÚSP FF UHK je 495 z toho je 166 (33,5 % z celkového počtu studentů ÚSP FF UHK) studentů studuje prezenční formou studia a 329 (66,5 %) studentů kombinovanou formou studia. Celkem 342 studentů studuje bakalářskou formu studia a 153 studentů studuje magisterskou formu studia. Dotazník byl distribuován elektronickou cestou – e-mailem. V této stati jsou publikována pouze dílčí vybraná zjištění.

Výzkumu se zúčastnilo 122 informantů ($n = 122$). Studentů bylo 110 ($n_1 = 110$), z toho 104 žen a 6 mužů. Typ studia byl u 68,2 % informantů bakalářský a u 31,8 % navazující

magisterský. Z toho prezenční formou studovalo 43 informantů a v kombinované formě 67 studentů. Vyučujících bylo 12 ($n_2 = 12$), z toho 6 (50 %) žen a 6 (50 %) mužů). Nejvíce respondentů 7 (58, 3 %) působí jako pedagogové více než 20 let, 2 pedagogové (16, 7 %) působí na UHK 16 – 20 lety, 1 pedagog (8, 3 %) mezi 11 – 15 lety, 1 respondent (8,3 %) mezi 5 – 10 lety a 1 pedagog (8, 3%) méně než 5 let.

Výzkumná zjištění

V následující části jsou stručně přiblížena základní zjištění, odpovídající na stanovené výzkumné otázky na základě vyhodnocení dat získaných v uvedeném výzkumném šetření. Tato zjištění budou následně diskutována a zpracována pro závěry této stati.

ad 1) Komunikační cesty a forma výuky v době mimořádných opatření

V této části byly studenti a vyučující požádáni, aby zhodnotily:

Zda mezi sebou studenti a vyučující komunikovali v době mimořádných opatření.

Jaký softwarový nástroj byl ke komunikaci v době mimořádných opatření používán.

Četnost komunikace v rámci jednoho předmětu.

Zhodnocení komunikace z pohledu studentů a zhodnocení zájmu studentů o výuku z pohledu vyučujících.

Formu výuky využívané v rámci mimořádných opatření.

Studenti ohodnotili, zda s nimi vyučující během mimořádných opatření komunikovali. Z toho 56 respondentů odpovědělo „spíše ano“, 33 z nich „ano“, pouze 18 studentů „spíše ne“ a žádný ze studentů neodpověděl výhradně záporně. Tři respondenti zvolili jinou možnost odpovědi, ve které zmiňují, že se jednalo o individuální přístup vyučujících. Studenti hodnotí, že komunikace probíhala méně často než 1x týdně (84 %), 1x týdně (13,6 %) a 2x týdně (2,7%). Studenti byli vyzváni, aby ohodnotili na škále 1 – 10 komunikaci s vyučujícími v rámci mimořádných opatření. Průměrem tohoto hodnocení je 6 bodů. Dle studentů s nimi vyučující při komunikaci využívali nejvíce email (97,3 %), e-learningový systém, např. Moodle (51,8 %), Teams (21,8 %), Zoom (9,1 %), Google meet (5,5 %), Skype (3,6 %).

Vyučující byli také vyzváni k otázce, zda se studenty během mimořádných opatření komunikovali. Nejvíce z nich 8 (66,7 %) odpověděli „ano“, 3 (25 %) respondenti vyhodnotili komunikaci se studenty jako „spíše ano“. Vyučují se studenty komunikovali v 50 % (6) méně často než 1x týdně, v 33,3 % (4) 1x týdně, v 8,3 % (1) častěji a v 8,3 % (1) dle individuální potřeby studentů. Vyučující zhodnotili zájem studentů o distanční formu výuky pomocí škály 1 – 10. Průměrem tohoto hodnocení je 4,3. Vyučující nejvíce využívali tyto softwarové nástroje ke komunikaci se studenty: email (91,7 %), skype (33,3 %), e-learningový systém (33,3 %), Zoom (25 %), Teams (25 %) a telefon, Google clasroom (25%).

Dle studentů byla nejvíce využívána tato forma výuky: zadání seminární práce (83,6 %), samostudium literatury (67,3 %), e-learningové prostředí (56,4 %), zadání úkolů (40 %) a online výuka (5,5 %). Studenti seřadili formu distanční výuky dle vhodnosti následovně: samostudium literatury (4, 9), zadání seminární práce (4,4), online výuka pomocí komunikačních nástrojů (3, 7), zadání úkolů (3,5) a e-learningový systém (3,4). Pedagogové vyučovali skrze samostudium literatury (66,7), zadání seminární práce (58,3 %), zadání úkolů (50 %), e-learningové prostředí (25 %) a online výuku (25 %). Vyučujícím jako forma

distanční výuky nejvíce vyhovuje samostudium literatury (5,7), online výuka pomocí komunikačních nástrojů (4,4), zadání seminární práce (3,8), zadání úkolů (3,3) a e-learningový systém (2,8).

ad 2) Rozdíly mezi klasickou a distanční (online) výukou

V rámci toho dílčího cíle jsme zjišťovali:

Jak dlouho trvala studentům a vyučujícím příprava na distanční výuku v porovnání s výukou klasickou.

Jak studenti a vyučující hodnotí náročnost studia v porovnání mezi distanční a klasickou formou výuky.

Jaké jsou výhody a nevýhody distanční výuky.

Studenti se na distanční výuku ve srovnání s klasickou výukou připravovali ve 40,9 % procentech stejnou dobu, 29,1 % studentů se připravovalo déle a 25,5 % respondentů se připravovalo kratší dobu než na klasickou formu výuky. Dle 46 studentů je distanční výuka náročnější, 31 studentů hodnotí distanční výuku podobné klasické formě a 28 studentů se domnívá, že distanční výuka je méně náročná. Převládajícími výhodami distanční výuky dle studentů je: flexibilita, dostupnost, snížení nákladů za dopravu, ušetření času, bezpečí, time management, žádné dojíždění atd. Mezi hlavní nevýhody studenti řadí nedostatečné vysvětlení, omezený kontakt s vyučujícím, špatnou komunikaci s vyučujícími, absence přednášek, nepochopení tématu, nemožnost doptávat se pochopit dané téma, vizuální a mluvená podoba přednášek a seminářů, nemožnost diskuse, výpadky spojení při výuce aj.

Přípravu vyučující byla u 9 (75 %) respondentů hodnocena jako náročnější a u 3 (25 %) respondenti se připravovali stejně jako na klasickou výuku. Dle 10 (83,3 %) respondentů byl průběh výuky klasifikován jako náročnější, 1 (8,3 %) respondent průběh výuky vnímal jako stejný v porovnání s klasickou výukou a 1 (8,3 %) vyučující hodnotil průběh výuky jako méně náročný. Mezi hlavními výhodami se nejvíce objevovalo eliminace rizika nákazy, kdykoliv po ruce, domácí prostředí a úspora času, flexibilita, víc zodpovědnosti u studentů, sladění studia a rodiny, žádné aj. Klíčovými nevýhodami distanční výuky byli minimální kontakt se studentem, nesrozumitelné e-learningové prostředí, náročnost, nevhodná k přípravě na budoucí povolání, dobré připojení k internetu, redukce informací na minimum, studentům chybí kontext atd.

ad 3) Jak vyučující hodnotí své kompetence v oblasti distanční výuky

Respondenti byli vyzváni, aby na škále 1 – 10 bodů ohodnotili své kompetence pro vedení distanční výuky. Průměrem tohoto hodnocení je 5,7 bodů. Respondenti vnímají, že jejich kompetence pro vedení distanční výuky jsou dostatečné a činí tak mírně za polovinou hodnotící škály. Překvapivý počet responzí je pod hranicí bodů 3, jedná se o 3 responze, tj. 25%.

ad 4) Vhodnost distanční výuky pro získání dostatečných kompetencí pro výkon sociální práce

Vyučující a studenti v rámci tohoto dílčího cíle hodnotili:

Názor na možné nahrazení klasické výuky distanční formou.

Názor na získání dostatečných kompetencí k povolání sociální práce skrze distanční výuku.

Studenti se ve velké míře, tj. v 51,8 % domnívají, že výuku lze částečně nahradit výukou distanční, v 30 % hodnotí, že výuku nelze nahradit, v 11,8 % předpokládají, že výuku lze zcela nahradit a v 3,6 % rozhodne nesouhlasí s nahrazením klasické formy studia. Distanční výuka je dle 55 respondentů méně vhodná pro výkon sociální práce, dle 40 respondentů dokáže připravit obdobným způsobem, 10 respondentů se domnívá, že je zcela nevhodná a 2 respondenti si myslí, že je vhodnější.

K názoru, že výuku spíše nelze nahradit výukou distanční se přiklání 5 (41,7 %) respondentů. Přesvědčení, že výuku rozhodně nelze nahradit distanční výukou mají 2 (16,7 %) vyučujících, 2 (16,7 %) respondentů vnímá, že jí lze částečně nahradit, 1 (8,3 %) respondent se domnívá, že distanční výuku lze zcela nahradit. Distanční výuka je na přípravu pro výkon sociální práce v nejvíce 50 % (6 responzí) méně vhodná, v 33,3 % (4 responze) zcela nevhodná a v 8,3 % (1 responze) připraví studenty podobným způsobem.

Závěr

Na stanovený první dílčí cíl lze odpovědět, že studenti i vyučující v rámci nečekaně nastavené distanční výuky komunikovali, komunikace podle obou skupin respondentů probíhala nejčastěji jednou týdně, což odpovídá zhruba kontaktu s vyučujícími v běžné prezenční formě studia. Komunikaci s vyučujícími hodnotili lépe studenti, dalo by se říci, že vyučující více vnímali menší zájem studentů o distanční formy výuky. Jako nejčastěji využívané formy označily obě skupiny respondentů shodně samostudium literatury a zadání seminární práce, opět se jedná o obvyklé formy využívané při vysokoškolském studiu. Studenti jako třetí nejčastěji využívanou formu označili e-learningové prostředí, učitelé poněkud konzervativněji zadání úkolů.

Pokud byly skupiny respondentů z řad vyučujících a studentů dotázány na rozdíly mezi klasickou prezenční formou studia a distanční výukou, studenti hodnotili spíše stejnou dobu přípravy, samotný průběh distanční výuky jako náročnější. Jako výhody uváděli převážně úsporu času a finančních prostředků (na cestování), vlastní time-management, jako nevýhodu ztrátu kontaktu s vyučující a absenci zpětné vazby a možnosti vysvětlení látky. Vyučující hodnotili jednoznačně větší nároky distanční výuky na přípravu i vlastní průběh. Jako výhody uvedli vyučující eliminaci rizika nákazy, flexibilitu, individuální přístup a větší nároky na zodpovědnost studentů. Nevýhody vnímali vyučující v nedostatku interaktivní formy, neosobnosti a vyšší náročnosti.

V samostatné dílčí výzkumné otázce byl poskytnut vyučujícím prostor pro sebeevaluaci kompetencí v oblasti distanční výuky. Hodnocení vyučujících je na začátku druhé poloviny hodnotící škály, což značí rezervy v sebejistotě při využívání distančních forem výuky.

Čtvrtá dílčí otázka se zaměřuje na vhodnost distanční výuky pro získání dostatečných kompetencí pro výkon sociální práce. Zde se názory vyučujících a studentů výrazně rozcházejí – zatímco vyučující pokládají distanční výuku spíše za nevhodnou pro přípravu sociálních pracovníků, již spíše nelze nahradit klasickou prezenční výukou. Studenti o poznání optimističtěji usuzují, že klasickou výuku jejich oboru lze částečně nahradit, ovšem přiklání se k názoru, že distanční výuka je pro obor sociální práce méně vhodná než výuka klasická, tváří v tvář.

Bylo zjištěno, že studenti oboru sociální práce a jejich vyučující hodnotí možnosti distančního vzdělávání sociálních pracovníků v období mimořádných opatření rozdílně, spíše využívají formy distančního studia, které jsou běžně využívány jako základ vysokoškolského vzdělávání (např. samostudium literatury). Studenti jsou více vstřícní k využívání distančních forem výuky oproti jejich vyučujícím. V této oblasti vzniká prostor pro posílení kompetencí budoucích sociálních pracovníků, protože virtuální komunikace je jednoznačně novým komunikačním kanálem – jak pro sociální pracovníky, tak pro jejich klienty.

Získaná data zasluhují podrobnější rozpracování. Při pilotních rozhovorech se ukázalo, jak rozdílné názory mohou na toto téma mít příslušníci „jedné stavovské skupiny“. Téma je vhodné pro vnitrostátní i mezinárodní komparativní studii.

Poděkování a afiliace

Příspěvek vznikl v rámci Specifického výzkumu 2019, vyhlášeného Ústavem sociální práce Filozofické fakulty Univerzity Hradec Králové. Název projektu je Kompetence sociálních pracovníků při práci s oběťmi trestných činů v komplexu spolupráce pomáhajících profesí, č. 2019/2107.

Reference / Seznam citované literatury

- Asociace vzdělavatelů v sociální práci (AVSP). Minimální standard vzdělávání v sociální práci ASVSP, 2019 [online]. [Cit. 9. 9. 2020]. Dostupné z: <https://www.asvsp.org/standardy/> International Federation of Social workers, 2012 [online]. Global standards [Cit. 9. 9. 2020]. Dostupné z: www.ifsw.org.
- ELICH, Markéta. Kompetentní sociální pracovník/pracovnice aneb rozvoj měkkých dovedností jako cesta k profesionalitě, 2019[online]. [cit. 10. 9. 2020]. Dostupné z: <http://socialninovinky.cz/novinky-v-socialni-oblasti/570-kompetentni-socialni-pracovnik-pracovnice>.
- HAVRDOVÁ, Zuzana. Kompetence v praxi sociální práce: metodická příručka pro učitele a supervizory v sociální práci. Praha: Osmium, 1999.
- International Federation of Social workers, 2014 [online]. Melbourne: IFSW General Meeting and the IASSW General Assemble [Cit. 9. 9. 2020]. Dostupné z: www.ifsw.org.
- JANEBOVÁ, Radka. Teorie a metody sociální práce – reflexivní přístup. 1.vyd. Hradec Králové: Gaudeamus. 2014. 120 s. ISBN 978-80-7435-374-1.
- PUNOVÁ, Monika. Standardy vzdělávání v sociální práci a jejich naplňování v praktickém vzdělávání studentů sociální práce na katedře sociální politiky a sociální práce, 2012 [online]. Brno: FSS Masarykova univerzita. [Cit. 9. 9. 2020]. Dostupné z: <https://www.csvs.cz/>.
- Zákon č. 111/1998 Sb., o vysokých školách a o změně a doplnění dalších zákonů (zákon o vysokých školách). In: Sbírka zákonů. 22. 4. 1998. ISSN 1211-1244.
- Zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách. [online]. [cit. 2019-09-29]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2006-108>

Sekce č. 3: Participace klientů při prosazování jejich práv

Odolnost dítěte s rodičem ve výkonu trestu odnětí svobody

Resilience of a child with a parent in prison

Monika Punová¹

Abstrakt

Příspěvek se zaměřuje na děti s rodičem ve výkonu trestu odnětí svobody. Přestože je v České republice aktuálně těchto dětí 40 000, v sociální práci jim není věnován téměř žádný prostor. V této teoretické stati jsou nejprve reflektována možná úskalí spojená s výzkumem této cílové skupiny a následně je pojednána tematika jejich odolnosti. Zaměření na odolnost vychází z přístupu orientovaného na silné stránky a zaměřuje se na to, jak podporovat dítě, aby dokázalo odolat náročnosti situace vyplývající z uvěznění rodiče a vyrovnat se s ní adaptivním způsobem. Cílem této stati je hledat odpověď na otázku: „Jak je možné, že některé děti s rodičem ve VTOS se dokáží navzdory své obtížné životní situaci (rizikového statusu) úspěšně adaptovat a dokáží prospívat, zatímco jiné děti s rodičem ve VTOS nikoliv?“ V textu je poukázáno na to, že posilování odolnosti dítěte s rodičem ve výkonu trestu odnětí svobody souvisí s posilováním odolnosti rodiny.

Klíčová slova: Ohrožené dítě. Rodič ve vězení. Odolnost dítěte. Odolnost rodiny.

Abstract

The paper focuses on children with a parent in prison. Although there are currently 40,000 of these children in the Czech Republic, almost no space is devoted to them in social work. In this theoretical article, the possible difficulties associated with the research of this target group are first reflected, and then the topic of their resilience is discussed. The focus on resilience is based on a strength-based approach and focuses on the question of how to support a child to be able to withstand the rigors of a parent's imprisonment and deal with it in an adaptive way. The aim of this article is to find an answer to the question: „How is it possible that some children with a parent in prison are able to successfully adapt and thrive despite their difficult life situation (risk status), while other children with a parent in prison cannot?“ The text points out that strengthening the child's resilience to a parent in prison is related to strengthening the family's resilience.

Keywords: Child at risk. Parent in prison. Resilience. Family resilience.

1. Úvod

Odhaduje se, že dětí, které mají minimálně jednoho rodiče ve výkonu trestu odnětí svobody (VTOS) je v Evropské unii 800 000 (EUROCHIPS, 2006). V České republice je aktuálně těchto dětí 40 000. Co víme o těchto dětech? Pokud zůstaneme v českém penologickém prostředí, tak si musíme přiznat, že více o těchto dětech více nevíme, než víme. A pokud se budeme pohybovat v české sociální práci, pak zjistíme, že o těchto dětech nevíme téměř nic, jako by na se na ně zapomnělo.

2. Úskalí spojená s výzkumem těchto dětí

Na skutečnost, že evidence based praxe je v případě dětí s rodičem ve VTOS ztížena řadou obtíží, poukazují především Christmann et al. (2012). Rozlišují je do několika oblastí a právě na ně bude zaměřena tato kapitola. Přestože autoři primárně zvažují dopady ztížené životní

¹Katedra sociální politiky a sociální práce, Fakulta sociálních studií, Masarykova univerzita Brno; punova@apps.fss.muni.cz; Tel.: +420549498133

situace těchto dětí na jejich psychické zdraví, lze se domnívat, že jejich vliv může působit také na celkovou osobní pohodu (well-being) dítěte. Pojdme si je představit podrobněji.

První úskalí jsou způsobena s charakterem rizik, s nimiž se děti musí vypořádávat. Je skutečností, že uvěznění rodiče není pro dítě jediným rizikem (není osamocenou nezávisle proměnnou), ale mnohdy souvisí řadou dalších, má kumulativní charakter. Taktéž variabilita rizikovitosti je různá – např. u dětí, jejichž rodič byl odsouzen za jejich týrání, zneužívání, nebo za domácí násilí, může působit uvěznění rodiče jako úleva.

Uvěznění rodiče bývá doprovázeno celou řadou dalších narušení ve fungování rodinného systému. Dle Christmann et al. (2012) se to může projevat např. v domácím násilí, chudém rodičovství (jež může ústít ve zneužívání a týrání), častém narušení rodičovských kompetencí, psychickém onemocnění rodiče. Nicméně podle autorů je v této souvislosti problematický způsob, jakým je působení výkonu trestu rodiče na dítě zkoumáno. Tato metodologická omezení souvisí např. s malým výzkumným vzorkem (z hlediska místa, času a počtu účastníků) a odvíjí se spíše od finančních možností realizátorů, než aby dávaly prostor samotným dětem. Problémem je také absence kontrolního vzorku (Murray, Farrington, 2008).

Proměnlivý charakter rizika souvisí rovněž s odlišností mezinárodních kontextů, v jejichž rámci dochází ke zkoumání rodičovského uvěznění. Zatímco některé z nich (autoři hovoří o čtyřech amerických a jedné britské studii) poukazují na přímý kauzální vliv uvěznění rodiče na psychické zdraví dítěte, ve švédské a australské studii se tato kauzalita neprokázala. Při úvahách nad zobecňováním výsledků jednotlivých národních studií je tedy zapotřebí reflektovat odlišný sociální, ekonomický, kulturní a politický kontext.

Reflexí výše uvedených rizik dle Christmann et al. (2012) docházíme ke zjištění, že jakákoliv generalizace v oblasti dopadu uvěznění rodiče na dítě není možná. S velkou obezřetností je potřeba přistupovat také k hledání kauzality v této oblasti. Vždy je potřeba zvažovat proměnlivý a kumulativní charakter rizikovitosti uvěznění rodiče, jeho provázanost s dalšími rizikovými činiteli rodiny. Důležitá je rovněž skutečnost, že každé dítě přistupuje k dané situaci svým osobitým způsobem. Zatímco pro některé může mít uvěznění rodiče velmi devastující dopad, jiné může z této zkušenosti čerpat a dokáže se s ní úspěšně vyrovnat. Čímž se dostáváme ke klíčovému tématu této stati - k hledání odpovědi na otázku, jak podporovat dítě, aby dokázalo odolat náročnosti situace vyplývající z uvěznění rodiče.

3. Odolnost dítěte s rodičem ve VTOS

Weaver (2015) poukázal na výsledky evropské studie z roku 2013 „COPING: Children of Prisoners: Interventions and Mitigations to Strengthen Mental Health“. V rámci této studie byla použita smíšená metoda vícesekvenčního výzkumu mezi více než 1500 dětmi a dospělými ze 4 evropských zemí. Cílem bylo zjistit, jak daná situace ovlivňuje jejich odolnost a zranitelnost vůči problémům v oblasti duševního zdraví. Jak autoři uvádí: *„Bylo zjištěno, že u dětí uvězněných rodičů / pečovateli bylo výrazně větší riziko problémů v oblasti duševního zdraví oproti vrstevníkům běžné populace. Ukázalo se, že u dětí bylo spíše riziko v oblasti vnitřních obtíží (emocionálních problémů) a méně se projevovaly problémy vnější (související např. s hyperaktivitou a chováním).“* (Weaver, 2015: 32).

Na příkladu tohoto výzkumu vidíme, že děti rodičů ve VTOS mohou navenek působit jako jejich vrstevníci, jejich chování se nemusí vůbec lišit. Přesto je lze považovat za ohroženou

skupinu, protože jejich zranitelnost (vulnerabilita) může být spíše vnitřní. Při úvahách, jakým způsobem podporovat jejich osobní blaho je jedním z možných východisek resilienční perspektiva, která poukazuje na adaptační schopnost jedince (či systému, jako např. rodiny) navzdory tomu, že prožívá signifikantní obtíže v životním zvládnutí (Punová, 2015). Resilience, česky též odolnost je určitá projevená schopnost člověka či rodiny obstát v bouři životních překážek, adaptovat se a dobře fungovat, navzdory prožívání životních těžkostí. Spočívá tedy ve třech základních principech: (1) příznivém vývoji navzdory nepříznivým podmínkám; (2) zotavení z tohoto náročného prožitku; (3) poučení pro budoucnost, člověk si vybuduje určitou působivost a zdatnost pro zvládnutí podobných obtížných situací.

Děti uvězněných rodičů nejsou homogenní skupinou a každé se potýká s jiným uchopením reality. Výzkumy se doposud zaměřovaly především na rizikové aspekty v situaci těchto dětí a příliš se nezaměřovaly na aspekt odolnosti dětí – tyto výzkumy přehlížely, že děti se mohou s uvězněním rodiče vypořádat odolně. Proto je potřeba zkoumat ony procesy, které podporují odolnost dětí. Tedy nečerpat z deficitních přístupů (které se mohou primárně zaměřovat na problematickou perspektivu odloučení rodiče ve VTOS), ale využívat přístupy orientované na lidské potenciály, jež reflektují potenciál růstu osobní pohody dětí (Punová, 2020). Tento paradigmatický posun od deficitních modelů směrem k přístupům orientovaným na silné stránky si lze přiblížit pomocí názorných otázek. Zatímco dříve empirici zkoumali odpovědi na otázku „Co se stalo špatně a proč tomu tak bylo?“, později začali zkoumat obranné síly člověka, tj. zjišťovali „Proč se něco (špatného) nestalo, přestože k tomu byly z vnějšího pohledu podmínky?“ (Punová, 2014a). V kontextu naší cílové skupiny si lze klást otázku: „Jak je možné, že některé děti s rodičem ve VTOS se dokáží navzdory své obtížné životní situaci (rizikovému statusu) úspěšně adaptovat a dokáží prospívat, zatímco jiné děti s rodičem ve VTOS nikoliv?“

Resilience se vždy odvíjí od interakcí mezi rizikovými i protektivními činiteli. Ty se nalézají na všech systémových úrovních jedince (řečeno optikou sociálně ekologického pojetí na mikro, mezi a makro úrovni). V osobě samotného dítěte, u jeho rodičů, členů rodiny, kamarádů, spolužáků. Na dítě působí také komunita, společenské faktory typu systém trestní a sociální politiky, vzdělávací politika, mediální obraz lidí, jež jsou ve výkonu trestu i celkové nastavení společenského klimatu vůči lidem na okraji společnosti apod.

Uvěznění rodiče představuje pro well-being dítěte rizikový potenciál v řadě aspektů (srov. Weaver, 2015). Nicméně spolu s nepříznivými se v životní situaci dítěte nalézají také zdroje. Na protektivní činitele u dětí a dospívajících se zaměřuje řada výzkumů, za všechny jmenujme pojetí dle Grotberg (1997), podle něhož existuje 15 oblastí, které v sobě obsahují protektivní potenciál:

1. Má někoho, kdo jej má bezpodmínečně rád.
2. Má nějakého člověka, který je starší než on a není z jeho rodiny, s nímž může sdílet své pocity a bavit se o problémech.
3. Je oceňován za to, co dělá.
4. V případě potřeby se může spolehnout na svou rodinu.
5. Zná někoho, komu se chce podobat.
6. Věří ve věci, které jsou dobré.
7. Dělá rád činnosti, které dělají i lidé jako on.
8. Věří v sílu, která jej přesahuje.
9. Je ochotný zkoušet nové věci.
10. Usiluje o dokončení toho, co dělá.

11. Vnímá, že svým jednáním ovlivňuje výsledek.
12. Má se rád.
13. Dovede se zaměřit na úkol a vytrvat v jeho naplňování.
14. Má smysl pro humor.
15. Plánuje.

Zatímco děti s rodičem ve VTOS v českém kontextu zkoumány téměř nejsou, což platí i o výzkumu jejich protektivních činitelů, v zahraničí již výzkumy existují. Například Loureiro (2010); Jones, Wainaina-Wozna (2013) zjistili, že pro snížení úzkosti, pocitů viny a zvýšení odolnosti těchto dětí jsou klíčové především tyto aspekty: poskytování jasných, věkově přiměřených informací a možnost mít někoho, s kým mohou sdílet své starosti po celou dobu uvěznění rodiče. Dle Weaver (2015) patří mezi činitele, kteří posilují odolnost dítěte s rodičem ve VTOS vrozené vlastnosti dětí, celková rodinná stabilita a možnost udržovat vztahy s uvězněným rodičem. Také je důležité, aby děti mohly a měly příležitost hovořit o tom, co prožívají, aby se se svými prožitky neuzavíraly samy do sebe.

Zatímco dříve se odolnost zkoumala na individuální úrovni, od 80 let se zkoumá odolnost jedince v rámci širšího kontextu a do popředí se dostává tematika odolnosti rodiny (Punová, 2014b). Ukazuje se totiž, že zaměření na individuální odolnost členů rodiny není dostatečné a mnohem efektivnější je zkoumat a podporovat odolnost rodiny jakožto celku, protože tím dochází i k podpoře individuální resilience jejích členů (srov. Walsh, 2003, 2011; Benard, 2004). Východiskem výzkumu je otázka, jak je možné, že je ohrožená rodina schopna obstát v nelehkých situacích. V obecné rovině se ukazuje, že rodinu posiluje, pokud se zaměřuje na vyhledávání a kultivování zdrojů a omezování přístupu a vlivu činitelů ohrožujících, které se nalézají i v jejím prostředí. Opět ponechejme stranou to, co rodinu ohrožuje. Pojdme se ale podívat na to, co ji může posilovat, co má růstový potenciál. V první řadě je to celkové nastavení klimatu rodiny, atmosféra v ní panující, ve které nechybí humor, optimismus a vzájemná důvěra. Ideálem je určitá souhra členů rodiny podpořená otevřenou a jasnou komunikací, která se nevyhýbá „tabu tématům“, respektive nedává příležitost, aby vznikala. Důležité jsou také rituály a určitá denní „rutina“, společně trávený odpočinek i plnění úkolů, které jsou před rodinu kladeny, protože ukazují na smysl řádu a odříkání. Rodina rovněž potřebuje podpůrné vztahy s okolím (nejen příbuzenské či přátelské, ale také např. z organizací, které rodinu doprovází). Klíčovou roli ale hrají hodnoty a celková spiritualita, která vyzdvihuje naději, smysluplnost, hodnotu odříkání, odvahu bojovat za to, co je dobré. Život nejen přežívat, ale prožívat jej navzdory překážkám. Již zmíněná Walsh (2003) sumarizuje posilující činitele odolnosti rodiny do tří oblastí: (1) systém přesvědčení (např. pozitivní náhled, transcendence a spiritualita, vnímání smyslu nepřízně); (2) organizační uspořádání (flexibilita, koheze, soc. a ekon. zdroje); (3) procesy komunikace/řešení problémů (srozumitelnost, otevřené vyjadřování emocí, vzájemné řešení problémů). Dodejme, že odolnost rodiny je klíčovým aspektem i v případě posilování odolnosti dětí s rodičem ve VTOS (Loureiro, 2010; Christman, et. al., 2012).

4. Závěr

Tato stať představuje vstup do problematiky dětí s rodičem ve výkonu trestu. Věnuje se cílové skupině dětí, které jsou ohroženy nezájmem společnosti. Přestože jejich situace není mnohdy lehká, i v jejich životní situaci lze nalézt zdroje, díky nimž mohou být odolné. Tento text je součástí výzkumného projektu „Rodičovství za mřížemi“, který je realizován výzkumným týmem Katedry sociální politiky a sociální práce na Fakultě sociálních studií Masarykovy

univerzity a také Mezinárodním vědeckým společenstvím. Snahou projektu je „dát hlas“ samotným dětem i jejich rodičům či příbuzným s cílem zvýšit kvalitu života těchto dětí. Výzkum se bude mj. zaměřovat na posilování jejich odolnosti, což předpokládá zaměření na posilování odolnosti rodiny jakožto celku. Reflexe těžkostí, které prožívá rodina se členem ve výkonu trestu odnětí svobody, může vést empiriky k zaměření na rizikové aspekty rodinného fungování. Nicméně perspektiva této stati v návaznosti na zahraniční studie (srov. Walsh, 2003; 2011) poukazuje na jiné nazírání skutečnosti – na odolnost rodiny. Protože uprostřed jakékoliv krize je přítomna i šance, růstový potenciál a právě na to, co může rodinu posílit, je potřeba se v těžkostech zaměřit. Proto je velmi důležité reflexivní posouzení životní situace rodiny, jež by mělo být prováděno v kontextu jejích hodnot, životních výzev, zdrojů. Opět lze namítat, jak je možné se zaměřovat na zdroje rodiny s rodičem ve VTOS. Nicméně perspektiva odolnosti vychází z hluboké důvěry v nezměrný potenciál obnovy a růstu u jednotlivých členů i celé rodiny.

Afilie

Příspěvek vznikl v rámci projektu TAČR Rodičovství za mřížemi TLO3000199.

Seznam citované literatury

- BENARD, Bonie. *Resiliency: what we learned*. San Francisco, CA: WestEd, 2004.
- EUROCHIPS. Children of imprisoned parents: European perspectives on good practice. In AYRE, L. P. and M. REISS, (eds). Paris, Eurochips, 2006.
- GROTEBERG, Edith. A Guide to promoting resilience in children: strengthening the human spirit. *Early Childhood Development: Practice and Reflections*, 1997, no. 8.
- CHRISTMANN, Kris, TURLUC, Maria Nicoleta and MAIREAN, Cornelia. *Risk and Resilience in Children of Prisoners: A Research Review*. *Scientific Annals of the "Alexandru Ioan Cuza" University - Sociology and Social Work Section*, 2012, roč. 5, č. 2. ISSN 2065-3131.
- JONES, Adele., WAINAINA-WOŽNA, Agnieszka, (eds). *Children of Prisoners Interventions and mitigations to strengthen mental Health*. Huddersfield: University of Huddersfield, 2013.
- LOUREIRO, Tania. *Perspectives of Children with a Parent in Prison* Edinburgh: SCCYP, 2010.
- MURRAY, J., FARRINGTON, D. P. Parental imprisonment: Long-lasting effects on boys' internalizing problems through the life-course. *Development and Psychopathology*, 2008, 20, pp. 273–290.
- PUNOVÁ, Monika. *Resilience aneb příznivý vývoj navzdory nepříznivým okolnostem*. In: PUNOVÁ, Monika, NAVRÁTILOVÁ, Jitka. (et al.). *Praktické vzdělávání v sociální práci optikou konceptu resilience*. Brno: Masarykova univerzita, 2014a.
- PUNOVÁ, Monika. Pozitivní obrat pohledu – resilience rodiny. In: NAVRÁTIL, Pavel. (a kol.). *Reflexivní posouzení v sociální práci s rodinami*. Brno: MUNI PRESS, 2014b.
- PUNOVÁ, M. Práce s mládeží v době nejisté. *Sociální pedagogika/Social education*, Zlín: Univerzita Tomáše Bati, 2015, roč. 3, č. 1, s. 70-84. ISSN 1805-8825.
- PUNOVÁ, Monika. Využití silných stránek jedinců v rámci sociální práce. In KALLOVÁ, Nikola. LUKŠÍK, Ivan. (eds.). *Kvalita života a kvalita vztahů : Zborník z konferencie "Potrebujeme pozitívne mysliet, cítiť a konať?"*. Bratislava: Ústav výskumu sociálnej komunikácie Slovenskej akadémie vied, 2020. s. 79-90, 12 s. ISBN 978-80-973370-4-9.
- WALSH, Froma. Family Resilience: A Framework for Clinical Practice. *Family Process*, 2003, 42(1), 1-18.
- WALSH, Froma. *Strengthening family resilience*. New York: Guilford Press, 2011.
- WEAVER, B. *Offending and Desistance: The Importance of Social Relations*. London: Routledge, 2015. ISBN 978-1-138-79972-1.

Participace uživatelů sociálních služeb na rozhodovacích procesech v oblasti financování sociálních služeb na úrovni obce jako možný příklad prosazování jejich práv

Participation of social services users on decision making processes in the area of financing the social services on the communal level as a possible example of promoting their rights

Miroslav Pilát¹

Abstrakt

Příspěvek se zabývá participací uživatelů sociálních služeb na rozhodovacích procesech v oblasti financování sociálních služeb na úrovni obce a demonstrací možného příkladu prosazování jejich práv v této oblasti. První část příspěvku se zabývá problematikou participace uživatelů sociálních služeb na rozhodovacích procesech v oblasti komunitního plánování jako palčivým problémem celé metody, který ji provází od jejího samotného vzniku a rovněž tak samotným obsahem předmětného pojmu. Druhá část příspěvku je věnována příkladu participace uživatelů sociálních služeb na rozhodovacích procesech v oblasti financování sociálních služeb v rámci procesu komunitního plánování sociálních služeb na úrovni obce.

Klíčová slova: Komunitní plánování. Uživatelé sociálních služeb. Participace. Zapojování.

Abstract

The article deals with participation of social services users on the decision-making processes in the area of financing the social services on the communal level and with demonstration of possible example of promoting their rights in that area. First part of the article addresses the issue of participation of social services users on the decision-making processes in the area of communal planning as a pressing issue of the whole method that is being addressed since its very beginning. This part also examines the content of the concept itself. The second part is dedicated to example of participation of social services users on the decision-making processes in the area of financing the social services during the community planning of social services on the communal level.

Keywords: Community Planning. Social services users. Participation. Inclusion.

Úvod

Příspěvek si klade za cíl seznámit čtenáře s možným příkladem participace uživatelů sociálních služeb na rozhodovacích procesech v oblasti financování sociálních služeb na úrovni obce a demonstrací možného příkladu prosazování jejich práv v této oblasti. Příspěvek je uveden problematikou participace uživatelů sociálních služeb na rozhodovacích procesech v oblasti komunitního plánování jako palčivým problémem celé metody, který ji provází od jejího samotného vzniku a rovněž tak samotným obsahem předmětného pojmu. Stěžejní část příspěvku je věnována příkladům participace uživatelů sociálních služeb na rozhodovacích procesech v oblasti financování sociálních služeb v rámci procesu komunitního plánování sociálních služeb na úrovni obce.

¹ PaedDr. Miroslav Pilát, Ph.D., Slezská univerzita v Opavě, Fakulta veřejných politik, Ústav veřejné správy a regionální politiky, Bezručovo nám. 14, 746 01 Opava. Mobil: +420 602 752 263, e-mail: miroslav.pilat@seznam.cz

1. Základní charakteristika a definice komunitního plánování sociálních služeb

Dříve než se začneme podrobněji zabývat charakteristikami a definicemi komunitního plánování sociálních služeb (KPSS), považujeme za nutné se alespoň marginálně dotknout problematiky definice pojmu komunita.

V České republice pojem komunita legislativně definován není a v intencích komunitního plánování v našich podmínkách je pojímán spíše z geografického hlediska. V kontextu komunitního plánování lze totiž jen velmi obtížně připustit to, že lidé žijící v uměle a účelově vytvořených mikroregionech či na území správního obvodu obce s rozšířenou působností či dokonce regionů, zakládají vzájemné sociální a emoční vazby. Naopak se domníváme, že proces komunitního plánování je možno ve svých důsledcích chápat jako proces budování komunity.¹

Brueggemann (2013) na otázku, co je to komunita odpovídá, že *„komunity jsou přirozená lidská společenství založená na vztazích a sdílených zážitcích, ve kterých si navzájem dáváme smysl našich životů, naplňujeme naše potřeby a dosahujeme společenských cílů. Náš sklon k vytváření komunit zajišťuje, že se staneme lidmi, jakými se máme stát, objevíme smysl života, vytvoříme etické hodnoty a rozvineme kulturu, což by osamělí izolovaní jedinci nemohli. Když mluvíme o komunitě, mluvíme zároveň o dvou věcech. Komunita je určena v místě a čase a zároveň čas i místo přesahuje. Komunita je zakotvena v určitém místě, struktuře a přítomnosti, ale sama přesahuje své umístění; nemůže být svázána strukturou nebo pouhou historií“* (Brueggemann, 2013, s. 115).

V současné době se můžeme v oblasti teorie i praxe komunitního plánování setkat s řadou různých definic tohoto pojmu. Mezi nejčastěji užívané patří následující, která definuje komunitní plánování sociálních služeb jako *„...metodu, která umožňuje zpracovávat rozvojové materiály pro různé oblasti veřejného života na úrovni obce i kraje. Postupy a techniky komunitního plánování lze použít pro všechny oblasti veřejného života, protože slouží k tomu, aby se dotčené cílové skupiny a široká veřejnost mohly vyjádřit a zapojit do přípravy podkladů pro strategická rozhodnutí obce“* (Oriniaková a Rosecký, 2003, s. 1).

Podle Vaskové a Žežuly (2002) se kromě jiného jedná rovněž o metodu, která výrazně posiluje principy zastupitelské demokracie.²

Matoušek (2016, s. 94) popisuje komunitní plánování jako *„přímé vyjednávání mezi zřizovateli, poskytovateli a uživateli sociálních služeb, jehož cílem je zlepšit místní sociální politiku nebo charakter sociálních, případně dalších souvisejících služeb...“*, jehož výsledkem je komunitní plán.

¹ Pojem komunita je na Slovensku, na rozdíl od České republiky, definován v zákoně č. 448/2008 Z.z o sociálních službách a o změně a doplnění zákona č. 445/1991 Zb. o živnostenském podnikání (živnostenský zákon), ve znění pozdějších předpisů. Komunita je podle tohoto zákona skupina osob, která žije v určitém seskupení určeným zejména ulicí, městskou částí, obcí, městem a kterou spojují společné zájmy, hodnoty a cíle.

² Dle našeho názoru a zkušeností se zaváděním metody komunitního plánování sociálních služeb v Olomouci, a i v některých jiných městech v České republice se může z pohledu politické reprezentace toto tvrzení zdát poněkud kontroverzní, protože bývá často ze strany politiků mylně interpretováno jako zpochybňování legitimacy zastupitelského mandátu získaného na základě voleb do obecních zastupitelstev. Značný podíl na zmíněné desinterpretaci má skutečnost, že metoda komunitního plánování v postkomunistických zemích je metodou v podstatě revoluční a politické reprezentace na všech úrovních nejsou zvyklé a možná ani necítí potřebu veřejnost do rozhodovacích procesů v oblasti správy věcí veřejných zapojovat.

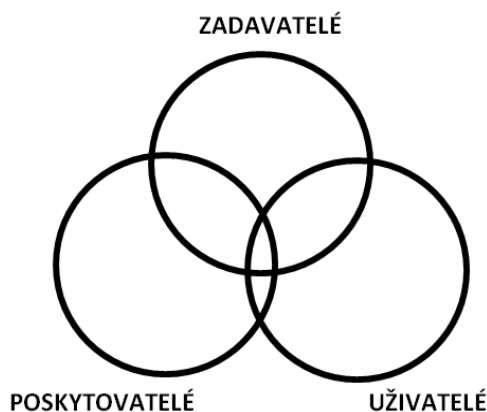
1.1 Účastníci komunitního plánování sociálních služeb

Již ze samotného obsahu pojmu komunitní lze předpokládat, že celé komunitní plánování ve všech jeho fázích probíhá za účasti komunity, tedy zejména zástupců uživatelů, poskytovatelů, zadavatelů sociálních služeb a veřejnosti. Základním principem komunitního plánování sociálních služeb je princip triády, který deklaruje podmínku, že v rámci metody a procesu komunitního plánování sociálních služeb spolu plánují a spolupracují minimálně tři strany:

- uživatelé sociálních služeb,
- zadavatelé sociálních služeb,
- poskytovatelé sociálních služeb.

Krbcová Mašíňová a Polesný (2008) zdůrazňují, že z pohledu managementu se komunitní plánování uskutečňuje ve třech vzájemně propojených rovinách, ve kterých účastníci komunitního plánování pracují:

- politická rovina – zde pracují zadavatelé plánů,
- odborná rovina – zde pracují poskytovatelé služeb a jiní odborníci,
- uživatelská rovina – zde pracují uživatelé služeb a veřejnost (Krbcová Mašíňová a Polesný, 2008).

Zdroj: Krbcová Mašíňová, Polesný, M1 s. 10

Není výjimkou, že v pracovních skupinách, které jsou základním kamenem organizační struktury komunitního plánování, najdeme jedince, kteří jsou zároveň poskytovateli a uživateli sociální služby. Považujeme za užitečné, aby oni sami definovali svoji roli v procesu komunitního plánování sociálních služeb. Tato identifikace je nutná pro ostatní účastníky komunitního plánování z důvodu vyjasnění rolí a postojů v procesu plánování.

2. Participace v procesu komunitního plánování

Obsah slova „participace“ si mohou různí jedinci vysvětlovat odlišně a stejně tak tomu bude zřejmě s odlišnými představami o pojmu participace u zástupců uživatelů, zadavatelů

a poskytovatelů sociálních služeb. V praxi se můžeme setkat s tím, že pojem „participace“ bývá zaměňován za termín „zapojování“,¹ popřípadě jsou tato slova pojímána jako synonyma. Adams (in Kubalčíková, 2009) oba termíny odlišuje. Zapojování definuje jako širokou škálu aktivit, od jednorázových konzultací až po rovnocenné partnerství, jejichž prostřednictvím může uživatel získávat určitou kontrolu nad rozhodováním. Participaci pak Adams považuje za další fázi zapojování, kdy uživatelé mají podstatně větší prostor sehrávat aktivnější roli a mají více moci a prostředků ovlivňovat politiku a management služeb.

*„Princip participace uživatelů sociálních služeb není a zřejmě ani nebude vždy přijímán bezvýhradně a řada profesionálů, manažerů či politiků si při využití metody komunitního plánování v praxi může položit otázku: Proč se mají uživatelé na procesu komunitního plánování účastnit? Nejjednodušší odpověď zní: Protože je to jejich právo“*² (Kubalčíková, 2009, s. 89).

Kromě toho Kubalčíková (2009, s. 89) uvádí „...řadu jiných konstruktivních argumentů: účast uživatelů může přispět ke zvyšování kvality služeb a tyto se mohou stávat více inkluzivní; posilují se mezilidské vztahy, vazby a sociální dovednosti; uživatelé znají místní poměry (prostředí, vztahy, historické souvislosti apod.); otevírá se prostor pro participaci dalších osob a lze získat zdroje pro proces plánování (finanční, personální, materiální); lidé si osvojí demokratické způsoby rozhodování a tím pádem se identifikují s výsledky rozhodnutí.“ Na druhé straně je třeba mít na zřeteli, že participace uživatelů vždy klade značné požadavky na organizátory komunitního plánování, kdy je zejména třeba zohlednit skupiny uživatelů, u nichž existují z nejrůznějších důvodů (historických, společenských, ale i fyzických) bariéry pro účast na procesu rozhodování, jako např. osoby se zdravotním postižením, etnické menšiny, lidé bez přístřeší apod. (Kubalčíková, 2009).

Při komunitním plánování dochází k zapojení organizované i neorganizované veřejnosti do plánování a rozhodování o veřejných záležitostech, lze je tedy označit jako nástroj politické participace. Politickou participací rozumíme přímou účast občanů na procesech vládnutí. Základním projevem politické participace je volební účast, lze ovšem vytvářet i další více nebo méně institucionalizované nástroje umožňující i jiné způsoby pro zapojení občanů do rozhodování veřejné správy a přenášení vlivu z volených orgánů přímo na občany (Bernard, 2007).

Zapojování obecně může mít různé podoby, od spíše pasívního (dotazníková šetření, diskuse s občany, veřejná slyšení apod.) až po velmi intenzivní formy, při nichž občané získávají určité rozhodovací pravomoci, jako je přizvání občanů do plánovacích komisí, referenda apod. Metoda komunitního plánování umožňuje různé typy zapojování občanů, od pasívních (zjišťování informací od občanů) až po intenzivní (pravidelná účast na tvorbě komunitního plánu). KPSS je jedním z mála rozšířených a značně institucionalizovaných participativních

¹ Přesný anglicky ekvivalent tohoto slova je „involvement“. V českém diskursu je někdy používán ve stejném slova smyslu také pojem „začleňování“ uživatele – anglicky slovní ekvivalent „including“, což ovšem může být matoucí, jelikož pojem začleňování neboli „inkluzie“ je v oblasti sociální politiky, ale i sociální práce užíváno jako opozitum slova „exkluze“ a spojováno s problematikou sociálního vyloučení (Kubalčíková, 2009).

² Např. článek 26 Charty základních práv EU stanoví u osob s postižením právo participovat na životě místního společenství (Evropský parlament, 2000). V případě dětí a dospívajících je ve článku 12 Konvence o právech dětí (OSN, 1989) stanovena povinnost vlád a profesionálů zahrnout dospívající do konzultací o podobě a způsobu poskytování služeb (Adams, 2008). Obdobně lze dohledat v řadě mezinárodních či národních dokumentů, které jednotlivé vlády přijaly za závazné, princip participace např. u etnických skupin, seniorů, migrantů, týraných a zneužívaných osob apod. (Kubalčíková, 2009).

nástrojů používaných v České republice. Rozvoj participativních nástrojů a zapojování dotčených aktérů do rozhodování o veřejných záležitostech a o poskytování veřejných služeb přitom odpovídá současným převládajícím trendům komunální veřejné správy i v řadě okolních zemí (Denters a Rose, in Bernard, 2010).

Participativní prvky v plánování sociálních služeb se navíc mohou stát prostředkem zmocnění (empowerment) znevýhodněných uživatelů k možnosti podílet se na utváření vlastních životních podmínek. Neméně důležitý přínos komunitního plánování spočívá v participaci občanů na rozhodování, ve zvýšení důvěryhodnosti a transparentnosti politických rozhodnutí místních zastupitelů, v možnosti setkávat se a vzájemně poznávat a navazovat kontakty při práci v pracovních skupinách a v efektivním řešení problémů – tedy v tom, co bývá označováno za růst sociálního kapitálu komunity (Havlíková a Hubíková, 2007).

S problémy při participaci poskytovatelů a uživatelů služeb se nepotýkají jen české obce zapojené do procesu KPSS. Je to zkušenost, kterou popisují analytici komunitního plánování i v dalších zemích, které je uplatňují. Samotné formální zapojení různorodých aktérů do KPSS totiž ještě nevypovídá mnoho o tom, jakou roli ve skutečnosti v procesu plánování hrají. Jednotliví aktéři plánování mají v reálu různou míru vlivu a rovněž různou míru administrativní podpory. Řada aktérů se do plánování zapojuje spíše formálně a jejich role v procesu je výrazně pasívní. Mezi formální a pasívní členy patří často právě aktéři z řad uživatelů služeb (Bewley a Glendinning, in Bernard, 2010; Harrison a Fort, in Bernard, 2010).

3. Příklad možné participace uživatelů na rozhodovacích procesech v oblasti financování sociálních služeb na úrovni obce

Participace uživatelů na rozhodovacích procesech v oblasti komunitního plánování je palčivým problémem celé metody, který ji provází od jejího samotného vzniku. Neustále přesvědčujeme uživatele sociálních služeb, že jsou nejdůležitějšími účastníky sociálních služeb, že podle základního principu komunitního plánování bez uživatelů není KPSS a že bez zjišťování jejich skutečných potřeb není možno konstruovat cíle a opatření komunitního plánu sociálních služeb. Dospějeme-li do situace, kdy dochází k rozhodování např. o finančních prostředcích z rozpočtu obce na sociální služby, najednou jejich názor ve většině případů není důležitý a mnohdy se na něj ani neptáme.

Autorky Kubalčíková a Krchňavá (2010) si dokonce přímo v názvu svého pojednání kladou otázku, zda je komunitní plánování prostor pro účast uživatelů na rozhodování a zda se jedná o realitu nebo iluzi.¹

Jako důležité považujeme v této souvislosti mít na zřeteli, že metoda komunitního plánování v praxi sociální práce v našich podmínkách je uplatňována poměrně krátkou dobu a že participativní a rozhodovací metody si v rámci veřejných politik nacházejí uplatnění teprve v nedávné době. V rámci tohoto článku nabízíme jednu z možností participace uživatelů na rozhodovacích procesech v oblasti financování sociálních služeb na úrovni obce, a to na příkladu statutárního města Olomouce.

¹ KUBALČÍKOVÁ, Kateřina a Anna KRCHŇAVÁ. Komunitní plánování jako prostor pro účast uživatelů na rozhodování: realita, nebo iluze? O respektování principů jedné z metod sociální práce v praxi. *Sociální práce/Sociálna práca*. 2010, ročník 10, č. 3, s. 110-121. ISSN: 1213-6204.

3.1 Specifická pravidla v oblasti finanční podpory a podpory projektů v sociálních službách, souvisejících službách a aktivitách a humanitární pomoci

V rámci komunitního plánování sociálních služeb v Olomouci vzniklo několik metodik, které se zabývají zapojováním uživatelů do procesu komunitního plánování sociálních služeb. Mezi ně patří i Specifická pravidla v oblasti finanční podpory a podpory projektů v sociálních službách, souvisejících službách a aktivitách a humanitární pomoci v rámci Pravidel pro poskytování podpor statutárním městem Olomouc.¹

Podnět k vypracování těchto pravidel vzešel ze společných cílů 1. Rámcového komunitního plánu sociálních služeb v Olomouci na období let 2007–2008, projednaný Radou města Olomouce a Zastupitelstvem města Olomouce v červnu 2006. Konkrétně se jedná o:

- Cíl 1. Podpora efektivního financování sociálních služeb poskytovaných ve městě Olomouci.
- Opatření 1.2. Příprava systému předfinancování a kofinancování projektů nestátních neziskových organizací (dále jen NNO) z vnějších zdrojů.
- Opatření 1.3. Připravit systém podpory NNO při předkládání projektů pro získání prostředků z vnějších zdrojů.

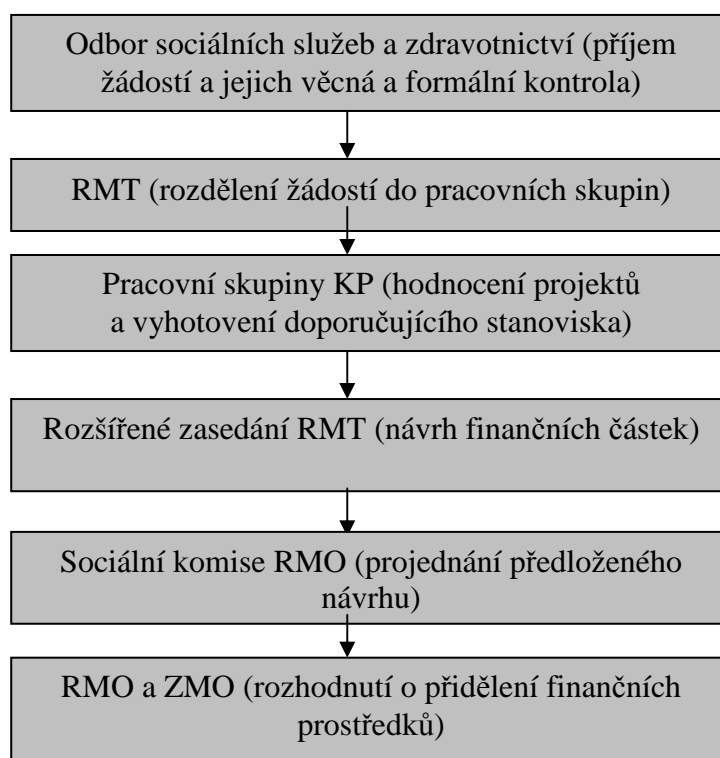
Nově vytvořená oblast podpory statutárním městem Olomouc byla inovativní zejména v jejím propojení na komunitní plánování sociálních služeb ve městě Olomouci, především v zapojení pracovních skupin komunitního plánování, a tedy i uživatelů sociálních služeb, do procesu hodnocení žádostí o finanční podporu z rozpočtu města. Tato nově vytvořená oblast podpory se skládala ze dvou částí. První vymezovala specifická pravidla a pokyny pro oblast sociálních služeb, souvisejících služeb a aktivit a humanitární pomoci, druhá vymezovala specifická pravidla a pokyny pro oblast podpory projektů pro sociální služby, související služby a aktivity a humanitární pomoc. Druhá oblast představovala nástroj, který by mohl umožnit intenzivnější čerpání finančních prostředků ze zdrojů mimo rozpočet statutárního města Olomouc, jak z evropských fondů, tak z různých nadací apod. Potřeba podpořit čerpání finančních prostředků z EU, vycházela především ze skutečnosti, že Česká republika jako celek v té době zdaleka nevyužívala možnosti získání prostředků z EU v sociální oblasti, zejména v důsledku nekvalitně napsaných projektů organizací nebo nedostatku vlastních finančních prostředků na kofinancování. Díky tomu se otevřela možnost pro organizace, které nedosáhly na prostředky z rozpočtu MPSV, zažádat si o finanční prostředky na zabezpečení provozu z EU a nežádat tak o přímou podporu z finančních prostředků statutárního města Olomouce. Dalším důvodem podpory čerpání finančních prostředků z EU ze strany města Olomouce byla skutečnost, že byl plánován poměrně vysoký objem finančních prostředků pro plánovací období 2007–2013, a tudíž bylo škoda této příležitosti nevyužít ve prospěch zabezpečení a rozvoje sociálních služeb na území města Olomouce.

¹ Specifická pravidla v oblasti finanční podpory a podpory projektů v sociálních službách, souvisejících službách a aktivitách a humanitární pomoci v rámci Pravidel pro poskytování podpor statutárním městem Olomouc byla vytvořena v účinné spolupráci s PhDr. Janou Tomáškovou a Ing. Dagmar Prachniarovou a konzultována v rámci Realizačně-manažerského týmu KPSS v Olomouci s využitím informací z metodické konzultace Realizačně-manažerského týmu KPSS v Olomouci ze dne 5. 3. 2007 s Michalem Polesným. Tato specifická pravidla byla schválena dne 13. 11. 2007 Radou města Olomouce, jakou součást Pravidel pro poskytování podpor statutárním městem Olomouc.

Postup hodnocení žádostí o veřejnou podporu probíhal v následujících krocích:

1. Odbor sociálních služeb a zdravotnictví magistrátu Města Olomouce provedl kontrolu věcných a formálních náležitostí.
2. Realizačně-manažerský tým komunitního plánování sociálních služeb ve městě Olomouci (RMT) rozdělil žádosti do jednotlivých pracovních skupin komunitního plánování sociálních služeb ve městě Olomouci (PS) podle jejich zaměření.
3. Pracovní skupiny na základě předem stanovených kritérií ohodnotily jednotlivé žádosti.
4. RMT na svém rozšířeném jednání o věcně příslušného náměstka primátora na základě podkladů z PS vypracoval návrh rozdělení finančních prostředků.
5. Návrh rozdělení finančních prostředků předložil vedoucí RMT sociální komisi Rady města Olomouce (dále jen RMO) na jejím jednání.
6. Sociální komise RMO projednala předložený návrh rozdělení finančních prostředků a výsledek předložila RMO.
7. RMO a Zastupitelstvo města Olomouce rozhodovalo na základě návrhu sociální komise RMO o přidělení finančních prostředků (Prachniarová, Tomášková a Pilát, 2007).

Schematické vyjádření postupu práce s přijatými žádostmi

Zdroj: Prachniarová, Tomášková a Pilát, 2007, s. 2.

Za nejdůležitější a v podstatě na tu dobu nezvyklý počín spatřujeme v tom, že se ve městě Olomouci podařilo poprvé zapojit do hodnocení žádostí, a tím i do rozhodovacích procesů komunitního plánování sociálních služeb i samotného města, uživatele sociálních služeb.

Tento příklad z Olomouce považujeme za jeden z možných důležitých nástrojů zapojování uživatelů do procesu komunitního plánování, který se navíc může stát účinným nástrojem ke zjišťování potřeb uživatelů. Tuto skutečnost demonstrujeme na následujícím příkladu.

3.2 Příklad participace uživatelů na rozhodovacích procesech v oblasti financování sociálních služeb z rozpočtu statutárního města Olomouce

Charita Olomouc provozovala za významné finanční pomoci statutárního města Olomouc projekt Přeprava osob na invalidním vozíku (PONIV), jehož činnost byla nucena v polovině roku 2007 z finančních důvodů výrazně omezit. Do finančních potíží se Charita Olomouc dostala tím, že tento projekt nemohl být zaregistrován ve smyslu zákona č. 108/2006 Sb., o sociálních službách jako sociální služba, a tudíž nebyl podpořen jako v předchozích letech z prostředků MPSV ČR.¹ Tuto skutečnost zaznamenal soukromý autodopravce v Olomouci a stejně jako Charita Olomouc si podal žádost o finanční podporu na provozování přepravy osob na invalidním vozíku z rozpočtu města na rok 2008. Obě žádosti byly projednávány a hodnoceny v pracovní skupině Občané se zdravotním postižením KPSS v Olomouci za přítomnosti zástupců uživatelů sociálních služeb a předkladatelů obou žádostí. Realizačně-manažerský tým KPSS v Olomouci i manažer zmíněné pracovní skupiny (autor) byli přesvědčeni na základě expertního odhadu, že zástupci uživatelů v pracovní skupině upřednostní projekt Charity Olomouc. Bylo však velikým překvapením, že právě zástupci uživatelů, kteří tuto službu využívají, upřednostnili soukromého autodopravce, a tím i významně ovlivnili rozhodnutí pracovní skupiny ve prospěch soukromého autodopravce. Jejich rozhodnutí bylo logické, jelikož soukromý autodopravce na rozdíl od PONIV provozoval díky dispečinku nepřetržitý provoz, automobil byl v době nezájmu osob se zdravotním postižením využíván pro komerční účely, což se promítlo i do výše ceny za přepravu. Charita Olomouc službu ukončila a pracovníci a automobily určené k přepravě osob byli převedeni pod Pečovatelenskou službu Charity Olomouc.

Závěr

Výše uvedené postupy jsou dalším typickým příkladem toho, že díky metodě komunitního plánování sociálních služeb mohou být v lokalitě podporovány pouze ty služby, které jsou opravdu potřebné, přestože cesta k tomuto rozhodnutí bývá v praxi nelehká. Zmíněné příklady se staly významným motivačním faktorem pro některé nové zástupce uživatelů v Olomouci pro jejich zapojování do procesu komunitního plánování a důkazem toho, že uživatelé služeb mají možnost rozhodovat o podobě sociálních a souvisejících služeb a služeb ve městě a rozhodovacích procesech v oblasti financování sociálních služeb na úrovni obce a tím prosazovat svoje práva.

¹ Vedoucí tohoto projektu, který byl aktivním členem pracovní skupiny Občané se zdravotním postižením KPSS v Olomouci, tuto situaci však v rámci komunitního plánování včas neavizoval. Z tohoto důvodu nemohly být učiněny patřičné kroky ze strany aktérů KPSS v Olomouci, a to zejména zadavatele, které by vedly k udržení projektu.

Seznam citované literatury

Předkládaný text je původní autorský (není-li uvedeno jinak), který případně rozpracovává témata či teze obsažené již v publikovaných pracích autora v níže uvedeném seznamu literatury.

Výchozí autorovy práce

PILÁT, Miroslav. *Komunitní plánování sociálních služeb v současné teorii a praxi*. Praha: Portál, 2015. ISBN 978-80-262-0932-4.

PILÁT, Miroslav. Metoda komunitního plánování jako nástroj k zajištění dostupnosti sociálních služeb prostřednictvím komunitní sociální práce. *Speciální pedagogika*. 2014, ročník 24, č. 2, s. 104-124. ISSN 121-2720.

PILÁT, Miroslav. Příklad zapojování uživatelů sociálních služeb do procesu komunitního plánování. *Sociální práce/Sociální práca*. 2009, ročník 9, č. 1, s. 147-149. ISSN: 1213-6204.

Další použitá literatura

BERNARD, Josef. Participace a partnerství na lokální úrovni v českém sociálním výzkumu. In: NEJDL, Pavel a Daniel ČERMÁK, eds. *Participace a partnerství v místní veřejné správě*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v. i., 2007, s. 27–46.

BERNARD, Josef. Komunitní plánování sociálních služeb a problémy participace. *Sociální práce/Sociální práca*. 2010, ročník 10, č. 3, s. 100-109. ISSN 1213-6204.

BRUEGGEMANN, G. William. *The Practice of Macro Social Work*. Edition 4. Cengage Learning, 2013. ISBN-13 9780495602286.

HAVLÍKOVÁ, Jana a Olga HUBÍKOVÁ. Význam komunitního plánování sociálních služeb při řešení problému sociální exkluze na lokální úrovni. *Sociológia*. 2007, roč. 39, s. 5–28. ISSN 1336-8613.

KRBCOVÁ MAŠÍNOVÁ, Lenka a Michal POLESNÝ, eds. *Deset kroků procesem komunitního plánování*. Ústí nad Labem: Centrum komunitní práce Ústí nad Labem, 2008. ISBN 978-80-254-2800-9.

KUBALČÍKOVÁ, Kateřina a Anna KRCHŇAVÁ. Komunitní plánování jako prostor pro účast uživatelů na rozhodování: realita nebo iluze? O respektování principů jedné z metod sociální práce v praxi. *Sociální práce/Sociální práca*. 2010, ročník 10, č. 3, s. 110–121. ISSN 1213-6204.

KUBALČÍKOVÁ, Kateřina. Role uživatele zjišťování potřeb v procesu komunitního plánování sociálních služeb. *Sociální práce/Sociální práca*. 2009, ročník 9, č. 1, s. 85-96. ISSN 1213-6204.

MATOUŠEK, Oldřich. *Slovník sociální práce*. Třetí vydání. Praha: Portál, 2016. ISBN 978-80-262-1154-9.

PRACHNIAŘOVÁ, Dagmar, Jana TOMÁŠKOVÁ a Miroslav PILÁT. *Metodický pokyn pro posuzovatele projektů (oblast sociálních služeb, souvisejících služeb a aktivit a humanitární pomoci) k Pravidlům pro poskytování podpor statutárním městům Olomouc*. Olomouc: Statutární město Olomouc, 2007. Dostupné: Archiv autora.

VASKOVÁ, Vladana a Ondřej ŽEŽULA. *Komunitní plánování – věc veřejná*. Praha: Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR, 2002. ISBN 80-86552-30-6.

Porovnanie kvality života seniorov v domácom a inštitucionalizovanom prostredí

Comparison of the quality of life of seniors in the home and institutionalized environment

Petra Dzurmanová¹

Abstrakt

Cieľom príspevku je porovnať kvalitu života seniorov vzhľadom na prostredie (domáce, inštitucionalizované). Vo výskume bola použitá kvantitatívna stratégia a metodologickým nástrojom bol Dotazník kvality života WHOQOL-ODL. K primárnym výsledkom výskumu patrí zistenie, že kvalita života je odlišná u seniorov žijúcich v domácom prostredí a inštitucionalizovanej starostlivosti. Najvyššiu kvalitu života vo všetkých doménach dosiahli respondenti v domácom prostredí s rodinou, o niečo nižšiu seniori žijúci v domácom prostredí sami a výrazne nižšiu tí, ktorí žijú v inštitucionalizovanom prostredí. Jedinú výnimku tvorila doména smrť a umieranie, ktorú mali seniori v inštitucionalizovanom prostredí výrazne vyššiu ako ostatné dve skupiny.

KLúčové slová: Kvalita života. Seniori. Inštitucionalizovaná starostlivosť. Domáce prostredie.

Abstract

The aim of the paper is to compare the quality of life of seniors with respect to the environment (domestic, institutionalized). A quantitative strategy was used in the research and the methodological tool was the WHOQOL-ODL Quality of Life Questionnaire. The primary results of the research include the finding that the quality of life is different for seniors living in a home environment and institutionalized care. The highest quality of life in all domains was achieved by respondents in the home environment with the family, slightly lower seniors living in the home environment alone and significantly lower by those living in an institutionalized environment. The only exception was the death and dying domain, which seniors in an institutionalized environment were significantly higher than the other two groups.

Keywords: Quality of life. Seniors. Institutionalized care. Home environment.

1. Úvod

Jedným z podstatných demografických trendov v súčasnosti je starnutie populácie, ktoré sa v 21. storočí stáva problémom v celosvetovom meradle. Starnutie populácie predstavuje modifikáciu vekovej štruktúry obyvateľstva a postupne sa zvyšuje podiel osôb, ktorí sú starší ako 60 až 65 rokov a naopak, znižuje sa počet osôb mladších ako 15 rokov (Rabušic, 1995). To vyžaduje reflektovanie tejto situácie z hľadiska spoločnosti, ktorá by mala seniorom poskytnúť adekvátnu starostlivosť, umožňujúcu ich primeranú kvalitu života a participáciu na živote spoločnosti.

1.1 Kvalita života v období sénia

Ideologickým dôvodom pre štúdium kvality života a jeho najdôležitejším cieľom je podporovať a rozvíjať také životné prostredie a také životné podmienky, ktoré by ľuďom umožňovali žiť spôsobom, ktorý je pre nich najvhodnejší a najzmysluplnejší. Ako konštatuje

¹ Trnavská univerzita v Trnave, Fakulta zdravotníctva a sociálnej práce; e-mailová adresa: petra.cvc@centrum.sk

D. Dvořáčková (2012) téma kvality života sa stala súčasťou odborného diskurzu lekárov, psychológov, sociálnych pracovníkov, zdravotných sestier a ďalších odborníkov z najrôznejších oblastí. Na základe tohto konštatovania je možné povedať, že kvalita života je multidisciplinárny termín. Na kvalitu života sa môžeme pozerieť z dvoch rôznych hľadísk – objektívneho a subjektívneho. V prípade objektívnej kvality života sa jedná o merateľné životné podmienky a dosiahnutú životnú úroveň jednotlivca či obyvateľstva (napr. priemerná mzda, dostupnosť zdravotnej starostlivosti a vzdelania, dostupnosť služieb a pod.) Subjektívna kvalita života sa týka ľudskej emocionality a všeobecnej spokojnosti so životom (Kohútová, 2018). V našom príspevku sa zameriavame na subjektívny aspekt kvality života seniorov. Kvalitu života môžeme, podľa Svetovej zdravotníckej organizácie definovať ako „individuálnu percepciu pozície jedinca v živote v kontexte kultúry a hodnotového systému so zreteľom na ciele, očakávania, štandardy a záujmy“ (The WHOQOL Group, 1995). Z teoretického rámca chápanie kvality života podľa Svetovej zdravotníckej organizácie patrí **Model kvality života WHO**. Tento model kategorizuje základné domény kvality života a tiež ich vnútorné komponenty (Dragomirecká, Prajsová, 2009):

- Fyzické zdravie – energia a únava, odpočinok, spánok, bolesť.
- Úroveň samostatnosti - mobilita, závislosť na lekárskej pomoci, schopnosť pracovať.
- Psychické zdravie – sebaúcta, vzťah, negatívne a pozitívne emócie, myslenie, sebahodnotenie, pamäť, učenie, koncentrácia.
- Duchovná stránka – náboženské, spirituálne, osobné presvedčenia.
- Sociálne vzťahy – osobné vzťahy, sexuálna aktivita, sociálna opora.
- Prostredie – finančné zdroje, bezpečie, dostupnosť zdravotnej a sociálnej starostlivosti, sloboda, domáce prostredie, príležitosti pre získavanie nových vedomostí a schopností, fyzikálne prostredie, doprava.

Týchto 6 domén obsahuje **Dotazník kvality života WHOQOL**, ktorý je založený na vyššie uvedenom modeli.

V našom príspevku sa zaoberáme úrovňou kvality života seniorov. Sénium je poslednou fázou ontogenetického vývinu, býva označovaná ako postvývinová, pretože už boli realizované všetky latentné schopnosti rozvoja (Vágnerová, 2007). Podľa Hrozenkej (2008, s. 9) môžeme obdobie starnutia charakterizovať ako „*obdobie, keď u ľudí nastávajú (rôznou rýchlosťou) postupné zmeny na úrovni molekulárnej až orgánovej, v dôsledku čoho sa znižuje schopnosť realizovať jednotlivé funkcie organizmu.*“

Kvalita života v období staroby je interindividuálne variabilná, pričom vo všeobecnosti platí, že kvalita života s vekom postupne klesá. Primárnou úlohou sénia je udržanie prijateľného životného štýlu, ktorého podmienky môžeme zhrnúť do nasledovných bodov (Vágnerová, 2007):

- udržanie prijateľného osobného významu a sebaúcty proti pocitu vlastnej nedostačivosti a nepotrebnosti,
- udržanie nevyhnutnej autonómie a sebestačnosti proti narastajúcej bezmocnosti a s ňou súvisiacej závislosti,
- udržanie a znovuvytvorenie potrebných sociálnych kontaktov a vzťahov proti sociálnej izolácii, pocitu nechcenosti a osamelosti.

Kvalita života má v seniorskom veku svoje špecifiká, ktoré sú determinované telesnými, zdravotnými, sociálnymi a psychickými zmenami. V. Smékal a H. Hobzová (208) uvádzajú nasledovné:

- Telesné a zdravotné zmeny: zhoršenie zmyslového vnímania, ťažkosti s pohyblivosťou – osteoporóza, zhoršenie zdravotných ťažkostí zanedbávaných v predchádzajúcich obdobiach.
- Psychologické zmeny: zmeny kognitívnych a exekutívnych funkcií, podozrievavosť, problémom je duševné prijatie vekom daných obmedzení, rigidita vo vzťahoch, témy komunikácie sú prevažne negatívne a opakujúce sa, podozrievavosť a nedôvera.
- Sociálne zmeny: pocity osamelosti a opustenosti, odchod dospelých detí z rodiny, nároky na pozornosť a záujem okolia o ich problémy, zmena bývania, odchod do inštitucionalizovaného zariadenia, smrť životného partnera a blízkych ľudí.

Viacere výskumy poukazujú na to, že kvalita života seniorov je odlišná vzhľadom k prostrediu, v ktorom žijú. Najčastejšie sa výskumne porovnáva kvalita života v inštitucionalizovanom a domácom prostredí. Takého výskumy realizovali napr. Uher (2014), Dimunová a kol. (2013), Luciano a kol. (2013). Uher (2014) i Luciano a kol. (2013) zistili, že seniori v domácom prostredí dosahovali lepšiu kvalitu života. K trochu odlišným záverom dospeli autorky Dimunová a kol. (2013), ktoré zistili, že respondenti v domácom prostredí mali vyššiu kvalitu života v nezávislosti, naplnení a v blízkych vzťahoch. Naopak respondenti v zariadení sociálnych služieb mali vyššiu kvalitu života v sociálnom zapojení a v postoji k smrti.

Domnievame sa, vzhľadom na demografickú situáciu, že je nevyhnutné, aby sa pomáhajúce profesie zaoberali otázkou, ako možno čo najdlhšie udržať primeranú a adekvátnu kvalitu života v období sénia. Ako vyplýva z vyššie citovaných výskumov, kvalita života je determinovaná mnohými premennými, napr. prostredím seniora, pohlavím, vekom, rodinným stavom, spokojnosťou so zariadením a pod. Cieľom tohto príspevku je identifikovať kvalitu života seniorov v domácom a inštitucionalizovanom prostredí. Formulujeme nasledujúcu výskumnú otázku:

H1: Predpokladáme, že existuje štatisticky významný rozdiel v kvalite života vzhľadom na prostredie.

H1a: Predpokladáme, že existuje štatisticky významný rozdiel vo fungovaní zmyslov Dotazníka kvality života vzhľadom na prostredie.

H1b: Predpokladáme, že existuje štatisticky významný rozdiel v sociálnom zapojení Dotazníka kvality života vzhľadom na prostredie.

H1c: Predpokladáme, že existuje štatisticky významný rozdiel v nezávislosti Dotazníka kvality života vzhľadom na prostredie.

H1d: Predpokladáme, že existuje štatisticky významný rozdiel v blízkych vzťahoch Dotazníka kvality života vzhľadom na prostredie.

H1e: Predpokladáme, že existuje štatisticky významný rozdiel v postoji k smrti Dotazníka kvality života vzhľadom na prostredie.

H1f: Predpokladáme, že existuje štatisticky významný rozdiel v blízkych vzťahoch Dotazníka kvality života vzhľadom na prostredie.

2. Metódy

2.1 Výskumná vzorka

Pre účely nášho výskumu sme si vybrali výskumnú vzorku seniorov v inštitucionalizovanej starostlivosti a v domácom prostredí v meste Brezno. Základný súbor tvorilo 2000 seniorov, pomocou online kalkulačky „sample size calculator“ sme pri intervale spoľahlivosti 5 a hladine významnosti 95%, vypočítali veľkosť reprezentatívnej vzorky 322 respondentov (<https://www.surveysystem.com/sscalc.htm>).

Celkovo bolo rozdanych 330 dotazníkov, z ktorých sa vyplnených vrátilo 256 a 26 dotazníkov sme kvôli absencii veľkého množstva odpovedí z analýzy vylúčili. Výskumnú vzorku tvorilo 230 respondentov, z toho 62,6 % žien a 37 % mužov, 0,4 % respondentov na otázku neodpovedalo. Vekové zloženie výskumného súboru tvorili respondenti vo veku od 60 do 94 rokov, priemerný vek bol 73,46 rokov ($\pm 8,23$ rokov). 4 respondenti vek neuviedli. Z hľadiska rodinného stavu prevládali ovdovení respondenti (42,6 %), nasledovali ženatí/vydaté (35,2 %) a s väčším odstupom rozvedení (17,8 %) a slobodní (3,9 %). 0,4 % respondentov na otázku neodpovedalo. U respondentov prevládalo stredoškolské vzdelanie s maturitou (39,1 %) a bez maturity (34,3 %). Vysokoškolské vzdelanie malo 13 % respondentov a základné 8,3 % respondentov. 5,2 % respondentov na otázku ohľadom vzdelania neodpovedalo.

Väčšina respondentov žila vo vlastnej domácnosti, spolu 68,3 % respondentov, z toho 25,2 % s manželom/kou, 8,7 % s manželom/kou a deťmi, 3 % s manželom/kou, deťmi a vnúčatami, 28,7 % sami a 2,6 % uviedli možnosť iné (odpovede boli: „s partnerom/kou“, „s deťmi“, „s vnúčatami“, „so súrodencom“). 31,7 % respondentov žilo v inštitúcii.

Z vyššie uvedeného, i pre účely následnej analýzy sme identifikovali 3 skupiny respondentov z hľadiska prostredia: žijúci v domácom prostredí – 39,5 %; žijúci sami v domácom prostredí – 28,7 % a žijúci v inštitúcii – 31,7 %.

2.2 Výskumný nástroj

Ako výskumný nástroj bol používaný **Dotazník kvality života WHOQOL-OLD**, ktorého autorom je Svetová zdravotnícka organizácia a v našich podmienkach ho validizovali autorky Dragomirecká a Praisová (2009). Je určený pre jedincov vo veku nad 60 rokov, tvorí ho 24 položiek škálovaných na 5-bodovej Likertovej stupnici (vyjadruje intenzitu, kapacitu alebo spokojnosť). Položky sa združujú do šiestich domén: fungovanie zmyslov, sociálne zapojenie, nezávislosť, blízke vzťahy, naplnenie, postoj k smrti.

Dáta sme vyhodnocovali indukčnou štatistikou (Kruskal-Wallis test pre tri a viac nezávislých výberov).

3. Výsledky

H1a: Predpokladáme, že existuje štatisticky významný rozdiel vo fungovaní zmyslov Dotazníka kvality života vzhľadom na prostredie.

H2a sme overovali použitím Kruskal-Wallis testu pre tri a viac nezávislých výberov. Ako vyplýva z tab. č. 25, identifikovali sme štatisticky významný rozdiel. Z hodnôt priemeru a

priemerného poradia vyplýva, že kvalitu života vo fungovaní zmyslov majú najvyššiu seniори žijúci domáce prostredie, nižšiu tí, ktorí žijú sami v domácom prostredí a najnižšiu seniори žijúci v inštitucionalizovanom prostredí.

Tab. č. 1: K-W test: rozdiely vo fungovaní zmyslov vzhľadom na bývanie

bývanie		N	MR	AM	X ²	df	p-hodnota
fungovanie zmyslov	domáce prostredie	84	152,14	4,05	89,994	2	0,000
	sám	63	114,90	3,43			
	inštitúcia	72	56,56	2,51			

Vysvetlivka 4 : $N = \text{počet}$, $MR = AM \text{ rank/priemerné poradie}$, $AM = \text{arithmetic AM/aritmetický priemer}$, $X^2 = \text{Kruskal-Wallis test}$, $df = \text{stupne voľnosti}$, $p = \text{štatistická významnosť}$

H1b: Predpokladáme, že existuje štatisticky významný rozdiel v sociálnom zapojení Dotazníka kvality života vzhľadom na prostredie.

H2b sme overovali použitím Kruskal-Wallis testu pre tri a viac nezávislých výberov. Ako vyplýva z tab. č. 26, identifikovali sme štatisticky významný rozdiel. Z hodnôt priemeru a priemerného poradia vyplýva, že kvalitu života v nezávislosti majú najvyššiu seniори žijúci domáce prostredie, nižšiu tí, ktorí žijú sami v domácom prostredí a najnižšiu seniори žijúci v inštitucionalizovanom prostredí.

Tab. č. 2: K-W test: rozdiely v nezávislosti vzhľadom na bývanie

bývanie		N	MR	AM	X ²	df	p-hodnota
nezávislosť	domáce prostredie	82	158,02	4,21	101,331	2	0,000
	sám	64	107,41	3,39			
	inštitúcia	72	56,10	2,54			

Vysvetlivka 5 : $N = \text{počet}$, $MR = AM \text{ rank/priemerné poradie}$, $AM = \text{arithmetic AM/aritmetický priemer}$, $X^2 = \text{Kruskal-Wallis test}$, $df = \text{stupne voľnosti}$, $p = \text{štatistická významnosť}$

H1c: Predpokladáme, že existuje štatisticky významný rozdiel v nezávislosti Dotazníka kvality života vzhľadom na prostredie.

H2c sme overovali použitím Kruskal-Wallis testu pre tri a viac nezávislých výberov. Ako vyplýva z tab. č. 27, identifikovali sme štatisticky významný rozdiel. Z hodnôt priemeru a priemerného poradia vyplýva, že kvalitu života v naplnení majú najvyššiu seniори žijúci domáce prostredie, nižšiu tí, ktorí žijú sami v domácom prostredí a najnižšiu seniори žijúci v inštitucionalizovanom prostredí.

Tab. č. 3: K-W test: rozdiely v naplnení vzhľadom na bývanie

bývanie		N	MR	AM	X ²	df	p-hodnota
naplnenie	domáce prostredie	84	160,82	3,84	110,057	2	0,000
	sám	64	107,78	3,14			
	inštitúcia	72	54,22	2,42			

Vysvetlivka 6 : N = počet, MR = AM rank/priemerné poradie, AM = arithmetic AM/aritmetický priemer, χ^2 = Kruskal-Wallis test, df = stupne voľnosti, p = štatistická významnosť

H1d: Predpokladáme, že existuje štatisticky významný rozdiel v blízkyh vzťahoh Dotazníka kvality života vzhľadom na prostredie.

H2d sme overovali použitím Kruskal-Wallis testu pre tri a viac nezávislých výberov. Ako vyplýva z tab. č. 28, identifikovali sme štatisticky významný rozdiel. Z hodnôt priemeru a priemerného poradia vyplýva, že kvalitu života v sociálnom zapojení majú najvyššiu seniori žijúci domáce prostredie, nižšiu tí, ktorí žijú sami v domácom prostredí a najnižšiu seniori žijúci v inštitucionalizovanom prostredí.

Tab. č. 4: K-W test: rozdiely v sociálnom zapojení vzhľadom na bývanie

bývanie		N	MR	AM	X2	df	p-hodnota
sociálne zapojenie	domáce prostredie	84	160,32	3,77	113,993	2	0,000
	sám	63	108,43	3,06			
	inštitúcia	72	52,67	2,16			

Vysvetlivka 7 : N = počet, MR = AM rank/priemerné poradie, AM = arithmetic AM/aritmetický priemer, χ^2 = Kruskal-Wallis test, df = stupne voľnosti, p = štatistická významnosť

H1e: Predpokladáme, že existuje štatisticky významný rozdiel v postoji k smrti Dotazníka kvality života vzhľadom na prostredie.

H2e sme overovali použitím Kruskal-Wallis testu pre tri a viac nezávislých výberov. Ako vyplýva z tab. č. 29, identifikovali sme štatisticky významný rozdiel. Z hodnôt priemeru a priemerného poradia vyplýva, že kvalitu života v postoji k smrti majú najvyššiu seniori žijúci v inštitucionalizovanom prostredí, nižšiu tí, ktorí žijú domáce prostredie a najnižšiu tí, ktorí žijú sami v domácom prostredí.

Tab. č. 5: K-W test: rozdiely v smrti a umieraní vzhľadom na bývanie

bývanie		N	MR	AM	X2	df	p-hodnota
smrť a umieranie	domáce prostredie	84	112,58	3,88	42,310	2	0,000
	sám	63	71,36	3,32			
	inštitúcia	72	140,81	4,25			

Vysvetlivka 8 : N = počet, MR = AM rank/priemerné poradie, AM = arithmetic AM/aritmetický priemer, χ^2 = Kruskal-Wallis test, df = stupne voľnosti, p = štatistická významnosť

H1f: Predpokladáme, že existuje štatisticky významný rozdiel v blízkyh vzťahoh Dotazníka kvality života vzhľadom na prostredie.

H2f sme overovali použitím Kruskal-Wallis testu pre tri a viac nezávislých výberov. Ako vyplýva z tab. č. 30, identifikovali sme štatisticky významný rozdiel. Z hodnôt priemeru a priemerného poradia vyplýva, že kvalitu života v blízkyh vzťahoh majú najvyššiu seniori

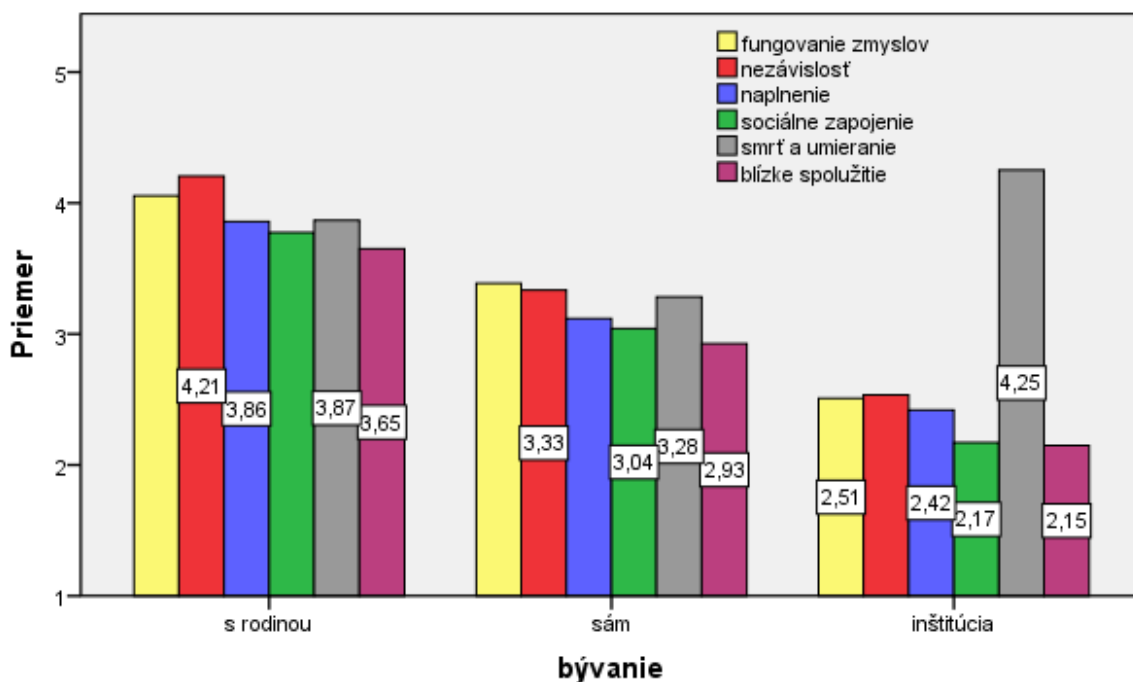
žijúci domáce prostredie, nižšiu tí, ktorí žijú sami v domácom prostredí a najnižšiu seniори žijúci v inštitucionalizovanom prostredí.

Tab. č. 6: K-W test: rozdiely v blízkom spolužití vzhľadom na bývanie

bývanie	N	MR	AM	X ²	df	p-hodnota
blízke spolužitie	85	154,71	3,65	88,795	2	0,000
domáce prostredie sám	64	111,88	2,98			
inštitúcia	72	58,62	2,17			

Vysvetlivka 9 : N = počet, MR = AM rank/priemerné poradie, AM = arithmetic AM/aritmetický priemer, X² = Kruskal-Wallis test, df = stupne voľnosti, p = štatistická významnosť

Na základe vyššie uvedeného môžeme konštatovať, že prostredie determinuje pociťovanú kvalitu života, pričom seniори, ktorí žijú domáce prostredie ju majú najvyššiu, o niečo nižšiu ju majú seniори žijúci sami v domácom prostredí a výrazne nižšiu seniори žijúci v inštitucionalizovanom prostredí. Uvedené je vizualizované v grafe č. 11. Mimo uvedeného je jedine dimenzia kvality života postoj k smrti, ktorá je najvyššia u seniorov v inštitucionalizovanom prostredí.

Graf č. 1: Rozdiely v doménach kvality života vzhľadom na typ bývania

Diskusia

Cieľom príspevku bolo identifikovať rozdiely v kvalite života a jej jednotlivých doménach vzhľadom na prostredie, v ktorom senior žije. Ako výskumný nástroj bol používaný Dotazník kvality života WHOQOL-OLD (Svetová zdravotnícka organizácia, ktorú do slovenských podmienok validizovali Dragomirecká a Praisová, 2009).

Výskumnú vzorku tvorilo 230 respondentov vo veku nad 60 rokov (priemerný vek 73,5 rokov, $\pm 8,23$ rokov). Žien bolo 63 %, mužov 37 %. V domácom prostredí žilo takmer 40 % respondentov (s manželom/kou, s deťmi, vnúčatami, s partnerom/kou a pod.), takmer 30 % žili sami v domácom prostredí a takmer 32 % žilo v inštitúcii. Väčšina bola neaktívna na trhu práce (takmer 80 %).

V prvej hypotéze sme predpokladali rozdiely v kvalite života vzhľadom na prostredie, v ktorom senior žije. Zistili sme, že najvyššiu kvalitu života vo všetkých doménach dosiahli respondenti v domácom prostredí s rodinou, o niečo nižšiu seniori žijúci v domácom prostredí sami a výrazne nižšiu tí, ktorí žijú v inštitucionalizovanom prostredí. Jedinú výnimku tvorila doména smrť a umieranie, ktorú mali seniori v inštitucionalizovanom prostredí výrazne vyššiu ako ostatné dve skupiny, to znamená, že deklarovali nižšiu mieru strachu zo smrti a umierania. K podobným výsledkom dospel i Uher (2014), Luciano a kol. (2013), k trochu odlišným záverom dospel Dimunová a kol. (2013) ktoré zistili, že seniori v domácom prostredí majú vyššiu kvalitu života v nezávislosti, naplnení a blízkych vzťahoch a seniori v inštitucionalizovanom prostredí majú vyššiu kvalitu života v blízkych vzťahoch a v postoji k smrti a umieraniu.

Ako uvádza Vágnerová (2007) pre seniora je vlastný dom alebo byt významným teritóriom, ktorý predstavuje symbol súkromia spojený s veľkým množstvom životných spomienok, je to prostredie istoty, v ktorom sa jedinec dobre orientuje a je subjektívne veľmi dôležité. Každodenná interakcia s blízkymi v domácom prostredí predstavuje nenahraditeľný aspekt v psychickej, sociálnej i citovej rovine seniora. Nenahraditeľný je najmä z toho dôvodu, že v tomto období dochádza u seniora k zužovaniu sociálnych kontaktov, k zhoršeniu zdravotného stavu v súvislosti s narastaním závislosti na pomoci od druhých (Mojtová, 2008). Domnievame sa, že ak človek príde (napr. v dôsledku inštitucionalizácie) o tak významné a dôležité prostredie, stráca tým jednu zo základných životných istôt a stráca i pocit bezpečia (ktoré ani najhumánnejšie náhradné zariadenie nedokáže kompenzovať), čo môže otriast' nielen kvalitou života seniora.

Na základe našich zistení súhlasíme s názorom autorov Jarošová (2006), Bartošovič, Ochaba, Bielik (2010), že v súčasnosti je za optimálny spôsob starostlivosti o staršieho človeka považovaná možnosť jeho zotrvania v domácom prostredí a to čo možno najdlhšie obdobie za súčasnej podpory a starostlivosti o jeho rodinu. V súvislosti s týmto môžeme spomenúť výskum Repkovej (2011), v ktorom sa, okrem iného, pýtala respondentov, ktorí neformálne opatrovali príbuzného, či im sociálna práca v nejakom smere v ich činnosti pomohla. Väčšina z nich odpovedala, že nijakým spôsobom. Ako citovaná autorka ďalej uvádza, títo respondenti prišli do kontaktu so sociálnym pracovníkom minimálne jeden krát (keď si vybavovali žiadosť o poskytnutie peňažného príspevku na opatrovanie). Podľa autorky sa zdá, že pomoc poskytovaná sociálnymi pracovníkmi (či pomoc orgánov samosprávy v oblasti sociálnych služieb) vníma verejnosť ako niečo samozrejmé, čo nestojí za osobitnú zmienku a čo nefunguje v jej povedomí ako špecializovaná služba porovnateľná so zdravotnou či právnou.

Súhrnne môžeme konštatovať, že vyššiu zmyslupnosť a kvalitu života dosahovali seniori v domácom prostredí, preto je celospoločensky žiadúce, aby mohli v tomto prostredí zotrvať čo najdlhšie. Z toho dôvodu je veľmi dôležité starať sa o celú rodinu so seniorom.

Navrhujeme:

- ekonomicky a sociálne podporovať rodinu v tom, aby dokázala byť nápomocná svojmu staršiemu príbuznému, pokiaľ sa o seniora dokáže a vie postarať,
- sú potrebné legislatívne zmeny v tom smere, aby rodinní príslušníci mali vyšší záujem opatrovať seniora v domácom prostredí a samozrejme, aby to dokázali ekonomicky prijateľne zvládnuť (opatrovateľ automaticky prichádza o prácu).
- podporovať rodiny, ktoré sa opatrujú staršieho rodinného príslušníka terénnymi službami (opatrovateľská, ošetrovateľská), ktoré budú ľahko dostupné i pre rodiny, ktoré žijú vo vzdialenejších oblastiach od mesta (obce).

V prípade, ak je sebestačnosť staršieho človeka znížená natoľko, že už nie je možné, aby žil sám vo svojej pôvodnej domácnosti a pomoc zo strany rodinných príslušníkov je nedostačujúca, alebo absentuje úplne, prichádza na rad inštitucionalizovaná starostlivosť (Dvořáčková, 2012). V tomto kontexte je dôležité zvyšovanie kvality inštitucionálnej starostlivosti. Samozrejme, ako uvádza Špatenková (2009) inštitucionálna starostlivosť nemôže úplne nahradiť domáce, prirodzené prostredie, vždy zostane len istou formou náhrady domáceho prostredia. Ale i napriek tomu by sa v inštitucionalizovanej starostlivosti nemalo rezignovať na bežné prejavy života a vykonávanie každodenných, bežných činností. Súčasný trendy sú charakterizované snahou čo najviac priblížiť život v zariadeniach sociálnych služieb pôvodnému životnému štýlu seniorov a tak utlmiť neľahkú nutnosť prispôsobenia sa na nové prostredie. Kvalitná sociálna, ošetrovateľská, zdravotná starostlivosť by mala byť sprevádzaná psycho-sociálnou starostlivosťou, pričom samozrejmosťou by malo byť udržiavanie čo najväčšieho súkromia klienta, autonómie, životného rytmu a rešpektovanie jeho dôstojnosti. Stredom záujmu pomáhajúcich pracovníkov by mali byť klienti, ktorí by to mali pociťovať. S týmto súvisí princíp tzv. individualizácie, ktorý je rešpektovaný i v Zákone NR SR č. 448/2008 Z. z. o sociálnych službách a realizovaný je najmä prostredníctvom individuálneho plánu rozvoja klienta.

Záver

Súčasný demografický trendy, ktoré sú charakterizované zvyšujúcim sa počtom seniorov v spoločnosti prinášajú nové výzvy, úlohy a požiadavky. Je nevyhnutné venovať výskumnú pozornosť rôznym aspektom života seniorov a tieto poznatky využiť tak, aby sa čo možno najviac zvýšila kvalita života a posledná ontogenetická fáza bola prežitá dôstojne, zmysluplne a plnohodnotne.

Zoznam použitej literatúry

- Niektoré problémy sociálnej inštitucionálnej starostlivosti o seniorov na Slovensku. In *Lekársky obzor*, 2010. č. 9, s. 348 – 352.
- DIMUNOVÁ, L., DANKULINCOVÁ-VESELSKÁ, Z., STROPKAIIOVÁ, S. Vybrané parametre pri posudzovaní kvality života seniorov v domácej a inštitucionalizovanej starostlivosti. In *Ošetrovateľstvo*, 2012, roč. 3., č. 1, s. 19 – 24.
- DRAGOMIRECKÁ, E., PRAJSOVÁ, J. 2009. WHOQOL-OLD. Příručka pro uživatele české verze dotazníku Světové zdravotnické organizace pro měření kvality života ve vyšším věku. Praha : Psychiatrické centrum, 2009.
- DVOŘÁČKOVÁ, D. 2012. Kvalita života senioru v domovech pro seniory. Praha : Grada, 2012. 112 s. ISBN 978-80-247-4138-3.

- HROZENSKÁ, M. a kol. 2008. Sociální práce so staršími ľuďmi a jej teoreticko-praktické východiská. Martin : Osveta, 2008. 90 s. ISBN 978-80-8063-282-3.
- KOHÚTOVÁ, K. 2018. Kvalita života seniorov v inštitucionalizovanej starostlivosti. In Alumni II. Conference of Graduates: zborník príspevkov z druhej vedecko-odbornej konferencie absolventov štúdia psychológie na FF KU v Ružomberku. Ružomberok : Katolícka univerzita v Ružomberku. Verbum, 2018, s. 47-59. ISBN 978-80-561-0526-9.
- LUCIANO, M. V. et al. 2013. Quality of life of seniors living in the community and in long term care facilities: a comparative study. In Revista Latino-Americana de Enfermagem (RLAE). 2013 Special Issue, p 3-11. ISSN 1518-8345
- MOJTOVÁ, M. 2008. Sociálna práca v zdravotníctve. Bratislava : Vysoká škola zdravotníctva a sociálne práce Sv. Alžebety. 137 s. ISBN 978-80-89271-45-0.
- RABUŠIC, L. Česká společnost stárne. 1. vyd. Brno : Masarykova univerzita, 1995. 192 s. ISBN 80-210-1155-6.
- SMÉKAL, V., HOBZOVÁ, H. Kvalita života ve stáří. In ŘEHULKOVÁ, O., ŘEHULKA, E., BLATNÝ, M. MAREŠ, J. et al. Kvalita života v souvislostech zdraví a nemocí. Brno : MSD, 2008. ISBN 978-80-7392-073-9. s. 31 – 36.
- ŠPATENKOVÁ, N. 2009. Gerontopsychologie. Olomouc : Univerzita Palackého v Olomouci, 2009. 92 s. ISBN 978-80-224-2474-3.
- The WHOQOL Group. 1995. The World Health Organization quality of life assessment (WHOQOL): Position paper from the World Health Organization. In Social Science & Medicine. Vol. 41, Iss. 10, p. 1403-1409.
- UHER, I. 2014. Determinanty kvality života seniorov. Košice : Univerzita Pavla Jozefa Šafárika, 2014. 133 s. 52 S. ISBN 978-80-8152-136-2.
- VÁGNEROVÁ, M. 2007. Vývojová psychologie II. Dospělost a stáří. Praha : Karolinum, 2007. 400 s. ISBN 978-80-246-1318-5
- Zákon NR SR č. 448/2008 Z. z. o sociálních službách.

Aktivity a výstupy kurzu sebeobhájců

Activities and outputs of the self advocacy´s course

Štěpán Matuška¹, Adam Gajdoš

Abstrakt

Cílem příspěvku je společně prezentovat průběh a výstupy kurzu sebeobhájců, který proběhl v rámci celoživotního vzdělávání pro lidi s mentálním postižením v organizaci Rytmus – od klienta k občanovi, o.p.s. V kurzu jsme se zabývali tématem lidských práv a zkoumáním, jak jsou v ČR dodržovány požadavky mezinárodní Úmluvy o právech osob se zdravotním postižením. Z Úmluvy jsme vybrali několik oblastí (práce, bydlení a srozumitelnosti informací), kterými jsme se zabývali podrobněji, a na tomto základě vytvořili krátký dotazník určený lidem, kteří žijí v domovech pro osoby se zdravotním postižením, případně chráněném bydlení. Výzkum probíhá současně v několika krajích ČR a je založen na osobních rozhovorech, které s podporou asistentů vedou absolventi kurzu.

Klíčová slova: Kurz sebeobhájců. Sebeobhajování. Lidská práva. Mentální postižení. Participativní výzkum. Celoživotní vzdělávání.

Abstract

The aim of the report is to present the course of Self-advocates and outcomes (taking place within the frame of Lifelong Learning for People with Learning Disabilities in the organization Rytmus. In the course, we dealt with the topic of human rights and researching how the requirements of the International Convention on the Rights of Persons with Disabilities are observed in the Czech Republic. We selected several areas from the Convention (work, housing and comprehensibility of information), which we dealt with in more detail and on this basis we created a short questionnaire for people living in Institutions or Sheltered living. The research takes place simultaneously in several regions of the Czech Republic and is based on personal interviews conducted by graduates of the course with the support of assistants.

Keywords: Self-advocate´s course. Self-advocacy. Human Rights. Learning Disabilities. Participatory research. Lifelong Learning

Úvod

Cílem příspěvku je představit průběh a výstupy kurzu sebeobhájců, který proběhl v rámci celoživotního vzdělávání² pro lidi s mentálním postižením v organizaci Rytmus – od klienta k občanovi, o.p.s.

První kapitola stručně představí průběh a ideu kurzu. Druhá kapitola bude hovořit o cílech a metodologii výzkumu, který vznikl v poslední části kurzu, a ve třetí kapitole budou některé poznatky výzkumu prezentovány.

¹ Rytmus – od klienta k občanovi, o.p.s.; E-mail: stepan.matuska@rytmus.org ; Tel.: 734 852 661

² Celoživotním vzděláváním nazýváme vzdělávací kurzy, kterými si lidé s mentálním postižením doplňují, prohlubují, obnovují nebo rozšiřují vědomosti a dovednosti. <https://www.rytmus.org/stranka/celozivotni-vzdelavani> (ke dni 14.9.2020).

Představení kurzu sebeobhájců

Idea sebeobhajování (v kontextu tohoto příspěvku zejména lidí s mentálním postižením) není v České republice nová, podporuje ji již více organizací¹ a má také oporu v příkladech dobré praxe ze zahraničí v tzv. self-advocacy groups.² Svými kořeny tato myšlenka sahá až do šedesátých let 20. století.³ Jedná se o skupinu lidí se znevýhodněním (mentálním postižením), která se zajímá o dění ve svém okolí, o svá práva i práva druhých, umí rozpoznat, kdy jsou lidská práva porušována (nebo kdy nejsou naplňována), a aktivně se snaží o obhajobu práv zasadit.

Cílem kurzu bylo účastníky s rolí sebeobhájců seznámit a prakticky je provést aktivní zkušeností výzkumu v oblasti kvality života lidí se znevýhodněním v České republice. Celý kurz byl zaměřený na schopnost učit se vyjadřovat, obhajovat a znát svá práva. V rámci kurzu se účastníci nejdříve seznamovali se základními pojmy a příklady porušování lidských práv a učili se rozlišovat základní politické instituce, ve kterých je možné na nedodržování (respektive nenaplňování) lidských práv upozorňovat (a ve kterých může být jejich hlas slyšet).

Kurz probíhal celkem ve třech půlročních obdobích od jara 2019 do léta 2020 a navštěvovala jej skupina 5–8 lidí (v době koronavirové krize probíhal kurz necelé tři měsíce online).⁴

Prakticky jsme se pokusili zasadit myšlenku sebeobhajování do širšího kontextu na základě sdílení osobních zkušeností a příkladů ze života a co největšího aktivního zapojení účastníků do celého kurzu (i do jeho přípravy) spíše než předávat informace a vysvětlovat vše na abstraktní rovině. Nadchnout kurzisty pro myšlenku sebeobhajování se dobře dařilo tím, že jsme našli společná a velmi konkrétní témata, která se osobně týkala života lidí se znevýhodněním, která proto skupinu zajímala a tím ji i spojovala.⁵

Velký důraz byl kladen na seznámení účastníků s vybranými články a základními myšlenkami mezinárodní Úmluvy o právech lidí s postižením ve snadném čtení.⁶ V průběhu kurzu jsme se takto věnovali zejména oblasti práce, bydlení, volebního práva a srozumitelnosti a dostupnosti informací (ve vztahu k Úmluvě nás zajímalo, jak jsou požadavky Úmluvy v ČR dodržovány).⁷

¹ Zmíňme zde například Společnost pro podporu lidí s mentálním postižením, z. s. <https://www.spmpr.cz/pro-lidi-s-postizenim/sebeobhajci/> (ke dni 14.9.2020).

² <https://www.inclusion-europe.eu/>

³ Skupiny sebeobhájců jako prostředek podpory práv lidí s mentálním postižením, Diplomová práce, Praha 2011, Bc. Lenka Baldová, str. 37–40.

<https://is.cuni.cz/webapps/zzp/download/120010918/?lang=cs>

⁴ Zkušenost s vedením kurzu online je jistě velmi přínosná: Jak vděční jsme všichni byli, když jsme se v průběhu května 2020 setkali opět tváří v tvář. Přispět jako lektor k udržení soustředěnosti kurzistů během hodiny a půl, kdy každý týden kurz probíhal, dobře vést diskusi a podporovat kurzisty v porozumění, je v online prostředí (alespoň dle mé zkušenosti) o dost náročnější úkol než při běžných skupinových setkáních.

⁵ Velmi se nám v kurzu osvědčilo například hraní krátkých scének ze života s úkolem ukázat, jak by se zachoval (měl zachovat) dobrý sebeobhájce a jak by se dobrý sebeobhájce nezachoval (zachovat neměl). Na tomto základě jsme potom sepisovali příklady dobrého jednání sebeobhájců ve vybraných situacích (a také jednání, kdy se o sebeobhajování nejedná) a následně o všem diskutovali.

⁶ http://www.spmpr.cz/wp-content/uploads/delightful-downloads/2015/06/mezinarodni_umluva_ETR.pdf

⁷ V rámci kurzu jsme také navázali spolupráci například s lektory z organizace Post Bellum nebo jsme navštívili kvůli tématu sebeobhajování Magistrát hl. m. Prahy i Senát PČR, ve kterém kurzisté debatovali s jedním ze

Výzkum

Poslední etapa kurzu byla zaměřena na výzkum dodržování Úmluvy o právech lidí se zdravotním postižením v prostředí pobytových zařízení, v nichž často bydlí lidé s mentálním postižením. Výzkum jsme se rozhodli pojmout participativně a zapojit do něj v roli výzkumníků absolventy kurzu sebeobhájců – tedy lidi s mentálním postižením. Ti se měli s podporou asistentů nejenom dotazovat obyvatelů DOZP,¹ ale také se účastnit přípravy výzkumu a aktivně přispívat k interpretaci získaných dat a formulaci výstupů.

Dotazník, který měl sloužit jako vodítko pro strukturovaný rozhovor, jsme po konzultaci s týmem výzkumníků a asistentů co možno nejvíce zjednodušili a rozhodli se zaměřit na dvě konkrétní oblasti života – na práci a dostupnost informací: Zda lidé pracují a dostávají za práci mzdu, zda mají k dispozici podporu při hledání práce či jejím výkonu, dále zda rozumí obsahu svého individuálního plánu, zda mají k dispozici pravidla a vědí, kde si mohou stěžovat, když se jim něco nelíbí, nebo zda vědí, jak reagovat na požár. Ptali jsme se také, jak se chrání před koronavirem a zda rozumí zpravodajství.

Kurzisté si v rámci přípravy měli možnost dotazování s asistenty vyzkoušet: Učili jsme se, jak je důležité umět respondentům položit doplňující otázku, jak se vyjádřit srozumitelně a jak takový upřesňující dotaz vymyslet.² Mluvili jsme spolu také o dělbě práce při dotazování (výzkumník se ptá, asistent zapisuje a podporuje v nesnázích) a o připravenosti na nejistotu při prvních pokusech s vedením rozhovorů (kurzisté měli možnost si vedení rozhovorů vyzkoušet nanečisto). Asistenti měli pak za úkol navázat kontakt s vytípanými DOZP a získat kromě souhlasu a součinnosti při organizaci strukturovaných rozhovorů také jednoduchý anonymizovaný přehled obyvatel podle pohlaví, věku a pracovního zapojení.

Výzkum probíhal v červenci a srpnu 2020 ve spolupráci s několika dalšími organizacemi ve čtyřech krajích ČR. Cílový počet 120 dotazovaných lidí s nižší mírou podpory žijících v DOZP se nepodařilo naplnit, což souviselo (především v některých regionech) s procesem transformace, v jejímž důsledku přešla většina lidí s nižší mírou podpory do chráněného bydlení. Průběh výzkumu výrazně zkomplikovala také pandemie koronaviru. Výzkum v pilotní podobě jsme nakonec realizovali celkem v osmi DOZP a osmi CHB a získali celkem 67 rozhovorů.

Ústředním motivem participativního výzkumu je snaha dát hlas těm, kterým tradiční analytické přístupy nenaslouchají. Participativní akční výzkum zapojuje lidi ze zkoumaných populací se znevýhodněním do procesu poznávání – od plánování výzkumu přes sběr dat až po jejich interpretaci a prezentaci. Tím chce z pasivních objektů poznávání udělat aktivní subjekty, zmocnit lidi znevýhodněné ke spoluutváření vědění o své životní zkušenosti. Zapojení absolventů kurzu sebeobhájců do mapování plnění Úmluvy o právech lidí s postižením je krokem prohlubujícím jejich zmocnění (empowerment) k aktivnímu zapojení. Účast na procesu identifikace klíčových témat a interpretace dat, ale také společně reflektované zkušenosti z výzkumných rozhovorů mohou prohloubit jejich porozumění

senátorů. Díky návštěvě a následné debatě kurzisté lépe porozuměli, v jakých situacích je možné se v rámci sebeobhájcovství na danou instituci obrátit a s jakými tématy.

¹ Domovů pro osoby se zdravotním postižením.

² Předpokladem je samozřejmě také to, že jak výzkumník, tak respondent (lidé s mentálním postižením) dotazům porozumí.

nejrůznějším úskalím, na která plnění Úmluvy například v různých institucionálních kontextech naráží. V neposlední řadě se v rámci výzkumu setkává stejná cílová skupina lidí v roli dotazovaných i dotazujících a v roli výzkumníků – kurzisté sami se tak mohou stát prostředníkem zmocňování dalších lidí s postižením, jejichž hlas je takto více slyšet.

Průběžné poznatky z výzkumu

Z výsledků, které jsou nyní ještě pořád ve stadiu zpracování, stojí za zmínku alespoň pár podnětů z oblasti práce. Na základě údajů o celkovém počtu lidí s nižší mírou podpory jsme zjistili, že za mzdu v oslovených DOZP pracuje 32 lidí z celkových 134 (102 lidí tedy za mzdu nepracuje nebo nepracuje vůbec). V chráněném bydlení naopak za mzdu pracovala více než polovina lidí (47 lidí z celkových 81). Pro více než polovinu lidí znamenalo chodit do práce pomáhat při úklidu a mytí nádobí, většinou v budovách DOZP, či vykonávat různé činnosti v tzv. chráněných dílnách (navlékat korálky, pracovat s keramikou a jiné). Kapesné, které lidé dostávají, považují za mzdu za tuto svou práci. Toto zjištění vedlo v týmu k obsáhlé diskusi, co je to práce, nakolik se váže na férovou mzdu a pracovní právo a jak tuto nejednoznačnost reflektovat při úpravě výzkumného dotazníku. Zůstává také otázkou, nakolik data o podílu pracujících obyvatel sdělená vedením oslovených DOZP reflektují reálný zaměstnanecký vztah a nakolik práci ve smyslu symbolicky honorované výplně volného času.

Zkušenosti z první pilotní vlny našeho výzkumu ukázaly několik věcí. V první řadě je potřeba věnovat dostatečný čas vzájemnému poznávání realizačního týmu a společnému porozumění jevům, na něž se výzkum zaměřuje. Schopnost zvládat výzkumnou situaci, pracovat s dotazníkem a doptávat se vyžaduje více času, než jsme měli před letní sezónou k dispozici. Za úvahu také stojí, jak uzpůsobit grafické rozhraní dotazníku pro pohotovou práci v „terénu“. Více času chceme také věnovat reflexi zamýšlených zmocňujících efektů výzkumného designu.

Na základě výzkumu se dále ukázalo, jak může být vedení rozhovorů pro výzkumníky emočně zatěžující. Výzkumnice, pro kterou byl výzkum první příležitostí navštívit pobytové zařízení, si během rozhovoru se čtyřicetiletým mužem vyslechla například toto: „*Nemám rodinu, nechala mě kvůli tomu, že jim řekli doktoři, že budu blbej, mám tři sourozence, ale vůbec je neznám. Barák jsem zdědil po babičce. Nechci o tom mluvit, já bych brečel.*“ Zmíněná výzkumnice volala následující den asistentovi s pláčem, že je z tohoto rozhovoru a zkušenosti rozhozená. Sdělovala, že je jí moc líto, jaký mají někteří lidé osud a několikrát opakovala, že tento pán mohl žít úplně jiný život. Tato zkušenost jí vedla k rozhodnutí, že se na rozhovorech odmítla dále podílet.

Většina týmu by navzdory některým těžkostem v první fázi výzkumu chtěla v projektu pokračovat. Vedle dokončení společného vyhodnocení dosavadních poznatků nás tedy čeká úvaha o tematickém rozšíření a praktické proveditelnosti dalšího šetření v prostředí DOZP. Bude nezbytné věnovat více času přípravě a tréninku výzkumníků i asistentů. Výhled na přislíbenou možnost prezentovat výzkumná zjištění a zkušenosti z projektu na půdě Kanceláře veřejného ochránce práv je kvůli aktuální epidemiologické situaci nejistý, máme však také nabídku účastnit se pravidelných setkání (tzv. výborů) k tématu života lidí s postižením na Magistrátu hl. m. Prahy. V neposlední řadě si každý odnášíme mnoho osobních postřehů a zkušeností, se kterými budeme pracovat jak ve své práci, tak v životě osobním.

Socio-kulturní animace jako nástroj zapojování komunity při obhajování jejích zájmů

Socio-cultural animation as a tool of community participation in defending its interests

Jan Hloušek¹; Zuzana Hloušková²; Veronika Obrovská

Abstrakt

Tento příspěvek představí socio-kulturní animaci jako nástroj participace a zapojování komunity. Autoři provedli analýzu dosud publikovaných metodických přístupů k socio-kulturní animaci a jako východisko si zvolili koncept J.-C. Gilleta, který pracuje s pojmy „hot animace“ a „cold animace“. Věnují se tzv. pedagogice utlačovaných a konceptu empowermentu komunit. Následně uvádějí 3 modelové příklady, přičemž se inspirovali Portugalskem, Brazílií a Velkou Británií. Na těchto příkladech chtějí demonstrovat možnosti využití potenciálu komunit v řešení jejich vlastních potřeb a při obhajování vlastních práv.

Klíčová slova: Socio-kulturní animace. Participace. Sociální práce. Komunita.

Abstract

This article introduces socio-cultural animation as a tool for community participation and involvement of community. The authors analyzed the methodological approaches to socio-cultural animation published so far and chose the concept of J.-C. Gillet as a starting point, which works with the terms "hot animation" and "cold animation". They deal with the „pedagogy of the oppressed“ and the concept of community empowerment. Subsequently they present 3 model examples, inspired by Portugal, Brazil and the United Kingdom. Using these examples, they demonstrate the possibilities of application the potential of communities in addressing their own needs and in defending their own rights.

Keywords: Socio-cultural animation. Participation. Social work. Community.

1. Úvod

Socio-kulturní animace jako metoda reaguje na problém nedostatku inovativních řešení v komunitní sociální práci s cílovou skupinou osob sociálně vyloučených, resp. sociálním vyloučením ohrožených. Těmto osobám sice již pomáhá několik typů sociálních služeb, ale převážně na principu individualizace přístupu k uživateli, a tedy se opírají především o metody sociální práce s jednotlivcem. Využitím potenciálu komunity pro sociální začleňování se tyto služby zabývají zcela výjimečně, ačkoliv řada odborníků na akademické i vládní úrovni vnímá zmocňující emancipační potenciál komunitní práce jako jeden z možných efektivních nástrojů přispívající k sociálnímu začleňování výše uvedených osob. Důvodů můžeme společně s Milanem Kinkorem (2013) identifikovat hned několik, vezmeme-li v úvahu historický kontext vývoje ČR. Lidé u nás nejsou dostatečně připraveni řešit společně problémy už proto, že mají z dob minulých negativní zkušenosti se zneužíváním potřeby podílet se na životě místní komunity. Reakcí na tuto ideovou manipulaci je logicky pasivita a uzavření se do individuálního konzumu. Lidé očekávají, že problémy za ně vyřeší někdo jiný a tento mylný dojem ještě podporuje zautomatizované fungování úřadů, které je nastavené na „řízení lidí“ než na podporu participace. Svou roli tu samozřejmě hraje také omezené

¹ Ústav sociální práce FF UHK; e-mailová adresa: jan.hlousek@uhk.cz; Tel.: +420-605 462 271

² Občanské poradenské středisko, o. p. s.; e-mailová adresa: zuznana.hlouskova@ops.cz;

množství finančních prostředků a chybějící legislativní i organizační podmínky pro systémová opatření v zavádění komunitní práce. Práce s komunitami u nás nemá tradici, a tak v rámci vykonávané sociální práce nejsou u uživatelů tolik posilovány primární sociální struktury (rodina a komunita), čímž se vytváří jejich závislost na sekundárních sociálních strukturách, jako jsou instituce sociálních služeb a sociálního zabezpečení. Konzervování tohoto stavu napomáhá paradoxní situace, na kterou upozornil už Martin Potůček (2016), kdy občané na jedné straně kritizují rozbujelý byrokratický aparát a zároveň na straně druhé přenechávají vlastní aktivitu veřejné správě jakožto strukturám k tomu kompetentním.

Zvrátit tento trend bude trvat delší dobu a vyžadovat i jiný metodologický přístup, schopný reflektovat lokální kontext výkonu sociální práce. Snažili jsme se na tento nedostatek reagovat tím, že jsme hledali přístup již dostatečně vyvinutý a odzkoušený, a zároveň českému prostředí ne zcela neznámý. Socio-kulturní animace se nám jevila jako ten správný nástroj, který bylo ovšem nutné uchopit novým způsobem. V české sociální práci se socio-kulturní animace sporadicky objevuje, ale především ve smyslu aktivizace, snahy po oživení a plnějším prožívání života, případně jako nástroje k podpoře kvality života člověka s omezením. My však doufáme, že animace by se podobně, jako je tomu v jiných zemích, mohla stát vhodnou metodou využitelnou mnohem širěji v praxi českých sociálních pracovníků. Chceme v tomto článku představit animaci jako možný model komunitní sociální práce a upozornit na ty stránky animace, které by mohly být obohacem i v českém prostředí.

2. Když se řekne socio-kulturní animace...

Slovo „animace“ pochází z latinského „anima“ (= duše), ke které se pojí ekvivalent „život“, a proto slovo animace představuje **oživování**, naplnění životem nebo také probuzení a nadšení. „*Animace dává lidem život, motivuje je k aktivitě, formuje vztahy, dává možnost podílet se na vytváření lepší společnosti*“ (Kurki in Kalcheva, 2016, s. 204). Animace je nejen „oživením“, ale i „naplněním životem“ nebo též „duchem“ (Opaschowski, 1979, s. 52). Zebrowski opisuje termín animace blízkými pojmy, jako jsou „mobilizace“ či „energetizace“. Animovat pro něj znamená vnášet život, rozpohybovat, podněcovat, zapalovat, motivovat k vlastním aktivitám. Animace má iniciovat člověka k aktivní účasti na společenském dění, ale zároveň vybízet k práci na sobě v rámci „*permanentní kultivace*“ (Zebrowski in Siostrzonek, 2008, s. 22). Původní francouzský pojem „L'Animation Socioculturelle“ s sebou nese mnoho významů, protože obsahuje více než jednu hlavní myšlenku: animace + sociální + kulturní (Gillet, 1995; Ander-Egg, 2012; Trilla, 2004). Termín byl vytvořen na myšlence „dát život“ socio – kulturním kontextům. V případě socio-kulturní animace přináší myšlenku dát život sociálním skupinám, dynamizovat jejich kultury, založené na lidských vztazích a schopnostech. Označení „socio-kulturní animace“ se ovšem využívá pro pojmenování celé skupiny praktik a činností, jejichž rozmanitost je tak široká, že jediná uznatelná definice by snad ani nebyla možná. Gillet dokonce hovoří o „*neuchopitelné definici*“ socio-kulturní animace (Gillet, 1995, s. 25). Jedna z komplexnějších současných definic představuje socio-kulturní animaci jako „*soubor sociálních technik, jejichž cílem je na základě participativní pedagogiky podporovat dobrovolné praktiky a činnosti, které se za aktivní účasti lidí odehrávají ve skupině nebo komunitě, projevují se v různých oblastech socio-kulturních aktivit a podporují rozvoj a kvalitu života.*“ (Ander-Egg, 2012, s. 96). Německý pedagog Horst Opaschowski animaci chápe jako „*nedirektivní podněcování a podporu, která umožňuje aktivitu, uvolňuje kreativitu, podporuje vytvoření skupiny a usnadňuje účast na kulturním životě*“ (Opaschowski in Kaplánek, 2013, s. 31). Pro Gilleta a další francouzské animátory, resp. teoretiky socio-kulturní animace, představuje spíše politickou sociální akci. Vlivem Saula

Alinského se animace začala více orientovat na organizaci komunity. Alinsky byl americký komunitní organizátor a přišel s myšlenkou „radikálního“ sociálního pracovníka, když animoval komunity, aby se tvůrčím a radikálním způsobem vyrovnaly s útlakem a znevýhodněním. Přesto socio-kulturní animace vždy respektuje kulturní potřeby, osobní a sociální rozvoj.

3. Východiska socio-kulturní animace

Socio-kulturní animace využívá od samého počátku znalosti a postupy z celé řady ostatních, zejména společenských věd (např. sociologie, antropologie, filozofie, geografie, pedagogiky) a nově také psychologie, regionalistiky, ekonomie a některých přírodních věd. Kromě teoretického základu sdílí metodologii s celou řadou profesí a oborů, jako je sociální práce, sociální pedagogika, andragogika, tělesná výchova a sport, umění, management, informatika, komunikace a marketing, historie, právo, politologie apod. Tento bohatý rámec zdrojů vytváří pestrý soubor postupů a příležitostí pro socio-kulturní intervenci a zároveň také vyžaduje velmi široké, diverzifikované a důkladné vzdělávání profesionálních animátorů. Úlohou animátora je motivovat členy komunity, aby sami přispívali k rozvoji svého sociálního prostředí, aby vytvářeli možnosti k dialogu, je katalyzátorem, hybatelem, iniciátorem. Základní misí socio-kulturního animátora je neustálá snaha o autonomii a emancipaci lidí, u kterých lze shledat životní rezignaci a pasivitu a kteří jsou zranitelní.

Animace má v současnosti mnoho podob a přístupy k ní jsou rozmanité (Dudová, Kaplánek, Macků, 2011). Vzhledem ke svému politickému a sociálně reformnímu charakteru byla animace již od počátku (konec 19. století) primárně zaměřena na komunitní práci s dospělými. Historicky lze hovořit zejména o dvou „zakladatelských“ tradicích socio-kulturní animace, francouzské a latinskoamerické, přestože obě vychází z koncepce lidového vzdělávání, vyvinuly se svou vlastní cestou. Tato historická rozdílnost je i jedním z důvodů, proč animace nemá zcela jednotný koncept. Zatímco pro některé autory (např. Kaplánek, 2013) je animace metodou neformální výchovy mladých lidí, pro jiné (del Mar, 2006) jde o participativní metodu sociální výchovy ve smyslu „education social“ jako celosvětově rozšířené podoby profesionální sociálně-výchovné práce a pro další (Morata, 2012) představuje metodu komunitního rozvoje, k čemuž se přikláníme i v tomto článku.

4. Modely socio-kulturní animace

Tradičně se socio-kulturní animace dělí podle tří modelů intervence (Ander-Egg, Pérez in Vilardouro, 2014), a to na vzdělávací (orientované na motivaci k celoživotnímu učení, rozvoj komunitní dynamiky, optimalizace osobních zdrojů, odborné vzdělávání, kompenzační vzdělávání), na sociální či komunitní (participace, zlepšení vztahů, místní rozvoj) a na kulturní (rozvoj kreativity, svobodného výrazu a kulturní nebo umělecké tvorby). V návaznosti na tyto tradiční modely intervence se pak u modernějších autorů můžeme setkat s jiným dělením modelů animace, které jsou založené na různé kombinaci univerzálních prvků. Např. Smith má tyto tři základní modely animace: kreativně-expresivní, socio-kulturní a volnočasový. **Kreativně-expresivní model** se zakládá na prostředcích sebevyjádření, jako je hudba, tanec apod. a jeho cílem je především navození radosti ze sdílení s ostatními a ze společného uměleckého zážitku. Hodí se především pro práci s dětmi a mládeží, příp. v komunitních či nízkoprahových centrech a centrech volného času. Vedle toho **socio-kulturní model** animace se zaměřuje na ovlivňování psychického, tělesného a emocionálního stavu osob žijícím na určitém území, v určitém společenství, a vede především k získávání

zkušeností a zážitků, které člověku umožní dostat se na vyšší úroveň seberealizace a uvědomění si sounáležitosti ke společnosti, jehož je součástí a které může sám ovlivňovat a utvářet. **Volnočasový model** animace se pak soustředí na utváření příležitostí pro smysluplné trávení volného času a rekreaci, takže sem můžeme zahrnout aktivity volnočasových či sportovních center, dětských knihoven a spadá sem i práce animátorů v turistických střediscích (Smith, 2011).

Jiné dělení nabízí Kaplánek, který rozlišuje dva typy animace: jako přístup v sociální práci a jako pedagogickou metodu. První z typů se pak ještě rozpadá na sociální animaci, jakožto komunitní práci zaměřenou na rozvoj seberealizace a sebe prezentace jedince ve skupině, a na animaci socio-kulturní, jejímž cílem je umožňování sociální participace na kulturním a společenském životě. (Kaplánek, 2009, s. 100). Animace tak překračuje zažité hranice „čisté“ sociální práce a představuje most mezi různými disciplínami. Právě tento eklektický přístup se však ukazuje jako nejefektivnější, pokud budeme člověka vnímat jako bytost sociální a kulturní a akceptovat, že i příčiny problémů, které mu ztěžují fungování ve společnosti, mají tuto obojetnou povahu a působí jako spojené nádoby. Při výběru konkrétního modelu animace v praxi se přikláníme ke Kapáňkově kritériu cílového zaměření: je-li cílem rozvoj participace, použijeme sociálně kulturní model; pokud nám jde víc o předávání hodnot, volíme model kulturní animace

5. Hot a cold animace

Podle Gilleta můžeme socio-kulturní animaci rozdělit do dvou směrů: „hot“ animace, kde animace působí jako faktor transformace a socializace, a „cold“ animace, kde animace představuje „*úložiště sociálních standardů*“ (Gillet in Kalcheva, 2016). **Hot animace** reaguje na dominantní společenský systém a jeho útlak, a proto jí lze považovat za společenské hnutí usilující o osvobození. Tento směr animace vytváří různé činnosti, v rámci kterých mohou lidé získat stejná práva a možnosti. Cílem je probudit v lidech participaci, díky které budou lépe rozumět současné době a místu, ve kterém se nacházejí, neboť každodenní život lidí je považován za velmi důležitý (Kurki in Wallenius, 2009). Příkladem takové hot animace mohou být akční skupiny. Animátoři se nejdříve zaměřují na zjišťování nespokojenosti lidí a poté vytvářejí akční skupiny, jež následovně realizují různé protesty (např. proti veřejné dopravě, cenové politice supermarketů aj.) (Simpson in Wadhwa, 2000). **Cold animace** je pak považována za nástroj udržení společnosti, pro kterou je důležité ekonomické a spotřební hledisko. Animátoři realizují různé činnosti s dobrým záměrem, ale jakoby „nevidí“ omezení, která ve společnosti panují (Kurki in Wallenius, 2009). Obdobně funguje i rozdělení animace na aktivní a pasivní. **Pasivní animace** představuje poskytování služeb, díky kterým zasazujeme neaktivního jedince do společenského života, čímž ho „oživujeme“ (Smith, 2009). **Aktivní animace** považuje lidi za participující činitele, kdy úkolem animátora je pomoci jim najít svůj smysl, k čemuž využívají pozorování interakcí mezi nimi a jejich životním prostředím. Animace je aktivizátorem společenských sil, nacházejících se v prostředí, jež umožňuje změny, zejména změny ekonomické, kulturní a společenské (Kargul in Hajduk, 2013).

6. Socio-kulturní animace jako nástroj empowermentu

Jedním ze základních principů komunitní sociální práce je koncept empowermentu. **Empowerment** neboli zplnomocnění představuje proces, který probíhá skrze kritické uvědomění, participaci na lokálních záležitostech a partnerství zúčastněných aktérů.

Výsledkem zplnomocnění je sdílení a redistribuce moci, přičemž za komponenty moci se považuje: vědění, dovednosti, rozhodování, síť a zdroje. Podle Pernellové je cílem tohoto přístupu posilovat v lidech schopnost ovlivňovat ty síly, které působí na jejich životní prostor (politici, úředníci, podnikatelé, lokální lídři), vstupovat s nimi do rovnocenného dialogu a podílet se na řešení problému, který společně identifikují a který považují za významný (Pernellová, 1986). Pozornost se obrací k prostředí, ve kterém členové skupin žijí a mají v něm uskutečňovat změny přínosné nejen pro jejich vlastní prospěch, ale pro obecné blaho. S vlastním prostředím se lidé často potřebují v prvním kroku identifikovat a uvědomit si jeho přednosti a silné stránky. Socio-kulturní animace zde nachází široké uplatnění právě v situacích, kdy je potřeba překonávat určité kulturní a historické bariéry, které rozvoji komunitní práce brání. Rolí animátora je dle přístupu hot animace navození a podpora žádoucí sociální změny v daných místních podmínkách, a to zejména zapojením všech důležitých aktérů (občanů, úřadů, komunitních center, sociálních služeb, škol, ziskového sektoru, regionálních autorit), vytvořením účinné komunikační sítě, zajištěním dostupných finančních či materiálních zdrojů, navržením a realizací konkrétních projektů a řešení, odpovídajících potřebám komunity. Ve chvíli, kdy již „probuzená“ komunita získala vliv nad podmínkami svého života, byl cíl empowermentu dosažen a dochází k „předání“, k přenechání komunity jejímu vlastnímu řízení. Taková situace je důkazem toho, že členové komunity znají své problémy, jsou si vědomi svých zdrojů či silných stránek a mají schopnost a kapacitu jednat a dosahovat vlivu.

7. Socio-kulturní animace jako nástroj participace

V souvislosti s rozvojem komunit bývá neustále skloňován pojem „participace“ neboli „podílení se“. Taková účast na rozhodování a na přímé realizaci zvolených opatření může probíhat na úrovni sousedství, vyloučené lokality, obce, města či mikroregionu. **Horizontální participace** na úrovni občanské společnosti zapojuje lidi do sousedské a širší komunity, do diskuse nad důležitými opatřeními týkajícími se života v obcích. **Vertikální participace** (politická) pak může zahrnovat účast lidí na procesech plánování, rozhodování, řízení, na implementaci a evaluaci, na výkonu moci a sebeurčení. Participace je vnímána jako prostředek, který umožňuje vytvoření prostoru, v němž veřejnost může vyjádřit svůj názor, podílet se na vytváření aktivit a zaměřit se na změnu. Sama participace vyžaduje aktivní účast veřejnosti a je charakteristická vzájemnou spoluprací všech zúčastněných. Příkladem může být koncept komunitního plánování sociálních služeb, založený na triádě zadavatelů, poskytovatelů a uživatelů, kdy jedním z výrazných projevů participace je právě zapojování veřejnosti (potenciálních klientů) do plánování, koordinace i evaluace služeb. Zapojování veřejnosti má pomoci ke zvyšování povědomí, posilování sebevědomí účastníků procesu a přispívá ke vzniku nových společenských vztahů. Může probíhat na formální úrovni, kdy se dbá na dodržování určitých pravidel a postupů, nebo na neformální bázi, založené čistě na iniciativě účastníků. Animaci lze uplatnit u témat, která potřebují etickou, sociální nebo kulturní oporu a vyžadují volbu mezi základními hodnotami a principy. Jedná se často o témata, která se týkají politických kauz, veřejných zájmů nebo hrozících rizik v lokalitě.

8. Socio-kulturní animace jako nástroj oživení komunit

Při práci s komunitou je důležité především uvědomované členství v komunitě. V socio-kulturní animaci taktéž vidíme společenství lidí a dáváme mu rozměr skupiny či komunity tím, že předem vydefinujeme nějaká pravidla, nebo necháme definování pravidel na členech společenství. Věříme, že osobní blahobyt neboli „skutečná svoboda“ (tj. to, co lidé dokážou a

jsou), je výsledkem společného procesu (Alkire, Deneulin, 2009). Členové komunity si vybírají způsob k dosažení schopností, které z nich učiní „agenty vlastního rozvoje“, což znamená, že sledují cíle, kterých si sami cení a dávají jim význam. Sociální práce by měla brát individuální pohodu jako výchozí bod pro budování kolektivního blaha, založeného na myšlence, že jedinec se může mít dobře, jen pokud se má dobře i ten druhý. To poukazuje na roli komunitního rozvoje a socio-kulturní animace jako způsobu, jak „zapojit lidi do širšího procesu budování společenských vztahů, sebeuvědomění a konfliktů, které tento proces přirozeně doprovází“ (Richelle, 2013, s. 209–224). Oblast komunitní práce se stává prostorem pro uplatnění makrosociálního a reformního (kritického) přístupu, zároveň však musí hledat nástroje k „oživení“ samotných komunit, které trpí značnou **pasivitou obyvatel**. Lidé dávají přednost životu v soukromí a málokdy se zajímají o to, co se děje kolem nich. Stane se tak až v případě, že se cítí ohroženi (např. ohlášením dopravní stavby či umístěním spalovny nebo azylového domu v jejich sousedství). Lidé či skupiny žijící v lokalitách prosazují různé (a někdy i protichůdné) zájmy a lze jen těžko mluvit o nějakém „společném zájmu komunity“. Navíc věří, že každý se má hlavně starat o svou práci a „měnit svět“ má někdo jiný. Mohli se také setkat s tím, že o jejich angažovanost stejně nikdo nestojí a už je dávno o věcech rozhodnuto. Špatným příkladem jsou i pokusy tzv. zdánlivé participace, kdy jsou lidé nějak manipulováni, nebo je jim místo skutečného zapojení do rozhodovacích procesů nabídnuta „kvaziterapie“, tedy jakási forma „útěchy bez možnosti ovlivnit řešení problémů“ (Šťastná, 2016, s. 40). Právě tady leží před socio-kulturní animací velká výzva, aby s těmito negativními jevy pomohla. Animace totiž může být významným principem pro opětovné navázání aktivního vztahu mezi kulturou, každodenním životem, komunitou a celou společností. Metodami animace se vytváří podmínky pro oživení všech „statických“ prvků. Je založena na povzbuzování a motivování lidí k hledání „vlastní životní cesty“ k odpovědnému a vědomému výběru hodnot a způsobů, jak realizovat svoji svobodu a autonomii (Siostrzonek, 2008).

9. Příklady uplatnění animace při obhajobě práv komunit

Pedagogika utlačovaných

Jedná se o koncepci brazilského pedagoga Paula Freireho (1921–1997), která je známá jako „pedagogika utlačovaných“. Reagovala na útlak chudých, kterým byl zamezován přístup ke společenským diskusím a participaci ve společnosti, což Freire nazýval „kulturou ticha“. Příčinu spatřoval v tradičním vzdělávání, kdy školský systém sloužil k pouhé reprodukci stávajícího sociálního řádu (Remsová in Janebová, 2014). Nový koncept vzdělávání byl postaven na dialogu, který naopak utlačované zplnomocňuje. Vyučující a studující se navzájem učí, poznávají, zkoumají, přemýšlejí aj. Klíčovou roli hrálo pojmenování problémů a jejich následná analýza, díky které si vzdělávání lidé uvědomí jejich příčiny a mohou je pak lépe řešit (Šenkyřík in Janebová, 2014). Metodou práce bylo např. užívání slov typických pro jazyk a zkušenost obyčejných lidí jako „generátorů“ významů, od nichž se odvíjel další proces učení. To umožnilo brát dospělé takové, jací jsou, s vlastní kulturou odpovídající jejich prostředí, tradicím, zvyklostem, vědění a zkušenostem, a zvýšit tak jejich sociální sebeúctu. Často negramotní lidé tak sami sebe začali vidět jako osoby, jejichž vědění je sociálně významné, a proto mohou hrát důležitou roli ve změně svých životních podmínek. Na Freireho koncepci pedagogiky utlačovaných navázal brazilský divadelní režisér a spisovatel Augusto Boalo, který skrze socio-kulturní animaci vedl jedince k umění nahlížet sám na sebe, a to v rámci tzv. Divadla utlačovaných (Smith, 2009). Divadlo se v 70. letech 20. století zasazovalo o hromadné vzdělávání nejchudší společenské vrstvy, kdy herci v průběhu představení hráli každodenní chování lidí se zaměřením na ztvárnění jejich potřeb, vášní, snů,

výhledů do budoucnosti, problémů aj., a to za neustálého kladení různých otázek publiku, díky kterým vzbuzovali u diváků kritické myšlení a dialog. Diváci se tak stávali tzv. spectators, tedy aktivními diváky–herci, kteří mohou sdílet své názory a návrhy na řešení různých problémů, díky čemuž divadlo slouží jakožto alternativní a zábavný nástroj k řešení konfliktů (Centrum divadla utlačovaných, 2015).

Zdi społeczności

V 70. letech 20. století se animátoři ve Velké Británii pokoušeli zmobilizovat lidi s různými dispozicemi, schopnosti, psychickými problémy do aktuální výtvarné tvorby. Cílem těchto animátorů bylo pomáhat lidem, aby byli odpovědnější za kvalitu vlastního života a hlavně si uvědomili vlastní tvůrčí potenciál. Tvořili proto společně díla velkých rozměrů, tzv. zdi, umístěné převážně na vnějších stěnách budov. Tyto „zdi społeczności“ byly projektovány jako umělecký výraz členů dané lokální společnosti. Malíř–animátor plnil roli poradce, někdy působil jako katalyzátor skupinových aktivit. Zajímavý příklad „zdi“ byl realizován z ručně malovaných keramických dlaždic, které byly umístěny na zdi jedné místní školy v Birminghamu. Akce se zúčastnilo přes 350 lidí a celá koncepce byla společným projektem místní sociální umělkyně a obyvatel okolního sídliště. Jejím přesvědčením bylo, že umění má být zpřístupněné všem lidem jak během realizace, jak při recepci, protože umožňuje rozvoj prvotního kreativního cítění, podporuje vědomí vlastních sil a psychického potenciálu a zároveň napomáhá integraci skupiny. Umění ve veřejném prostoru usiluje o sblížení všech forem a výrazů umění, o spolupráci mezi profesionálními umělci a amatéry, o spolupráci mezi etniky v multikulturní společnosti, o podporu a rozvoj jak tvůrčích jedinců, tak recipientů (tedy obyvatel sídliště). Dnes bychom zřejmě použili pojem „street art“, který si velmi často zachovává svůj sociální rozměr.

Growing Together

Dobrovolnické centrum v Odemirě (Portugalsko), jehož cílem je podporovat aktivní občanství, spolupracovalo v letech 2010-2011 na mezinárodním projektu „Growing Together“, který byl zaměřený na vzdělávání a participaci migrantů. Projekt byl realizován s animátory ze Španělska a Itálie a jeho cílem bylo usnadnit rozvoj neformálního vzdělávání, zvýšit dovednosti a znalosti rodičů ve školní výchově a vyvinout strategie a metodiky pro integraci migrantů tak, aby byli plnohodnotnými občany a znali nástroje, jak uplatňovat svá práva na rozhodování o věcech veřejných. K dosažení těchto cílů byly uskutečněny mimořádné dny otevřených dveří v místních školách, o nichž informovali místní lidé formou výlepu plakátů v několika jazykových mutacích. Sami se pak nabídli jako „průvodci“ po školních areálech v kostýmu veselých Alentejanů. Součástí akce byl i open space pod širým nebem, kde se mohli účastníci informovat o způsobu, jak probíhá zápis dětí do nového školního roku, během diskuse se však objevila celá řada jiných témat. Následně migranti s pomocí animátorů připravili a absolvovali několik mikroprojektů, které byly uskutečněny přímo v komunitě, kde žijí, a které umožnily jejich lepší integraci a větší účast na životě ve městě. Jedním z nich bylo založení rodičovského výboru pro řešení dopravní infrastruktury kolem škol, dětských hřišť a mládežnických center.

10. Závěr

Co říci závěrem? Pokud vás příklady inspirovaly a máte zájem se o socio-kulturní animaci dozvědět více, sáhněte po publikaci Socio-kulturní animace a její uplatnění v komunitní sociální práci, která vyšla tiskem a je zdarma ke stažení společně s instruktážním videem na webových stránkách www.ops.cz. Jsme si vědomi, že zavedení nového prvku do tak

robustního a konzervativního systému, jako jsou sociální služby v ČR, je úkol nesnadný, a to i přesto, že MPSV jako garant rezortu k inovacím vyzývá a dílčím způsobem je i podporuje. Systém registrace, financování a kontroly sociálních služeb však působí zcela opačně. Věříme však, že společně s vámi se to časem podaří.

11. Poděkování a afiliace

Tento článek vznikl jako výstup projektu č. CZ.03.2.63/0.0/0.0/17_071/0007718 s názvem „Využití socio-kulturní animace jako inovativního nástroje komunitní sociální práce“, který byl spolufinancován Evropskou unií a realizován v letech 2018-2020 Občanským poradenským střediskem, o. p. s.

Seznam literatury

- ALKIRE, S., DENEULIN S. Introducing the Human Development and Capability Approach. In Deneulin, S.(ed.) *Development and Freedom: An Introduction to the Human Development and Capability Approach*. Earthscan: Dubaj, 2009. ISBN 978-1-55250-470-3.
- ANDER-EGG, E. *La Problemát i ca de l'Animación Sociocultural: Animace Sociocultural*. Buenos Aires, San Pablo Editora, 2012, s. 24-38.
- CENTRUM DIVADLA UTLAČOVANÝCH. *Co je divadlo utlačovaných?* Divadloutlacovanych.cz [online]. ©2015. [cit. 11. 11. 2017]. Dostupné z: <http://www.divadloutlacovanych.cz/index.php>.
- DEL MAR, H. M. La animación sociocultural: una práctica participativa de educación social. In *Revistade Estudios de Juventud*, č. 74, 2006, s. 73-93.
- DUDOVÁ, A., KAPLÁNEK, M., MACKŮ, R. Mnohotvarý fenomén animace. Pokus o rozdělení animace na základě východisek a cílového zaměření jednotlivých typů animace. *Pedagogická orientace*, 2011, roč. 21, č. 3, 284-304. ISSN: 1211-4669.
- GILLET, J.-C. *Animation et Animateurs : Le sens de l'action*. Paříž: L'Harmatan, 1995.
- HAJDUK, Ł. *Edukacyjne uwarunkowania rozwoju regionalnego: w świetle badań wsi Związku Gmin Jeziora Rożnowskiego*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2013. ISBN 9788323335979.
- HLOUŠEK, J. a kol. *Socio-kulturní animace a její uplatnění v komunitní sociální práci*. Hradec Králové: Občanské poradenské středisko, 2020. ISBN 978-80-86701-13-4.
- JANEBOVÁ, R. *Kritická sociální práce*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2014. ISBN 978-80-7435-413-7.
- KALCHEVA, A. *Theoretical and historical aspects of socio-cultural animation*. [online]. Trakia University in Bulgaria. 2016. [cit. 10. 9. 2019]. Trakia Journal of Sciences, 203-206 p. Dostupné z: <http://www.uni-sz.bg/tsj/Vol.14,%20N%203,%202016/A.Kal4eva.pdf>
- KAPLÁNEK, M. *Animace skupiny*. [přednáška]. Brno: Pedagogická fakulta, 2009. [cit. 2019. 01. 06] Dostupné z: <https://www.slideserve.com/grizelda-thomas/animace-skupiny>.
- KAPLÁNEK, M. *Animace: studijní text pro přípravu animátorů mládeže*. Praha: Portál, 2013. ISBN 978-80-262-0565-4.
- KINKOR, M. Komunitní práce. In MATOUŠEK, O. a kol. *Metody a řízení sociální práce*. Praha: Portál, 2013. s. 253-270. ISBN 978-80-262-0213-4.
- MORATA, T. Animació sociocultural i escola. In: *Animació Sociocultural. Una experiència pel desenvolupament i l'empoderament de comunitats*. Barcelona: UOC, 2012.
- OPASCHOWSKI, H. W. *Einführung in die freizeitkulturelle Breiten-arbeit:Methoden und Modelle der Animation*. Bad Heilbrunn, 1979.
- PERNELLOVÁ, R. B. Empowerment in Social Groups Works. In PARNES, M. (ed.) *Innovatons in Social Group Work: Feddback from Practise to Theory*. New York: Haworth, 1986.
- POTŮČEK, M. a kol. *Veřejná politika*. Praha: C. H. Beck, 2016. ISBN 978-80-7400-591-6.
- RICHELLE, J. *Dimensions politique, sociale et Spaciale de l'animation proissionnelle*. Bordeaux: Carrières Sociales Editions, 2013. ISBN: 9791093839097.
- SIOSTRZONEK, J. *Animace kultury: polské inspirace*. Opava: Slezská univerzita v Opavě, Filozoficko-přírodovědecká fakulta, Institut tvůrčí fotografie, 2008. ISBN 978-80-7248.

SMITH, M. K. *Animateurs, animation and fostering learning and change, the encyclopaedia of informal education*. [online]. London, 2009. [cit. 6. 12. 2019]. Dostupné z: <https://infed.org/mobi/animateurs-animation-learning-and-change/>.

SMITH, T. Culture. *Journals of Clinical Psychology*. 2011, roč. 67, č. 2. s. 165–175. ISSN 1097–4679.

ŠŤASTNÁ, J. *Když se řekne komunitní práce*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Karolinum, 2016. ISBN 978–80–246–3356–5.

TRILLA, J. Conceito, Exame e Universo da Animação Sociocultural. In TRILLA, J. (ed.) *Animação Sociocultural: teorias, programas e âmbitos*. Lisboa: Piaget, 2004. s. 19–43.

VILARDOURO, F. C. *Cultura e Participação: Animação Sociocultural em contextos Iberoamericanos*. Leiria: RIAP – Associação Rede Iberoamericana de Animação Sociocultural – Nodo Português, 2014. ISBN 978–989–20–5122–2.

WADHWA, S. *Modern methods of teaching adult education*. New Delhi (India): Sarup, 2000. ISBN 8176251291.

WALLENIUS, T. *Sociocultural animation in youth work. Survey of sociocultural animation in the work of the youth coordinators in districts of Finnish Red Cross*. [online]. Helsinki, 2009. Závěrečná práce. Metropolia, University of Applied Sciences. [cit. 15. 1. 2020]. Dostupné z:

<https://www.theseus.fi/bitstream/handle/10024/4679/Sociocultural+animation+in+youth+work.pdf?sequence=1>.
ŻEBROWSKI, J. (ed.) *Animacja kulturalna i społeczno-wychowawcza w środowiskach lokalnych*. GTN, GWSH: Gdańsk, 2003.

Policy advocacy a zapojení klientů sociální práce – význam a výzvy

Policy advocacy and engagement of social work clients – the meaning and challenges

Agnieszka Zogata Kusz¹

Abstrakt

Imperativ usilování o sociální změnu a sociální spravedlnost předpokládají angažovanost sociálních pracovníků do tvorby a implementace politik. Podle některých autorů specifickým odlišujícím makro praxi v sociální práci od občanské angažovanosti ve věci veřejných politik má být zapojení klientů sociální práce do advokačních aktivit. Nicméně jak v Česku, tak v jiných zemích, představuje už realizace *policy advocacy* výzvu. O to větší výzvou je participace klientů na těchto činnostech. Na základě studia literatury příspěvek prezentuje význam a identifikuje výzvy související se zapojením klientů do *policy advocacy* v sociální práci. Současně přináší výsledky výzkumu realizovaného v českých a polských nevládních organizacích pracujících s cizinci zaměřeného na otázku spojenou s *policy advocacy*: mluvíte s klienty, pro klienty nebo ve prospěch klientů?

Klíčová slova: Makropraxe. Nevládní organizace. Lobbying. Integrace cizinců. Občanská angažovanost.

Abstract

The imperative to attempt for social change and social justice requires involvement of social workers into policymaking and policy implementation. According to some authors, clients participation in policy advocacy is a particular feature of social work macro practice that distinguish it from civic engagement in policy issues. Both in Czechia, and in other countries, even realisation of policy advocacy represents a challenge for social workers. Even greater challenge is to engage social work clients in these activities. Based on the academic literature, the article presents the meaning and identifies the challenges related to social work clients' participation in policy advocacy. Also, it brings the results of the research carried with representatives of Czech and Polish organisations assisting immigrants aimed at the question: do you speak *with, for or on behalf of* your clients?

Keywords: Macro practice. Nongovernmental organisations. Lobbying. Immigrants' integration. Civic engagement.

1. Úvod

Hájení lidských práv a sledování implementace a dopadů politik patří do agendy mnoha organizací. Jedná se o otázku úzce spjatou s fungováním demokratického státu, v němž se občané aktivně zapojují do věcí veřejných. Pro většinu občanů je aktivní zájem o vývoj politik záležitostí jejich práv a svobod, příp. morální povinnosti. Sociální pracovníci by se z podstaty své profese měli zapojovat do ovlivňování systémových změn s politikami spojených; mít onu duální pozornost zaměřenou i na klienta, i na jeho prostředí. Navíc, specifickým onoho zapojování se do *policy advocacy* měla by v sociální práci být – podle některých autorů – participace klientů v tomto procesu. Pro mnoho organizací je už jen realizace reformního paradigmatu výzvou. Požadavek účasti klientů na advokační činnosti je prvkem, který tuto výzvu dodatečně ztěžuje.

¹ Mgr. et Mgr. Agnieszka Zogata Kusz, Ph.D., Katedra křesťanské sociální práce, Cyrilometodějská teologická fakulta, Univerzita Palackého v Olomouci, Univerzitní 244/22, 779 00 Olomouc. E-mail: agnieszka.zogata@upol.cz

Tento příspěvek reflektuje význam participace klientů v *policy advocacy*, identifikuje výzvy s tím spojené a nakonec prezentuje výsledky výzkumu realizovaného v českých a polských nevládních organizacích pracujících s cizinci zaměřeného na otázku spojenou s PA: mluvíte *s, pro* nebo *ve prospěch* klientů?

2. *Policy advocacy* v sociální práci

Policy advocacy (PA), neboli snaha o ovlivňování tvorby a implementace politik je jednou z oblastí makro praxe v sociální práci (vedle *public advocacy* mající za cíl změnit postoje společnosti k určitým otázkám, např. skrz mediální kampaně). O tom, že prosazování sociální změny patří do podstaty sociální práce, hovoří jak její globální definice (IFSW 2014), tak české etické kodexy sociálních pracovníků (mj. SSPČR, 2006). Systémové změny se pojí zejména s úpravou politik, které formují prostředí klientů sociální práce a mohou vytvářet pro jejich sociální fungování nepřekonatelné bariéry. Snahu o úpravu politik, neboli *policy advocacy* můžeme v sociální práci definovat dvěma základními způsoby. Pro zobrazení prvního z nich nám zde poslouží definice Janssona převzatá Sherraden, Slosar, a Sherradenem, pro kterého je *policy advocacy politická praxe pomáhající bezmocným, stigmatizovaným a utlačovaným společností zvýšit kvalitu jejich života* (Jansson 1999, p. xvii, in Sherraden, Slosar, a Sherradenem, 2002, p. 209). Vedle je druhý způsob definování PA, jenž zdůrazňuje roli klientů v tomto procesu a jejich participaci vnímá jako specifický rys advokační činnosti v sociální práci. Na zapojení klientů důraz kladou např. Schneider a Lester, vymezující *advocacy* v sociální práci jako *výhradní a vzájemné zastupování klienta či klientů nebo nějaké věci na daném fóru s cílem systematicky ovlivnit rozhodování v nespravedlivém nebo nečinném systému či systémech*. (2001, 65). Za povšimnutí stojí zde především aspekty výhradnosti a vzájemnosti. Výhradnost znamená, že je vztah mezi klientem a sociálním pracovníkem jedinečný, soustředěný výlučně na klienta a jeho potřeby, že sociální pracovník je zodpovědný vůči klientovi. Poukázání v definici na vzájemnost má vyzdvihnout jiné kvality tohoto vztahu: jeho rovnost, provázanost, reciprocitu; spojení obou partnerů v dané činnosti. *Advocacy* je proto v tomto pojetí činností, které se klient(i) různými způsoby aktivně účastní. Podobně to chápou např. Dalrymple a Boylan (2013). Požadavek propojení s klienty nasazuje však sociálním pracovníkům laťku velmi vysoko. Nakonec to znamená, že ne vždy je splněn.

2.1 Význam zapojování klientů sociální práce do advokační činnosti

Participace klientů sociální práce v *policy advocacy* je významná z několika důvodů. Jedná se zejména o zplnomocnění klientů, demokratičnost procesu tvorby a implementace politik, odpovědnost (ang. *accountability*) organizací, zvýšení legitimacy organizací, a v neposlední řadě i etiku využívání nástrojů vlivu.

Z perspektivy sociální práce, ten nejdůležitější význam souvisí se zkvalitňováním sociálního fungování klientů díky jejich zplnomocňování. V kontextu *advocacy* to znamená podporu jejich možností a dovednosti určovat cíle a způsoby ovlivňování rozhodnutí, která se týkají jejich samotných, určovat nejžádanější změny a dopady na ně samotné. Znamená to také uschopňování klientů k různým typům činností, realizování *jejich* potřeb a práv spolu s nimi, počítání s jejich hlasem; podporu sebevědomí klientů díky využití znalosti a dovednosti, jimiž už disponují anebo díky rozvíjení jejich nových znalostí a dovedností, které mohou využít i v jiných situacích (Haynes a Mickelson, 2010). V případě, že sociální pracovníci rezignují

na aktivní zapojení klientů, realizují sice lidskoprávní advokační činnost, angažují se občansky, pro některé však bude otázkou, zda se jedná o „*policy advocacy* v sociální práci“. S *empowermentem* souvisí i demokratická perspektiva v *advocacy* v sociální práci, již přijímají mj. Cummins, Byers a Pedrick (2011), které hovoří o důležitosti podpory politického začleňování klientů, jinak často vyloučených z realizace svých politických a občanských práv. Jejich zapojení má přispět k politické rovnosti a dosažení smysluplné sociální změny. Zároveň aktivní účast klientů v PA znamená zvýšení demokratičnosti procesu tvorby a implementace politik. V pojetí Dahla kritériem demokratického procesu není totiž jen volební rovnost. Stejně důležitá je efektivní participace, dosahování poučeného porozumění, uplatňování kontroly nad nastolováním témat k projednání a zapojení všech dospělých (2001). To vše souvisí s možnostmi občanů klást otázky, přicházet s návrhy, dozvídat se o různých řešeních a jejich následcích, stejně jako s jejich možností ovlivňovat řešenou agendu.

Participace klientů v advokační činnosti má význam i pro samotné organizace. Ten můžeme spatřovat především v oblasti odpovědnosti (ang. *accountability*), přesněji řečeno toho, komu se organizace cítí zodpovědné za výsledky své advokační činnosti (Unerman a O'Dwyer, 2005). K tomu patří i otázka legitimacy pro angažování se v ovlivňování politik: kdo nebo co nám dává právo se angažovat. Součinnost s klienty může totiž zvyšovat – jak v očích samotné organizace, její klientů, veřejnosti či oslovovaných tvůrců politik – legitimitu organizací pro vyjadřování se na určitá témata nad rámec obecného práva občanů v demokratickém státě občansky se angažovat. Mosley si všímá, že je to snad nejvýraznější v situaci, kdy se advokační činnost vztahuje k otázkám financování služeb. Bez zapojení klientů může být v takovémto případě organizace vnímána jako prosazující vlastní zájmy (mj. úvazky, platy), nikoli zájmy klientů (2012).

Nakonec můžeme poukázat i na souvislost zapojení klientů se etickými otázkami, vystávajícími v okamžiku vědomého používání nástrojů vlivu. Participace klientů napomáhá tomu, aby na prvním místě byly jejich potřeby, nikoli např. dokázání vlastních persvazivních dovedností. Etická *advocacy* je především *advocacy* zaměřená na potřeby a přání klientů.¹

2.2 Výzvy související se zapojením klientů do *policy advocacy*

Více autorů poznamenává, že v ČR je makroúroveň sociální práce okrajovou oblastí, jak v profesní praxi, tak ve vzdělávání (např. Chytil a Kowalíková, 2018). Pro mnoho osob je už samotná realizace reformního paradigmatu výzvou (o důvodech této situace psaly mj. Janebová a kol., 2013). Analýza zahraniční literatury si však dovoluje všimnout, že není situace v ČR zdaleka výjimečná. Oborníci z Itálie, Izraele, Švédska, Anglie, Austrálie, Ruska, Španělska hodnotí advokační činnosti sociálních pracovníků jako spíše okrajovou a jejich připravenost pro ni jako nízkou: diskrepance mezi diskurzem o PA a praxi je velká (Gal a Weiss-Gal, eds., 2015). I angažovanost amerických sociálních pracovníků v PA je výrazně menší než by se dalo očekávat (Hoefler, 2015). Navíc se zdaleka nejedná o běžnou praxi, aby američtí sociální pracovníci zapojovali klienty do politických aktivit (Rome a kol., 2010). Nyní se však nebudeme věnovat příčinám této situace a soustředíme se na výzvy související s participací uživatelů služeb v *policy advocacy*.

Kromě nepřipravenosti sociálních pracovníků pro advokační činnost, je pro zapojení klientů výzvou – jako i v případě jiných oblastí v sociální práci – otázka nerovného postavení

¹ Zapojování klientů také přináší samo o sobě určité etické výzvy (viz Výzvy).

sociálních pracovníků a uživatelů služeb: moci těch prvních a potřeby zplnomocnění těch druhých. To dále souvisí např. s častou potřebou připravit klienty pro aktivní účast v advokačním procesu. Přestože mnozí klienti mají co nabídnout pro společné úsilí o systémovou změnu, jiné je potřeba uschopnit, posílit, což může být časově náročné a vyžadovat i další – také finanční – prostředky. Navíc, jak upozorňují Dalrymple a Boylan (2013) nejednou musí být prvním krokem vůbec uvědomění uživatelům služeb konkrétních systémových překážek, které jejich situaci ovlivňují. Pro vnímanou složitost spolupráce s klienty v *policy advocacy* často sociální pracovníci radši ji realizují *pro* klienty než *s* nimi anebo participace uživatelů nemá zplnomocňující, nýbrž jen formální charakter.

Jedním z největších problémů zapojování klientů je jejich heterogenita, různorodost jejich potřeb či perspektiv vnímání dané systémové překážky, ztěžující možnost mluvit „jedním hlasem“. Na otázku reprezentování mnohočetných perspektiv v rámci kolektivního přístupu upozorňuje např. Wilks (2006, 109) jenž zároveň upozorňuje na možnost uvažování o těchto výzvách z perspektivy participativní a reprezentativní demokracie.

Konečně zvláštní oblast výzev představují etické otázky. Mnozí klienti jsou příliš zranitelní pro aktivní účast v daném procesu (nebo jako takoví bývají vnímání – Lewis, 2011). Jejich aktivní zapojení v PA je může vystavit různého typu nebezpečím, např. spojeným se zveřejněním jejich případu. I z těchto důvodů mohou nebýt ochotni podílet se na kolektivním úsilí o systémovou změnu.

3. Policy advocacy a zapojení klientů – cizinců

V této sekci jsou prezentovány výsledky výzkumu realizovaného s reprezentanty českých a polských nevládních organizací pracujících s cizinci (NNO). Zaměřoval se na úlohu klientů v *policy advocacy* realizované organizacemi a na to, zda organizace *mluví s* klienty, *pro* ně, nebo jejich *jménem*.

Výzkum se uskutečnil v druhé polovině roku 2017. Byl využit smíšený design výzkumu: obsahová analýza textů ze stránek organizací; ohniskové skupiny (devět účastníků v Česku a jedenáct v Polsku) a individuální rozhovory s osobami pracujícími v NNO (po pět rozhovorů v Polsku a v ČR), Jednalo se o NNO, jež aspoň v menší míře usilují o ovlivňování politik – většinou se jednalo o zhruba 10 procent celkové činnosti NNO podle jejich odhadů. Je namístě zdůraznit, že ne všichni účastníci výzkumu pracují na pozici sociálního pracovníka.

Ohniskové skupiny se uskutečnily v Praze – s členy advokační skupiny českého Konsorcia organizací pracujících s migranty, kteří zároveň pracují v jednotlivých organizacích – a ve Varšavě – s reprezentanty neformálního a tehdy se formujícího migračního konsorcia.¹ České konsorcium je možné považovat za lídra v zemích Visegrádské čtyřky, co se týká advokační činnosti v oblasti migračních politik na státní a evropské úrovni. V dané době sdružovalo dvacet NNO – reprezentanti devíti z nich se účastnili ohniskové skupiny. Polské konsorcium je neformální a jako celek se v době výzkumu teprve formovalo. Zapojení polských migračních organizací do *policy advocacy* je obecně daleko menší, a uskutečňuje se především na lokální a regionální úrovni. V roce 2017 formující se konsorcium sdružovalo devět NNO vč. dvou neformálních.

¹ Po V4 Regional Migration Alliance Conference pořádané v 2017 Oxfam International v Bratislavě vzniklo neformální spojení několika organizací.

Pro zjištění úlohy klientů v *policy advocacy* jsem vycházela z konceptu odpovědnosti (ang. *accountability*) Huga Slima (2002) a konkrétně z jejího jednoho druhu – odpovědnosti za hlas (ang. *voice accountability*). Tu Slim chápe dvojím způsobem. Na jednu stranu jde zde o věrohodnost, odpovědnost za pravdivost a kvalitu používaných argumentů a dat poskytovaných pro informovanou tvorbu politik. Na druhou stranu – pro nás důležitější – jde o otázku autority, s jakou nevládní organizace¹ podnikají kroky v PA. Jinými slovy, odpovědnost za hlas znamená vůči komu se NNO cítí odpovědné: kdo jim dává právo se angažovat v advokační činnosti, čím hlasem tyto organizace mluví. Konkrétně se Slim ptá: mluví NNO *jménem* svých klientů (ang. *speak on behalf*), *spolu se* svými klienty (ang. *speak with*) nebo *pro* svoje klienty (ang. *speak for*)? Anebo hovoří hlasem ještě někoho jiného? (Slim 2002). Na tyto otázky se soustředí další část tohoto příspěvku.

Je namístě říct, že jak české, tak polské NNO pracující s cizinci vnímají dennodenní kontakt s klienty-cizinci jako jeden z několika zdrojů legitimacy angažovanosti v *policy advocacy*. Zkušenost s problémy či utrpením lidí, kteří naráží na systémové překážky, důvěra, kterou do nich klienti vkládají, způsobují, že se osoby pracující s nimi v NNO cítí zodpovědné za to usilovat o změnu. Nicméně, komunikační partneři přiznávají, že je pro ně nemožné hovořit *jménem* klientů. Pro české NNO je hlavním důvodem to, že nezískaly od nich pro to mandát, klienti často ani nevědí, že se NNO zapojují do advokační činnosti na různých úrovních. Jako velmi problematickou komunikační partneři vnímají i otázku heterogenity jejich klientů: pocházejí ze států s různými politickými režimy a z různých kultur, klienti často vnímají omezování práv cizinců jako legitimní, i když občas daná omezení považují za oprávněná jedině v případě jiných cizinců, než jsou oni sami.

Co se týká *mluvení s* klienty v advokační činnosti, tak to i pro české i pro polské organizace představuje velkou výzvu a odvíjí se od konkrétního tématu. Obecně lze říci, že NNO vnímají nedostatečnou participaci svých klientů na této činnosti jako slabinu svých aktivit, přičemž se nejedná pouze o „cizince“. V praxi totiž např. české NNO nejednou prosazují práva občanů: osob, majících v rodině někoho bez českého občanství anebo těch, které mají sice české občanství, ale barva jejich kůže *dělá z* nich cizince znovu a znovu. Z těchto důvodů české NNO hovoří spíše o tom, že je pro ně důležitější upozorňování na určitá *témata* než *prosazování práv imigrantů*. Mnoho těchto témat totiž – např. otázka pracovních podmínek – se týká jednoduše slabší (co se týká moci) části společnosti – včetně cizinců. Většina komunikačních partnerů z českých migračních organizací se proto shoduje na tom, že *mluví pro* cizince *a současně pro přijímající společnost*, což odráží jejich chápání konceptu integrace jako oboustranného procesu.

Komunikační partneři z polských NNO svoji advokační činnost spojují zejména s místními společnostmi, kterým se za ni cítí zodpovědné. Migranty považují za součást těchto lokálních komunit. Můžeme se domnívat, že tento důraz na odpovědnost vůči lokálním komunitám vyplývá do velké míry i z toho, že polské NNO realizují *policy advocacy* zejména na místní úrovni.

Mluvení spolu s klienty i pro polské NNO představuje výzvu. Organizace vnímají sebe samy jako dostatečně kvalifikované pro to, aby se vyjadřovaly *ve prospěch* klientů, nevnímají však svoji advokační činnost jako *mluvení jménem* klientů, ale spíše jako *mluvení pro vyřešení* určitých problémů. O klientech- migrantech hovoří *ve vztahu* k místním komunitám, jelikož

¹ Slim se soustředil na mezinárodní nevládní organizace, zde se jeho koncept využíváme v kontextu českých NNO.

jejich cílem je podpora integrace. Jednotliví jejich klienti se jen výjimečně zapojují do veřejných akcí – obecně je participace uživatelů služeb v *policy advocacy* velmi problematická. Polští komunikační partneři upozorňují mj. na financování věnovaného času a práce klientů, ale také na jejich ochotu se zapojit i – podobně jako reprezentanti českých NNO – různorodost této skupiny. Vhodnou formou zapojení by podle nich byly např. konzultační orgány, jejichž členy by byli klienti. Tato se však povedlo jen jedné organizaci z jihozápadního Polska. Reprezentanti zformované rady se mj. aktivně účastnili vyjednávání na úrovni obce. Nicméně – jak zdůraznili komunikační partneři – to vše bylo možné pouze díky tomu, že se v daném případě jednalo o poměrně homogenní skupinu – komunitu migrujících rumunských Romů. Jiným vhodným řešením zvyšujícím participaci cílové skupiny v advokační činnosti (i když nemusí jít v tom případě přímo o klienty) by mohla být spolupráce s organizacemi migrantů. Ty v současné době působící v Polsku nemají pro to – podle komunikačních partnerů a podle zjištění autorky – kapacitu.

Nakonec je role klientů-cizinců v *policy advocacy* jak českých, tak polských organizací, většinou nepřímá – skrz případy, problémy, které NNO vyzdvihují, příp. skrz účast ve výzkumech, jejichž data organizace následně využívají ve své činnosti na makroúrovni. To odpovídá vnímání PA jako lidskoprávních aktivit realizovaných pro klienty či ve prospěch určitého pojetí témat týkajících se (mimo jiné) klientů; aktivit napomáhajících vytvářet zplnomocňující prostředí, ale ne nutně posilujících moc jednotlivých klientů pro řešení záležitosti, které na ně dopadají. Můžeme se domnívat, že je to částečně následkem skutečností, že PA v českých a polských NNO často realizují zejména právníci, ale i toho, že míra připravenosti sociálních pracovníků angažovat se tímto způsobem v PA, je nízká.

4. Závěr

Rovnocenná, aktivní a zplnomocňující participace klientů v *policy advocacy*, ačkoli by měla být specifickým advokačním činnosti v sociální práci, je stále spíše ideálem než realitou sociální práce. Nicméně výzvy související se zapojením uživatelů služeb do *policy advocacy* nesmějí být výmluvou pro sociální pracovníky či ospravedlněním jejich nečinnosti v této oblasti („když bez klientů, tak radši vůbec“). Stejně tak tyto výzvy nesmějí odradit sociální pracovníky od zapojování klientů do snah o ovlivňování politik – různými způsoby, s různou intenzitou, na různých úrovních. Možnosti se nabízejí od účasti klientů ve výzkumech jako informátorů (vč. participativního akčního výzkumu), přes jejich zapojení do šíření informací o dané problematice, pomoc v budování koalice či dokonce emailové komunikace s tvůrci politik, účast v komisích řešících danou problematiku až po podílení se na plánování a implementaci celé advokační strategie.

5. Poděkování

Děkuji paní docentce Tatianě Matulayové za podporu při tvorbě tohoto textu a za zajímavé podněty k němu.

Afiliace

Tento článek vznikl jako výstup projektu IGA_CMTF_2019_010 Migrační výzvy a občanská společnost.

The article represents an output of the project IGA_CMTF_2019_010 Migration challenges and civil society.

Seznam citované literatury

- CUMMINS, Linda, K.; BYERS, Katharine, V.; PEDRICK, Laura. *Policy Practice for Social Workers: New Strategies for a New Era*. Boston, Mass: Allyn & Bacon, 2011.
- DAHL, Robert, A. *O demokracii. Průvodce pro občany*. Praha: Portál, 2001.
- DALRYMPLE, Jane; BOYLAN, Jane. *Effective Advocacy in Social Work*. Thousand Oaks, Berkeley, CA: SAGE Publications Ltd., 2013.
- GAL, John; WEISS-GAL, Idit (eds.). *Social Workers Affecting Social Policy: An International Perspective on Policy Practice*. Bristol, UK: Policy Press, 2015.
- HAYNES, Karen S.; MICKELSON, James, S. *Affecting change: social workers in the political arena*. Boston: Allyn & Bacon, 2010.
- HOEFER, Richard, Social Workers Affecting Social Policy in the US. In GAL, J.; WEISS-GAL, I. (eds.) *Social Workers Affecting Social Policy: An International Perspective on Policy Practice*. Bristol, UK: Policy Press, 2015, s. 161-182.
- CHYTIL, Oldřich; KOWALIKOVÁ, Ivana. Může být česká a slovenská sociální práce nástrojem podpory sociální změny?. *Sociální práce/Sociálna práca*. 2018, roč. 18, č. 3, s. 112-125. ISSN 1213-6204.
- International Federation of Social Workers (IFSW). Global definition of social work, 2014. Dostupné z <http://ifsw.org/get-involved/global-definition-of-social-work>
- JANEBOVÁ, Radka; HUDEČKOVÁ, Marcela; ZAPADALOVÁ, Romana; MUSILOVÁ, Jana. Příběhy sociálních pracovníků a pracovníků, kteří nemlčeli – Popis prožívaných dilemat, *Časopis Sociální práce/Sociálna práca*, 2013, č. 43, s. 66-83.
- LEWIS, Melinda. Too vulnerable for empowerment? *Classroom to Capitol*. [Internet] 29 srpen 2011 [cit. 10.9.2020] Dostupné z: <https://melindaklewis.com/2011/08/23/too-vulnerable-for-empowerment/>
- MOSLEY, Jennifer, E. Keeping the lights on: How government funding concerns drive the advocacy agendas of nonprofit homeless service provider. *Journal of Public Administration Research and Theory: J-PART*. 2012, roč. 22, č. 4, s. 841–866. <https://doi.org/10.1093/jopart/mus003>
- ROME, Sunny H.; HOECHSTETTER, Susan; WOLF-BRANIGIN, Michael. Pushing the Envelope: Empowering Clients for Political Action, *Journal of Policy Practice*. 2010, roč. 9, č. 3-4, s. 201-219, DOI: [10.1080/15588742.2010.487236](https://doi.org/10.1080/15588742.2010.487236)
- SHERRADEN, Margaret, S.; SLOSAR, Betsy; SHERRADEN, Michael. Innovation in Social Policy: Collaborative Policy Advocacy. *Social Work*. 2002, roč. 47, č. 3, s. 209–221. <https://doi.org/10.1093/sw/47.3.209>
- SCHNEIDER, Robert; LESTER, Lori. *Social Work Advocacy: a New Framework for Action*. Belmont, CA: Brooks/Cole, 2001.
- SLIM, Hugo. *By what authority? The legitimacy and accountability of non-governmental organisations*. Paper presented at International Meetings on Global Trends and Human Rights – Before and after September 11th, The International Council on Human Rights Policy, Geneva. 10-12th January 2002. [\[online; cit. 2018-12-10\]](https://doi.org/10.1093/sw/47.3.209). Dostupné z: <https://www.jha.ac/articles/a082.htm>.
- Společnost Sociálních Pracovníků ČR (SSPČR). Etický kodex, 2006. Dostupné z: http://socialnipracovnici.cz/public/upload/image/eticky_kodex_sspcr.pdf
- UNERMAN, Jeffrey; O'Dwyer, Brendan. Theorising accountability for NGO advocacy. *Accounting, Auditing & Accountability Journal*. 2005, roč. 19, č. 3, s. 349-376. Dostupné z: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1758546
- WILKS, Tom. *Advocacy and Social Work Practice*. Maidenhead, Berkshire: Open University Press, 2012.

Život v sociálně vyloučené lokalitě - dopady na vzdělávací dráhu dětí

Life in a Socially Excluded Locality - Impacts on Children's Educational Career

Gabriela Caltová Hepnarová¹, Pavla Svatoňová², Šárka Jirásková³, Dora Dragounová⁴

Abstrakt

Příspěvek se zabývá limity, které přináší život v sociálně vyloučené lokalitě a v chudobě, v oblasti schopnosti rodiny zvládat nároky a očekávání školy. Seznamuje s životními podmínkami dětí, které narážejí na potíže v oblasti deficitu dovedností a schopností, které umožňují fungování. Základním teoretickým východiskem úvah nad situací dětí se stal koncept chudoby Amartya Seny. Výzkumná část představuje dílčí výstupy projektu zaměřeného na situaci rodin žijících v chudobě a v sociálně vyloučeném prostředí. Cílem příspěvku je představit rizika, která vyvstávají v souvislosti se vzděláváním dětí, a nastínit možnosti jejich zmírnění.

Klíčová slova: Povinná školní docházka. Žáci se sociálním znevýhodněním. Inkluzivní vzdělávání. Sociální vyloučení. Přístup orientovaný ke schopnostem.

Abstract

Paper deals with limits, that life brings in socially excluded areas and in poverty, in the possibility of a family to cope with demands and school's expectation. It introduces with life conditions of children, who face difficulties in the field of skills' and abilities' deficit which enables the life running. The concept of poverty by Amartya Sen has become a basic theoretical solution of consideration about children's situation. The research part presents partial outputs of the project focusing on families' situation living in poverty and in socially excluded environment. The aim of the paper is to present risks which arise in connection with education of children and to outline the possibilities of their alleviation.

Keywords: Compulsory education. Pupils with social disadvantage. Inclusive education. Social exclusion. The Capability Approach.

Úvod

Příspěvek vychází z výzkumného šetření, které proběhlo v sociálně vyloučené lokalitě a sledovalo vlivy, které působí na dítě v průběhu formování jeho osobnosti. Cílem příspěvku je představit vybraná rizika, která vyvstávají v souvislosti se vzděláváním dětí, které pocházejí z prostředí vyloučených lokalit. V úvodní části jsou představeny některé problémy, které vzdělávací dráhu dětí mohou komplikovat a mají přímou souvislost se situací vyloučení. Další část příspěvku představuje ve výzkumu identifikovaná rizika a jejich možné dopady na vzdělávací dráhu dětí. Poslední část textu se zaměřuje na možnosti pomoci dětem v kontextu konceptu capability, jenž vytvořil Amartya Sen. Snahou autorky je blíže popsat několik vybraných bariér, které znesnadňují vzdělávací dráhu dětí ze sociálně vyloučeného prostředí. Příspěvek má empirický charakter a zaměřuje se na popis životních podmínek dětí.

¹ Katedra sociální pedagogiky PF UHK, e-mailová adresa: gabriela.caltovahepnarova@uhk.cz, Tel. 493 331 364

² Katedra sociální pedagogiky PF UHK, e-mailová adresa: pavla.svatoňová@uhk.cz

³ Katedra sociální pedagogiky PF UHK, e-mailová adresa: sarka.jiraskova@uhk.cz

⁴ Katedra sociální pedagogiky PF UHK, e-mailová adresa: dora.dragounova@uhk.cz

1. Sociální vyloučení

Téma sociálního vyloučení je velmi rozsáhlé, pro snadnější uchopení konceptu, který je svou povahou velmi široce koncipován, bývají někdy využívány dimenze sociálního vyloučení. Jednou ze základních prací, která specifikuje tyto oblasti, je práce Percy-Smith, která zmiňuje vyloučení v dimenzi ekonomické, sociální, politické, individuální, prostorové, skupinové a vydělení ze sousedství (Percy-Smith, 2000). Podobně také Taket, Crips, Nevill rozlišují dimenzi ekonomickou, sociální, politickou a prostorovou (2009). V České republice se nejčastěji hovoří o dimenzích odvozených na základě vyčleňujících mechanismů, mezi které řadíme ekonomické, kulturní, sociální, prostorové a symbolické povahy (Toušek, 2007). Se stejným výčtem dimenzí doplněným ještě i o politickou dimenzi pracovala i česká strategie sociálního začleňování v letech 2014–2020 (Strategie sociálního začleňování, 2014).

Je to právě politická dimenze, která je spojována s občanskými a politickými právy a občanstvím a zahrnuje oblasti vyloučení, které zasahují jak do abstraktnějších úrovní vztahů, tak i do oblastí méně abstraktních. Abrams považuje za pravděpodobné, že dynamika vyloučení na abstraktnějších úrovních vztahu se obecně soustředí především na symbolické zdroje a procesy, zatímco dynamika v méně abstraktních úrovních vztahů klade relativně větší důraz na hmatatelnější materiální výsledky (Abrams, 2013).

Rovný přístup ke vzdělání se z pohledu dimenzionálního dělení sociálního vyloučení dotýká hned několika dimenzí současně a můžeme ho sledovat jak na úrovni abstraktních i méně abstraktních vztahů. Na úrovni prostorové je vzdělanostní dráha přímo ovlivňována prostorovou dimenzí. Česká republika patří mezi země, ve kterých se projevuje silný vztah socioekonomických faktorů a školní úspěšnosti. Velký vliv má především ekonomický a kulturní status regionu a rodiny. V Evropském srovnání patříme mezi pět zemí s nejsilnějším vlivem socioekonomického zázemí na vzdělávací výsledky žáků. Analýzy ukazují velký podíl rozdílů v průměrných výsledcích žáků, za kterým stojí rozdíly mezi samotnými školami. ČR se proto řadí k zemím, kde mají žáci s podobným zázemím tendence shromažďovat se ve stejných školách a kde má vzdělávací systém selektivní rysy (Šojdrová, Bařinková, Borkovcová, 2014; PISA, 2012). Zvláště silně se tato skutečnost projevuje ve školách, které jsou spádové pro sociálně vyloučené lokality, tento problém však zasahuje celé regiony.

Ještě silněji se problémy úspěšného završení vzdělávací dráhy propojují s kulturní a ekonomickou dimenzí. Významnou roli zde hraje sociokulturní nastavení rodinného života. Dětem pocházejícím z odlišného sociokulturního prostředí je v rámci podpůrných opatření nabízena pomoc ve škole (Felcmanová, 2015). Povaha bariér, které jim neumožňují dosahovat stejných výsledků jako jejich vrstevníci, jim však umožňuje čerpat podporu nejčastěji pouze v prvním stupni podpůrných opatření. Teprve ve chvíli, kdy se jejich potíže v sociokulturní oblasti spojí s oslabením kognitivního výkonu či konkrétní diagnózou zdravotního či speciálně pedagogického typu, mají šanci dosáhnout na širší spektrum podpůrných opatření včetně asistenta pedagoga, který ve třídě začne působit. Povaha sociokulturních potíží je velmi obtížně identifikovatelná a oprávněně může vzbuzovat obavy z nálepkování dětí. Přesto by bylo potřeba věnovat se dětem a problémům, se kterými se děti setkávají, je třeba identifikovat.

2. Metodologie výzkumu

Výzkumné šetření, které proběhlo v rámci projektu specifického výzkumu, se zaměřilo na výchovné působení rodin v mnohoproblémové situaci a na reflexi vlivů, které na děti v lokalitě působí. Pro výzkumné šetření byl zvolen kvalitativní výzkum umožňující odhalit,

porozumět a vnést nové souvislosti do zkoumaných jevů (Strauss, Corbin, 1999). Cílem šetření bylo získat základní informace, které umožní popsat zkušenosti respondentů a zároveň jim porozumět. Dále pak popsat výchovně vzdělávací vlivy, které působí na dítě v rodině a blízkém prostředí. Výzkumné šetření mělo dvě fáze. V první fázi bylo osloveno k tematickým rozhovorům šest matek, získaný materiál byl dále analyticky zpracován za využití prvků zakotvené teorie, především otevřeného a axiálního kódování. V druhé fázi výzkumu byla vybrána jedna rodina a výzkum byl dále realizován za využití případové studie. V rámci případové studie probíhaly rozhovory v rodině a dále také s pracovnící OSPODu, terénní sociální pracovnící města, pedagožkou působící v rodině a sociální pracovnící neziskové organizace.

Pro sběr dat v rámci tematických rozhovorů i případové studie byla zvolena technika hloubkového rozhovoru. Rozhovory probíhaly na základě předem připravených okruhů témat. Tematické okruhy umožnily udržet téma a současně bylo možné přizpůsobovat se v průběhu rozhovoru aktuální situaci a tématům samotných respondentů. Výzkum probíhal v sociálně vyloučené lokalitě, dle kvalifikovaných odhadů vytvořených pro potřeby Agentury pro sociální začleňování Úřadu vlády ČR zde žije zhruba šest set obyvatel. Kritériem výběru vhodných rodin byla jejich životní situace kumulující několik rodinu oslabujících problémů, bydliště v sociálně vyloučené lokalitě a ve všech případech šlo o rodiny s dětmi. Všichni oslovení si cítili být součástí romské komunity.

3. Podmínky v sociálně vyloučené lokalitě jako bariera vzdělávání dětí

Vzdělání je oblast, kterou zahrnujeme mezi základní lidská práva, a toto právo je v kontextu sociálního vyloučení ohroženo specifickými rizikovými vlivy. Obtíže ve vzdělávací dráze úzce souvisí s problémy vyloučené lokality, ve které děti žijí. Sami rodiče mají z místa, kde žijí, velmi smíšené pocity a považují ho za špatné místo. Materiální stránku prostředí, ve kterém rodiny žijí, hodnotí rodiče jako velmi zanedbanou, nevyhovující a odpudivou. Pro popis místa užívali rodiče silných expresivních výrazů: „*Je to tady hnusný, hodně se tady změnilo*“ (Monika), „*děsí mě to tady, nic tady není*“ (Andrea). Podobně kriticky vnímají také sociální vztahy v lokalitě. Materiální i sociální stránka života lokality je v úzkém vztahu. Rodiče považují za hlavní problém materiální situace ostatní nájemníky místa: „*Jsou tady odporní lidi*“ (Helena), „*je tu moc cikánů pohromadě, rodiče si dělaj, co chtěj, nestaraj se o děti.*“ (Simona). Právě děti volně pobíhající po lokalitě, jsou často spojovány s problémem ničení majetku. Napjaté sociální vztahy v lokalitě přinášejí nevhodné vzory, část obyvatel stále nepřikládá školnímu vzdělání význam. V lokalitě se vyskytují skupiny dětí, které tráví volný čas jen na ulici. „*Dělaj si, co chtěj, lítaj do noci venku*“, Šárka: „*kouří a kradou, nikdo se o ně nestará.*“ (Monika). Oslovení rodiče vidí největší problém v nezájmu ostatních rodičů o děti. Podobně vnímala situaci i terénní pracovníce: „*A čas je naplněný tak, že děti lítají tady po ulici ...*“ (terénní pracovníce). Rodiče vnímají party jako velmi ohrožující a vnímají přímou souvislost mezi členstvím v partě a úspěšnou vzdělanostní dráhou dětí. Hlavní rodičovské obavy a snahy směřovaly k tomu: „*aby se vyučily, aby jim nestačila jen základní škola*“ (Šárka); „*aby měly vzdělání a měly se dobře*“ (Monika); „*aby měly papír a našly si práci, aby se měly líp než my.*“ (Nikola). Z těchto výpovědí je patrné, že rodiče mají zájem na tom, aby jejich děti chodily do školy a aby měly více než základní vzdělání. Na druhou stranu sociální pracovníci vnímají situaci značně odlišně: „*...aby ty děti měly na nějaké studium alespoň, aby se něčemu vyučily. Takhle daleko ona nepřemýšlí. Ale to je u většiny Romů. Oni nepřemýšlí, co bude za rok, nebo za pět let...*“ (terénní pracovníce). Nesoulad v pohledu matky a pracovníce může být dán právě odlišnou mírou sociokulturní adaptace, která je důsledkem sociálního vyloučení. „*...že pokud tam nějaké ty cíle vůbec jsou, tak že jsou*

hodně, jako třeba z našeho pohledu, hodně takové jako krátkozraké, krátkodobé, že prostě třeba maminka chce, aby teda dochodili teďka tu základku, aby prošli. Když se třeba zeptáme, dcera, že by měla jít za rok, jestli můžeme s ní začít mluvit, nebo s ní začít pracovat na nějakém třeba učňáku nebo něčem takovém, tak prostě nepřijde mi, že by jako maminka měla pocit, jo, musí se vyučit, protože chci, aby měla dobrou práci.“ (terénní pracovnice).

Charakter lokality, její pověst a stav věcí i vztahů uvnitř vnímali rodiče jako problematické nejen z pohledu vnitřního života lokality, ale především vnímali problémy vztahů s lidmi z ostatních částí městečka. Také vnímali tu skutečnost, že docházelo k nálepkování, paušalizaci a předsudečnému jednání ze strany obyvatel jiných čtvrtí města. Tato situace jim prakticky znemožňuje lokalitu opustit a získat bydlení jinde. Je velmi problematické opustit život v sociálně vyloučené lokalitě, neexistuje reálná šance naleznout jiné bydlení. Pokud přeci jen dojde k přestěhování, jde o přesun z jedné vyloučené lokality do jiné, či na ubytovnu. Proto lidé v lokalitě zůstávají a budují si zde pevné vazby především s členy svých rozšířených rodin.

Problematické vztahy uvnitř lokality, vztahy s vnějším prostředím a omezené možnosti změny komplikují všechny stránky života rodiny. Romové ve vyloučené lokalitě často nemají možnost vybrat si byt, který by vyhovoval všem jejich potřebám. Často se proto stává, že rodiny s dětmi žijí v malém bytě, kde děti nemají vlastní pokoj, nemají prostor na to, aby měly klidné místo. To následně vede k tomu, že děti nemají vyhrazené místo, kde by se mohly v klidu věnovat domácí přípravě. Rodiče často nemají finance na poplatky spojené se školní docházkou. V důsledku těchto faktorů jsou děti ostrakizovány a nerady chodí do školy.

Problematika docházky do školy se zde setkává s bariérami, které jednak souvisí s lokalitou jako takovou, se sociálním vyloučením, ale také se samotnou výchovou rodičů. Děti nemají dostatečnou motivaci k dokončení vyšších stupňů vzdělání. Mnoho jejich vrstevníků do školy nechodí, neplní si školní povinnosti a svou budoucnost vidí „na pracáku“, nevidí smysl ve vzdělání. Podobně přistupují ke škole také někteří rodiče, již rezignovali na motivaci dětí ke školním úspěchům. Sociální pracovnice působící v lokalitě mají zkušenost, že rodina v takovém případě deleguje povinnosti související se vzděláváním dětí na učitele případně pracovníky neziskových organizací. Velká spousta dětí by měla potenciál vzdělávat se v hlavním vzdělávacím proudu, nicméně rodiče jsou neochotní udělat potřebné kroky pro jeho rozvoj. Rodiče, kteří se snaží a s dětmi se učí, zajímají se o jejich prospěch, jsou někdy ostatními vnímáni negativně.

K dalším problémům, který se odráží ve školní práci, je organizace času a chodu rodiny, kdy děti nemají vytvořený pevný řád rutinních aktivit, který by jim je pomáhal zvládat. Pracovnice neziskové organizace vnímá situaci takto: *„Nemají žádný harmonogram třeba toho, jak by se tam vlastně měl odvíjet ten chod té domácnosti, nebo moc se s tím nesetkávám. Je to spíše něco, na čem s těmi rodinami pracujeme, když tam OSPOD vidí, že tam vlastně tohle chybí. Že ty děti nemají rozvržený den...vůbec právě ten harmonogram nastavený, jak by to mělo fungovat třeba včetně té přípravy do školy a tak, takže přijde mi, že si to často ty děti samy tak nějak organizují. Že tam není ani třeba čas jídla určený, čas právě kdy se má to dítě připravovat do školy, čas na večerní hygienu.“* (sociální pracovnice NNO). Ve stejném duchu se vyjádřila i pracovnice OSPODu: *„Jo a je to z toho důvodu, že když ty děti řeknou, že se jim nechce do školy, nebo je něco bolí, vymýšlejí si, tak ona jakoby ty jejich přání fakt plní. Jo, což je další narážka, proč je v tomhle případě stanoven soudní dohled.“* (pracovnice OSPOD).

V lokalitě je část rodičů, kteří již rezignovali a nevnímají školu jako možnost změny života pro své děti. Část rodičů stále usiluje o změnu a snaží se děti motivovat. Tyto děti pak mají

dobrý prospěch, nemají absence a chtějí pokračovat ve studiu. Někteří rodiče také chtějí, aby jejich dítě chodilo do školy a mělo dobré známky, ale nejsou ochotni ani schopni pro to vyvinout jakékoli úsilí. Přístup rodiny přitom hraje klíčovou roli v dalších možnostech dětí.

4. Získávání schopností optikou Senova konceptu

Podpora vzdělávání je považována za jednu z klíčových aktivit, které mají potenciál zlepšit situaci lidí zasažených sociálním vyloučením. Je tomu z toho důvodu, že právě v průběhu vzdělávání vzniká prostor pro osvojení si potřebných dovedností a vědomostí, které umožní porozumění i přijatelné fungování lidí v sociálním systému. Problematice fungování se ve svém konceptu věnoval Amartya Sen, který ji spojil s úrovní dosažitelných schopností¹ a umožnil tak nové chápání chudoby, která již není pouze záležitostí nedostatku zdrojů, ale především problémem omezených šancí získat takové schopnosti, které umožní rozvinout podoby fungování, jež budou přijatelné pro člověka i jeho okolí (Sen, 1983; 1985).

Abychom mohli získat žádoucí schopnosti, které nám umožní specifickou podobu našeho fungování, je potřeba nejprve disponovat potřebnými prostředky. Těmito prostředky mohou být zdroje různorodé povahy - sociální, kulturní i materiální, ale jsou to také dovednosti. Právě dovednosti je možné získat v průběhu vzdělávací dráhy. Naopak zdroje jsou vždy spojeny s prostředím, právě pro jejich vztah k prostředí si zdrojů všímáme, pokud hovoříme o sociálním vyloučení. Jejich kvalita a množství ovlivňují naši schopnost začlenit se, či naopak rozhodují o vyloučení.

Škola může jen ve velmi omezené míře ovlivnit povahu zdrojů, kterými jedinec disponuje. Naproti tomu v případě dovedností hraje klíčovou roli. Míra a kvalita osvojených dovedností často přímo určuje míru a kvalitu získávané schopnosti. Složitý proces, při kterém dochází k využití určitých dovedností a vytvoření žádoucí schopnosti, vždy probíhá v kontextu a pod vlivem zasahujících konverzních faktorů. Tyto rozhodují o tom, jak se podaří dostupné prostředky využít k získání určité schopnosti (Sen, 1992). Existuje několik různých typů konverzních faktorů a diskutované konverzní faktory je možné rozdělit do tří skupin: osobních, sociálních a environmentálních vlivů (Robeyns, 2005). Osobní konverzní faktory jsou svou povahou interní, řadíme sem například dovednosti nebo inteligenci. Dále můžeme mluvit o faktorech sociální konverze, to jsou faktory utvářené společností, ve které člověk žije, řadíme sem veřejné politiky, sociální normy apod. Environmentální faktory jsou spojeny s vlivy prostředí, materiálním prostředím, klimatem i znečištěním.

Konverzní faktory mohou být na jedné straně důvodem k potlačení rozvoje dovedností, mohou se však stejně dobře stát také impulzem k pozitivnímu vývoji. V našem výzkumu se ukázala jako zásadní role rodinného prostředí a jeho naladění. Dalším podpůrným faktorem jsou neziskové organizace poskytující sociální služby. Mnohé organizace nabízejí programy doučování, které si kladou za cíl nejen pomoci dětem rozvíjet potřebné dovednosti, osvojovat si poznatky, ale také spolupracovat se školou a rodinou. Mnohdy tyto organizace nabízejí také přijatelné podmínky pro domácí přípravu dětí a jejich prostředí vystupuje jako konverzní faktor environmentálního charakteru. Uvědoměním si své vlastní role v životě dětí získávají sociální pracovníci i pedagogové možnost nahlížet na situaci dítěte komplexněji a lépe se vyrovnávají i s jistou beznadějí, se kterou se v praxi často setkávají ve chvílích, kdy je situaci dítěte obtížné změnit. V situaci sociálně vyloučených dětí vystupují jako bariéry jejich

¹ V tomto příspěvku záměrně volíme pojem schopnost z toho důvodu, že nejlépe umožňuje porozumět podstatě procesů, které probíhají v souvislosti se vzdělávací dráhou dětí. Za nejpřesnější význam termínu capability, který Sen používá jako klíčový pojem svého přístupu, považujeme sloučení charakteristik tří českých pojmů: schopnost, potenciál a potencialita.

vzdělávací dráhy především faktory sociální a environmentální povahy (vrstevnické party, materiální zázemí). A jsou to především osobní konverzní faktory, které mohou tyto negativní vlivy překonat. Koncept Amartya Seny umožňuje chápat a přijmout zásadní roli konverzních faktorů při budování potřebných schopností, které člověk potřebuje k zajištění svého života. Jako takový umožňuje v prostředí sociálních služeb rozlišovat mezi cílem a prostředkem intervence. Ve chvílích, kdy se naším cílem stává budování dovedností, které zprostředkují dětem konkrétní schopnosti, mohou sociální pracovníci propracovaněji vyvářet modely intervencí i pro dětské klienty, kteří mají specifické potřeby.

Závěr

Výzkumné šetření, které proběhlo v jedné z prostorově segregovaných vyloučených lokalit, se zaměřilo na oblasti, ve kterých rodina působí na dítě formujícím vlivem, a umožnilo přesněji identifikovat povahu několika negativně působících vlivů, které mají přímý dopad na školní docházku. Výstupem tohoto šetření je pohled na vzdělávací bariéry, které se objevují v souvislosti s životem v sociálně vyloučené lokalitě, očima rodičů a sociálních pracovníků.

Jako hlavní identifikovaná rizika označili rodiče i pracovníci vrstevnické skupiny. Rodiče vnímají vrstevnické skupiny jako velké riziko, mají strach pouštět děti ven, nechtějí, aby se k takové partě přidaly. Toto spektrum obav bylo silně propojeno s povinnostmi ve škole. Rodiče se obávali záškoláctví, zhoršení prospěchu, problémů s učiteli. Druhým výrazně se projevujícím rizikem byly materiální podmínky v rodině i v lokalitě. Do situace dětí ve škole se výrazně promítá nedostatečné materiální vybavení rodiny. Vlivem špatných bytových a finančních podmínek nemají děti možnost mít vlastní pokoj, psací stůl a další pomůcky. S materiálním zajištěním rodiny má nepřímou souvislost také třetí identifikované riziko vzdělávací dráhy dětí, kterým je přístup rodičů k dětem. Jde o faktor sociokulturní povahy, který pramení z nastavení rodinných hodnot a výchovných přístupů. Zde se jako nejvíce rizikové ukázal způsob organizace času v rodině a hodnotové příklony rodičů, které vzdělávací úsilí negují.

V důsledku působení těchto rizikových faktorů dochází k problémům při komunikaci mezi školou a rodinou a celkově jsou děti výrazně znevýhodňovány ve své vzdělávací dráze. V těchto situacích vystupuje v roli příznivě působícího konverzního faktoru činnost sociálních pracovníků a pedagogů. Pracovníci vstupují do kontaktu se školou a v případě potřeby jednájí ve prospěch práv dětí.

Afilie

Tento příspěvek vznikl jako výstup projektu Specifického výzkumu (zakázka č. 2107/2019-2020) realizovaného na Pedagogické fakultě Univerzity Hradec Králové.

This paper was created as an output of a Specific Research (no.2107/2019-2020) implemented at the faculty of Education University of Hradec Králové, Czech Republic

Seznam citované literatury

ABRAMS, Dominic. *The Social Psychology of Inclusion and Exclusion*. Routledge, 2013. ISBN 9780415651813.
FELCMANOVÁ, L., M. HABROVÁ a kolektiv. *Katalog podpůrných opatření: dílčí část: pro žáky s potřebou podpory ve vzdělávání z důvodu sociálního znevýhodnění*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2015. ISBN 978-80-244-4655-4.

- Hlavní zjištění PISA 2012. Praha: ČŠI. [cit. 17. 7. 2020]. ISBN: 978-80-905632-0-9. Dostupné z: <http://www.csicr.cz/getattachment/248e6459-87e1-437f-88fb-5359de627099>.
- PERCY-SMITH, Janie. *Policyresponses to socialexclusion: Towardsinclusion?*. Oxford: Oxford University Press, 2000. ISBN 0 335 20473 2.
- ROBEYNS, Ingrid. TheCapabilityApproach:a theoretical survey. *JournalofHumanDevelopment*. 2005, **6**(1), 93 - 117. ISSN 1464-9888.
- SEN, Amartya. Poor, RelativelySpeaking. *Oxford EconomicPapers*. 1983, **35**(2), pp. 153-169. ISSN 1464-3812.
- SEN, Amartya. Well-Being, Agency and Freedom: TheDeweyLectures 1984. *TheJournalofPhilosophy*. 1985, **82**(4), pp. 169-221. ISSN 1939-8549.
- SEN, Amartya. *InequalityReexamined*. Oxford: Oxford University Press, 1992. ISBN 0-19-828334-2.
- Strategie sociálního začleňování 2014-2020*. Praha: Ministerstvo práce a sociálních věcí, 2014. 86 s. ISBN 978-80-7421-080-8.
- STRAUSS, Anselm., CORBINOVÁ, Juliet. *Základy kvalitativního výzkumu*. Boskovice: Albert, 1999. 196 s. ISBN 80-85834-60-X.
- ŠOJDROVÁ, Michaela. BAŘINKOVÁ, Zonna. BORKOVCOVÁ, Irena. *Rovný přístup ke vzdělávání v České republice: situace a doporučení*, Praha: Česká školní inspekce, 2014
- TAKET, Ann, CRIPS Beth, R, NEVILL, Annemarie, *Theorisingsocialexclusion*. New York: Routledge, 2009. ISBN 9780415475853.
- TOUŠEK, Ladislav, Sociální vyloučení a prostorová segregace. *AntropoWEBZIN*. [online] 2007, 2-3. [cit. 1.8. 2020]. ISSN 1801-8807 Dostupné z: <http://antropologie.zcu.cz/antropowebzin-2-32007>

Sekce č. 4: Zkušenosti z oblasti sociální práce v období koronavirové krize

Interdisciplinárny prístup pri riešení situácie vo vylúčených komunitách¹

Interdisciplinary approach to solving the situation in excluded

Emma Valigurská², Jana Levická²

Abstrakt

Pandémia COVID 19 priniesla do života viaceré skutočnosti, s ktorými sa musela spoločnosť vyrovnávať. Medzi základné problémy patrila potreba zaistenia bezpečnosti občanov, zdravotnej starostlivosti, udržanie fungujúcich sociálnych služieb, potreba kontinuálneho zabezpečenia potravín, dezinfekčných prostriedkov a pod. K najväčším výzvam spoločnosti jednoznačne patrilo dodržiavanie sociálneho dištanču, s čím mali problémy najmä obyvatelia tzv. vylúčených komunit. Cieľom príspevku je priblížiť interdisciplinárnu spoluprácu, ktorá bola základom zvládnutia pandémie situácie vo vybranej lokalite.

Kľúčové slová: Sociálna práca. Pandémia. Interdisciplinárna spolupráca. Vylúčené komunity.

Abstract

The COVID 19 pandemic has brought to life a number of facts with which the company had to settle. It was one of the basic problems the need to ensure the safety of citizens, healthcare, maintenance of functioning social services, the need for continuous food security, disinfectants, etc. Compliance was clearly one of the company's biggest challenges social distance, with which the inhabitants of the so-called excluded communities. The aim of the paper is to approach the interdisciplinary cooperation, which was the basis for coping with the pandemic situation in selected location.

Keyword: Social work. Pandemic. interdisciplinary cooperation. Excluded communities.

Úvod

Pandémia Covid – 19, ktorá sa vyskytla v Slovenskej republike hlboko zasiahla do života ľudí. Opatrenia, ktoré štát prijímal v snahe minimalizovať šírenie pandémie, zasiahli všetky úrovne života spoločnosti. Občania Slovenskej republiky sa museli vyrovnávať so skutočnosťami, ktoré priniesla pandémia. Vo veľkej miere boli zasiahnuté minoritné skupiny v ktorých bola potrebná interdisciplinárna spolupráca viacerých zložiek ako boli policajti, hasiči, vojaci, ktoré zasahovali 24. denne a dohliadali na to aby občania boli v bezpečí. V snahe pomoc ľuďom v čase krízy, ktorí majú pocit ohrozenia, strachu, neistoty a úzkosti zabezpečovali aj psychologické poradenstva telefonicky alebo cez internet.

Cieľom príspevku je priblížiť potrebu pomoci vo vylúčenej komunite počas pandémie.

¹ Príspevok bol vypracovaný s podporou grantu FPPV-50-20.

² Katedra sociálnych služieb a poradenstva, Fakulta sociálnych vied UCM v Trnave, Bučianska 4, 917 01 Trnava, emma.valigurska@gmail.com; Tel: +421 908 075 920, j.levicka@centrum.sk; Tel: +421 911 299 196

1. Komunita

Napriek zdanlivej jednoznačnosti termínu „komunita“, jej charakteristiky sa výrazne líšia v závislosti od teoretického zázemia autora a jeho profesionálnej orientácie. Pomerne široko tento pojem vysvetľoval Strieženec (1996), podľa ktorého komunity predstavujú miesto, kde ľudia ich potreby, hodnoty a záujmy sa spájajú a realizujú. Komunitu je možné definovať ako spoločnosť, sociálnu organizáciu, sociálny systém, náboženskú organizáciu, národ obývajúcí ohraničené územie. V rámci sociálnej práce sa často stretávame s tým, že pri objasňovaní pojmu komunita autori poukazujú na previazanosť interpersonálnych vzťahov ľudí žijúcich v spoločnom priestore. Komunita je tak chápaná ako spoločenstvo ľudí, kde realizujú svoje sociálne potreby a každodenné aktivity. Oproti tomu v sociológii nachádzame chápanie komunity aj ako lokálne viazanej ktorú reprezentuje napr. sídelná komunita (Žilová, 2003). V sociologickej literatúre sa stretneme aj so snahou zachytiť vývojový aspekt komunity. Tento aspekt popisujú napr. Netting (2011), ktorý definoval tradičnú komunitu, alebo Keller (1996), ktorý rozlišuje medzi historickou komunitou, súčasnou a postmodernou komunitou.

V psychológii, ktorá sa orientuje na interpersonálne aj interpersonálne vzťahy sa stretneme s terapeutickou komunitou (Charvátová, 1998, Hartl, 1997), výcvikovou komunitou (Hartl, 1997). Za zaujímavé pokladáme chápanie duchovnej komunity, ktorá je rozdielne definovaná vo filozoficko-etickej oblasti (Popelková, 2009), v sociológii (Žilová), či v teológii kde sa ale preferuje termín spirituálna komunita

Toto je len niekoľko príkladov, ktorými chceme poukázať na nejednotnosť prístupu k definovaniu termínu komunita. Pre potreby nášho príspevku budeme používať termín komunita v zmysle spoločenstva ľudí, ktorí zdieľajú určitú územnú lokalitu a čelia rovnakým, alebo veľmi podobným sociálnym problémom (Fellin, 2001).

Väčšia zhoda už medzi autormi je pri uvádzaní základných charakteristík komunity. Napr. Matoušek (2003) medzi najvýznamnejšie zaradil:

- má spoločný základ spolu používaných hodnôt;
- vyznačuje sa vzájomnou starostlivosťou a dôverou;
- má rozvinutú efektívnu komunikáciu;
- vytvára vlastnú identitu a zábery;
- vytvára vnútorné a vonkajšie väzby.

V súvislosti s komunitou je potrebné rozlišovať medzi komunitnou prácou a komunitnou sociálnou prácou. V rámci komunity, v závislosti od jej potrieb sa môže realizovať komunitné vzdelávanie, komunitné ošetrovatel'stvo, komunitná pastorácia apod. Komunitná sociálna práca je tak jedna zo širokej palety práce focusovanej na komunitu (Twelvetrees, 2008).

V sociálnej práci bola v minulosti pokladaná za jednu z troch hlavných metód, ktorá napomáha ľuďom riešiť sociálne problémy a konkrétne životné situácie (Younghusbandová 1995, in Hartl (1997, Levická 2003). V súčasnosti sa v teoretickej rovine rozlišuje medzi sociálnou prácou s komunitou (ktorá sa používa na pomenovanie formy práce a táto obsahuje viaceré metódy) a komunitnou sociálnou prácou, teda jednou z metód používaných v sociálnej práci (Fellin, 2001, Teater, Baldwin, 2012).

Cieľom komunitnej sociálnej práce by mala byť snaha o zmenu ľudí so znevýhodnením v samostatnej organizácii s ustálenými väzbami medzi jej členmi. Prioritným záujmom je tak

posilniť väzby medzi členmi a získať kontrolu nad okolnosťami , ktoré sú príčinou a posilniť ich schopnosť kolektívneho riešenia problémov s predpokladom zvyšovať ich súdržnosť (Musil, 1999).

1.1 Význam vylúčených komunit

Špecifické miesto majú vylúčené komunity, pod ktorou sa rozumie časť alebo skupinu a obyvateľov sídlisk , miest alebo obcí, ktorí sa určitými prejavmi a správaním odlišujú. Obyvatelia vylúčenej komunity vnímajú vylúčenosť za diskrimináciu či obmedzovanie a na z druhej strane zvýšená časť obyvateľstva vníma vylúčenú komunitu vníma ako dobrovoľne odlišenie sa od jej členov a vzorcov správania a neochotu prijať ich. Primárnym problémom s definíciou sociálneho vylúčenia korení v tom , že pojem exklúzia zahŕňa širokú škálu dôvodov a je ťažké nájsť jednotiaci atribút všetkých jeho možných foriem. Sociálne vylúčenie má širokú škálu príčin sociálnych nevyrovnaností. Medzi najčastejšie dimenzie exklúzie patria:

- Ekonomická - nedostatočný prístup na trh práce;
- Politická – nedostatočný prístup k rozhodovacím procesom;
- Morálna – stereotypy, predsudky o morálnych kvalitách menšín;
- Kultúrna – vylúčenie zo spoločných kultúrnych zvyklostí v spoločnosti , ktoré je spojené aj s náboženstvom, jazykom a národnosťou;
- Sociálna – nedostatok občianskych a sociálnych práv , k prístupu zdravotnej starostlivosti, vzdelávaniu a sociálnym službám (Mareš, 2000).

Chápanie sociálnej exklúzie je priamo spojené s konceptom chudoby, ale je oveľa rýchlejší a dynamickejší. „Chudoba predstavuje vylúčenie z prístupu k tovarom a službám a je spojená s nedostatkom, alebo nerovnováhou materiálnych zdrojov (materiálna istota/bezpečnosť). Sociálne vylúčenie neznamená len neschopnosť byť časťou konzumnej spoločnosti, ale aj nedostatočnosť, nerovnosť a v konečnom dôsledku úplnú absenciu participácie na sociálnom, ekonomickom, politickom a kultúrnom živote. Je možné byť chudobný a nebyť sociálne vylúčeným a tento vzťah platí aj opačne“ Radičová (2001:235).

Oproti chudobe, ktorá je vnímaná skôr ako zlyhanie človeka je sociálne vylúčenie prezentované ako zlyhanie morálnych a kultúrnych väzieb so spoločnosťou čo vedie k vytváraniu okrajových rizikových skupín obyvateľstva v ekonomickej (dlhodobá nezamestnanosť, domácnosť bez zamestnaného člena), kultúrnej (odoprenie práva človeka participovať na kultúre, vzdelanost') sociálnej či priestorovej oblasti (vylúčenie jednotlivcov a sociálnych skupín v určitých geografických priestoroch) (Džambazovič, 2007).

1.2 Sociálne vylúčenie Rómskej komunity

Chudoba je zložitý jav, ktorý má mnoho príčin, ktoré človek nedokáže ovplyvniť. Dnes ju môžeme chápať ako kultúrno-sociálny koncept , ktorý zahŕňa široké spektrum životných podmienok ako nedostatok príjmu cez rôzne koncepty obsahujúce vnímanie chudoby, jej možných príčin a dôsledkov (Rusnáková, 2016).

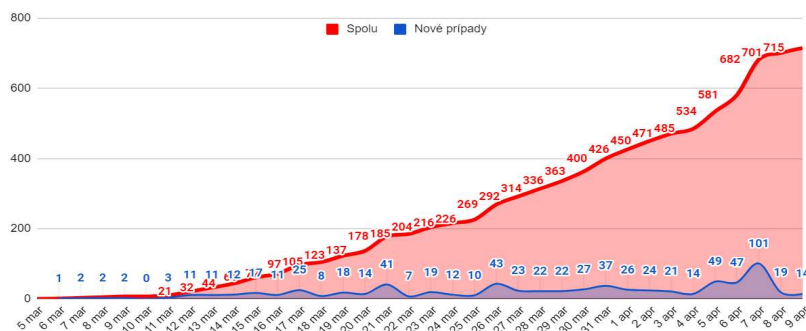
Rómska komunita patrí medzi najchudobnejšie skupiny Slovenskej republiky. Rusnáková a Rochovská (2016:247) poukazujú, že „Rómovia nadmerne zastúpení medzi najchudobnejšou vrstvou a sú na tom horšie než iní z pohľadu prakticky ktoréhokolvek základného sociálneho ukazovateľa, vrátane vzdelania , zdravotného stavu, podmienok bývania a k prístupu k príležitostiam na trhu práce v rámci občianskej spoločnosti“.

Primárnym znakom chudoby Rómov je podľa Džambazoviča a Juráskovej (2002) jej previazanosť so sociálnym vylúčením, ktoré pramení z kombinácie historických, sociálnych a priestorových faktorov. Časť rómskej populácie, ktorá žije odlúčenej časti obyvateľstva sa považuje za najviac ohrozenú sociálno vylúčenú komunitu. Kombinujú sa viaceré znevýhodnenia ako chudoba, zlé hygienické návyky, vyššia hustota obyvateľstva, nižšia vzdelanostná úroveň obyvateľov (Mušínska, 2014). Rómske komunity (marginalizované – okrajové, sociálne znevýhodnené) počas pandémie Covid – 19 tvoria špecifickú ohrozenú rizikovú skupinu pre zlý zdravotný stav, zlé hygienické návyky, vyššiu hustotu obyvateľstva a majú zhoršený prístup k zdravotným službám.

2. Spoločnosť počas pandémie – Covid -19

COVID-19 je infekčné ochorenie, vyvolané koronavírusom SARS-CoV-2. Postihuje najmä dýchací systém, vyvoláva ťažký zápal pľúc a môže viesť až k úmrtiu pacienta. Vírus sa prenáša kvapôčkami pri kašli, kýchaní a rozprávaní. Prvotným mestom, ktoré oficiálne ohlásilo „epidémiu na Covid -19“ bolo čínske mesto Wu-chan v decembri v roku 2019. V priebehu dvoch mesiacoch sa epidémia rozšírila do rôznych krajín a kontinentov z čoho vznikla celosvetová pandémia. K 8.9.2020 na Slovensku bolo realizovaných 357 745 testov z čoho počet infikovaných je 4 636, úmrtí 37 a počet vyliečených 2 836 (<https://korona.gov.sk/>)

Obr. č. 1 : Štatistika prípadov od marca do apríla

Zdroj: <https://korona.gov.sk/>

Slovenská republika 16.3.2020 vyhlásila núdzový stav a prijala opatrenia (<http://www.uvzsr.sk/>):

Povinnosť nosiť rúško všade mimo svojho bydliska;

1) Pri pohybe na verejnosti bolo prikázané dodržiavať dvojmetrový odstup;

2) Pre občanov nad 65 rokov boli vyhradené špeciálne otváracie hodiny v obchodoch, a to od 9.00 h do 12.00 h.;

3) Bolo nariadené uzavretie maloobchodných prevádzok a všetkých prevádzok poskytujúcich služby okrem: predajní potravín, mäsa, chleba a pečiva, ovocia a zeleniny, lekární, predajní drogerie, predajní s krmivom pre zvieratá a veterinárnych ambulancií;

4) Bola nariadená 14 dňová karanténa pre všetkých občanov, ktorí sa vrátili zo zahraničia

- a pre všetkých, ktorí prišli do kontaktu s osobou pozitívne testovanou na koronavírus;
- 5) Bolo nariadené zatvorenie všetkých aquaparkov, lyžiarskych stredísk, detských kútikov, wellness a fitness centier, kúpeľov atď.;
 - 6) Vláda vyhlásila zákaz usporadúvania športových, spoločenských a kultúrnych podujatí až do odvolania;
 - 7) Vláda nariadila až do odvolania prerušenie vyučovania na školách a v školských zariadeniach. Vzdelávanie sa realizuje dištančnou formou;
 - 8) Bola pozastavená medzinárodná letecká doprava a neskôr aj autobusová doprava;
 - 10) Boli uzavreté hranice, aby sa tak zabránilo nekontrolovanému pohybu občanov cez hranice;
 - 11) Vládla rozhodla o začatí testovania občanov žijúcich vo vylúčených komunitách apod.

Karanténa, ktorá bola nariadená štátom Slovenskej republiky zasiahla množstvo občanov, ktorí boli izolovaní určenom prostredí. Karanténa priniesla viacero faktorov, ktoré zmenili občanom každodenný životný štýl. Karanténa priniesla aj výpadok finančných prostriedkov, ktoré ohrozuje plnenie všetkých úloh štátu a to vrátane zabezpečenia prístupu občanov k zdravotnej starostlivosti, k vzdelaniu, k úverom a hypotekám apod. Štát môže svoje povinnosti voči občanom plniť len vtedy, ak disponuje dostatočným množstvom finančných prostriedkov. Aj napriek tejto skutočnosti nariadil štát uzatvorenie škôl, obchodné domy, služby, kaviarne, reštaurácie a obchody.

3. Interdisciplinárny prístup pri riešení situácie vo vylúčených komunitách

Interdisciplinárny prístup je založený na súčinnosti viacerých odborov, odvetví. Rómskych komunitách počas pandémie pomáhali lekári, hasiči ale aj ozbrojené sily Slovenskej republiky. Vojská a policajní zbor počas pandémie strážili hraničné priechody, zabezpečovali bezpečnosť a poriadok v Rómskych osadách, ktoré boli nadriadenej karanténe. Zabezpečovali transportné úlohy, rozvážali ochranné pomôcky a lieky po celom Slovensku, aj pre civilné nemocnice a asistovali pri odberoch vzoriek na testovanie Covid-19 (<https://www.mosr.sk/>).

Hasičský zbor počas pandémie Covid-19 plnil aktivity ako zabezpečovanie stravy, dezinfekcia verejných priestorov, ihrísk, parkov, zastávok, distribúcia dezinfekčných roztokov DHZ, hliadkovanie a usmerňovanie dopravy v obci počas víkendov, rozvoz a liekov, zabezpečenie ochranných rúšok, distribúcia ochranných prostriedkov všetkým obyvateľom obce, zabezpečenie bezpečného prevozu darcov krvi vrátane dezinfekcie, hliadkovačská činnosť pre zvýšenie bezpečnosti v obci (<https://www.dposr.sk/>). Po vyhlásení núdzového stavu pre zdravotníctvo bolo v niektorých nemocniciach vytvorené tzv. covidové centrá – červené zóny. Bolo rozhodnuté, že nemocnice majú vykonávať len neodkladnú zdravotnú starostlivosť, prijímať len akútnych pacientov (Kollár, 2020). V karanténnych osadách je potrebné uzatvoriť celú osadu, zabezpečiť informovanosť a komunikáciu, bezpečnosť, zabezpečiť osobitné sledovanie úzkych kontaktov, zabezpečiť zásobovanie osady potravinami a vodou, zabezpečiť zdravotnícku pomoc a v prípade potreby zväziť zriadenie improvizovanej kuchyne a nemocnice (<http://www.uvzsr.sk/>).

Vzhľadom na krízový stav súvislosti s Covid – 19 mali občania možnosť využiť aj pomoc psychologického poradenstva telefonicky alebo cez internet. V dôsledku uzatvorenia škôl mali pedagógovia sťažené podmienky a vyučovali online, pripravovali si podklady z domu,

komunikovali so študentami prostredníctvom online prednášok a snažili sa aby aj počas pandémie mali študenti plnohodnotné vzdelávacie vyučovanie.

Záver

Komunitná práca s vylúčenou komunitou je veľmi náročná a počas pandémie Covid – 19 sa v rómskych osadách vyžadoval interdisciplinárny prístup viacerých zložiek , ktoré pomáhali zabezpečovať bezpečnosť osady, zásobovali ich potravinami, vodou a zabezpečovali zdravotnícku pomoc. Podľa informácií Policajného zboru, ktorý informoval, že rómskych osadách izolácia osôb prebehla bez problémov a komplikácií. Musíme si uvedomiť, že pomocou komunity aj majoritnej časti obyvateľstva, vytvárame podmienky na to aby zdravotné zariadenia, štátne aj neštátne dokázali náraz akejto krízy zvládnuť.

Použitá literatúra

- DŽAMBAZOVIČ, Roman. *Priestorové súvislosti chudoby. In Kniha o chudobe. Spoločenské súvislosti a verejné politiky.* Priatelia Zeme-CEPA, 2007. ISBN 978-80968918-9-4.
- HARLT, Pavel. *Komunita občanská a komunita terapeutická.* Praha: Slon, 1997, ISBN 80-85850-45-1.
- LEVICKÁ, Jana. *Metódy sociálnej práce.* Trnava: Trnavská univerzita. 2003, ISBN 80-89074-38-3.
- MATOUŠEK, Oldřich. a kol. *Metody a řízení sociální práce.* Praha: Portál, 2003. ISBN 80-7178- 548-2.
- MUSIL, Libor. *Definice, smysl termínu a funkce komunitní sociální práce.* Brno: FSS MU.1999.
- [PHILLIP,Fellin](#). *The community and the social worker.* Itasca, IL: Peacock. 2001. ISBN 978-087814-38-4.
- RADIČOVÁ, Iveta. *Hic Sunt Romales.* Bratislava : Nadácia S. P. A. C. E., 2001. ISBN 80-88991-13-7.
- TEATER, Barbara., BALDWIN, Mark. (Eds.) *Social Work in the COmmunity: Making a DIfference.* Bristol, Policy Press 2012, ISBN 1847424848

Citácie z časopisu

- DŽAMBAZOVIČ, Roman., JURÁSKOVÁ, Martina. *Sociálne vylúčenie Rómov na Slovensku.* In Vašečka, M., ed. Čačipen pal o Roma. Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku. Bratislava (IVO), pp. 537-564.
- KOLLÁR, Marian. *Medikom o korone a po korone.* Časopis Slovenskej lekárskej komory. 2020, roč. X, č.3, s. 44, ISSN 1338-340X
- MAREŠ, Petr. *Chudoba, marginalizace, sociální vyloučení.* *Sociologický časopis*, roč. 36, č.3. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2000, s. 285-297, ISSN 0038-0288.
- roč. 39, č. 4 s. 318- 331,
- RUSNÁKOVÁ, Jurina, ROCHOVSKÁ, Alena. *Sociálne vylúčenie, segregácia a životné stratégie obyvateľov rómskych komunit z pohľadu teórie zdrojov.* Geografický časopis.2016 roč. 68 , č. 3, s. 245-260.
- SIMPSON, Gareth. *Spirituality and community development: Exploring the link between the individual and the collective.* Community Development Journal, 2004,

Internetové zdroje

- <https://korona.gov.sk/>
- http://www.uvzsr.sk/index.php?option=com_content&view=article&id=4098:covid-19vlada-sr-prijala-na-mimoriadnom-zasadnuti-alie-doleite-opatrenia&catid=250:koronavirus-2019-ncov&Itemid=153
- <https://www.mosr.sk/46916-sk/intenzivne-nasadenie-profesionalnych-vojakov-v-boji-proti-covid-19-si-vybera-svoju-dan/>
- http://www.uvzsr.sk/docs/info/covid19/Usmernenie_hh_sr_SARS_CoV_2_osma_aktualizaci.pdf

Právo na bydlení jako past pro sociálního pracovníka

The right to housing as a trap for a social worker

Henrieta Votíková¹

Abstrakt

Přihlásila jsem se do sekce konference, která reflektuje sociální práci probíhající v rámci omezení na základě mimořádných opatření Vlády ČR v době rozvíjející se první vlny pandemie Covidu-19.

Jedná se o období od 12. března od 14.00 hodin, kdy byl vyhlášený nouzový stav, do ukončení mimořádných opatření 17. května 2020. Poreferuji krátce o zařízení, kde podpora klientů probíhala, o historii vzniku a tradici podpory osob v sociální nouzi na tomto místě. Přiblížím metody práce a pokusím se popsat i různorodou cílovou skupinu klientů, která u nás poptává a dostává pravidelně služby. Následně navážu již na popis práce v době vládou ČR vyhlášených mimořádných opatření.

Druhá část mého příspěvku bude úvaha věnující se sousloví „právo na bydlení“ v kontextu osobní zkušenosti v rámci sociální práce s osobami v hmotné nouzi.

Závěr příspěvku věnuji kazuistice, která se mírně vymyká nejenom metodám sociální práce, ale i běžnému chápání. Takto zvolený závěr ponechám bez komentáře, zůstane nám nanejvýš kolektivním podnětem k přemýšlení. Osobně, když jsem se stala velice okrajovým leč stále přímým účastníkem dění, okusila jsem po dlouhé době nefalšované Jiříkovo vidění².

Klíčová slova: Bezdomovectví. Sociální práce. Právo na bydlení.

Abstract

I signed up for the section of the conference, which reflects the social work taking place within the constraints based on extraordinary measures of the Government of the Czech Republic, at the time of the developing first wave of the Covid-19 pandemic. This is the period from 12 March from 2 pm, when the state of emergency was declared, until the end of the emergency measures on 17 May 2020. I will briefly describe the facility where the support of clients took place, the history of the origin and the tradition of supporting people in social need at this place. I will approach the methods of work and try to describe the diverse target group of clients who demand and receive services from us on a regular basis. Subsequently, I will build on the description of the work of the emergency measures announced by the government of the Czech Republic. The second part of my paper will be a reflection on the phrase "right to housing" in the context of personal experience, in the context of social work with people in material need.

Keywords: Homelessness. Social work. The right to housing.

1. Podpora klientů v Aktivizačním prostoru Komunitního centra Husitská v době nouzového stavu

Představení pracoviště a cílové skupiny bude mírně komplikované, ale věřím, že dosta-tečné pro porozumění dalšímu textu. Aktivizační prostor Komunitního centra Husitská je projektem neziskové organizace R-Mosty a nachází se ve spodní části pražského Žižkova, jak již evokuje název, zařízení je sociálně-aktivizační složkou Komunitního centra Husitská. Komunitní centrum Husitská je navazujícím projektem Job Clubu – Restart (2015 OPPA), podpořený od roku 2017 již 2x z finančních prostředků ESF, program Praha - Pól růstu³.

¹R-Mosty z.s., Aktivizační prostor Komunitního centra Husitská, henrieta@r-mosty.cz tl:00420 22221644

² Když jsme jako v Jiříkově vidění, zažíváme nějaký neuvěřitelný příběh. Cítíme se jako ve snu, nevěříme svým očím, jsme užaslí. Více k tématu viz např. na: Jiříkovo vidění. Zákulisí slov [online]. 2020, 10. 3. 2019 [cit. 2020-09-14]. Dostupné z: <https://www.zakulisislov.cz/jirikovo-videni/> „Komunitní centrum Husitská“ (CZ.07.3.63/0.0/0.0/16_031/0000145)

Naše služby jsou zaměřené hlavně na aktivizaci osob v hluboké sociální a ekonomické nouzi. Pro klienty je nezbytná možnost komunikovat se zaměstnavateli, úřady, popřípadě hledat nové pracovní místo, uplatnit nárok na výplatu důchodů i nepojistných dávek. Klienti mají v prostoru k dispozici počítače připojené na internet, tiskárnu, skener a telefon. Poskytujeme základní sociální poradenství, edukaci v oblasti PC dovedností, zvyšování finanční gramotnosti, nabízíme přímou podporu.

Plně funguje praní prádla ve dvou pračkách a sušičkách a výdej potravin pro zaměstnané klienty. Zařízení není registrovanou sociální službou, ale komunitním centrem s povinností sociální práce. Tato skutečnost přes veškerá omezení dává možnost širší podpory pro různorodé klienty. Cílová skupina je definovaná základním posláním projektu, kterým je podpora komunity osob v sociálním vyloučení. V aktivizačním i v dalších prostorech Komunitního centra vytváříme příležitosti a prostor pro setkávání osob ze zranitelných skupin s lidmi z majority.

K doplnění našeho poslání, v rámci osobní reflexe sociální práce s osobami bez domova žijícími dlouhodobě „mimo společnost“, obhajují nutnou variabilní a přijímanou podporu jednotlivce před jeho zdárným a respektovaným návratem či prvovstupem mezi členy majority.

Jeden den je přímo věnován výdeji potravinové pomoci a naplňování individuálních plánů klientů, kteří využívají potravinovou pomoc¹. Obecně je prostor AP KCH přístupný klientům ve dvou režimech. Pro veřejnost, kdy je návštěva klienta omezována jenom kapacitou prostoru (15,5 hod/týdně). Druhý režim je pro objednané klienty (11 hod/týdně). V této době se klientům věnujeme v rámci sociálního poradenství, edukace a samostudia. 2,5 hodiny týdně je věnováno kolektivním tvořivým aktivitám, které vede angažovaný klient.

Naším typickým klientem je muž, osoba bez domova ve věku mezi 30 až 50 lety. AP KCH navštěvuje významně také seniorská generace, u seniorů se poměr mezi muži a ženami již vyrovnává. Ženy jsou často migrantkami a častěji žijí v přeci jen stabilnějších bytových podmínkách. Další větší podskupinu tvoří osoby se zdravotním postižením. Jedná se převážně o handicapované muže bez nároku na výplatu ID. Velmi častým handicapem, který lze na základě rozhovorů i pozorování předpokládat je (často nedignostikované) psychiatrické onemocnění. U této skupiny bývá často obtížné a dlouhodobé zjistit stav jejich aktuální bydlení či nocování, a tak jsme jako pomáhající profese nezřídka bezmocní v konkrétních krocích pro zlepšování jejich okamžité bytové situace, o integraci do většinové společnosti nelze často v krátkodobém horizontu mluvit vůbec.

Nevelkou skupinu, jenž, zejména v pondělí dochází pro přímou potravinovou pomoc, tvoří i ženy či celé rodiny s dětmi. Jedná se převážně o samoživitelky na mateřské dovolené, mezi klienty je i jeden otec samoživitel.

Tento přehled je velice orientační, vycházející spíše z reflexe vlastní práce, než ze znaných statistik. Komunitní centrum umožňuje pracovat variabilně, možná se i rychleji

Rozvoj služeb Komunitní centrum Husitská“ (reg. č. CZ.07.3.63/0.0/0.0/17_051/0000682)

¹Potravinová pomoc oprávněným klientům. *Komunitní centrum Husitská* [online]. Praha: R-Mosty zs, 2017, 10.9.2020 [cit. 2020-09-17]. Dostupné z: <https://www.husitska.eu/potravinova-pomoc/>

přizpůsobovat poptávce uživatelů, je volnější v možnostech úhrad a zaměstnávaných expertů. Samozřejmě, při zachování standardizace a ducha zákona o sociálních službách jako entity profesní i etické.

1.1 Nouzový stav a podpora klientů

V době nouzového stavu a mimořádných opatření jsme zachovali službu. Možností byla absence pravidel pro podobná centra, důvodem pak skutečnost, že většinu klientely tvoří osoby, které zcela prozaicky nařízením karantény „zůstat doma“ poslechnout z objektivních důvodů nemohly. I ti, kteří v nějaké formě substandardu/bytovně přebývaly, o tuto možnost postupně přicházeli. Ztráceli brigády, práci a tím i bydlení. Úřady práce výrazně omezily svůj provoz včetně výplat dávek hmotné nouze.

A právě tyto lidé, většinou muži 50+ s prekarizovanými pracovními poměry, tvořili nové klienty v době, kterou popisují.

Pro zachování pravidel nouzového stavu a bezpečnosti zaměstnanců i klientů jsme snížili okamžitou kapacitu prostoru na šest osob včetně personálu a omezili možnost využívání služby na 30 minut. Jelikož ale už v dubnu zbylo jen velmi málo podobných otevřených služeb, vznikali před AP KCH fronty, nervozita a celé portfolio stresových a stresujících situací. Výjimkou nebyly vykopnuté dveře, potyčky mezi čekajícími. Nutným opatřením byla skutečně profesionální podpora strážníků Městské policie. Doba byla semknutá a nutno říci, že se ani příslušníci ozbrojených složek ani rezidenti nechovali necitlivě a nepotvrzovali některé stereotypy o hostilitě většiny vůči odlišným v době stoupajícího tlaku a strachu.

I tak jsme se jako tým musely nejprve obvykle zklidnit. Vysoká hladina stresových hormonů mezi pracovníci (zůstaly jsme v prostoru ve výhradně ženském kolektivu, čemuž přizpůsobím další text i gramatiku) by dlouhodobě generovala nežádoucí emoce a možný kolaps. Udělaly jsme si tedy společnou intervizní analýzu. Prvním bodem byla soukromá situace každého jednotlivce v kolektivu. Každý měl někoho blízkého, každý mohl být nakažen tajemným neznámým zlem. Následovala hygienická pravidla pro poskytování služby, dezinfekce a roušky. Nebylo to nijak jednoduché, ale povedlo se nám to. Situace se postupně zlepšovala po vydání nařízení MHMP a postupném otvírání hostelů a stanových táborů pro klienty. V otázce dodávky šitých roušek si nás adoptovaly paní učitelky z jedné středočeské mateřské školky. Za pomoci vedení organizace jsme dříve zmírnily i dopady obecné paniky, a to aktivním získáváním a tříděním dostupných informací.

Rozšířili jsme potravinovou pomoc i klientům z terénu, bez sestaveného individuálního plánu, hlavně těm, kteří v době nouzového stavu nevyužívali jiné sociální služby pro osoby bez domova. Vydali jsme tak celkem 503 potravinových balíčků navíc. Potravinový balíček byl sestavený z potravin dodávaných potravinovými bankami a doplňovaly je čerstvým chlebem a masovými konzervami hrazenými z krizových rychlých grantů firemního sektoru.

První měsíc lze také nazvat časem bílého jogurtu a školního mléčka. Díky alternativnímu využití školního proviantu měl příjemce v každém balíčku zastoupeno minimálně jedno školní ochucené mléko a dva jogurty, často stoicky přijímané nedobrovolnými konzumenty se stou- pájící tolerancí a zájmem. Klienty z pravidelné skupiny příjemců přicházejících časem postupně o práci jsme samozřejmě z podpory nevyřazovaly, nové klienty jsme ale do

pondělních potravin přijímaly jen na základě základních pravidel. Ale hlavně, výdej jakýchkoliv potravin byl limitován kapacitou prostoru, tolerancí fronty a sil personálu.

Jakkoliv bylo objektivně důležité saturovat základní biologické potřeby, v době pandemie jsme hojně podporovali klienty v domluvených hodinách určených na vzdělávání a sociální poradenství. Nouzový stav s uzavřenými službami neziskového i veřejného sektoru trval dlouho a my i klienti jsme cestu ze skepse spatřovali mimo jiné právě v udržení osobně rozvojových aktivit. Podporovali jsme uživatele služby v nových způsobech elektronické komunikace s ÚP i dalšími úřady.

Prostor fungoval a lidé ho vyhledávali. Samozřejmě, že určitá paralýza veřejných služeb nakonec některé naše snahy o alternativní řešení přeci jen dostihla a dobila, obrovským problémem byla třeba nemožnost získat nový rodný list nebo občanský průkaz, tedy následně i nemožnost vyzvedávat zásilky, peníze, korespondenci.

Nouzový stav skončil právě včas. Prověřil kapacitu personálu, objevil silné vazby mezi kolegy z dalších pomáhajících profesí a organizací, zmenšil možná respekt k akceschopnosti, odpovědnosti a odvaze některých veřejných institucí ze samosprávy i státní správy, nabídl chytré i méně chytré alternativy řešení extrémně složité situaci lidí na ulici.

V každém případě jsem přesvědčena, že malý tým malé neziskové organizace důstojně zasuploval humanitární akci, ke které by byl možná příslušný více někdo úplně jiný.

Poskytl lidem bez zázemí prostor, teplo, jídlo, nabídku pravidelného a smysluplného trávení času, zprostředkoval lidem bydlení na ubytovnách a v hostelech, díky dalším nouzovým aktivitám organizace umožnil převozy nemocných klientů bezpečným sanitním autem, zachoval „záchytný bod“, zachoval základní naději.

Děkuji za to i svým svým kolegyním a vedení organizace R-Mosty.

2. Právo na bydlení jako past pro sociálního pracovníka

Past vnímáme jako prostor, ve kterém je omezený nebo zcela znemožněný pohyb. Jedná se v reálném provedení většinou o technické zařízení pro odchytení různého druhu škůdců, lovných nebo ohrožených zvířat. Slovo past v přeneseném významu nachází v jazyce široké uplatnění. Někdy rovněž zastupuje slovo léčka.

Uvažujeme-li dál, ve směru větší využití obecnosti a také za požití slova v přeneseném významu, je používáno jako termín označující abstraktní nebo i konkrétní entitu, z níž je ztížený, nebo nemožný únik a významy sdělení pak nacházíme v kontextu předcházejících nebo následujících vět. Ten, kdo je v pasti, může být v jedné z možných rovin uvažování, pokládán za škůdce. Reálného, nebo domnělého. Pro naše uvažování je důležitější pohled toho, kdo v pasti je, nebo se v ní cítí být. Má výrazně ztížený pohyb, ztíženou možnost uvažování a konání. Také může sám sebe pokládat za škůdce či za osobu bez podpory ve svých úmyslech a činech.

Jedná-li se o sociální práci, jsou pro sociálního pracovníka pasti už i existence nesourodých teorií, které následně navozují nesourodou a nepotvrzenou praxi.

Na druhou stranu, praxe reflektující realitu, s možnou ambicí vstupovat postupně do teoretického diskursu, nemusí být v zásadě chybná.

Právě popsaná rovina není bezprostředním tématem příspěvku, jenom ještě mírně komplikuje situaci, kterou se budu snažit popsat v dalším textu.

Základní myšlenka k předkládané úvaze o právu na bydlení vznikla v momentu, kdy jsem se sama ocitla v pasti. Reflektuje můj pocit v rámci jedné konkrétní veřejné diskuse a sdílení informací o sociální práci v kontextu bezdomovectví nebo tzv. ukončování bezdomovectví.

Jednalo se o dvoudenní seminář na takto popsané téma. V rámci diskuse příspěvků z prvního dne jsem do pléna položila otázku, kde je v naší legislativě ukotveno právo na bydlení. Důvod byl velice prostý, neuvědomovala jsem si, že bych si toto místo v zákonech pamatovala. Očekávala jsem jednoduchou odpověď, spíše odkaz na legislativu. Konkrétní odpověď jsem ale nedostala, a tak zbyl prostor, pro hledání konkrétní odpovědi na konkrétní otázku. To, čeho se mi dostalo, byly pohledy reflektující NEPATŘIČNOST položené otázky a vágní sdělení, značně vágní, o tom, že třetí a čtvrtá generace lidských práv je “přeci jasná” a závazná. V tomto momentu jsem se zastavila a vrátila jsem se v uvažování zpět v čase, až k potřebě danou otázku položit. Proč právě tímto způsobem položená otázka? Předestírám k následujícímu textu. Moje profesní zaměření je podpora osob v sociální nouzi a pomoc při začleňování do většinové společnosti. Většinou se jedná o praktickou činnost, poradenství, doprovázení při jednání na úřadech, příprava písemných podkladů – žádostí, zpráv, podání. V následujících řádcích se ale budu nucena vydat na půdu odbornosti jiných, kdy mi chybí dostatečné teoretické zázemí i praktické dovednosti. Mé uvažování bude představovat více mínění, než názor. Je pravděpodobné, že v odbornosti jiných odvětví budu hezky klopýtat.

První rovina, kterou vidím jako nejvhodnější k začátku úvahy, je rovina osobní. Proč, po 19 letech sociální práce s osobami bez domova, nejčastěji v pozici terénní sociální pracovnice, vyvstává otázka tohoto typu? Jako první odpověď nacházím projev určitého znejistění. S právními normami a dokumenty pracuji běžně. Nejčastěji v otázkách vyřizování osobních dokladů pro klienty, následně dávky v hmotné nouzi, někdy dávky Státní sociální podpory, vyřizování důchodů, a v neposlední řadě otázky z pracovního práva a exekucí. Znejistění po delší praxi, která bývá přiměřeně úspěšná v podpoře klientů, asi nebude plně plynout z možných nesprávností postupů nebo metod sociální práce. Touto úvahou jsem se posunula dál k možnosti, že ona moje otázka, položená na výše popsaném semináři, bude pravděpodobně reakcí na změny klimatu v rámci odbornosti sociální práce a možná i společnosti, které jsem v běžné, rutinní práci asi nepostřehla a najednou vyvstaly. V rámci sdílení osobní roviny předkládaného problému jsem se najednou cítila v pasti nejenom v daném okamžiku diskuse, ale šířeji, v kontextu vlastní práce a také účelu vlastní práce.

Problém byl na světě a jeho řešení v nedohlednu. Odpovědi mohou následovat až po položených otázkách a uspořádání diskursů, ve kterých jsou pokládány a zodpovídány. Pokusím se v následujících několika řádcích, po opuštění osobní roviny, hledat napřed otázky a až následně odpovědi a také popsat případný nesoulad. Nesoulad může ukazovat na bezprostředně viditelné rozpory, které jsou pouhým odleskem na povrchu. „Rozpor je iluzí jednotky, která se skrývá či je skrývaná: jeho místo je pouze v nesouladu mezi viděním a neviděním, myšlením a textem, idealitou a nahodilým vtělením výrazu.“(Foucault, 2020 :228.)

Otázku, co to je past není potřebné se již zabývat, ta snad byla dostatečně zodpovězena jako první.

Otázka, co je to mít právo (Quid iuris? Co je po právu?) je další na řadě, kterou pokládám v předkládané úvaze za důležitou. V obecné rovině používání tohoto podstatného jména nevidím nijak velký problém. Obecná rovina také přináší, čas od času, deziluze a probuzení, kdy začínáme být nuceni uvažovat jinak, než právě v obecné rovině. Setkáváme se v tomto momentu s právní normou, která představuje obecně závazné pravidlo chování. Má zákonem stanovenou nebo uznanou formu a je vynutitelné státním donucením¹. Pro dnešní dobu se právo stává komplikovanou a nejasnou disciplínou. Složitý systémem pravidel, která mají bezesporu normativní charakter, stěžuje základní orientaci. Takto se lehce přeneseme do právního diskurzu, kde, jako sociální pracovnice, budu vždy jenom více, nebo méně poučeným laikem. Právě pro tento úděl věčného laika a také tuto zmíněnou skutečnost, hledám v rámci předkládané úvahy opěrné body. Podle mých dosavadních informací, je hlavním úkolem práva regulace společenských vztahů a přispění k stabilizaci společnosti. Podle odborné literatury je pro naplnění této základní funkce a zajištění efektivity práva nutné nastolit jasná a pokud možno stabilní pravidla, podle kterých by jednotliví členové společnosti, mohli řídit svoje chování.

Dostáváme se k další otázce, na kterou budeme hledat odpověď. V této chvíli nebudeme opouštět právní diskurz (pozitivní právo), i když se k němu vyjadřuje poučený laik. Hledáme v právním řádu naší republiky sousloví právo na bydlení a jeho vymezení. Při vši snaze a zapůjčení k tomu určenému software, se mi předestřené zadání nepovedlo naplnit. Opouštíme právě právní diskurz a vrátíme se k sociální práci. Tato popsání skutečnost má několik důsledků. Moji povinností je v rámci základního sociálního poradenství podat klientovi, nebo klientce relevantní informace, na základě kterých je možné řešit jeho nedobrou sociální situaci. Jak se řeší ztráta osobních dokladů, je otázka prostá. Odpověď dohledatelná a situace, do maximálně tří měsíců, řešitelná. Ovšem za předpokladu, že tazatel, nebo tazatelka je občanem ČR. Jiná řešení, u cizinců, bývají delší a i nákladnější. Když se mne ale klient, nebo klientka, zeptá, jestli má právo, nebo nemá právo, na bydlení. Jsem společně s klientem, nebo klientkou v pasti. Nezbude mi asi nic jiného, jenom povyprávět o rozpornosti otázky lidských práv. Mohu se věnovat vysvětlení vývoje třetí a čtvrté generace lidských práv, popřípadě rozpornosti východisek. Také mohu poukázat na skutečnost, že největší hodnotou EU je důstojnost jednotlivce². Představa této diskuse někde na palouku poblíž opuštěných drážních budov ve skupince lidí bez domova, žijících v průměru tak 10 let ve volném prostranství, je, bezesporu, utopická naivita. Proto se nestane asi realitou.

V rámci přípravy předložené, více emotivní a méně odborné úvahy o pasti, kterou, jako sociální pracovnice v rámci své práce s exkludovanými uživateli služby pocítuji, jsem se zamyslela. Uvažovala jsem ve dvou rovinách a také možnostech, které roviny zakládaly. Obecné hledisko mne vede k obavě z nedostatečné legitimacy práva. K tomuto hledisku nejsem oprávněna se vyjadřovat, jinak, než demonstrací příkladů. Jeden z možných příkladů by mohla být úvaha začátků práce při podpoře klienta, osoby bez domova. První východiska společné diskuse. Jestliže má klient pozitivně ukotvené právo na bydlení, lze tohoto práva legitimně dosáhnout. Následně, v rámci společné sociální práce s klientem hledáme prostředky, včetně zapojení jiných odborníků, jak toho docílit. Moje role, sociální pracovnice

Více k tématu viz: NOVÁKOVÁ, Zdenka. *Základy teorie práva*. Olomouc: Agentura Gevak, 2014.

² Více viz: Cíle a hodnoty Evropské unie. Evropská unie [online]. Brusel: Evropská unie, 28.7.2020 [cit. 2020-09-14]. Dostupné z: https://europa.eu/european-union/about-eu/eu-in-brief_cs

je, mimo jiné, v podání přesných informací o tom, jak lze práva dosáhnout, popřípadě kdo klientovi bude pomáhat. Druhá možnost, která, dle mého mínění, také více koresponduje s realitou; klient nemá pozitivní právo na bydlení. Následně hledáme s klientem cesty k důstojnějšímu způsobu života. Tímto, druhým způsobem, pracuji řadu let. Někteří klienti již přes 5 až 7 let spokojeně bydlí.

Druhá rovina uvažování je osobní. Vzhledem k tomu, že popisuji své stanovisko jako past, ve které ztrácím jistotu pro jednání, bude asi moji povinnostmi opětovně jistoty nabýt.

V rámci hledání doplnění teoretických podkladů k předkládané úvaze jsem začala také hledat podklady pro zlepšení vlastní jistoty. Paradoxnost doby, ve které žijeme, se ukazuje stále aktuálněji. Víme dost přesně, kolik slov má Evropská směrnice upravující prodej zelí, čítá neskutečných 26 911¹ slov. Na druhé straně, v rámci osobní roviny, jsem po necelých dvaceti letech relativně úspěšné sociální práce potkala vlastní nejistotu. Bude asi na čase převtělít uvažování o nejistotě v osobní rovině k uvažování o povinnostech sociálního pracovníka v obecné rovině. Z učebnic víme, že pokud je z praxe sociálního pracovníka zřejmé, že selhává nikoliv jednotlivec, ale systém nebo nástroj sociální práce či státní sociální politiky, pak je povinností sociálního pracovníka na tyto situace upozornit tak, aby bylo dosaženo možnými prostředky nápravy.

3. Jiříkovo vidění

Bylo reprezentováno po ukončení nouzového stavu v jednom nejmenovaném městě, které si dalo do vínku bezvýhradnou pomoc lidem v bytové nouzi. Zjevilo se v podobném avataru dvakrát, zažité přímo či skrze nejbližší kolegy zprostředkovaně. Spojovacím momentem těchto zjevení je téma marketingu a vztahů s veřejností vnášené do obtížné životní situace člověka v sociální exkluzi. Tento moment se projevoval nečekanou až absurdní formou. Měla podobu telefonátu sousedů nového nájemníka – osoby s nově a nečekaně přiděleným tzv. sociálním bytem, osobě v úplné materiální nouzi. Volající měli potřebu více než sdílet vztek, křivdu, nepochopení, získat doplňující informace a odbornou podporu. Nového souseda totiž ani nevyhnali, ani nešikanovali zvýšeným dozorem ve společných prostorách, ani na něj nepsali četná vymyšlená udání na bytový odbor. Naopak, objevili svého nového souseda – do té doby bezdomovce, jak žije v přiděleném bytě bez základního vybavení, bez postele, příkrývek, bez nábytku, bez elektřiny. Pomohli tedy tím, co měli, rozdělili se o materiální statky i o svou společnost. A aby toho nebylo málo, uspořádali na pokrytí jeho dalších objektivních potřeb sbírku na sociálních sítích. Z hlediska komunity zhmotnili učebnicový důkaz solidarity a prezentace toho lepšího z lidství.

Možná by toto samo o sobě jako příklad Jiříkova vidění stačilo, ale bohužel, příběh měl (nejen) v tomto případě pokračování. Kampaň na sociální síti generovala nikoliv vděk patřičných orgánů veřejné správy, ale naopak tvrdou ofenzivu – vždyť orgán přeci lidi v tísní do nevybavených bytů a bez další pomoci neposílá, sbírky netřeba! Stáhnout, zrušit, nezneklidňovat veřejnost! „...a tomu se |Jiřík velice divil, neb když ty tři viděl, měl je za jednoho pro jejich veliké podobenství ... a když to zpívání dokonali, dali Jiříkovi požehnání, a tu zmizeli a on tu sám ostal.“ (Vilíkovský, 1938:202) A divili jsme se i my a přejeme si, aby se takový marketing v sociální práci dále a hlouběji už nikdy nedostal.

¹parafráze bez věcného záměru dotýkat se podstaty sdělení, představuje jenom demonstraci pro lepší uchopení proporcionality: Aleš Rod, ředitel analytického think-tanku Centrum ekonomických a tržních analýz

Použita literatura

BANDIT, Rad, Ivana DAVIDOVÁ, Martina MACUROVÁ a Michal OPATRŇÝ. *Etický kodex jako nástroj podpory řešení etických dilemat sociální práce*. Praha: Ministerstvo práce a sociálních věcí, 2015. Sešit sociální práce. ISBN 978-80-7421-089-1.

Boguszak J., Čapek J., Gerloch A., *Teorie práva*. 2., přeprac. vyd. Praha: Aspi, 2004, ISBN 80-85963-38-8x

FOUCAULT, Michel. *Archeologie vědění*. V Praze: Herrmann, 2002. ISBN 80-239-0124-9.

NOVÁKOVÁ, Zdenka. *Základy teorie práva*. Olomouc: Agentura Gevak, 2014. ISBN 978-80-86768-87-8.

VILKOVSKÝ, Jan, ed. *Próza z doby Karla IV*. Praha: Evropský literární klub, 1938. 264, [VI] s. Knihovna Slavín; [Sv. 1].

Dluhové poradenství jako sociální prevence v době korona-virové krize

Debt guidance as social prevention in times of coronary-viral crisis

Dagmar Svobodová¹

Abstrakt

Záměrem předloženého příspěvku je zjistit, jaké dopady měla korona-virová krize na finanční chování příslušníků vybraných sociálních skupin a jak funguje dluhové poradenství ve smyslu sociální prevence proti dluhové pastí. Úvod jako první kapitola tvoří teoretický základ příspěvku, kterým je koncept dluhového poradenství firmy Partners kombinovaný s konceptem sociální prevence podle Hartla. Druhá kapitola vychází ze současných sociálních nerovností české společnosti a objasňuje metodologii případové studie, která je realizovaná v příspěvku jako dotazníkový výzkum. Třetí kapitola interpretuje a srovnává finanční chování vybraných zaměstnanců, osob samostatně výdělečně činných, podnikatelů a investorů jako respondentů výběrového souboru a příslušníků vybraných sociálních skupin v době korona-virové krize podle sociálního statutu. Závěr doporučuje, jak ovlivňovat finanční chování klienta proti pádu do dluhové pastí a navrhuje konkrétní přístupy dluhového poradenství jako sociální prevence.

Klíčová slova: Dluhové poradenství. Finanční chování. Sociální prevence.

Abstract

The aim of the presented work is to find what effects the coronary virus crisis had on the financial behavior of members of selected social groups, and how debt guidance works as a social prevention against a debt trap. The introduction forms the theoretical basis of the paper which is the concept of debt guidance of the company Partners combined with the concept of social prevention by Hartl. The second chapter is based on the current social inequalities of the Czech society and clarifies the methodology of the case study, which is implemented in the paper as a questionnaire survey. The third chapter interprets and compares the financial behavior of selected employees, self-employed persons, entrepreneurs and investors as respondents to the sample, and members of selected social groups during the coronary crisis according to social status. The conclusion recommends how to influence the client's financial behavior *against falling into the debt trap* and suggests specific approaches to debt guidance as a social prevention.

Keywords: Debt guidance. Financial behavior. Social prevention.

1. Úvod

Na jaře 2020 byla česká společnost zasažená korona-virovou krizí původem z Číny. *Jak se dařilo příslušníkům vybraných sociálních skupin ovládat v průběhu korona-virové krize své finanční chování?* Finanční chování se v české společnosti nevyvíjelo vždy nejlépe, což platilo hlavně v případě sledování propadů financí do dluhových pastí. Panika a emoce, které velely finance zrušit nebo snížit, však nenabízely řešení. Z uvedených důvodů je záměrem předloženého příspěvku zjistit, jaké dopady měla korona-virová krize na finanční chování příslušníků vybraných sociálních skupin a jak funguje dluhové poradenství ve smyslu sociální prevence proti dluhové pastí. Metodika výzkumu v rámci předloženého příspěvku srovnává finanční chování podle statutu příslušníků vybraných sociálních skupin, mezi které řadíme zaměstnance, osoby samostatně výdělečně činné (OSVČ), podnikatele a investory. Teoretický základ příspěvku tvoří koncept dluhového poradenství firmy Partners (2020) kombinovaný

¹ Katedra veřejné ekonomiky a správy na Slezské univerzitě v Opavě, Obchodně podnikatelské fakultě v Karviné; e-mailová adresa: svobodova@opf.slu.cz; Tel.: +420-596-398-232

s konceptem sociální prevence podle Hartla (1997). Dluhové poradenství poskytuje poradenský servis pro vybrané sociální skupiny ve složité finanční situaci, hledá právně a ekonomicky nejvhodnější řešení finančních problémů a pomáhá předcházet vzniku komplikované finanční situace v komunikaci s věřiteli, soudy a exekutory. (Svobodová, 2019: 23) Současně plní funkci sociální prevence proti zadluženosti, která vyvolává dluhovou spirálu a dluhovou past.

Sociální prevenci lze podle konceptu Hartla (1997) rozdělit na *primární*, *sekundární* a *terciární*. *Primární prevence* omezuje výskyt zadluženosti, která vychází z četnosti nových případů vyskytujících se za sledovanou dobu. Uplatňuje se odstraňováním příčin zadlužování, snižováním rizikových finančních faktorů, rozvojem finanční gramotnosti a zabráňuje šíření dluhů. V péči o finanční gramotnost hrají významnou roli vzdělávací programy, posilování finančních kompetencí, rozvoj finanční inteligence a preventivní programy proti zneužívání exekucí. Dluhové poradny a krizová intervence pomáhají řešit složitou finanční situaci a individuální finanční problémy. Mezi rizikové finanční faktory patří nezaměstnanost, chudoba, finanční negramotnost s absencí finančního myšlení, očekávání sociálních výhod a jistého důchodu, nízká úroveň finančního vědomí, nedostatečné finanční hospodaření, život na dluh, nedostatek finančních prostředků a nesmyslné půjčky. Pro omezování rizikových finančních faktorů je vhodné dluhové poradenství, které nevyžaduje vysoké finanční náklady a s řešením finanční situace lze začít okamžitě. Stačí promyšlený, plánovitý a konzultovaný postup s finančními poradci v rozmezí několika týdnů nebo měsíců. *Sekundární prevence* včas odhaluje složité finanční situace a diagnostikuje dluhové spirály, včetně použití preventivních opatření k zahájení řešení, snižování výskytu případů zadlužení a zkrácení dluhové spirály. Nejvíce zkušeností bylo získáno při zkoumání chudoby jako sociálně ekonomického problému a při rozvoji finanční gramotnosti, což vedlo k rozvoji finančních kompetencí a zkrátilo trvání dluhové spirály. Podobné výsledky získávali finanční poradci při konzultování přístupů k investování po diagnostikování finančních situací přímo v prostředí vybraných sociálních skupin. *Terciární prevence* zkracuje délku trvání finančních problémů po oddlužení. Jedná se o rehabilitaci, která snižuje chronicitu finanční negramotnosti. Zlepšuje finanční fungování a návrat do normálního každodenního života. Chronické stavy zadluženosti představují sociálně ekonomický problém. Jejich terciární prevence je drahá, zatěžuje rodiny, sociální skupiny, stát a výrazně prohlubuje sociální nerovnosti v současné české společnosti.

2. Sociální nerovnosti v současné české společnosti

V současné české společnosti najdeme podle Prokopa a kol. (2019) výrazné sociální nerovnosti. Existují vybrané sociální skupiny s dobrými příjmy a majetkem, ale chybí jim sociální kontakty a kompetence, které jim zajistí dobré uplatnění v budoucnosti. Na druhé straně třídní struktury stojí sociální skupiny, které disponují bohatými sociálními kontakty, ale pracují v nelukrativních profesích. Nelze zapomenout ani na chudé sociální skupiny, které nedisponují žádnými zdroji. Podle Bourdieho (2012) a Savageho (2013) se sociální nerovnosti nacházejí v ekonomických a neekonomických kapitálech příslušníků jednotlivých sociálních skupin. Ekonomický kapitál má v rámci sociálních nerovností podobu příjmu a podobu majetku. Neekonomický kapitál má podobu sociálního a kulturního kapitálu. Sociální kapitál určuje podobu společenských kontaktů, které lze využívat v případě finančních potíží a hledání práce. Kulturní kapitál naproti tomu vyjadřuje pohyb a orientaci v kultuře se zřetelem k interiorizaci sociální pozice a transferem vzdělávacích aspirací na budoucí potomky.

Prokop a kol. (2019) upozorňují, že na rozdíl od Velké Británie v České republice neexistuje společenská elita, která disponuje vysokými podíly všech kapitálů a současně tvoří 0,5 - 1 % české populace.

Po sametové revoluci se v české společnosti zformovaly dvě vyšší střední třídy. *Zajištěná střední třída* (22,1 % české populace) nakumulovala vysoký příjem a majetek, ale disponuje jen mírně nadprůměrnými sociálními kontakty, včetně pomoci v okolí, kulturním kapitálem a novými typy kompetencí, zejména jazykovými a digitálními. Nastupující *kosmopolitní třída* (11,9 % české populace) má naproti tomu vysoký příjem, ale omezený majetek. Disponuje však novými kompetencemi, vysokým sociálním a kulturním kapitálem, které předpokládají budoucí ekonomický růst. Vyšší střední třídy se liší podle toho, jak se jejich příslušníci vzdělávali a zda nastoupili na trh práce před příchodem digitalizace. Kosmopolitní střední třída je na rozdíl od zajištěné střední třídy mnohem digitalizovanější, proto má otevřenější cestu na vrchol. Vinou majetkové nestability však může při cestě na vrchol selhat.

Polovinu české společnosti po sametové revoluci tvoří příslušníci tří nižších středních tříd. *Tradiční pracující třídu* (14,4 % české populace) tvoří řemeslníci a vykonavatelé tradičních profesí s nadprůměrným příjmem a majetkem, ale velmi nízkým sociálním a kulturním kapitálem. Její příslušníci neznají právníky ani IT a finanční odborníky. Mají nízkou úroveň digitální a jazykové gramotnosti. Výrazně je ohrožuje posun ekonomiky ke globalizovaným službám. *Třídu místních vazeb* (11,8 % české populace) zastupují lidé z venkova, kteří vlastní majetek s nemovitostmi, včetně nadprůměrné sociální sítě přátel. Disponují však nižšími příjmy a nízkým kulturním kapitálem bez jazykových a digitálních kompetencí. Usazený životní styl kombinovaný s vlastněnou nemovitostí a lokálními vazbami je však v české společnosti dostatečně ukotven. Příslušníci *ohrožené třídy* (22,2 % české populace) pracují ve službách a mají nadprůměrný sociální, kulturní a lidský kapitál se zřetelem k ovládnutí výpočetní techniky. Uvázli však v profesích s nízkým příjmem a omezeným majetkem, které nejsou lukrativní.

Nižší třídu po sametové revoluci v české společnosti tvoří chudina (17,6 % české populace) jako *strádající třída*, které chybí všechny typy kapitálu. Její příslušníci mají velmi nízký příjem a majetek, včetně omezených sociálních kontaktů a nových typů kompetencí. Jsou nekvalifikovaní, často nezaměstnaní a nízko-příjmoví s mobilizovatelnými finančními úsporami maximálně do 10 000 korun a neznají specialisty v oblasti práva ani financí.

2.1. Metodologie případové studie

Výzkumnou metodou předloženého příspěvku je dotazování ve formě empirické sondy realizované v rámci případové studie. Podle Yina (2003) se případové studie zabývají specifickou situací a lze je rozdělit na výukové a výzkumné. *Výukové* případové studie slouží k rozvoji znalostí respondentů a pomáhají řešit problémy, které vyplývají z praxe. Primárně jsou poučné, protože zvyšují motivaci respondentů k dalšímu vzdělávání, podporují rozvoj jejich diskusních schopností, kritického myšlení a týmové práce. Výukové případové studie jsou sepsány tak, aby respondenty vtáhly do zkoumaného problému a vedly je k odpovědi na otázky, jak se v konkrétních situacích chovat. *V rámci interaktivní výuky lze změnit výukové případové studie na výzkumné a opačně.* Předložená případová studie je výzkumná, protože je alternativou výzkumné metody dotazování realizované výzkumnou technikou dotazníku v rámci empirické sondy. Podle Featherstoneho a Radaelliho (2003) jsme empirickou sondu realizovali jako zúčastněný dotazníkový výzkum s cílem prozkoumat názory ovlivňující

finanční chování respondentů v době korona-virové krize. Respondenty jsou příslušníci vybraných sociálních skupin, mezi které řadíme zaměstnance, OSVČ, podnikatele a investory. *Zaměstnanci* jsou účastníci pracovně-právních vztahů, ve kterých jsou druhým účastníkem zaměstnavatelé. Zaměstnanci vykonávají závislé pracovní činnosti pro zaměstnavatele, za které pobírají mzdu nebo plat. Právní způsobilost být zaměstnancem mají osoby, které v den sjednání pracovního poměru dosáhnou 15 let věku a mají dokončenou povinnou školní docházku. Výjimkou jsou společensky prospěšné práce, které svým charakterem a rozsahem neohrožují zdraví a vývoj zaměstnanců a nebrání jim v přípravě na povolání. Zaměstnanci mladší 18 let se označují jako mladiství. Plnou právní způsobilost, včetně hmotné odpovědnosti, získávají dovršením 18 let věku.

OSVČ je termín používaný v českých zákonech o dani z příjmu, sociálním zabezpečení a zdravotním pojištění pro fyzickou osobu, která má příjmy ze samostatné výdělečné činnosti. OSVČ může být živnostník, samostatný zemědělec, samostatně výdělečný umělec nebo soudní znalec. OSVČ vyvíjí samostatnou výdělečnou činnost pod vlastním jménem, ručí svým majetkem, do určitého obratu může účtovat v soustavě daňové evidence a nemusí prokazovat náklady, které může uplatňovat paušálně. Do určitého obratu nemusí být plátcem daně z přidané hodnoty a nemusí být zapsán v Obchodním rejstříku.

Podnikatelé jsou definováni v § 420 a § 421 Občanského zákoníku ve smyslu obecného materiálního vymezení, které vychází z jejich podnikatelské činnosti. Jsou fyzické a právnické osoby, tuzemské i zahraniční, které na vlastní účet a odpovědnost samostatně vykonávají výdělečnou činnost živnostenským způsobem s cílem činit tak soustavně za účelem dosažení zisku. Při styku se spotřebiteli se pro účel ochrany za podnikatele pokládá každý, kdo se spotřebitelem uzavře smlouvu, která se vztahuje k obchodní, výrobní nebo podobné činnosti, při samostatném výkonu povolání, kdo jedná svým jménem nebo na účet vlastního podnikání.

Investoři jsou osoby, jejichž zájmem je z hlediska času držení nakoupeného investičního nástroje. Investoři věnují delší čas analýze vhodných investičních příležitostí, jejich zkoumání a srovnávání. Sestavují portfolia se zastoupením více finančních aktiv, mezi které patří akcie a další cenné papíry. Každý investor si přeje, aby jeho investice byla co nejvýhodnější a nejbezpečnější. Oba faktory odrážejí povahu investiční strategie a zaměření investičního instrumentu. Výnos a riziko jsou jako *Jin* a *Jang*, protože se nevylučují a jsou na sobě závislé. Z těchto důvodů nemohou jeden bez druhého existovat. Cílem investorů je co nejvyšší výnos, proto se musejí aktivně zabývat také rizikem. Základem úspěšného investování je možnost investovat již velmi nízké finanční částky.

Pro empirickou sondu byl *záměrným výběrem* konstruován jeden výběrový soubor respondentů. Předpokladem pro aplikaci záměrného výběru je podle Shipmana (2014) vysvětlení diferenciačního kritéria, podle kterého respondenty ve výběrovém souboru rozlišujeme. Diferenciačním kritériem se stal sociální statut respondenta. (Tab. č. 1)

Tab. č. 1: Sociální statut respondenta

Respondenti	Abs. čet.	%
Zaměstnanci	90	43,1
OSVČ	62	29,7
Podnikatelé	47	22,5
Investoři	10	4,8
Celkem	209	100

Zdroj: vlastní zpracování

3. Výsledky případové studie

Výsledky případové studie pro srovnání finančního chování vybraných respondentů byly získány výzkumnou metodou dotazování realizovanou výzkumnou technikou dotazníku. Cílem dotazníkového výzkumu bylo získat odpovědi respondentů na výzkumnou otázku: *Jaké bylo vaše finanční chování proti dluhové pastí v době korona-virové krize?* S odvoláním na fungování dluhového poradenství v době korona-virové krize jako sociální prevence jsme ověřovali předpoklad rozdílného finančního chování vybraných respondentů podle jejich sociálního statutu. Předpoklad rozdílného finančního chování podle sociálního statutu respondenta byl operacionalizován do deseti dotazníkových otázek, na které odpovídali příslušníci vybraných sociálních skupin.

Byl/a jste se v době korona-virové krize finančně zodpovědný/á? Z kohorty 43,1 % zaměstnanců se považuje za finančně zodpovědné 36,8 % respondentů, ale 6,3 % z nich se za finančně zodpovědné nepovažuje. Z kohorty 29,7 % OSVČ se za finančně zodpovědné považuje 19,4 % respondentů, ale 10,3 % respondentů se finančně zodpovědnými necítí. Z kohorty 22,5 % podnikatelů se 21,3 % respondentů považuje za finančně zodpovědné, ale 1,2 % není finančně zodpovědné. Z kohorty 4,8 % investorů se za finančně zodpovědné považují všichni respondenti. (Tab. č. 2)

Víte, kolik v době korona-virové krize vydělával váš životní partner? Z kohorty 43,1 % zaměstnanců 26,8 % respondentů vědělo, kolik vydělával jejich životní partner, ale 16,3 % respondentů toto nevědělo. Z kohorty 29,7 % OSVČ vědělo 18,6 % respondentů, kolik vydělává jejich životní partner, ale 11,1 % respondentů nikoliv. Z kohorty 22,5 % podnikatelů znalo příjem životního partnera 9,6 % respondentů, ale 12,9 % respondentů nevědělo o příjmu životního partnera nic. Z kohorty 4,8 % investorů znalo příjem životního partnera 3,2 % respondentů, ale 1,6 % partnerův příjem neznalo. (Tab. č. 3)

Ověřoval/a jste v době korona-virové krize své finanční produkty? Z kohorty 43,1 % zaměstnanců 30,8 % respondentů ověřovalo své finanční produkty, ale 12,3 % respondentů nikoliv. Z kohorty 29,7 % OSVČ 20,6 % respondentů ověřovalo své finanční produkty, ale 9,1 % neověřovalo. Z kohorty 22,5 % podnikatelů 20,9 % respondentů ověřovalo své finanční produkty proti 1,6 % respondentům, kteří své finanční produkty neověřovali Z kohorty 4,8 % investorů všichni respondenti své finanční produkty ověřovali. (Tab. č. 4)

Vycházel/a jste v době korona-virové krize se svými penězi? Z kohorty 43,1 % zaměstnanců vycházelo se svými penězi 25,8 % respondentů, ale 17,3 % respondentů s penězi nevycházelo. Z kohorty 29,7 % OSVČ vycházelo se svými penězi 23,4 % proti 6,3 %

respondentů, kteří s penězi nevycházeli. Z kohorty 22,5 % podnikatelů 12,7 % respondentů s penězi vycházelo, ale 9,8 % nikoliv. Z kohorty 4,8 % investorů se svými penězi vycházeli všichni respondenti. (Tab. č. 5)

Radil/a jste se v době korona-virové krize o investování svých financí? Z kohorty 43,1 % zaměstnanců se radilo o investování financí 12,6 % respondentů, ale 30,5 % respondentů se o finančních investicích neradilo. Z kohorty 29,7 % OSVČ se radilo o investování svých financí 20,5 % respondentů, ale 9,2 % respondentů se neradilo. Z kohorty 22,5 % podnikatelů se o investování svých financí radili všichni respondenti, stejně jako se radili o finančních investicích všichni investoři. (Tab. č. 6)

Četl/a jste v době korona-virové krize všechny své finanční dokumenty? Z kohorty 43,1 % zaměstnanců četlo všechny své finanční dokumenty 21,4 % respondentů, ale 21,7 % respondentů uvedlo, že své finanční dokumenty nečetli. Kohorta 29,7 % OSVČ četla všechny své finanční dokumenty, stejně jako 22,5 % podnikatelů a 4,8 % investorů z výběrového souboru. (Tab. č. 7)

Máte osobní finanční plán, který budete realizovat po odeznění korona-virové krize? Z kohorty 43,1 % zaměstnanců má osobní finanční plán jen 23,6 % respondentů, ale 19,5 % respondentů osobní finanční plán nevlastní. Naproti tomu 29,7 % OSVČ, stejně jako 22,5 % podnikatelů a 4,8 % investorů uvedlo, že mají svůj osobní finanční plán. (Tab. č. 8)

Věřil/a jste v době korona-virové krize vysokým finančním výnosům? Z kohorty 43,1 % zaměstnanců věřilo 29,3 % respondentů vysokým finančním výnosům proti 13,8 % respondentům, kteří vysokým finančním výnosům nevěřili. Z 29,7 % OSVČ věřilo vysokým finančním výnosům 9,3 % respondentů, ale 20,4 % respondentů nevěřilo. Z 22,5 % podnikatelů uvedlo 11,9 % respondentů, že vysokým finančním výnosům věřilo, ale 10,6 % nevěřilo. Z kohorty 4,8 % investorů vysokým finančním výnosům nevěřil nikdo. (Tab. č. 9)

Chránil/a jste v době korona-virové krize svá osobní data? Z kohorty 43,1 % zaměstnanců chránilo svá osobní data 43,1 % respondentů, stejně jako 29,7 % OSVČ, 22,5 % podnikatelů a 4,8 % investorů. (Tab. č. 10)

Máte pojištěný svůj osobní a pracovní život? Z kohorty 43,1 % zaměstnanců mělo svůj osobní a pracovní život pojištěno 11,8 % respondentů, ale 31,3 % respondentů nikoliv. Z 29,7 % OSVČ mělo pojištěný osobní a pracovní život 15,8 % respondentů proti 13,9 %, kteří životní pojištění neměli. Z 22,5 % podnikatelů mělo osobní a pracovní život pojištěno 12,9 % respondentů proti 9,6 %, kteří svůj život pojištěný neměli. Z 4,8 % investorů disponovalo pojištěním osobního a pracovního života 4,2 % respondentů proti 0,6 %, kteří svůj osobní a pracovní život pojištěný neměli. (Tab. č. 11)

4. Závěr

Sociální statut příslušníků vybraných sociálních skupin v případové studii ukazuje na jejich rozdílné finanční chování proti dluhové pasti v době korona-virové krize. Výsledky poskytují současně zpětnou vazbu pro návrhy, jak ovlivňovat finanční chování proti *pádu do dluhové pasti*. Zde lze doporučit podle Paulínové (2009) v dluhovém poradenství jako v sociální prevenci aplikovat dva přístupy podle finančního chování klienta.

Je-li respondent typem *pasivního* klienta, který sice finance investuje, ale svěruje péči o osobní finance a investice odborníkům, pak neinvestuje svůj čas, ale investuje pouze své peníze. V tomto případě se jedná o typ *spořivce*. Spořivec má pouze částečné finanční vzdělání, proto mu lze doporučit investovat finance do bezpečných investic *s jistou finanční budoucností*. Tento přístup sociální prevence dluhového poradenství lze doporučit aplikovat v případě respondenta se sociálním statutem *zaměstnanec* nebo *OSVČ*.

Je-li respondent typem *aktivního* klienta, který se zajímá o peníze a samostatně osobní finance zhodnocuje, pak investuje nejen svůj čas, ale také své peníze. V tomto případě se jedná o typ *riskujícího kontrolora*. Riskující kontrolor má dobré finanční vzdělání a sociálně ekonomické problémy financí důkladně studuje, proto mu lze doporučit *svobodnou finanční budoucnost*. Tento přístup sociální prevence dluhového poradenství lze doporučit aplikovat v případě respondenta se sociálním statutem *podnikatele* nebo *investora*.

Afiliace

Příspěvek byl vytvořen za podpory Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy České republiky a institucionální podpory pro dlouhodobý strategický rozvoj Slezské university v Opavě, Obchodně podnikatelské fakulty v Karviné v roce 2020.

5. Tabulky

Tab. č. 2: *Byl/a jste se v době korona-virové krize finančně zodpovědný/á?*

Zaměstnanec		OSVČ		Podnikatel		Investor	
Ano	Ne	Ano	Ne	Ano	Ne	Ano	Ne
36,8	6,3	19,4	10,3	21,3	1,2	4,8	0,0
43,1		29,7		22,5		4,8	

Zdroj: vlastní zpracování

Tab. č. 3: *Víte, kolik v době korona-virové krize vydělával váš životní partner?*

Zaměstnanec		OSVČ		Podnikatel		Investor	
Ano	Ne	Ano	Ne	Ano	Ne	Ano	Ne
26,8	16,3	18,6	11,1	9,6	12,9	3,2	1,6
43,1		29,7		22,5		4,8	

Zdroj: vlastní zpracování

Tab. č. 4: *Ověřoval/a jste v době korona-virové krize své finanční produkty?*

Zaměstnanec		OSVČ		Podnikatel		Investor	
Ano	Ne	Ano	Ne	Ano	Ne	Ano	Ne
30,8	12,3	20,6	9,1	20,9	1,6	4,8	0,0
43,1		29,7		22,5		4,8	

Zdroj: vlastní zpracování

Tab. č. 5: Vycházel/a jste v době korona-virové krize se svými penězi?

Zaměstnanec		OSVČ		Podnikatel		Investor	
Ano	Ne	Ano	Ne	Ano	Ne	Ano	Ne
25,8	17,3	23,4	6,3	12,7	9,8	4,8	0,0
43,1		29,7		22,5		4,8	

Zdroj: vlastní zpracování

Tab. č. 6: Radil/a jste se v době korona-virové krize o investování svých financí?

Zaměstnanec		OSVČ		Podnikatel		Investor	
Ano	Ne	Ano	Ne	Ano	Ne	Ano	Ne
12,6	30,5	20,5	9,2	22,5	0,0	4,8	0,0
43,1		29,7		22,5		4,8	

Zdroj: vlastní zpracování

Tab. č. 7: Četl/a jste v době korona-virové krize všechny své finanční dokumenty?

Zaměstnanec		OSVČ		Podnikatel		Investor	
Ano	Ne	Ano	Ne	Ano	Ne	Ano	Ne
21,4	21,7	29,7	0,0	22,5	0,0	4,8	0,0
43,1		29,7		22,5		4,8	

Zdroj: vlastní zpracování

Tab. č. 8: Máte osobní finanční plán, který budete realizovat po odeznění korona-virové krize?

Zaměstnanec		OSVČ		Podnikatel		Investor	
Ano	Ne	Ano	Ne	Ano	Ne	Ano	Ne
23,6	19,5	29,7	0,0	22,5	0,0	4,8	0,0
43,1		29,7		22,5		4,8	

Zdroj: vlastní zpracování

Tab. č. 9: Věřil/a jste v době korona-virové krize vysokým finančním výnosům?

Zaměstnanec		OSVČ		Podnikatel		Investor	
Ano	Ne	Ano	Ne	Ano	Ne	Ano	Ne
29,3	13,8	9,3	20,4	11,9	10,6	0,0	4,8
43,1		29,7		22,5		4,8	

Zdroj: vlastní zpracování

Tab. č. 10: *Chráníl/a jste v době korona-virové krize svá osobní data?*

Zaměstnanec		OSVČ		Podnikatel		Investor	
Ano	Ne	Ano	Ne	Ano	Ne	Ano	Ne
43,1	0,0	29,7	0,0	22,5	0,0	4,8	0,0
43,1		29,7		22,5		4,8	

Zdroj: vlastní zpracování

Tab. č. 11: *Máte pojištěný svůj osobní a pracovní život?*

Zaměstnanec		OSVČ		Podnikatel		Investor	
Ano	Ne	Ano	Ne	Ano	Ne	Ano	Ne
11,8	31,3	15,8	13,9	12,9	9,6	4,2	0,6
43,1		29,7		22,5		4,8	

Zdroj: vlastní zpracování

6. Seznam citované literatury

- FEATHERSTONE, Kevin and Claudio. M. RADAELLI. *The Politics of Europeanization*. Oxford: University Press, 2003. ISBN 0-19-925208-4.
- HARTL, Pavel. *Komunita občanská a komunita terapeutická*. Praha: SLON, 1997. ISBN 80-85850-45-1.
- PAULÍNOVÁ, Lea. *Mentalita hojnosti*. Dolní Libchavy: Akademie Libchavy, 2009.
- Partners – Finanční poradenství jinak. [online] 2020. [cit. 19. 6. 2020] Dostupné na: <https://www.partners-cz>
- PROKOP, Daniel a kol. *Rozdělení svobodou. Česká společnost pro 30 let*. Praha: Radioservis, 2019. ISBN 978-8088286-08-0.
- SAVAGE, Mike. A New Model of Social Class: Findings from the BBS' Great British Class Survey Experiment. *Sociology*, 2013, 47(2), 219-250.
- SAVAGE, Mike. The Lost Urban Sociology of Pierre Bourdieu. In BRIDGE, Gary a Sophie WATSON (eds.). *The New Blackwell Companion to the City*. Oxford: Wiley-Blackwell, 2012, s. 511–520. ISBN 978-1-4051-8981-1.
- SHIPMAN, Marten. *The Limitations of Social Research*. New York: Routledge, 2014. ISBN 0-582-31103-9.
- SVOBODOVÁ, Dagmar. *Poradenství v sociálních službách*. Karviná. SU OPF, 2019. ISBN 978-80-7510-364-2.
- YIN, Robert. K. *Case study research: design and methods*. London: Sage Publications, 2003. ISBN 0-7619-2553-8.

Ohrožené rodiny s dětmi a pomoc v rámci Covid karantény

Vulnerable families with children and help under the COVID quarantine time

Petr Fabián¹, Lucie Geršičová², Markéta Vnenková³

Abstrakt

Příspěvek se zabývá praktickými zkušenostmi sociální práce v ohrožených rodinách v době nouzového stavu. Tento stav připravil rodinám i sociálním pracovníkům nové výzvy i rizika. Příspěvek popisuje situace z pohledu sociálních pracovníků podpůrných organizací a sociálních pracovníků úřadu – OSPOD. Další pohled je zkušenost v rámci různých sociálních služeb a dopad on-line výuky na rodiny. Další částí je pohled na týmy sociálních pracovníků a jejich zvládnání této krize, řízení a plánování práce. Celkově vycházíme ze základního výzkumu a osobních zkušeností s touto problematikou.

Klíčová slova: Covid. Sociálně aktivizační služby. Sociální rehabilitace.

Abstract

The article follows a practical experience of social work with families at risk during the quarantine period. The COVID situation presented both social workers and families with new risks and challenges. We describe the situation from the social organizations' point of view –their social workers, and governmental social workers. The next part is about the experience in different social services and the impact of on-line schooling on families. Following this, we present an insight into the teams of social workers, their management of this crisis and their work management and planning. This is based on our experiences and basic research on governmental and social organizations.

Keywords: COVID. Social activation services. Social rehabilitation.

Úvod

Česká republika se dlouhodobě potýká se situacemi, kterým jsou vystaveny rodiny s ohroženými dětmi. Počet případů, které řeší Orgány sociálně-právní ochrany (dále jen OSPOD) se podle statistických ukazatelů MPSV drží ve stejné rovině nebo mírně rostou (roční výkazy MPSV). Počet nových oznámení se pohybuje v rozmezí 9 000 - 10 000 případů. Na tento stav nemá vliv ani porodnost ani nárůst životní úrovně. Za rok 2019 ve srovnání s rokem 2014 je nárůst cca 500 nových případů (Ministerstvo práce a sociálních věcí, 2020).

V roce 2012 vyšla nová právní úprava zákona o sociálně právní ochraně dětí zákon č. 359/1999 Sb., která začala platit k 1. 1. 2013. Zásadní změnou této právní úpravy je setrvání dítěte na co nejdelší dobu v jeho přirozeném rodinném prostředí a systematicky, či systémově s touto rodinou pracovat. Zároveň všechny formy pomoci dítěti v případech jeho odebrání, jsou formami pomoci dočasnými.

V rámci našeho výzkumného šetření jsme se snažili zmapovat sociální služby, které mohou pracovníci OSPOD využít pro pomoc rodině. Tento nabízený příspěvek popisuje tyto služby a

¹ Slezská univerzita, fakulta veřejných politik, Opava; petr.fabian@fvp.slu.cz; Tel.: +420-608-230-246

² Slezská univerzita, fakulta veřejných politik, Opava; P150312@fvp.slu.cz

³ Slezská univerzita, fakulta veřejných politik, Opava; P160330@fvp.slu.cz

zároveň popisuje i výsledky výzkumného šetření na téma karantény způsobené virem SARS-CoV-2 na možnosti poskytování těchto služeb a na dopady v rodinách.

1. Výzkumný vzorek

Výzkum byl realizován v organizacích v Moravskoslezském a Pardubickém kraji a na obecním úřadu s rozšířenou působností – oddělení sociálně-právní ochrany dětí.

Organizace 1

Sociální organizace poskytující sociálně aktivizační služby (dále jen SAS) v rámci okresního města. V jejím portfoliu služeb mimo SAS je mediační centrum, nízkoprahová zařízení pro děti a mládež, poradenství a další základní služby. Filozofie celé organizace je zaměřena na budování vztahu v rodinách, kterým je pomáháno. V rámci projektů dělá pobytové kurzy pro rodiče s dětmi, zaměřené na prožitek vzájemné vazby.

Organizace 2

Jedná se o zdravotnické zařízení pro děti. Mimo základní zdravotnické pobytové služby poskytuje služby např. zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc. Pro rodiny s dětmi – dítě s doprovodem, využívá v případech, kdy se jedná o zácvek rodiče, či pěstouna o dítě s hendikepem zdravotní služby. V případech podpory rodičovských vazeb u rodičů s dítětem ohroženým odebráním, využívá službu sociální rehabilitace. Rodič je ubytován s dítětem v zařízení, a následně podle svých dovedností a rozvoje kompetencí dále se posouvá a je osamostatňován až do samostatného bytu, který je zprostředkován městem. Následně pak již pokračují sociální služby SAS.

Oddělení sociálně-právní ochrany dětí

Příslušní pracovníci sdíleli zkušenosti a rizika jejich práce. Oddělení sociálně-právní ochrany dětí bylo jako takové uzavřeno z důvodu karantény. Sociální pracovníci neměli možnost přijímat klienty, ani cestovat do rodin. Tento OSPOD je znám tím, že si vybírá organizace k výkonu služeb podle jejich vnitřní filozofie a potřeb klientů. K dispozici mají webovou databázi Spona.

Výzkumný dizajn

Polostrukturované rozhovory. Jedná část probíhala přes aplikaci Teams. Ostatní již probíhaly při osobním setkání. Rozhovor přes Teams, byl následně doplněn osobním setkáním.

Výsledky rozhovorů byly zpracovány metodou trsů.

2. Služby

Při analýze možných služeb a hledání potencionálních respondentů jsme vytipovali dvě služby, které je možno použít v situacích při práci s rodinami s ohroženým dítětem.

2.1 Sociálně aktivizační služby a sociální rehabilitace

Pracovníci OSPOD při práci s ohroženou rodinou mají po vyčerpání takových možností jako je rodinná mediace, rodinné konference jako první volbu sociálně aktivizační služby. Tyto služby (myšleno SAS) je možno dle zákona č. 108/2006 Sb., poskytovat formou terénní či případně ambulantní, jedná-li se o rodinu s dítětem či dětmi ohroženou dopady dlouhodobě

nepříznivé sociální situace, kterou nezvládne svými vlastními silami řešit. V rámci služby mohou být poskytnuty činnosti orientované na výchovu, vzdělávání a aktivizující činnost. Dále umožňuje kontakt se společenským prostředím, provádí sociálně terapeutickou činnost a pomáhá uplatňovat práva, oprávněné zájmy a vyřizování osobních záležitostí, tolik dikce zákona § 65.

Mezi další služby, méně využívané, patří v souladu se zákonem č. 108/2006 Sb. - sociální rehabilitace podle § 70. Jedná se o soubor činností napomáhající osamostatnění, nezávislosti a soběstačnosti jedince. Pro umožnění těchto tří cílů se snaží rozvíjet schopnosti a dovednosti jedinců prostřednictvím nácviku či posilování návyků potřebných pro soběstačný život daného jedince. I tato služba je poskytována nejen formou terénní a ambulantní, ale také formou pobytovou. V oblasti terénní a ambulantní vykonává sociální rehabilitace stejné činnosti jako sociálně aktivizační služby pro rodiny s dětmi, avšak je obohacena o již zmíněný nácvik dovedností tak, aby se osoba o sebe dokázala postarat a byla sociálně začleněná. V oblasti formy pobytová je poskytnuto ubytování, strava a pomoc s osobní hygienou či umožnění poskytnutí podmínek pro její realizaci. Pro práci s rodinou či rodičem, se jedná u pobytové služby o nácvik potřebných dovedností spjatých s péčí o dítě (děti).

Obě zmiňované služby se řídí dle již zmíněného zákona č. 108/2006 Sb., o sociálních službách, který již v prvním paragrafu prvního odstavce zmiňuje, že „upravuje podmínky poskytování pomoci a podpory fyzickým osobám v nepříznivé sociální situaci“, což splňují obě jeho definované služby (viz výše) a zároveň se jedná o součást zmiňovanou také v standardech kvality sociálních služeb, které ovlivňují průběh činnosti jak sociálně aktivizačních služeb pro rodiny s dětmi, tak i sociální rehabilitaci.

2.2 Standardy vzhledem k těmto službám

V rámci standardů sociálních služeb, při jejich aplikaci na výše uvedené služby se dostáváme do prvního konfliktu. Celý konflikt je zastoupen v cíli služby. Cíl má být měřitelný a má odpovídat zakázce klienta.

Do dilematu se zde dostávají dvě situace:

- Potřeby dítěte
- Potřeby rodiče či rodiny.

Potřeby dítěte jsou definovány Matějčkem a Langmeirem. Ve své podstatě odpovídají i attachmentu Bowlbyho. Jejich dlouhodobé nenaplnění přivedlo pracovníky OSPOD do rodiny.

Potřeby rodiny jsou jinak specifikovány. Jsou dány především základními potřebami jako bydlení, ošacení či stravování. Musíme si přiznat, že zpravidla tyto nenaplněné nebo složitě naplňované potřeby jsou prvním ukazatelem ohrožené rodiny. Možná by stálo za zmínku se někdy zabývat rozdílem – ohrožená rodina a ohrožené dítě. Ohrožené dítě může být (a často bývá) i v bohatých rodinách. Naopak i v chudé rodině může mít dítě dostatečně saturovány své vývojové potřeby (Schramm and col).

3. Covidová karanténa a její dopady

Nástup viru SARS-CoV-2 způsobilo ve světě paniku, která byla umocňována médii i vládami států. Oficiálně byly první případy v ČR 1. 3. 2020, ale podle nepodložených zpráv lékařů tento virus byl v Čechách již dříve.

Vláda začala konat v širším spektru od 11. 3. je první opatření MZDR 10676/2020-1/MIN/KAN – uzavření základních, středních a vysokých škol. Následně vláda dne 12. 3 vyhlásila nouzový stav, který s sebou přinesl mnohá omezení po celé zemi:

- Byly uzavřeny státní hranice, školská zařízení a pak následovaly další omezení v rychlém sledu.
- Zákaz volného pohybu byl od 16. 3. 2020. tento zákaz byl specifikován 19. 3., kdy byl zákaz pohybu mimo bydliště bez roušky či respirátoru nebo jiné ochrany horních cest dýchacích. V tomto období již vláda ví, že ve státních hmotných rezervách má pro cca 400 000 pracovníků Policie, zdravotnictví, armády a sociálních služeb přibližně 30 000 roušek. Pro pacienty a klienty sociálních služeb již neměla vůbec nic.

3.1 Dopady karantény do systému – všeobecně:

- Rodiče dětí odchází na OČR – zdravotničtí pracovníci a pracovníci v sociálních službách.
- Chybí pracovníci v sociálních službách, některé organizace téměř ukončují výkon služeb.
- Ukončuje nebo omezuje se výkon sociálních služeb v domácím prostředí klientů.
- Personál nemá ochranné pomůcky.
- Odkládají se všechny plánované zdravotní výkony.
- Přestávají fungovat odborné ambulance.

Škola a rodiny:

- Učitelé nejsou připraveni na on-line výuku.
- Dětem chybí nástroje na komunikaci.

Rodiny:

- Často nemají nástroje k výuce.
- Z rodičů se stávají nedobrovolní učitelé.
- Nedostanou se do práce.
- Nedostupnost základních potravin.
- Nedostupnost finančního dávkového systému.

Úřady:

- Úředníci pracují na home-office.
- Úřední výkony jsou téměř nemožné.
- Návštěva úřadu je složitá, téměř nemožná.
- Komunikace přes internet.

4. Co se dělo v rodinách – výsledky výzkumu

Vypořádání se s Covid karanténou zasáhl organizace na poměrně dlouhé období, kdy samy pracovnice SAS si byly vědomé toho, že tak dlouhou dobu to klienti sami nezvládnou, takže již v počátku přijatých opatření zahájili telefonickou komunikaci a zjišťovali potřeby klientů. *„Ten začátek začal hodně telefonicky, a když to bylo fakt u těch rodin krizové, tak jsme neřešili nějaké zákazy, ale prostě jsem tam buď vyjeli nebo jsme se s těmi klienty tady prostě sešli u nás nebo venku, samozřejmě za dodržení všech hygienických opatření, aby se to zvládlo. I když teda nám bylo řečeno, že tohle si rozhodně nemůžeme vykazovat, že prostě osobní konzultace neměly probíhat, a že teda tu činnost vykazovat nemůžeme, tak jsme to prostě dělali tu práci, protože ta rodina nemůže zůstat bez pomoci, když fakt tam je nějaká velká krize“*, sdělila pracovnice SAS. Služby sociální rehabilitace tento problém neřešily. Jejich rodiny byly ubytovány v prostorách a domech zařízení, tedy se jednalo o výkon práce. Jen se muselo řešit, aby se nepotkávaly pracovní týmy. S rodinou se mohlo kontinuálně pracovat, jen v omezenější podobě. Zařízení také mělo po dohodě se zřizovatelem vyhraněný zácvičkový byt pro případný příjem nakažené rodiny, pracovnice souhlasily s péčí v izolaci.

Pracovnice SAS uvedla *„Hodně jsme řešili propojení škol s učivem, protože ne všichni mají počítače, internet a tady tyhle věci, takže jsme se tam snažili nastavit, jak by to mohlo fungovat, jako aby to bylo dobré i pro děti i pro ty učitelé“*. V rámci organizace, kde pracuje tato sociální pracovnice, při jejich snaze došlo i například k zajištění úkolů pomocí poštovní schránky, kdy byla paní učitelka ochotna donést úkoly do místa bydliště žáka a hodit je do jejich schránky. V jiném případě také SAS sama vytiskla potřebné materiály a doručila je na požadované místo.

Během mimořádných opatření, kdy děti byly doma a mělo dojít tedy k zajištění výuky docházelo k setkávání se s situacemi, kdy se děti chodily například připojit na free wifi v rámci obchodních center, kde si stahovali potřebné informace, úkoly ze školy. Tyto možnosti free wifi však nejsou v každém městě.

Lze tedy konstatovat, že jednou věcí je vyhlášení mimořádných opatření, ale věcí druhou je zajištění rodin, které očividně vzhledem k situaci nebylo dostačující a některé rodiny se tak ocitly bez prostředků pro zajištění prostředků pro on-line výuku.

Do rodin však zasahoval také problém hlavních prostředků jako jsou roušky. Pracovnice SAS se snažily obvolávat rodiny, zda mají potřebné věci a roušky představovaly velký problém. Samy rodiny neměly možnost si je ušít či sehnat od známých. Problémem je také početnost rodin, kdy se stávalo, že například jedna šestičlenná rodina měla pouze jednu roušku, kterou si střídala celá rodina, takže když jim byly roušky nabídnuty, tak je neodmítaly. Samy pracovnice SAS roušky pro rodiny šily.

Pracovnice OSPOD uvedla, že problémy, které dříve existovaly s příchodem Covid karantény “vymizely” jelikož se lidé báli. Tudíž se nyní stává, že s postupným uvolňováním a odháněním strachu se začínají problémy objevovat. *„Tím, jak byl nouzový stav a nikam se nesmělo, tak to bylo všechno takový ukrytý“*, uvedla pracovnice OSPOD. Mimo to se však pracovnice OSPOD setkává také s názorem, že *„...to spouště lidem pomohlo, že se zastavili, najednou žili v té rodině, i když to bylo náročné, takže jim to jakože pomohlo, uvědomili si svoje hodnoty, že se vlastně odcizovali a takhle se vlastně sblížili“*.

V rámci výzkumu se ukázalo, že města mají ke skupinám těchto klientů různý přístup. V jednom městě jsou startovací byty pro tyto rodiny, ve druhém, město se negativně stavělo k nouzové realizaci služeb pro ohrožené rodiny. Významnou pomocí byly výzvy krajských úřadů, ale znamenalo to, být neustále on-line a rychle reagovat na výzvy ohledně dezinfekcí a pomůcek. „*Taky maximálně, tak co se týče kraj, ale kraj vypsál výzvu v pátek odpoledne, že do půlnoci můžete zasílat, takže kdo je vždycky na mailu pohotový, tak že jo – paní ředitelka vždycky byla.*“ Pro státní správu byl nový problém, a to zrušení pěstounských péčí a “volání o pomoc” z pěstounských rodin. Třetí plochy, které nejsou běžně vidět – členové rodiny se během dne rozejdou za svými povinnostmi – najednou se v rodinách objevili a nešlo tam zajet – OSPOD i sociální služby. Teď ve velké lavině přichází oznámení o problémech a domácím násilí. Rodiče po rozvodu využili karanténu na dělení naschválů mezi sebou.

5. Jak to dopadlo

Při sumarizaci výsledků dopadu karantény na ohrožené rodiny, organizace poskytující služby a samosprávu, jsme vytvořili tyto výsledky:

- V uzavřených rodinách se problémy skryly, nikoliv řešily.
- Stát zapomněl na tyto sociální služby – klienty i pracovníky.
- Pracovníci s pomocí nešli do domácnosti, ale přemístili kancelář a domácnost do parku.
- Sociální odbory nemohou odložit svou práci na home-office, ale možná mohou udělat z parku kancelář.
- Uznat park jako místo výkonu služby – neohrozit platební schopnosti organizací.
- Města mohou rozšířit v době podobné krize wifi free – pro žáky a studenty.
- Prohloubit informační kanály mezi organizacemi a státní správou pro rozvoj pomoci.
- Problematiku izolovanosti nemusí řešit služba sociální rehabilitace.

Závěr

V předloženém článku jsme se snažili zmapovat problematiku poskytování sociálních služeb v rodinách ohrožených odebráním dítěte v době karantény způsobené virem SARS-CoV-2. Zaměřili jsme se na dvě sociální služby, a to sociálně aktivizační služby pro rodiny s dětmi a sociální rehabilitace. Tento pohled jsme se snažili zachytit formou polostrukturovaných rozhovorů v organizacích poskytujících tyto služby a na obecním úřadu obce s rozšířenou působností – oddělení sociálně-právní ochrany dětí.

Výsledky našeho výzkumu jsou v některých bodech předvídatelné, v jiných pozitivně překvapivé.

Problémy v rodinách, které nedobrovolnou izolací eskalovaly, se daly předpokládat, včetně jejich lavinovité snahy o řešení po ukončení karantény. Co zaskočilo, jsou ukončené pěstounské péče, které mohou poukazovat na problém v přípravě žadatelů nebo problém ve výběru pěstounů pro dítě.

Pozitivními prvky je řešení přemístění výkonu služby - kanceláře - do volného prostoru měst - parky. Tento přístup může být i zajímavou výzvou pro tajemníky obecních a městských úřadů při zajišťování fungování úřadu v podobných situacích. Pro krajské úřady a MPSV je zde otevřený prostor uznání takového výkonu služby. Toto uznání pomůže kontinuovat pomoci rodině a zároveň vykazování služby zajistí finanční stabilitu příslušné organizace.

Dalším bodem, který můžeme vnímat jako výzvu, je plošné zajištění wifi sítě pro studenty a žáky. Ne všichni mají k dispozici internetové připojení. Studijní nástroje jako PC nebo tablet, umí stát či škola zajistit, ale připojení na internet mohou snadněji zajistit města či obce.

Dalším bodem je výzva pro krajské úřady, potažmo obce. Nastavit efektivní komunikaci mezi organizacemi a jimi – jako zprostředkovateli pomoci a materiálu pro realizaci pomoci.

Afilie

Projekt SGS/11/2020

Seznam citované literatury

MINISTERSTVO PRÁCE A SOCIÁLNÍCH VĚCÍ; *Statistická ročenka z oblasti práce a sociálních věcí*, [online]. Praha, 2020 [cit.2020.09.08]. Dostupné na: <https://www.mpsv.cz/web/cz/statisticka-rocenka-z-oblasti-prace-a-socialnich-veci>

SCHRAMM, D. - FUTRIS, T. - BRADLEY, R., 2013; *Child Welfare and Healthy Marriage and Relationship Education: A Research to Practice Brief*, [online]. [cit.2020.09.08]. Dostupné na:

<https://www.childwelfare.gov/topics/preventing/promoting/marriages/?hasBeenRedirected=1>

ŠVAŘÍČEK, R. a kol.; *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách*. Praha: Portál, 2007. ISBN 978-80-7367-313-0.

Zákon č. 108/2006 Sb., *o sociálních službách*, v platném znění.

Život rodín s deťmi s poruchou autistického spektra počas pandémie COVID-19

Life of families with children with autism spectrum disorder during the COVID-19 pandemic

Barbora Kolková¹, Miriam Slaná²

Abstrakt

Cieľom príspevku je poukázať na aktuálne potreby rodín s dieťaťom, ktoré má poruchu autistického spektra vyplývajúce, z reflektívnych opatrení na pandémiu COVID-19. Rodičov detí s PAS sme sa pýtali ako prežívali obdobie pandémie COVID-19. Pre tento účel sme použili kvalitatívny výskum, konkrétne hĺbkové interview. Z rozhovorov vyplynulo, že rodičia intenzívne prežívali, že deti prestali navštevovať školy, zásadne sa zredukovali sociálne a zdravotné služby. U detí spozorovali stagnáciu alebo regresiu ich zdravotného a psychického stavu. Okrem sociálnej izolácie a náročnej starostlivosti o dieťa sa rodičia, kvôli nejasným informáciám cítili neistí a ohrození.

Do budúcnosti zostáva otvorená otázka akým spôsobom kompenzovať, resp. eliminovať dopad podobných špecifických opatrení tak aby mali minimálny negatívny dopad na rodiny, ktoré sa starajú o deti s PAS.

Kľúčové slová: Autizmus. COVID-19. Potreby. Záťažová situácia. Rodina s postihnutým dieťaťom.

Abstract

The aim of the paper is to point out the current needs of families with a child who have autism spectrum disorders that are taking place, from the reflective measures on the COVID-19 pandemic. We asked the parents of children with PAS how to survive the period of the COVID-19 pandemic. Before this purpose, we used qualitative research, specifically in-depth interviews. The interviews showed that parents are experiencing intense lives, that their children have stopped attending schools, and that social and health services have been significantly reduced. In children, they observed stagnation or regression of their health and mental condition. In addition to social isolation and demanding childcare, parents feel insecure and at risk due to unclear information. In the future, the question remains open to compensate in any way, resp. eliminate the impact of similar specific measures so as to have a minimal negative impact on the family caring for children with ASD.

Keywords: Autism. COVID-19. Needs. Stress situation. Family with a disabled child.

Život rodín s deťmi s poruchou autistického spektra počas pandémie COVID-19

Úvod

Pandémia COVID-19 zasiahla životy ľudí na celom svete s rozdielnymi dôsledkami. V porovnaní s krajinami západnej Európy, ako sú Taliansko, Španielsko a následne USA, Ruskom a Brazíliou, Slovensko patrí ku krajinám s najnižším počtom infikovaných ľudí.

¹ Trnavská univerzita v Trnave Fakulta zdravotníctva a sociálnej práce Katedra sociálnej práce Univerzitné námestie 1, 918 43 Trnava Slovenská republika, barborakolkova@tvu.sk

² Trnavská univerzita v Trnave Fakulta zdravotníctva a sociálnej práce Katedra sociálnej práce Univerzitné námestie 1, 918 43 Trnava Slovenská republika, miriam.slana@truni.sk

Jedným z prvých a kľúčových opatrení, ktoré vláda Slovenskej republiky prijala, bolo obmedzenie sociálnych kontaktov ľudí na minimum. V praxi to znamenalo prerušenie priamej výučby na všetkých typoch škôl, zrušenie spoločenských a kultúrnych akcií, presun práce z pracoviska na tzv. prácu na doma, výraznú redukciu v poskytovaní zdravotníckych a sociálnych služieb. Tieto všetky opatrenia ovplyvnili životy rodín a jednotlivcov. Na jednej strane priniesli spomínané opatrenia želané výsledky, šírenie COVID – 19 sa spomalilo a počty nakazených u nás boli v porovnaní s okolitými krajinami minimálne. Na strane druhej sa obmedzením pohybu výrazne obmedzil prístup k službám a starostlivosti, na ktoré sú mnohí obyvatelia odkázaní. Veľkou skupinou, ktorú situácia zasiahla boli rodičia detí s PAS. V období vypuknutia pandémie sa ocitli v záťažovej situácii.

Teoretické východiská

Autizmus je zaradený pod vývinové poruchy. Výskumy zrealizované po roku 2000 zaznamenávajú prudký nárast, jednotlivcov s diagnostikovanou poruchou autistického spektra (Gilliber, 2005 in Varyová, Andreánska, 2016). Pre porovnanie prevalencia v roku 1975: 1 dieťa z 5000 a rok 2010: 1 dieťa zo 68 (Ostatníková a kol. 2015). Máme rôzne príčiny prečo nám pribúda výskyt detí s vývinovými odchýlkami a poruchami. Je to napríklad rozvoj psychologickéj vedy, ktorý spôsobuje citlivejšiu diagnostiku, definovanie či odhalenie porúch. Na druhej strane tu máme zvyšujúci sa počet rizikových tehotenstiev, kvalitnejšiu starostlivosť o nezrelých či rizikových novorodencov. Všetky tieto faktory sa premietajú do štatistík výskytu detí s vývinovými odchýlkami. Dôležitá je dostupnosť relevantných informácií pre rodičov z médií či internetu, vďaka týmto informáciám rodičia často na vlastný podnet žiadajú o vyšetrenia svojho dieťaťa, čo prispieva k včasnej diagnostike a následne k potrebným intervenciám (Ostatníková a kol.2015)

Viceprezidentka, zástupkyňa generálneho riaditeľa Nadácie služieb pre ľudí s mentálnym postihnutím tvrdí, že: „Množstvo osôb so zdravotným postihnutím a tiež aj ich opatrovatelia potrebujú viac cielených opatrení.“ Situácia pandémie COVID - 19 zásadne ovplyvňuje potreby starostlivosti zdravotne postihnutých a ich rodiny (EASPD). Jedna zo základných potrieb je potreba bezpečia a istoty je to úsilie ľudí mať životné situácie čo i len čiastočne pod kontrolou. Situácia, ktorá sa javí ako neistá z objektívneho ale aj subjektívneho dôvodu je z dlhodobého hľadiska pre jednotlivca nepriaznivá, pretože vyvoláva stres a frustráciu. Tlak neistoty, ktorej zdrojom môže byť choroba, konflikt v sociálnom prostredí, nepriaznivá sociálno-ekonomická situácia môže meniť postoj jednotlivca a vyvolávať hostilitu (Čáp, Homolová, 2008). Môže to byť situácia, ktorá je prekvapivá, chaotická, náročná ale aj nebezpečná a presne v takej situácii sme sa ocitli keď vypukla pandémia COVID - 19.

Jednotlivci, ktorí trpia chorobou, rôznymi vývinovými odchýlkami či poruchami, alebo sú práve v diagnostickom procese, potrebujú uspokojovať potrebu bezpečia a istoty oveľa výraznejšie ako zdraví jednotlivci. Do tejto skupiny patria taktiež aj sociálne a ekonomicky znevýhodnení. V situáciách kedy je potreba bezpečia a istoty nedostatočne naplnená, čiže v záťažových, náročných situáciách môžeme vyzdvihnúť rolu podporných osôb. K záťažovým situáciám patrí strata životného partnera, zamestnania, choroba jednotlivca, blízkych ale tiež aj sociálna izolácia, bezvýhodisková situácia, kedy jednotlivec stráca nádej.

Čáp a Holmanová (2008) na základe nasledujúcich znakov charakterizujú záťažovú situáciu:

- a) nečitateľná situácia (neistá, chaotická, nejasná, bez štruktúry). Pre jednotlivca je náročné vyznať sa v situácii, nepozná jej jednotlivé prvky a vzťahy medzi nimi.
- b) aktuálne neriešiteľná situácia. Jednotlivcovi chýba postup, taktika riešenia danej situácie.
- c) nezvládnuteľná situácia. Jednotlivec je presvedčený o tom, že nemá potrebný potenciál na vyriešenie situácie.
- d) situácia vnímaná ako ohrozenie. Riziko ohrozenia jedinca, jeho rodiny alebo hodnôt.

Pri zvládaní záťažových situácií má veľký význam sociálna opora, pokiaľ ale sociálna opora absentuje, tento deficit znamená pre jednotlivca stresor. Zabezpečiť efektívne vzdelávanie detí so špeciálnymi potrebami vyžaduje skúsených pedagógov, stimulačných, terapeutických metód a stratégií. Náhla zmena sociálneho prostredia, zmena opatrovateľa, špeciálneho pedagóga, sú pre deti s poruchou autistického spektra stresormi a môžu prispieť k zhoršeniu zdravotného stavu.

Podnetným prostredím môžeme posilňovať potrebu podpory poznávania (Ostatníková a kol. 2015). Na posilňovanie kognitívnych funkcií sa vykonáva- mozgový tréning, ktorý prospešné vplyva na posilnenie vnímania, koncentrácie, schopnosti postrehu, vyjadrovať sa, ale aj logického uvažovania, fantázia a tvorivosti. Pre normálne perцепčné a intelektuálne fungovanie je pravidelný príjem podnetov nevyhnutnou podmienkou. Dieťa, ktoré sa stretáva s inými deťmi, spoznáva iné deti, pozoruje ich, učí sa. Pomocou pozorovania detí v určitých situáciách získava skúsenosti z jednotlivých interakcií. Kolektívne vzdelávanie detí je prospešné pre dieťa s odlišnosťou na zrenie dieťaťa, sociálny a kognitívny rast. Skoré začlenenie dieťaťa podporuje právo všetkých detí bez rozdielov patriť do spoločností (Kováčová, 2019). Dieťa v predškolskom veku si uvedomuje svoju odlišnosť od svojich kamarátov. Diamond (2001) tvrdí, že deti už od ranného detstva vnímajú svoju zdravotnú odlišnosť. Pomalšie tempo, neporozumenie hre sú faktory, ktoré v homogénnej skupine sťažujú socializáciu, preto je potrebné, aby dieťa s mentálnym znevýhodneným bolo umiestnené do heterogénnej skupiny, kde má šancu byť akceptované a nájsť si partnera na hranie. Je bežné, že je dieťa s mentálnym znevýhodneným prijaté mladšími deťmi ako rovnocenný partner. Naopak u rovesníkov je prijímané s ľútosťou alebo ako momentálna náhrada, za chýbajúceho kamaráta (Kováčová, 2019). Jedna z najdôležitejších hodnôt človeka je zdravie, ktoré je aj predpokladom kvality života, seberealizácie a plnenie sociálnych rolí (Ludíková at. al, 2016). Profesor Holčík (2010) hovorí, že zdravie má pôvod v rodinách, školách, pracoviskách. Zdravie vniká všade tam kde ľudia žijú, odpočívajú, starnú.

Metóda

Naším cieľom bolo zistiť ako prežívali obdobie pandémie COVID- 19 rodiny s deťmi s PAS. Pre náš výskum sme použili kvalitatívnu výskumnú stratégiu, ktorej cieľom bolo porozumieť sociálnej situácii, v ktorej sa participanti ocitli (Disman, 2000). Pre zber dát sme zvolili techniku hĺbkového interview. Participantom sme položili dve otázky, na ktoré mohli voľne odpovedať:

„Ako na Vás vplývalo obdobie pandémie COVID-19?“

„Ako vplývalo obdobie pandémie COVID- 19 na vaše dieťa s PAS?“

Taktiež nás zaujímalo sociálne prostredie, v ktorom naši participanti nachádzali v období pandémie COVID- 19. Získané dáta sme následne kategorizovali otvoreným kódovaním.

Jednotlivé kategórie sme vytvárali na základe kódovaných dát podľa ich obsahu a významu. V momente keď sa nám prestali generovať nové informácie sme ukončili zber dát.

Výber výskumného súboru bol zámerný, našimi participantami boli matky, ktoré majú dieťa s poruchou autistického spektra. V tabuľke č. 1 popisujeme výskumný súbor.

Tabuľka č. 1 Výskumný súbor

MATKA	PRÁCA	MANŽEL	DIEŤA	DIEŤA
1	home office	pracuje v zahraničí	dcéra 6r PAS	-
2	home office	slobodná matka	dcéra 17r PAS	-
3	materská dovolenka	home office	dcéra 7r PAS ADHD	syn 4m
4	PN rizikové tehotenstvo	OČR	syn 10r PAS EP	dcéra 15r
5	opatrovateľský	pracuje 12h	dcéra 13r PAS ADHD EP	-
6	home office	pracuje 12h	dcéra 8r PAS stredne- ťažká MR	dcéra 10r

Zdroj: vlastné spracovanie

Výsledky

V nasledujúcej tabuľke č. 2 uvádzame odpovede participantov na výskumné otázky, ktoré sme im položili.

Tabuľka 2: Výpovede participantov

	CHÝBAJÚCA SS	VPLYV NA MATKU	VPLYV NA DIEŤA
1	zrušenie ambulantnej formy DSS	<ul style="list-style-type: none"> chaotické informácie neistota strach sociálna izolácia 	<ul style="list-style-type: none"> stagnácia stavu pocit nudy strata návykov
2	zákaz návštev v DSS	<ul style="list-style-type: none"> strata zamestnania neistota 	<ul style="list-style-type: none"> zhoršenie stavu apatia
3	prerušenie pravidelných terapií	<ul style="list-style-type: none"> neustála 	<ul style="list-style-type: none"> zhoršenie

	zavretienie predškolského zariadenia	starostlivosť o dieťa <ul style="list-style-type: none"> • únava • strach 	stavu <ul style="list-style-type: none"> • prerušený proces socializácie • pocit nudy • zhoršenie stavu
4	prerušenie pravidelných terapií zavretienie školského zariadenia	<ul style="list-style-type: none"> • neustála starostlivosť o dieťa • čas strávený spolu • únava 	<ul style="list-style-type: none"> • agresivita • sociálna izolácia • frustrácia • strata návykov
5	preloženie rehabilitačného pobytu, psychiatrického vyšetrenia, odmietnutie plánovaného stomatologického zákroku	<ul style="list-style-type: none"> • neustála starostlivosť o dieťa • únava • sociálna izolácia • ekonomický dopad 	<ul style="list-style-type: none"> • zhoršenie stavu
6	zrušenie ambulatnej formy DSS	<ul style="list-style-type: none"> • sociálna izolácia • únava • chaotické informácie 	<ul style="list-style-type: none"> • zhoršenie stavu • agresivita

Zdroj: Vlastné spracovanie

Ako sme spomínali jedno z kľúčových protipandemických opatrení bola sociálna izolácia, čo znamenalo obmedzenie sociálnych kontaktov na minimum, prerušenie vyučby a výrazné obmedzenie zdravotných a sociálnych služieb. Z výpovedí participantov vyplývalo, že práve tieto obmedzenia negatívne vplývaly na život participantov aj samotné deti s PAS. Prerušenie pravidelných terapií, rehabilitácií zrušenie ambulatnej formy DSS zhoršovalo zdravotný a psychický stav dieťaťa s PAS. Prejavy agresie, frustrácie, apatie, pocitu nudy, stratenie doterajších návykov boli prejavy regresie alebo stagnácie stavu dieťaťa. Participant taktiež uvádzali, že táto záťažová situácia vplývala aj na ich fyzické či psychické zdravie. Sociálna izolácia sa u participantov v odpovediach často vyskytovala ako bazálny problém, pretože sa o dieťa s PAS museli nepretržite starať, taktiež museli pracovať „home office.“ Z tohto vyplývala následná únava a zdravotné problémy u participantov spôsobené vyčerpaním. Ďalší negatívny vplyv na participantov mali nejasné informácie, ktorých množstvo spôsobovalo u participantov zmätok, neistotu a narušenie nenaplnenia potreby bezpečia a istoty. Na obrázku č. 1 vidíme faktory, ktoré boli spôsobené pandémiou COVID – 19 a negatívne vplývali na život rodín s deťmi s poruchou autistického spektra.

Obrázok č. 1 Faktory vplývajúce na život rodín s deťmi s PAS

Zdroj: vlastné spracovanie

Diskusia

Sociálna izolácia vo forme prerušenia výučby v predškolských a školských zariadeniach, tiež v redukcii poskytovania sociálnych a zdravotných služieb spôsobovala u detí s PAS stagnáciu alebo regresiu ich zdravotného a psychického stavu. S predlžujúcou dobou absencií detí v zariadeniach sa strácali návyky, ktoré získavali intenzívnou a dlhodobou prácou so špecialistami. Výskum realizovaný vo Veľkej Británii a v Severnom Írsku, v ktorom 339 rodičov detí (väčšina detí s PAS) vyplňali dotazník (22. 3. – 22.5.), a jeho výsledky potvrdzujú zhoršenie zdravotného a psychického stavu dieťaťa ako následok prerušenia špeciálneho vzdelávania a cielených intervencií (Toseeb at. al ,2020). Prerušenie terapií spôsobovalo absenciu potrebných intervencií zameraných na ochorenie ale tiež aj znemožnili deťom s PAS meniť svoje domáce prostredie za prostredie s novými podnetmi. Väčšina jednotlivcov sa v homogénnom prostredí začína nudiť a usiluje sa rôznymi metódami rozptýliť. Pobyt v takomto neprosperujúcom prostredí s nedostatkom impulzov vedie ku regresii alebo stagnácii stavu. Tieto slová Tomagovej (2008) potvrdzujú aj výpovede participantov. Podľa participantov takéto prostredie u detí s PAS vyvoláva agresiu, nepokoj a tiež aj frustráciu. Dlhodobý pobyt doma sťažuje jednotlivcom so špeciálnymi potrebami v našom prípade detí s PAS, aby zostali fyzicky aktívni a rozvíjajúci sa. Vzdelávací proces detí s PAS bol narušený, najmä kvôli zatvoreným špeciálnym školám. Online výukové prostredia nie sú pre deti s PAS častokrát vhodné. Hlavný hygienik Úradu verejného zdravotníctva SR 23.03.2020 vydal s cieľom eliminácie ohrozenia života a zdravia prijímateľov sociálnych služieb opatrenie, ktorým dočasne pozastavil poskytovanie všetkých sociálnych služieb v zariadeniach sociálnych služieb s ambulantnou formou, medzi ktoré patria: a) denné stacionáre b) zariadenia pre seniorov s ambulantnou formou sociálnej služby c) zariadenia opatrovateľskej služby s ambulantnou formou sociálnej služby, d) rehabilitačné strediská s ambulantnou formou sociálnej služby, e) špecializované zariadenia s ambulantnou formou sociálnej služby, f) domovy sociálnych služieb s ambulantnou formou sociálnej služby, g) denné centrá (bývalé "kluby dôchodcov") a h) zariadenia starostlivosti o deti do troch rokov veku dieťaťa (bývalé "detské jasle") (MPSVR). Na obrázku č. 2 môžeme vidieť fázy postupného uvoľňovania korona opatrení. Otváranie prevádzok nákupných centier, športovísk, ubytovaní a taktiež aj školských zariadení a stále neotvorenie domovov sociálnych služieb a stacionárov zmobilizovalo rodičov detí so zdravotným alebo mentálnym

postihnutím. Rodičia sa snažili o znovu otvorenie zariadení, ktoré navštevovali ich deti a tak kompetentným adresovali výzvu, v ktorej žiadali znovu sprístupnenie všetkých foriem sociálnych služieb v DSS.

Obrázok č.2 Fázy uvoľňovania korona opatrení.

Zdroj: MPSVR

Ministerstvo práce, sociálnych vecí a rodiny SR v spolupráci s Ministerstvom zdravotníctva SR, Úradom verejného zdravotníctva SR, zástupcami vyšších územných celkov, obcí a poskytovateľmi sociálnych služieb vydalo v druhej polovici mesiaca máj usmernenie k poskytovaniu sociálnej služby v zariadeniach sociálnych služieb s ambulantnou formou s možnosťou obnovenia ich prevádzky k 3. júnu 2020 a k 8. júnu pre osoby v dôchodkovom veku 62+, samozrejme pri dôslednom dodržiavaní hygienicko-epidemiologického režimu (MPSVR).

Druhý základný faktor, ktorý vplýval na rodiny detí s PAS počas pandémie bolo zvládanie záťažovej situácie. Na zvládanie záťažovej situácie má sociálna opora veľký význam, jej primárnym zdrojom sú jednotlivci, s ktorými má jednotliviec blízky vzťah (Ostatníková a kol. 2015). Ale taktiež aj inštitucionálna forma sociálnej opory pomáhajúcich profesií. Každý člen rodiny ma osobitú rolu, ktorá interaguje s ostatnými členmi a tak sa vytvára rodinná dynamika, atmosféra. Práve manželský vzťah je základ pre vytváranie ďalších vzťahov v rodine (Holmanová, Čáp, 2008). Výpovede našich participantov potvrdzujú, že neprítomnosť manžela v domácnosti počas pandémie na nich pôsobilo stresujúco. Od 11. marca sa postupne zatvárali prevádzky, ktoré poskytujú ambulantnú formu a týždennú pobytovú formu sociálnej služby. V prípade poskytovania celoročnej pobytovej formy sa sociálna služba v zariadení poskytovala naďalej ale platil zákaz návštev v zariadení sociálnych služieb. A tak častokrát participantí nemali možnosť sociálnej opory ani v pomáhajúcich profesiách.

Nadbytok rozličných a nejasných informácií, spôsobil u jednotlivcov stres. Participanti uvádzali, že množstvo informácií, ktoré dostávali v nich vyvolávalo pocity neistoty a strachu. Taktiež ako ďalší stresor pôsobili informácie o možnom nedostatku potravín a liekov pre všetkých. Potreba bezpečia a istoty sa vyznačuje aj ako potreba stability, hierarchie, poriadku a noriem. Stabilitu, istotu, bezpečnosť, organizovanosť a očakávanie jednotlivých situácií preferuje väčšina ľudí v našej spoločnosti.

Záver

Rodinám zostávala na pleciach 24-hodinová starostlivosť o dieťa s PAS, čo pre nich prináša dlhodobú a extrémnu záťaž. Rodičia nie sú odborníci, no v závislosti od zdravotného postihnutia dieťaťa na seba preberajú rolu terapeutov, aby mu pomáhali napredovať. Robia maximum pre to, aby dieťa nebolo v regrese, prípadne aby bol regres čo najnižší. Rodiny našom súbore sa cítili diskriminované, necítili oporu štátu a taktiež im chýbala aj istota riešenia situácie, do ktorej sa nie vlastným pričinením dostali. Je dôležité vytvoriť také podmienky, aby bolo možné tieto rodiny znova reintegrovať do spoločnosti a taktiež aj do pracovného procesu. Osoby so zdravotným postihnutím a ich rodiny sú často vystavené vyššiemu riziku rôznych zdravotných komplikácií a v tomto období COVID-19 majú osobitné potreby, ktoré by mali byť zohľadnené od začiatku vypuknutia pandémie. Jedno z prvých opatrení, ktoré bolo u nás zavedené bolo obmedzenie sociálnej interakcie ľudí. V tomto opatrení videli zdravotne postihnutí a ich rodiny nesúlad s napĺňaním ich základných potrieb čo zdôraznil aj spravodajca OSN pre práva osôb zdravotne postihnutých, „v prípade tých, ktorí sa podieľajú na podporu druhých pri jedle, obliekaní či kúpaní je nemožné prijať opatrenia ako je sociálna izolácia. (Council of Europe – Rada Európy).“

Článok bol vypracovaný v rámci riešenia projektu APVV 14 – 0646: Analýza potrieb sociálnej služby v oblasti včasnej intervencie v podmienkach Slovenska.

Referencie / Zoznam citovanej literatúry

- ČAP, Juraj, HOLMANOVÁ, Elena. Psychosociálne potreby. In TOMAGOVÁ, M., BÓRIKOVÁ I. at al. *Potreby v ošetrovatel'stve*. Martin. Osveta. 2008. s 128-168. ISBN: 9788080632700
- DIAMOND, K. E. in KOVÁČOVÁ, Barbora. *S inklúziou od ranného veku. Dieťa s odlišnosťou a jeho vstup do kolektívu*. Hliník nad Hronom. Relizienca. 2019. ISBN: 9788097227753
- EASPD – Európska asociácia poskytovateľov sociálnych služieb. Citované 8/2020. Online in <https://www.employment.gov.sk/files/slovensky/rodina-socialna-pomoc/socialne-sluzby/uvzsr/odporucania-medzinarodnych-organizacii-k-covid-19.pdf>
- GILLIBERG, CH. in VÁRYOVÁ B., ANDREÁNSKA V. Vývinové poruchy. In HERETIK A. at al. *Klinická psychológia*. Nové zámky. Psychoprof. 2016. s 415-460. ISBN: 9788089322244.
- HOLČÍK, J. in LUDÍKOVÁ, L. at. al. *Vybrané faktory ovplyvňujúci kvalitu života osôb se špeciálnymi potrebami*. Olomouc. Univerzita palackého v Olomouci. 2016. ISBN:9788024450599
- HOLMANOVÁ, Elena, ČAP, Juraj. Sociálne potreby. In TOMAGOVÁ, M., BÓRIKOVÁ I. at al. *Potreby v ošetrovatel'stve*. Martin. Osveta. 2008. s 128-168. ISBN: 9788080632700
- https://www.employment.gov.sk/files/slovensky/rodina-socialna-pomoc/socialne-sluzby/uvzsr/odporucany-postup-pri-uzatvorení-ambulantnych-zss-final_25-03-20.pdf
- KOVÁČOVÁ, Barbora. *S inklúziou od ranného veku. Dieťa s odlišnosťou a jeho vstup do kolektívu*. Hliník nad Hronom. Relizienca. 2019. ISBN: 9788097227753

LUDÍKOVÁ, Libuše at. al. *Vybrané faktory ovlivňující kvalitu života osob se speciálními potřebami*. Olomouc. Univerzita palackého v Olomouci. 2016. ISBN:9788024450599

MPSVR - Ministerstvo práce, sociálních věcí a rodiny SR. Citované 8/2020 online in

OSTATNÍKOVÁ, D. et.al. *Máme dieťa s autizmom*. Bratislava: SAV, 2015. ISBN: 9788022414746.

TOMAGOVÁ, Martina. Poznávanie. In TOMAGOVÁ, M., BÓRIKOVÁ I. at al. *Potreby v ošetrovatel'stve*. Martin. Osveta. 2008. s 128-168. ISBN: 9788080632700

TOSEEB. U., ASBURY K.¹, CODE A. at al.. *Supporting Families with Children with Special Educational Needs and Disabilities During COVID-19*. Department of Education, University of York, York YO10 5DD, UK

Odborné sociální poradenství Alzheimer poradna Vysočina v době koronavirové krize

Special social counselling in Alzheimer Counselling Service Centre Vysočina in times of coronavirus crisis

Martina Matějková¹; Marcela Rýpalová²

Abstrakt

Příspěvek se zaměřuje na přehledné shrnutí nejpálčivější problematiky práce odborného sociálního poradenství Alzheimer poradny Vysočina v době pandemie koronaviru. Nemá ambici naplnit parametry výzkumné vědecké práce. Ale klade si za cíl předložit autentickou sondu do času změněného prostředí a podmínek poskytování odborného sociálního poradenství. S perspektivou možnosti využití získaných poznatků a zkušeností. Především se zacílením na neformální pečující a domácí péči o nemocné s kognitivním deficitem. Vymezení nejčastěji řešených obtíží a dopadů sociální izolace vyvolané nařízenou karanténou na uživatele služby odborného sociálního poradenství Alzheimer poradny Vysočina.

Klíčová slova: Kognitivní deficit. Neformální pečující. Izolace.

Abstract

Contribution is concentration on well arranged summary of the most pressing problems of social counselling in Alzheimer Counseling Service Centre Vysočina in times of worldwide pandemic. This contribution doesn't not replace scientific research, though it is presenting authentic probe into changing environment and condition of special social counselling with regard of new findings and experience with focus on informal caregiving and home caregivers looking after patients with cognitive deficit. This contribution is trying to present the most common issues and the effect of social distancing on patients of Alzheimer Counselling Centre Vysočina.

Keywords: Cognitive deficit. Informal caregiver. Isolation.

1. Úvod

Příspěvek nabízí sondu do činnosti odborného sociálního poradenství Alzheimer poradny Vysočina v době výrazně změněných poradenských podmínek v době probíhající pandemie koronaviru. V časovém vymezení referenčního vzorku na sledované období měsíce dubna. Tedy v době zhruba uprostřed probíhající pandemie. Poradna v této době neměla žádné osobní kontakty. Veškerá poradenská činnost probíhala telefonicky nebo přes email. Uživatelé využívali i možnost trénovat paměť prostřednictvím Facebookových a webových stránek poradny i cvičení zasílaných přímo na emailové adresy zájemců. V Kraji Vysočina byly v této době pro nové uživatele uzavřeny pobytové a ambulantní sociální služby. A i provoz terénních služeb byl nastalou epidemiologickou situací značně ovlivněn.

2. Alzheimer poradna Vysočina

Alzheimer poradna Vysočina pracuje pátým rokem jako třetí registrovaná sociální služba Domova Ždírec p. o. Posláním služby je poskytovat odbornou poradenskou a podpůrnou péči

¹ Domov Ždírec p.o. Ždírec 43, 588 13; e-mailová adresa: matejkova.m@domovzdirec.cz ; Tel.: +420 734 641 644

² Domov Ždírec p.o. Ždírec 43, 588 13; e-mailová adresa: rypalova.m@alzheimerporadnavysocina.cz ; Tel.: +420 733 629 018

nemocným Alzheimerovou chorobou a jinými demencemi. Naší prioritou je zajistit důstojný a plnohodnotný život těchto osob v domácím prostředí. Cílem poradny je poskytovat komplexní odborné sociální poradenství pro neformální pečující, profesionální pečující, veřejnost i odborníky. Přinášíme informace a rady v oblasti péče nejen o nemocné s kognitivním deficitem, ale i jejich pečující. Pomáháme nastavit systém péče tak, aby umožnil, pokud možno běžný život pečujícím a kvalitní péči nemocným. Jsme přesvědčeni, že kvalita života nemocného je plně odvislá od kvality života pečujících. Služba je zacílena na nemocné trpící Alzheimerovou chorobou i jinými typy demence od 26 let. Dále na neformální pečující a profesionální pečovatele od 18 let. Lektorsky zajišťujeme i preventivně - vzdělávací akce pro laickou i odbornou veřejnost. Spolupracujeme se Senior Pointy, knihovnami, městskými úřady i nejrůznějšími spolky primárně v Kraji Vysočina. Takto koncipované specializované poradenství je v celorepublikové síti sociálních služeb naprosto unikátní.

3. Skupina našich uživatelů

Uživateli služby odborného sociálního poradenství Alzheimer poradny Vysočina jsou lidé, kteří mají nějaké potíže s pamětí. Případně jejich blízcí, přátelé, partneři, kteří pozorují, že se něco děje, že s pamětí jejich blízkých není něco v pořádku. Velkou skupinou našich uživatelů, jsou neformální pečující, kteří se starají o nemocného, který má diagnostikovaný kognitivní deficit.

Své znalosti a zkušenosti poskytujeme i kolegům, profesionálním pečujícím. Pořádáme přednášky, aktivně se účastníme konferencí. Snažíme se pracovat na prevenci onemocnění a podpoře včasné diagnostiky a zkvalitnění péče o lidi s diagnózou kognitivního deficitu.

3.1 Odborné sociální poradenství v pandemii

Během letošní pandemie koronaviru se výrazně změnila i naše poradenská práce. Osobní kontakty zcela nahradila telefonická a emailová komunikace. Došlo ke zrušení plánovaných přednášek i veškerých dalších akcí.

Při telefonické komunikaci dochází k výraznému zúžení komunikačního kanálu. Naprosto chybí zrakový vjem. Komunikační partneři nemají možnost odečítat neverbální projevy komunikace, především mimiku. To nesmírně ztěžuje komunikaci. A komunikace byla v tomto čase velmi emocionálně napjatá.

3.2 Naši uživatelé v pandemii

Ve sledované době je možno volající rozdělit do dvou skupin. Méně početná skupina volajících byli uživatelé, kteří se zabývali problematikou péče o vlastní osobu. Druhou skupinou neformální pečující.

3.2.1 Naši uživatelé v pandemii – péče o vlastní osobu

V této skupině se jednalo jednak o uživatele poradny, kteří již v minulosti měli kontakt s poradnou. A to buď v přímém poradenském kontaktu, nebo se účastnili nějaké přednáškové akce. Tito uživatelé deklarovali především obtíže s pamětí, které aktuálně vnímaly jako zhoršené. Jednalo se především o poruchy spánku, neklid, nespokojenost. Často šlo o potřebu popovídat si o nastalé situaci, vysvětlit nařízená opatření. Část volajících situaci

bagatelizovala, zlehčovala. Žádali vysvětlení, proč mají zůstat doma, proč nosit roušky, v kolik hodin si mohou jít nakoupit a proč si nemohou jít do oblíbené hospody vyzvednout oběd, proč je zavřená?

Lidé s kognitivním deficitem nemají rádi změny. Zvládají život v domácím prostředí díky zaběhlým rituálům, pravidelnému režimu. Období pandemie však výrazně narušilo jejich zvyky.

Druhá část se zavřela doma. Nevycházeli, neotvírali okna, naprosto se izolovali. Roušky neodkládali ani na spaní a byli přesvědčeni, že pokud onemocní, zcela jistě zemřou. Tito uživatelé žijí sami, v bytě. Už před pandemií měli jen omezené množství osobních kontaktů. Potkávali se se známými příležitostně v obchodě, v parku. Občas navštěvovali akce určené pro seniory. S rodinou se potkávali dle možností, spíše přes telefon.

Další skupina kolísala mezi náladou: „je zbytečné to hrotit, na něco umřít musím“ a „sakra dělejte něco, všichni tady umřeme“. V telefonických hovorech často docházelo i k citování nejkatastrofičtějších zpráv, zpravidla z Itálie nebo USA, doplněných o podrobný výčet vlastních zdravotních obtíží a diagnóz uživatele.

Nejlépe zvládali pandemii senioři žijící v domku se zahradou, nebo vlastníci zahrady v blízkosti bytu. Členové místních zájmových spolků. Ti velmi záhy obnovili schůzky, vycházky s přáteli nebo sousedská setkání.

Většina těchto uživatelů měla zabezpečenou donášku potravin a léků ze strany rodinných příslušníků, výjimečně bylo třeba nakontaktovat Senior Point nebo dobrovolníky.

Tématy hovorů byly především neporozumění nebo obtížná orientace v nastalé situaci, sociální izolace, nedostatek kontaktů, absence komunikace. Volající potřebovali jasné a stručné vysvětlení nastolených opatření, ujasnění a odpověď na konkrétní otázky. Ujistění, že nejsou v problémech sami a i všichni ostatní mají obdobné obavy a obtíže.

3.2.2 Neformální pečující v pandemii

Nejvíce zasaženou skupinou však byli neformální pečující. Po uzavření denních stacionářů, které jsou v domácí péči hojně využívány, zůstala podstatná část péče na nich. Zůstali izolováni ve svých domácnostech spolu se svými nemocnými. A s narůstající dobou karantény narůstaly i obtíže. Nemocní cítili značný stres a obavy u svých pečovatelů. Ale situaci nerozuměli. Odmítali nosit roušky, byli neklidní, špatně spali. Došlo ke změně zajetých stereotypů a psychický stav nemocných se horšil. Ostatní členové rodiny zajišťovali veškerou donášku, pečující hmotně nestrádali. Ale už tak řídké sociální kontakty se ještě více utlumily. Pečující se obávali o zdraví nejen svých blízkých, ale i své. Co by s mamkou bylo, kdybych onemocněla? Pečovatelská služba buď měla omezenou kapacitu, nebo se pečující obávali přizvat na pomoc pečovatelku, která dochází do více rodin.

Krizová situace v některých rodinách vyústila až hospitalizací nemocného nebo pečujícího, někdy i obou.

4. Závěr

Práce odborného sociálního poradenství během pandemie odhalila nečekané obtíže. I když náš tým disponuje vysokými odbornými i praktickými znalostmi a daří se nám edukovat neformální pečující. Umíme propojit veškeré dostupné zdravotní i sociální služby. Tak i záměrná sociální izolace výrazně zhorší kvalitu života jak nemocným s kognitivním deficitem, tak především jejich pečujícím, rodinám i blízkým.

Fungování takto specializovaného odborného poradenství i ve značně omezených podmínkách pandemie vnímáme jako pozitivní a přínosné. V době karantény senioři měli možnost volat na nejrůznější speciální krizové linky. Ale promluvit si s někým, koho osobně potkali, kdy si mohou vybavit jeho tvář a kdo už má i povědomí o jejich problémech, to je velká přidaná hodnota, kterou hojně využívali. A v hovorech to velice často zaznívalo. V Kraji Vysočina je stabilní síť Senior Pointů, Občanských poraden a dalších služeb pro seniory. Po prožití zkušenosti si dovoluji tvrdit, že v krizových situacích podobných této, by bylo efektivnější připomenout seniorům možnost kontaktovat místa a osoby, se kterými se již nějakým způsobem potkali. A mohou tak navázat na předešlou zkušenost. Což většina volajících vnímala jako bezpečné prostředí, kde je již nastolena atmosféra důvěry a bez obav mohou sdělit své pochybnosti, starosti i obavy. Pracovníci těchto služeb pak mohou nasměrovat volajícího přímo na odborné telefonní linky, pokud si neumí s nastalou situací zodpovědně poradit.

Přes zděšení, které vyvolala u většiny rodin nákaza v pobytových zařízeních, nebyla narušena mezi uživateli APV důvěra v tyto služby. Uživatelé pobytových sociálních služeb prožívají omezení kontaktu s blízkými téměř při každé chřipkové epidemii. Zůstali sice v izolaci, ale ve stabilním kolektivu svého zařízení. Pro domácí pečující a nemocné v domácí péči byla tato zkušenost naprosto nová, nečekaná a velmi stresující.

Je možno nějak využít tuto naprosto novou zkušenost?

Sociální služby se potkaly s novými riziky a novými výzvami. Určitě je i v krizi důležité zachovat činnost poradenských a kontaktních center jako jsou odborné poradny, Senior Pointy a další, na jejichž pracovníky jsou uživatelé zvyklí, které znají. A na jejich činnost odkazovat i třeba přes krizový štáb Krajského úřadu, případně Krajskou hygienickou stanici.

Dále je nezbytné navýšit počty zaměstnanců sociálních služeb. Což by značně posílilo jejich zastupitelnost a stabilitu ve službách. Jako rizikové vnímáme i situaci, kdy onemocní uživatelé i zaměstnanci ve velkých zařízeních. Menší pobytová zařízení v městech i městysích by uživatelům zajistila nepřetržitý kontakt s místní komunitou. A v případě nákazy by menší ohnisko masivně nezatížilo zdravotnický systém.

Bylo by přínosné jasně definovat i podmínky pomoci specialistů zvenku – lékařů, epidemiologů, zdravotníků. Případně armádních zdravotníků, kteří by pomohli kmenovým zaměstnancům zvládat péči o uživatele tak, aby nedošlo ke snížení kvality péče. Pracovníci v sociálních službách vnímají svoji práci i v běžném provozu jako psychicky náročnou a vyčerpávající, často pracují pod tlakem. A v době krize byla jejich práce nesmírně ztížena dalšími nepředvídatelnými úkoly.

Je prvořadé, aby i pracovníci v sociálních službách věděli, že nejsou na problém sami. Že pokud onemocní, jejich klienti nezůstanou bez pomoci. Nalezli by jistotu v nejisté době.

Sociální služba osobní asistence v době koronavirové krize v České republice

Social service of personal assistance in times of coronavirus crisis in the Czech Republic

Ivana Havránková¹, Jana Levická²

Abstrakt

Článek reaguje na zkušenosti v situaci koronavirové krize v sociální službě osobní asistence v České republice v roce 2020 ve vybraném regionu. Cílem příspěvku je přiblížit reálný stav a fungování sociální služby osobní asistence v terénní formě v době pandemie. Článek popisuje sociální práci v terénu, z pohledu zaměstnanců v přímé péči u klientů, zkušenosti zaměstnavatele v době koronavirové krize. V popisu situace terénní sociální práce v době koronavirové situace, v sociální službě osobní asistence, budou užity konkrétní příklady z praxe.

Klíčová slova: Sociální služby. Osobní asistence. Sociální práce.

Abstract

The article responds to the experience in the area of personal assistance social service during the coronavirus crisis situation in 2020 in a selected region of the Czech Republic. The aim of the article is to present the real state and functioning of the personal assistance social service in the field in the time of a pandemic. Both the social work in the field from the point of view of employees involved in the direct care with clients, and the experience of the employer during the coronavirus crisis are described in the article.

Specific practical examples will be used to describe the situation of field social work during the coronavirus situation in the personal assistance social service.

Keywords: Social services. Personal Assistance, Social Work.

Úvod

V nedávné době jsme se stali svědky různých náročných a krizových situací při výkonu a činnostech neziskových organizací v oblasti poskytování sociálních služeb a (ne)kooperace sociální správy v širokém kontextu. V řadě případů, a to zejména v terénní formě sociálních služeb se ukázalo, do jaké míry je konkrétní poskytovatel sociální služby chopen zajistit její fungování s ohledem na celkové kapacity služby i s přihlédnutím k různým nařízením a doporučením centralizované sociální správy. V praxi, v průběhu krizové situace v České republice v souvislosti s Covid-19³, často docházelo k nejasnostem, nepochopení a někdy i ke složitým případům v péči u konkrétních klientů v důsledku ne zcela jasných kroků a definovaných opatření ze strany formalizovaných veřejnoprávních institucí⁴.

¹ externí doktorandka FSV UCM v Trnave, Pracoviště: Česká abilympijská asociace, z.s., Pardubice; *e-mailová adresa:* ivana.havrankova@centrumkosatec.cz

² Prof. PhDr. Mgr. Jana Levická, Ph.D., Pracoviště: KSSLaFSV UCM v Trnave a ÚSP FF UHK Hradec Králové.

³ Covid-19 z anglického spojení coronavirus disease 2019, označuje koronavirové infekční onemocnění, které je způsobeno novým koronavirem SARS-CoV-2, dříve s označením jako 2019-nCoV. Označení covid-19 bylo WHO prohlášeno za oficiální dne 11. února 2020, online dostupný z: <https://covid19.who.int/>

⁴ Plošná nařízení vlády ČR jsou zavedena od 12. března 2020. Byl vyhlášen nouzový stav, během kterého došlo k mnoha omezením běžného života v ČR. Nařízení, doporučení MZ ČR a dále vlády ČR byla v době pandemie cílena převážně do oblasti zdravotnictví a do pobytových sociálních služeb. Terénní formy sociálních služeb nemají v nouzovém stavu příliš jasnou strategii ze strany veřejné sociální správy. Později MPSV ČR reaguje a

Tomeš (2009), hovoří o jistém odlišení sociální správy směrem od ostatních oborů správy, a to zejména s ohledem na její genezi a povahu – symbiózou soukromé a veřejné správy. Historicky je zcela legitimní vznik sociální správy, tak jak ji známe v Česku, ze zdola, ze sociální potřeby jedinců, a ze strachu druhých ze sociálního napětí. V evropském směřování je sociální správa a výkon činností významně cílena na nezadatelná lidská práva¹. V posledních krizových dnech v souvislosti s pandemií jsme byli v sociální službě v terénní formě velmi ostře konfrontováni s tzv. krizovým stavem, veřejnou záležitostí ve veřejném zájmu a veřejným závazkem poskytovatele. Identifikace veřejného zájmu veřejné sociální správy se často dostávala do složitostí při plnění závazků směrem ke klientům terénní sociální služby. V této souvislosti zůstává k zamyšlení otázka naplnění potřeb jedince, respekt ke svobodné volbě jedince, výběr typu a formy sociální služby a zachování základních lidských práv jedinců, či uživatelů sociálních služeb během krizové situace v ČR.

Definiční vymezení sociální služby nalézáme v zákoně o sociálních službách², kde jsou rovněž zakotveny základní zásady podpory a pomoci³. Z praxe terénních služeb se ukazuje, že během pandemie nebylo možné tyto zásady v plném rozsahu s ohledem na kapacity⁴ služby naplnit. Zajištění pomoci a podpory osobám za účelem sociálního začlenění nebo prevence sociálního vyloučení bylo během pandemie řešeno vždy vysoce individuálně u různých typů a forem sociálních služeb právě s ohledem na celkové kapacity služby a uspokojení potřeb uživatelů.

Některé terénní formy sociálních služeb v době pandemie a nouzového stavu plnění veřejného závazku nebyly schopny z různých důvodů realizovat, poskytovatelé službu uzavřeli. I přes tato úskalí však řada poskytovatelů terénních sociálních služeb, např. osobní asistence, službu poskytovali nepřetržitě v přirozeném prostředí uživatelů v době nouzového stavu, v době pandemie.

V příspěvku níže bude uvedena praktická zkušenost a reflexe zaměstnanců terénní sociální služby osobní asistence.

přichází s „Plánem uvolňování opatření“ a rozvolňování v sociálních službách, aktualizace ke dni 24. 4. 2020, online dostupný z: <https://www.mpsv.cz/-/ministryne-malacova-navrhuje-plan-rozvolneni-opatreni-v-socialnich-sluzbach-zavedenych-kvuli-pandemii-covid-19>

¹viz. Evropská sociální doktrína. Sociální doktrína České republiky, online dostupný z: <https://search.seznam.cz/?q=SOCI%C3%81LN%C3%8D+DOKTR%C3%8D+DNA+%C4%8CESK%C3%89+REPUBLIKY&oq=SOCI%C3%81LN%C3%8D+DOKTR%C3%8D+DNA+%C4%8CESK%C3%89+REPUBLIKY&aq=-1&sourceid=szn-HP&sId=z4oA5Rm-wXltqNfe7ZRG&sgId=Tm9uZSAxNTk4MzU5MjY0Mg%3D%3D>

² ČESKO. Zákon č. 108 ze dne 31. března 2006, o sociálních službách. Sbírka zákonů ČR, 2006, částka 37, s 1257-1289. ISSN 1211-1244.

³ § 2, odst. 2 zákona o sociálních službách, „Rozsah a forma pomoci a podpory poskytnuté prostřednictvím sociálních služeb musí zachovávat lidskou důstojnost osob. Pomoc musí vycházet z individuálně určených potřeb osob, musí působit na osoby aktivně, podporovat rozvoj jejich samostatnosti, motivovat je k takovým činnostem, které nevedou k dlouhodobému setrávání nebo prohlubování nepříznivé sociální situace, a posilovat jejich sociální začleňování. Sociální služby musí být poskytovány v zájmu osob a v náležitě kvalitě takovými způsoby, aby bylo vždy důsledně zajištěno dodržování lidských práv a základních svobod osob“. (ČESKO. Zákon č. 108 ze dne 31. března 2006, o sociálních službách. Sbírka zákonů ČR, 2006, částka 37, s 1257-1289. ISSN 1211-1244.)

⁴ Limitace kapacity služby se promítla zejména do provozních kapacit služby.

2. Základní informace o organizaci a charakteristika služby osobní asistence

Česká abilympijská asociace, z. s. byla založena v roce 1997 a nyní je největším zaměstnavatelem osob se zdravotním postižením v Pardubicích. Organizace má krajskou působnost v rámci regionu. Pracovních pozic obsazených osobou s hendikepem je více než 60 z celkového počtu zaměstnanců 92. V sociální službě osobní asistence bylo za období první poloviny roku 2020 v zaměstnaneckém poměru v přímé péči více jak 57 % osob s hendikepem ze všech zaměstnanců služby. Vyhrazená místa pro osoby s hendikepem jsou ve všech aktivitách a projektech organizace, například ve stravovacím provozu, v prodeji, administrativě, v dílnách a dalších. K hlavním aktivitám neziskové organizace řadíme poskytování dvou registrovaných sociálních služeb – § 39 osobní asistence¹, § 70 sociální rehabilitace². Významnou činností spolku je pořádání každoročního AbiFestu – festivalu zážitků a boření bariér, dále projekt zážitkových seminářů, vzdělávacích aktivit, příměstských táborů, kurzů a workshopů s různým tematickým zaměřením. Nezisková organizace se profiluje jako sociální podnik.³ Celý zisk sociálního podniku z předchozích let byl investován jako sanace ztrát z minulých let a jako investice do zaměstnanců firmy s hendikepem.

Posláním sociální služby osobní asistence je umožnit lidem se zdravotním hendikepem a seniorům z Pardubic a okolí prostřednictvím osobního asistenta setrvat v přirozeném prostředí, zachovat vlastní životní styl a rozvoj své soběstačnosti, zajistit podporu a pomoc v nepříznivé sociální situaci. Osobní asistence poskytuje v rozsahu § 39 odst. 2, písm. a) – g), zákona o sociálních službách⁴ tyto základní činnosti – pomoc při zvládnutí běžných úkonů péče o vlastní osobu, pomoc při osobní hygieně, pomoc při zajištění stravy, pomoc při zajištění chodu domácnosti, výchovné, vzdělávací a aktivizační činnosti, zprostředkování kontaktu se společenským prostředím, pomoc při uplatňování práv, oprávněných zájmů a při obstarávání osobních záležitostí. V první polovině roku 2020 bylo v sociální službě osobní asistence evidováno více jak 46 % uživatelů seniorského věku, 54 %⁵ představují uživatelé služby s hendikepem, s různým stupněm závislosti na péči jiné fyzické osoby.

2. Reflexe zaměstnanců při poskytování sociální služby osobní asistence

Praktické poznatky z terénní sociální služby osobní asistence v době pandemie, v době krizového stavu jsou předestřeny na různých pracovních pozicích a úrovních. Do výpovědí jsou zařazeni zaměstnanci s hendikepem (osoby s OZP) a osoby zdravé. Vybraní zaměstnanci byli se záměrem předem seznámeni a souhlasili s uveřejněním jejich vyjádření.

2.1 Osobní asistence v době pandemie, v době krizového stavu, z pohledu vedení organizace

Při volbě způsobu práce a sociální práce v době pandemie bylo nejdůležitější společné sdílení v rámci intervizí se členy týmu, s vedoucími služeb. V organizaci byla nově nastavena organizační a provozní opatření, řízení v týmech v rámci organizace i se specifickým zacílením do terénních sociálních služeb, s akcentem zachovat provoz a zajištění poskytování

¹ ČESKO. Zákon č. 108 ze dne 31. března 2006, o sociálních službách. Sbírka zákonů ČR, 2006, částka 37, s 1257-1289. ISSN 1211-1244.

² *ditto*

³ Výroční zpráva za rok 2019, online dostupný z: <https://www.centrumkosatec.cz/o-nas/vyrocní-zpravy/>

⁴ ČESKO. Zákon č. 108 ze dne 31. března 2006, o sociálních službách. Sbírka zákonů ČR, 2006, částka 37, s 1257-1289. ISSN 1211-1244.

⁵ Česká abilympijská asociace, z. s., 2020.

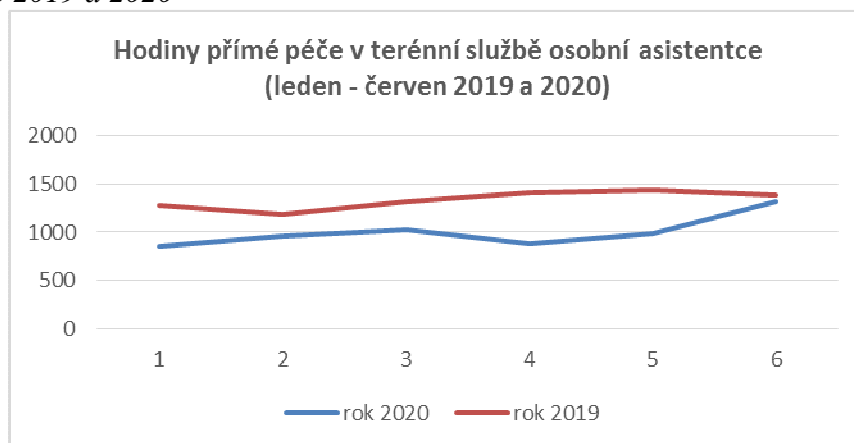
služeb v co možná nejširším rozsahu a kvalitě. Týmová spolupráce byla prioritní, neodmyslitelná součást práce v nouzovém stavu. Denně se sociální pracovníci potkávali ať už osobně nebo prostřednictvím skype, teams, email, telefonicky, společně v týmu diskutovali o situacích, které jim nouzový stav přinášel a operativně docházelo k řešení nových situací a událostí, v kterých byli nuceni ihned a kompetentně jednat. Prakticky přímo v konkrétních situacích se rodily pracovní postupy, jak situaci zvládnout v daném okamžiku na daném místě, protože obecná pravidla často nebyla možné „napasovat“ na situaci na konkrétním specifickém pracovišti. Důraz byl veden k zachování základních lidských práv u uživatelů služby. Sociální pracovníci měli možnost kdykoli kontaktovat vedoucího služby, který byl k dispozici 24 hodin denně, 7 dní v týdnu. Solidarita, která v týmu vznikla v době nouzového stavu, byla úžasná, optimismus spojený s pozitivní motivací i přes krizové řízení v době pandemie ukázal poměrně dobré personální nastavení. Tým sociálních pracovníků, pracovníků v přímé péči vykonával svoji činnost pragmaticky, spolehlivě, se zřetelem na aktuální a potřeby klientů v terénu.

V praxi se na počátku pandemie ukázala poměrně obtížná komunikace se sociální správou na komunitní úrovni, v terénu nebyl zajištěn dostatek materiálně-technického vybavení pro poskytování každodenní terénní sociální služby u klientů v jejich přirozeném prostředí. Ze strany sociální správy v regionu došlo k distribuci ochranných pomůcek až na počátku v dubna 2020, ne vždy se spravedlivým tříděním a proporčionalitou distribuce mezi příspěvkové a organizační složky sociální správy a neziskové organizace terénních sociálních služeb. Ochranné pomůcky si zajistila naše organizace ihned od nařízení nouzového stavu svépomocí. Metodická podpora komunitní sociální správy a konzultace pro terénní sociální služby byly spíše upozaděny. Nejasné či žádné postupy po celou dobu nouzového stavu a krizové situace byly například v otázce testování zaměstnanců terénních sociálních služeb na Covid 19.

Ze strany rodin uživatelů, samotných uživatelů i kolegů zaměstnanců v provozu služeb jsme opakovaně řešili jejich obavy, jisté rozpoložení, strach z neznámého a otázky, jak bude sociální služba v terénu do budoucna fungovat. Někteří uživatelé služby osobní asistence dočasně omezili, jako nejčastější důvod uváděli obavy o své zdraví, strach ze zasažení Covid 19. V sociální službě osobní asistence v době nouzového stavu a krizové situace došlo k individuálnímu omezení poskytování sociální služby na základě konkrétního požadavku uživatele. Pokles vykázaných hodin přímé péče u klientů osobní asistence v roce 2020 představuje celkově cca 1990 hodin přímé péče za celé období, nejvíce jsou patrné rozdíly v měsíci dubnu a květnu 2020 oproti roku 2019.

Přehled uskutečněných hodin přímé péče služby osobní asistence za období leden-červen v roce 2019 a 2020.

Obr. č. 1: Přehled uskutečněných hodin přímé péče služby osobní asistence za období leden-červen v roce 2019 a 2020

Zdroj: Česká abilympijská asociace, z.s., vlastní zpracování, 2020

Z obrázku č. 1 jednoznačně vyplývá, že ve sledovaném období v organizaci Česká abilympijská asociace, z.s. nedošlo k přerušení poskytování terénní sociální služby během koronavirové krize. V terénní službě osobní asistence bylo identifikováno částečné snížení hodin přímé péče právě po dobu nouzového stavu a v době krizové situace s Covid 19, v porovnání s rokem 2019 ve stejném období.

Uživatelé sociální služby osobní asistence jsou svým charakterem a dle definice cílové skupiny závislé na pomoci jiné fyzické osoby. Pokud by nastala v blízké době podobná situace, a nebylo by možné zajistit poskytování sociálních služeb v terénu, mělo by to zásadní vliv nejen na kvalitu života těchto jedinců, v mnoha případech by nepochybně došlo k ohrožení jejich zdraví.

2.2 Vyjádření pracovníků v přímé péči terénní sociální služby osobní asistence v době krizové situace

V sociálních službách pracuji téměř deset let, v terénní službě tři roky. Sociální práci vykonávám u klientky v seniorském věku, v posledním stádiu Alzheimerovi choroby. Tato klientka patří do rizikové skupiny nejen kvůli věku, ale i kvůli zdravotnímu stavu, neboť jakékoliv onemocnění zhoršuje její prognózu a zanechává následky. Paní žije s manželem, který také spadá do rizikové skupiny, věkově i zdravotně. Vznik pandemie znamenal zejména odcizení od sociálního kontaktu s nejbližší rodinou. Syn manželů žije v Německu a hranice byly uzavřené. Na několik týdnů jsem se tedy stala jediným prostředníkem s okolním světem, jediným člověkem, se kterým mohl manžel klientky za celý den promluvit osobně. Stesk po rodině a obavy o své a manželčino zdraví bylo cítit každou vteřinou, věděla jsem ale, že jsem nyní tou osobou, která musí zachovat chladnou hlavu a snažit se tyto náročné dny brát jako zkoušku a práci sama se sebou a stresem. Snažila jsem se pána rozptýlit, donesla jsem mu knihy, aby nečetl všemožné děsivé zprávy o viru, a často jsem ho zvala posedět na balkon, kde jsem spolu s klientkou trávila spousty času místo procházek. Zkrátka každá maličkost, která mohla vyplnit ten trýznivý pocit prázdna a otázek, zda budeme v pořádku, alespoň malinko rozveselila. V situaci mimořádných podmínek o to víc člověk vnímal, že úsměv, který daroval, měl větší cenu než cokoli. Toto období mě donutilo odsunout své vlastní já, protože zde byla potřeba víc, abych tu byla. Troufám si říct, že při výkonu pomáhající profese

prožijeme nespočet situací plných zoufalství, bezmoci, stresu, těžkých témat, dilemat a smutku. Ale nejdůležitější při těch bolavých chvílích, stejně tak při těchto podmínkách, bylo zachovat si rozum a připomínat si, že vše má smysl a bude dobře!

Terénní práci asistentky vykonávám 11 rokem. Líbí se mi pestrá práce, každý člověk je jiný, ráda poslouchám jejich životní příběhy. Zajišťuji péči u klientky se středně těžkou mentální retardací a klientky s amyotrofickou laterální sklerózou, známou spíše jako ALS. V době krizové situace jsem klientku seniorku, předala kolegyni. U klientky s mentální retardací musím myslet o krok napřed, protože často na spoustu věcí zapomene, nebo situaci vnímá zkrlesně. Moji klienti potřebují neustálý dohled a dopomoc, bez které by se sami neobešli. V době mimořádných situací a krize vznikl velký problém s ústenkou, kterou klientka odmítala. Po dohodě s klientkou a rodinou byl upraven individuální plán, pouze na procházky v okolí a do lesíka, kde ústenka nebyla potřeba. Další moje klientka před pár lety prodělala mozkovou příhodu, je poměrně soběstačná, ale na procházkách se necítí úplně jistá. V době krizové situace to měla těžké naše koordinátorka osobní asistence, která musela pracovat rychle a efektivně rozbourat, tak „zajetý vlak“, předat klientku kolegyni, jelikož se musel upravit individuální plán u klientky s ALS. Bylo potřeba nastolit denní režim, tak aby se u klientky střídalo co nejméně lidí na co nejdelší dobu, aby se minimalizovala možnost nákazy, která by mohla mít u klientky fatální následky. Sociální práce je u klientky pestrá, značný vliv na její fungování a psychickou pohodu má to, že zůstává ve svém domácím prostředí. Celou práci nám v době mimořádných a krizových situací ulehčilo, že organizace nám zajistila ochranné pomůcky, nejdříve šité ústenky, později jednorázové ústenky, rukavice, návleky a v týmu jsme prošli novým systémem komunikace. Byla nastavena nová rovina koordinace sociální práce v terénu, které nám usnadňovala orientaci v záplavě nových vládních opatření a nařízení. Z mého pohledu si myslím, že jsme celou situaci zvládly se ctí.

Práci osobní asistentky poskytuji 4 roky, z počátku jsem sociální práci vykonávala převážně u dětí a dospívajících osob s mentálním, nebo kombinovaným postižením. V současné době pracuji jako asistentka pro nemohoucí seniory, kteří využívají terénních služeb. V době nouzového stavu bylo obtížné používání velkého množství ochranných pomůcek, kterých začal být nedostatek, pomohli i sponzoři s poskytnutím ochranných štítů. V průběhu mimořádné situace jsem zaznamenala zvýšení komunikace mezi mnou, klientem nebo rodinou klienta. Rodina i klient se opakovaně dotazovali a ujišťovali, jaká jim hrozí rizika a zda terénní práce bude pokračovat i v době mimořádných událostí. Došlo k nastavení nových pracovních postupů mezi asistenty a zaměstnavatelem. V rámci sociální práce u klientů jsem zjistila, že na seniory velmi negativně působily a působí špatné zprávy z médií. Na některé klienty měl neblahý vliv omezení návštěv ze strany rodinných příslušníků. Pocit osamělosti je pro seniory velmi zatěžující. Jsem velice ráda, že jsem mohla minimalizovat jejich osamělost, a pomáhat jim při zajišťování základních potřeb.

3. Závěr

Sociální služby jako nástroj pomoci a podpory jedinců, rodin, mají své nezastupitelné místo v systému sociálního zabezpečení v České republice. Bez ohledu na zřizovatele, charakter služby a formu sociální služby je žádoucí, aby zadavatel služeb věnoval pozornost správnému nastavení lokálních sítí služeb, tak aby sociální služby skutečně mohly plnit svoji roli a poskytovat odbornou pomoc podle zjištěných individuálních potřeb jedinců, ze zdola. O to více s větším úsilím, právě v krizové době, v době nouzového stavu, kdy je třeba stanovit krizový plán a priority řešení a nastavit efektivní komunikační strategii pro všechny typy

sociálních služeb na komunitní úrovni. Nezastupitelným a účinným nástrojem se v době krizové situace ukázala sociální práce. Posílení sociální práce, kapacit sociálních pracovníků spatřujeme jako potřebné a opodstatněné zejména v oblastí terénní sociální práce, terénních sociálních služeb.

Volba a rozhodnutí jedince o výběru sociální služby, akceptace podmínek poskytování sociální služby a společné ujednání s poskytovatelem sociální služby o plnění závazků vyplývajících ze smlouvy dle zákona o sociálních službách¹ resp. i veřejného závazku, s sebou nese též vzájemné povinnosti obou stran, tj. uživatele i poskytovatele sociální služby. Přijetí závazku poskytovatele i uživatele by nemělo být ohroženo krizovou situací v důsledku čehož by i v budoucnu mohlo docházet k přerušení či uzavření služby v důsledku krizové situace. Dlouhodobá a náročná péče u klientů s vyšší mírou podpory v terénní sociální službě osobní asistence svým charakterem vyžaduje kontinuitu přímé péče. V řadě případů je poskytovatel sociální služby jedinou osobou, na kterou se uživatel obrací, často se jedná o osamělé žijící osoby v nepříznivé sociální situaci bez další pomoci.

Prožitá realita a skutečnost fungování a (ne)kooperace veřejné sociální správy a neziskového sektoru může u klientů služeb, široké veřejnosti, odborné veřejnosti vyvolat řadu otázek a nejasností. Přímé dopady a regulace ze strany sociální správy v souvislosti s poskytováním sociálních služeb (jejich progres, stagnace, zúžení) se pak promítají do skutečných a reálných životních příběhu osob a jejich rodin.

Poděkování a afiliace

Afiliace - PhDr. Ivana Havránková, externí doktorandka Katedry sociálních služeb a poradenstva, FSV UCM v Trnave.

Reference / Seznam citované literatury

TOMEŠ, Igor a kol. *Sociální správa : úvod do teorie a praxe*. Praha: Portál, 2009. vyd. 2., rozš. a přeprac. ISBN 978-80-7367-483-0.

TOMEŠ, Igor. *Úvod do teorie a metodologie sociální politiky*. Praha: Portál, 2010. ISBN 978-80-7367-680-3.

ČESKO. Zákon č. 108 ze dne 31. března 2006, o sociálních službách. Sbíрка zákonů ČR, 2006, částka 37, s 1257-1289. ISSN 1211-1244.

MPSV ČR, online dostupný z: www.mpsv.cz a

<https://www.mpsv.cz/-/ministryne-malacova-navrhuje-plan-rozvolneni-opatreni-v-socialnich-sluzbach-zavedenych-kvuli-pandemii-covid-19>

Sociální doktrína České republiky, online dostupný z:

<https://search.seznam.cz/?q=SOCI%C3%81LN%C3%8D+DOKTR%C3%8DNA+%C4%8CESK%C3%89+REPUBLIKY&oq=SOCI%C3%81LN%C3%8D+DOKTR%C3%8DNA+%C4%8CESK%C3%89+REPUBLIKY&aq=-1&sourceid=szn-HP&sId=z4oA5Rm-wXltqNfe7ZRG&sgId=Tm9uZSAxNTk4MzU5MjkxLjYOMg%3D%3D>

Výroční zpráva za rok 2019, online dostupný z: <https://www.centrumkosatec.cz/o-nas/vyrocní-zpravy/>

World Health Organization, online dostupný z: <https://www.who.int/> a <https://covid19.who.int/>

¹ ČESKO. Zákon č. 108 ze dne 31. března 2006, o sociálních službách. Sbíрка zákonů ČR, 2006, částka 37, s 1257-1289. ISSN 1211-1244.

Význam dobrovoľníctva počas pandémie Covid-19

The Importance of Volunteering Activities during the Covid-19 Pandemic

Erika Štangová¹

Abstrakt

Východiská: Dobrovoľníctvo môžeme považovať za veľmi dôležitú súčasť sociálnej oblasti. Dôležitým predpokladom pre úspešné zvládnutie pandémie COVID-19 bolo vykonávanie dobrovoľníckych aktivít. Cieľovou skupinou sa ocitli najmä ľudia vo vyššom veku, ľudia so zdravotným znevýhodnením, ale taktiež ľudia s oslabenou imunitou. Išlo najmä o ľudí, ktorí sú osamelí a nemajú nablízku žiadnych rodinných príslušníkov.

Cieľom: príspevku je bližšie analyzovať dobrovoľnícke aktivity, ktoré sa realizovali počas pandémie COVID-19 na území Trnavského kraja. V príspevku sa pokúsime preukázať dôležitosť týchto dobrovoľníckych aktivít ako významnej formy pomoci.

Metodika: Daný príspevok má charakter lokálnej orientovanej štúdie, v ktorej autorka použila základné vedecké postupy, a to hlavne komparáciu a interpretáciu.

Kľúčové slová: Dobrovoľníctvo. Pandémia. COVID 19. Trnavský kraj.

Abstract

Background: Volunteering activities can be considered a significant part of the social sphere. To successfully manage the COVID-19 pandemic, the performance of volunteer activities was an important prerequisite. The most vulnerable groups included mainly the elderly, the disabled, but also people with weakened immune system. These groups of people are usually lonely and have no family members nearby.

The aim of the paper is to analyse in more detail the volunteer activities performed during the COVID-19 pandemic in the Trnava region. In this paper, we try to demonstrate the importance of these volunteer activities, which represent a significant form of personal assistance.

The methodology: The paper comes in a form of an area-oriented study, in which the author used basic scientific analysis procedures such as comparison and interpretation.

Keywords: Volunteering. COVID-19 pandemic. Trnavský kraj.

Úvod

V posledných mesiacoch čelí Slovensko, ale aj celý svet obrovskej výzve, ktorá so sebou priniesla obmedzenia v rôznych oblastiach života človeka. Mimoriadna situácia, v ktorej sme sa ocitli, nás prinútila zamyslieť sa nad hrozbami a následkami, ktoré nás môžu postihnúť. Ľudia vykročili zo stereotypu bežných dní a začali rozmýšľať nad možnosťami ako v čo najväčšej možnej miere minimalizovať dôsledky, ktoré pandémia môže mať na spoločnosť, v ktorej žijú. Obmedzenia, ktoré nastali v jednotlivých krajinách neboli identické, avšak cieľ ktorý chceli týmito opatreniami docieľiť rovnaký bol. Tým cieľom bolo práve zabránenie šíreniu vírusu a eliminácia dôsledkov pandémie. Pandémia COVID -19 od decembra 2019 až po súčasnosť zasiahla takmer celý svet a ani Slovensko nie je výnimkou. Túto pandémiu spôsobuje vírus označovaný SARS-CoV-2 a je podobný iným vírusom, ktoré sa šíria medzi zvieratami. Za ohnisko nákazy sa považuje čínske mesto Wuhan a označili ako „nový

¹Katedra sociálnych služieb a poradenstva, Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave, Bučianska 4, 917 01 Trnava, stangova.erika9@gmail.com. Tel: +421902 225 335

koronavírus“, nakoľko dovtedy nebol tento vírus identifikovaný. Do dnešného dňa (september 2020) sa nezistilo ako sa vírus vyskytujúci u zvierat preniesol na človeka. Vírus sa šíril veľmi rýchlo a prostredníctvom medzinárodnej dopravy sa začiatkom roka 2020 začal šíriť aj v európskych mestách a do ostatných častí sveta. Príznaky ochorenia sú podobné ako u bežnej chrípky (kašeľ, malátnosť, bolesť hlavy), avšak je potrebné sledovať aj špecifické príznaky ako je zvýšená teplota nad 38 stupňov Celzia, bolesť svalov, dýchavičnosť. Ohrozenou skupinou sú najmä ľudia s oslabenou imunitou, osoby nad 65 rokov, ale taktiež osoby s inými závažnými pridruženými ochoreniami (<https://korona.gov.sk/>).

Cieľom príspevku nie je popísať negatíva, ktoré pandémie COVID-19 spôsobila, ale práve naopak. Na príkladoch z praxe v Trnavskom kraji poukázať na dobrovoľnícke aktivity, ktoré sa organizovali práve počas pandémie a zdôrazniť ich dôležitosť. Tieto dobrovoľnícke aktivity organizovali najmä rôzne občianske iniciatívy, ktorých hlavným cieľom bolo prispieť k zmierňovaniu dopadov pandémie.

1. Dobrovoľníctvo

Dobrovoľníctvo je neoddeliteľnou súčasťou tretieho sektoru, ktorý je tzv. doplnkový sektor. Táto činnosť by nemohla byť vykonávaná bez ľudí, ktorí sa rozhodli venovať svoj čas v prospech druhých. Ide o človeka, ktorý sa rozhodol konať dobro. Dobrovoľníctvo môžeme charakterizovať ako činnosť, ktorá je neplatená, uveďme, a vykonáva sa v prospech druhých. Neexistuje výnimka, ktorá by poukazovala na to, že človek by sa nemohol stať dobrovoľníkom. Funkciu dobrovoľníka môže vykonávať každý jeden človek, v akejkoľvek oblasti života, kde táto pomoc je potrebná. Väčšina ľudí zastáva názor, že dobrovoľníctvo sa vykonáva iba v sociálnej oblasti, avšak dobrovoľníkom sa môže stať aj právnik, lekár či architekt, ktorý sa rozhodol venovať svoje odborné znalosti a vedomosti nezištne v prospech iných. Dobrovoľníka teda môžeme definovať ako človeka, ktorý je vo svojom odbore odborníkom, avšak svoj voľný čas, vedomosti a schopnosti sa rozhodol venovať v prospech verejnoprospešných aktivít (Mydlíková, 2002).

Definície dobrovoľníctva sú rôzne a líšia sa hlavne podľa kultúry a sociálneho prostredia danej krajiny. V nasledujúcej tabuľke sme sa rozhodli v skratke popísať chápanie dobrovoľníctva v jednotlivých krajinách.

Tab. č. 1: Popis dobrovoľníctva

Krajina/ región	Popis dobrovoľníctva
Arabský región	Služba alebo pomoc vykonaná z osobnej iniciatívy
Ekvádor	Dávať spoločnosti niečo užitočné, je to záväzok, nie móda
Japonsko	Vzájomný systém pomoci
India	Sebestačnosť
Singapur	Služba bez odmeny
USA	Podieľať sa na aktivitách pre spoločnosť
Nemecko	Dobrá vôľa
Nový Zéland	Spájať ľudí a pracovať ako rodina
Keňa	Zbližovanie ľudí
Filipíny	Túžba pomôcť jeden druhému

Zdroj: KNITL, Michal. 2007. Motivácia a vedenie dobrovoľníkov: diplomová práca. Bratislava: UK, 2007. s.13

Ako uvádza Všeobecná deklarácia dobrovoľníctva, dobrovoľníctvo môžeme chápať ako činnosť, ktorá je založená na vlastnej motivácii a slobodnom rozhodnutí človeka. Ide o určitú formu podpory občianskej participácie na spoločenskom živote v komunite. Dobrovoľníctvo zvyšuje ľudský potenciál a prispieva k zvyšovaniu kvality každodenného života. Medzi najvýznamnejšie úlohy dobrovoľníctva môžeme zaradiť práve plnenie dôležitých sociálnych výziev čím prispieva k vytvoreniu príjemnejšie, bezpečnejšieho a pokojnejšieho sveta (Matulayova, 2005).

2. Dobrovoľníctvo počas pandémie COVID- 19

Dobrovoľník si plní svoje úlohy všade tak kde zlyháva úloha štátu. Ide o človeka, ktorý má cit pre potreby iných ľudí. Dobrovoľnícku činnosť sme v sociálnej oblasti mohli pozorovať najmä pri organizovaní zbierok, rôznych kampaniach či pomoci pri organizovaní podujatí organizácii, pomoc pri úprave prostredia. Avšak od vypuknutia pandémie spôsobenej koronavírusom sa pôsobnosť dobrovoľníkov rozšírila o množstvo iných aktivít, ktoré mali rovnaký cieľ a to pomoc druhým ľuďom. Dobrovoľníctvo sa stalo súčasťou života množstva ľudí, ktorí sa vo svojom voľnom čase rozhodli pomáhať tam kde to bolo potrebné. Medzi najviac ohrozené skupiny patrili najmä ľudia vo veku nad 65 rokov, ľudia s oslabenou imunitou, ale taktiež tí ktorí mali rôzne pridružené ochorenia. Zmeny, ktoré nastali počas pandémie, zasiahli každého jedného človeka. Množstvo ľudí v danom čase prišlo o prácu, iní boli nútení zostať doma s deťmi, nakoľko všetky materské a základné školy zostali zatvorené. Preventívne opatrenia boli veľmi prísne, avšak bez nich by boli následky koronavírusu oveľa horšie. Zmeny, ktoré nastali sa dotkli každej jednej osoby. Môžeme ale skonštatovať, že súdržnosť občanov sa ukázala vo viacerých smeroch a dobrovoľníctvu sa začalo venovať oveľa väčšie množstvo ľudí ako pred vypuknutím pandémie. Nákupné hodiny boli upravené pre seniorov, aby tí seniori ,ktorí sú schopní a zvládnu si nakúpiť sami boli čo najmenej ohrození. Svet okolo ako by zastal. Zatvorené zostali školy, obchody okrem nevyhnutých surovín ako sú potraviny, lieky, zdravotnícke pomôcky. Medzi zatvorené prevádzky patrili tiež pohostinstvá, stravovacie jednotky, služby ako sú kaderníctva, manikúry a pod. Bežný život na pár mesiacov neexistoval a priniesol viaceré obmedzenia.

Obmedzenia pociťovali najmä zariadenia sociálnych služieb, v ktorých boli úplne zakázané návštevy a klienti ostali bez osobného kontaktu svojich blízkych. Rovnaké opatrenia platili aj v zdravotníckych zariadeniach a nemocniciach, kde týmito obmedzeniami chceli taktiež zabrániť šíreniu vírusu a nakazeniu ľudí s oslabenou imunitou.

Ako sme už spomínali v období nepriaznivej sociálnej situácie spôsobenej koronavírusom sa dobrovoľnícke aktivity prispôbili situácii a rozšírili svoju činnosť o rôzne aktivity.

Medzi najčastejšie formy pomoci patrilo najmä šitie rúšok, ktorí v období vypuknutia pandémie bol nedostatok. Rúška sa rozdávali najmä pracovníkom v tzv. 1. línii kam patrili lekári, zdravotné sestry, ostatní zamestnanci pracujúci v zdravotníckej, príslušníci záchranných zložiek, policie, hasičov. Do tejto skupiny boli tiež zaradené sociálne služby, ktoré poskytovali najmä pobytové sociálne služby. Nosenie rúšok bolo v tomto období povinné, ale najmä veľmi dôležité na zabránenie šírenia koronavírusu. Šitie rúšok nebola jediná dobrovoľnícka aktivita, ktorá sa medzi ľuďmi rozšírila. Dôležitá bola tiež distribúcia rúšok, či už ušitých doma dobrovoľníkmi alebo z rôznych organizácii, ktoré sa rozhodli v tomto náročnom období pomôcť. Medzi ďalšiu veľmi významnú a nápomocnú

dobrovoľnícku aktivitu patrilo nakupovanie seniorom a ľuďom, pre ktorých by bolo zdraviu nebezpečné ísť nakupovať ako boli zvyknutí.

V tejto kapitole sme popísali všeobecné dobrovoľnícke aktivity, ktoré sa počas nepriaznivej sociálnej situácie uskutočňovali. V ďalších kapitolách sa pozrieme na špecifiká, ktoré dobrovoľnícka činnosť so sebou v tomto období priniesla a tiež na vybrané dobrovoľnícke aktivity, ktoré sa realizovali v Trnavskom kraji počas daného obdobia.

3. Špecifiká dobrovoľníckej práce počas pandémie koronavírusu

Na základe špecifik, ktoré dobrovoľnícka činnosť počas pandémie COVID-19 odnášala Platforma dobrovoľníckych centier a organizácii v spolupráci s Centrom dobrovoľníctva, n.o v Banskej Bystrici pripravila odporúčania pre dobrovoľníkov v čase koronavírusu. Tento dokument bol nápomocný nie len dobrovoľníkom, ale aj organizáciám spolupracujúcim s dobrovoľníkmi. Hlavným cieľom bolo zosumarizovať zásady, rady a odporúčania pri zapojení sa do dobrovoľníckej činnosti.

Zásady, rady, odporúčania:

- nikdy nekonajte na vlastnú päsť, riziko nákazy je v tomto období obzvlášť vysoké
- dobrovoľnícke aktivity realizujem iba keď som naozaj zdravý a neprejavujem žiadne príznaky ochorenia. Týmto správaním by som neohrozoval len seba, ale najmä rizikové skupiny ľudí.
- považuj sa za potencionálneho nosiča vírusu. Človek nemusí prejavovať prejavy ochorenia a napriek tomu môže byť nosičom ochorenia. Z tohto dôvodu je dôležité nosiť rúško za každých okolností a bez neho s inými osobami nekomunikovať.
- šírenie infekcie je naozaj nepredvídateľné. Práve preto radšej považuj rúško za infekčné. Pred každým nasadením aj po nasadení si poriadne umy ruky, minimálne po dobu 20 sekúnd.
- prejavuj v tomto období väčšiu mieru solidarity, pomôž ľuďom okolo seba, blízkym a susedom. Informuj sa o tom, či sú títo ľudia v poriadku a nepotrebujú s niečím pomôcť.
- nezabúdaj na komunikáciu! Aj keď sa s dotyčnou osobou nemôžeš stretnúť osobne, využi moderné spôsoby komunikácie.
- ak nemusíš nikam ísť, zostaň doma. Zamysli sa, či neexistuje spôsob ako pomáhať z domu, napr. on-line.

V tomto období bolo ešte dôležitejšie zabezpečiť ochranné pomôcky dobrovoľníkom. Dobrovoľník mal v tomto období právo na úplne informácie o priebehu vývinu ochorenia. Avšak dobrovoľníci nemajú len svoje práva, ale majú aj určité povinnosti. Najdôležitejšou povinnosťou dobrovoľníka počas pandémie je nezamlčať svoj zdravotný stav, vyhnúť sa dobrovoľníckej aktivite ak prejavuje príznaky ochorenia alebo sa stretol s osobou, ktorá ma cestovateľskú anamnézu.

Podobný dokument bol tiež vytvorený pre samosprávy a to konkrétne: MANUÁL PRE SAMOSPRÁVY: AKO ORGANIZOVAŤ DOBROVOĽNÍKOV POČAS PANDÉMIE COVID-19. Tento dokument mal samosprávam a organizáciám uľahčiť spoznávanie sa s dobrovoľníckou činnosťou a prispieť k skvalitneniu poskytovaných dobrovoľníckych služieb. Dôležitým predpokladom úspešnosti dobrovoľníckej činnosti je dôkladný manažment dobrovoľníckeho programu, ktorý je zameraný na pomoc človeku v čase koronavirovej

epidémie. Situácia sa v jednotlivých oblastiach môže líšiť a práve preto sa v manuáli nachádzajú len rámcové postupy a rady, nie hotové riešenia. Dôležité je, aby si organizácie dopredu stanovili ciele, ktoré chcú dosiahnuť. Ideálne je vytvoriť si dobrovoľnícky program, ktorý bude obsahovať základné fakty, ktoré sú predpokladom úspešnosti tohto programu.

Medzi tieto fakty môžeme zaradiť:

- stanovenie koordinátora dobrovoľníkov
- zvolenie systému komunikácie
- preventívne opatrenia na ochranu zdravia dobrovoľníkov
- finančné náklady
- práca s dobrovoľníkmi (hľadanie, vyberanie, zaškolenie, uzatvorenie zmluvy, evidencia, ukončenie spolupráce)

4. Dobrovoľníctvo počas pandémie koronavírusu v Trnavskom kraji

Keď vypukla pandémia koronavírusu sa viaceré organizácie rozhodli pomáhať a dokázať, že ľudské dobro stále existuje medzi ľuďmi aj počas pandémie a hľadali spôsoby pomoci, ktoré by boli najviac potrebné a prospešné v týchto nepríjemných časoch spôsobených nepriaznivou sociálnou situáciou zapríčinenou pandemiou koronavírusu. Najohrozenejšou skupinou počas pandémie koronavírusu sú občania nad 65 rokov. Nižšie sme sa rozhodli venovať vybraným dobrovoľníckym aktivitám, ktoré sme pokladali za najviac prínosné počas pandémie koronavírusu.

Mesto Trnava malo najväčšie zastúpenie dobrovoľníckych aktivít počas pandémie COVID-19. Na situáciu spôsobenú koronavírusom reagovalo okamžite a zaviedlo opatrenia na zabránenie šírenia vírusu. Medzi jedno z opatrení môžeme spomenúť úpravu odchodov mestskej hromadnej dopravy a taktiež zrušenia platenia za cestovné lístky. V mestskej hromadnej doprave však platili prísne opatrenia a to najmä prekrytie dýchacích ciest, nepoužívanie predných dvier na nástup a sedadlá za vodičov musia zostať prázdne.

Samozrejme za dôležitejšie opatrenie môžeme považovať vytvorenie telefonickej linky pre seniorov, na ktorú sa seniori mohli obrátiť, ak potrebovali pomoc s nákupmi potravín, drogérie alebo liekov. Túto službu zabezpečovali zamestnanci mesta Trnava nad rámec svojich pracovných povinností.

Zabezpečovanie dobrovoľníckej pomoci bolo zo strany mesta dôležité zabezpečiť aj v hygienickom stane, ktorý tvoril tzv. prvý kontakt pri vstupe do Fakultnej nemocnice v Trnave. Cez tento stan bol povinný prejsť každý návštevník nemocnice. Dobrovoľníci tu mali za úlohu merať teplotu a návštevníkovi dať podpísať čestné vyhlásenie kde uvádzal svoju cestovateľskú anamnézu, taktiež či nebol v osobnom kontakte s osobou, ktorej bol potvrdený koronavírus alebo prejavuje príznaky ochorenia. Bez dobrovoľníckej pomoci by nebolo možné zabezpečiť bezproblémovú nonstop prevádzku hygienického stanu.

Trnavský samosprávny kraj tiež zriadil tzv. zelenú linku, ktorá poskytuje sociálnu odbornú pomoc predovšetkým trom cieľovým skupinám. Do prvej skupiny patria pracovníci v prvom kontakte, ako sú zdravotníci pracovníci, hasiči, pracovníci policajného zboru a podobne. Druhou skupinou sú osoby, ktoré sa ocitli v karanténe a majú pozitívny test na ochorenie COVID-19 a osamelé osoby. Školopovinné deti a ich rodičia sú treťou skupinou, ktorej je telefonická odborná pomoc určená. Ako uviedla Levická (2020) sociálna izolácia môže

zvyšovať riziká dlhodobých a chronických ochorení. Je dôležité s týmito ľuďmi komunikovať, či už ide o závažný problém alebo triviálne záležitosti. Do psychologickej podpory sa zapojilo 50 psychológov a sociálnych poradcov, ktorí poskytovali pomoc na dobrovoľníckej báze (<https://trnava.dnes24.sk>).

Vláda SR nariadila mestám nad 20 000 obyvateľov povinnosť zriadiť pre ľudí bez domova karanténne zariadenie, pokiaľ budú vykazovať príznaky na ochorenie koronavírus alebo budú mať na ochorenie pozitívny test. Vybudovaním takéhoto zariadenia je dôležité na ochranu zdravia verejnosti, keďže u tejto skupiny ľudí nie je možné zabezpečiť domácu karanténu. Vláda však samosprávam neposkytla materiálne ani finančné prostriedky na personálne zabezpečenie. Zriadenie karanténneho zariadenia je ešte zatiaľ iba v štádiu plánovania, avšak mesto hľadá záujemcov, ktorí by sa rozhodli v tomto zariadení pracovať zatiaľ na dobrovoľníckej báze. Podmienkou je však vzdelanie v oblasti zdravotníctva, ošetrovateľstva alebo sociálnej práce (www.trnava.sk).

Do dobrovoľníckych aktivít sa zapojila aj Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave, a to najmä Katedra sociálnych služieb a poradenstva pod vedením doc. PhDr. Olgy Bočákovéj, PhD. Do dobrovoľníckej činnosti sa zapojilo množstvo študentov, ktorí sa rozhodli venovať čas, ktorý museli tráviť doma v prospech tých, ktorí to najviac potrebovali. Do dobrovoľníckej činnosti sa zapojili nie len študenti, ale tiež zamestnanci a absolventi katedry. Jednou z najdôležitejších aktivít, ktoré Katedra sociálnych služieb realizovala bolo šitie a následná distribúcia rúšok. Na začiatku pandémie koronavírusu vykonali zamestnanci depistáž, na základe ktorej vybrali seniorov, ktorí sa nachádzali v domácom prostredí a boli vo veku od 87 rokov a viac. Samozrejme o pomoc mohli požiadať aj seniori v nižšom veku a osoby, ktoré sú odkázané na pomoc druhých. Išlo o seniorov, ktorým nemohli pomôcť rodinní príslušníci. Dôležité bolo naozaj vybrať ľudí, ktorí sú odkázaní na pomoc dobrovoľníkov.

Do šitia rúšok sa zapojili pedagógovia a študenti zo všetkých ročníkov. Aj vďaka tomu sa podarilo zabezpečiť rúška do viacerých krajov a to najmä do Trnavského, Bratislavského, Nitrianskeho, Žilinského a Trenčianskeho. Ochranné prostriedky boli distribuované do viacerých zariadení sociálnych služieb v Trnave a taktiež spolu aj s dezinfekčnými prostriedkami odovzdané Trnavskej arcidiecéznej charite. (www.ucm.sk).

Záver

V predkladanom príspevku sme sa venovali dobrovoľníctvu počas pandémie koronavírusu. Snažili sme sa poukázať, že napriek ťažkým časom, ktoré pandémie spôsobila, množstvo jednotlivcom, ale taktiež organizácii začalo organizovať dobrovoľnícku činnosť, ktorou prispeli k zníženiu následkov pandémie. Bližšie sme popísali vybrané dobrovoľnícke aktivity, ktoré sa realizovali v Trnavskom kraji a ich význam pre spoločnosť v nepriaznivej sociálnej situácii spôsobenej pandemiou COVID-19.

Tento projekt bol vypracovaný v rámci projektu FPPV-48-20: Postoj študentov vysokých škôl so zameraním na sociálnu prácu k dobrovoľníctvu, podporeného Univerzitou sv. Cyrila a Metoda v Trnave.

Zoznam použitej literatúry

KNITL, Michal. *Motivácia a vedenie dobrovoľníkov*: diplomová práca. Bratislava: UK, 2007. s.13.

MATULAYOVÁ, Tatiana.: *Dobrovoľníctvo vysokoškolských študentov odboru sociálna práca*. In: Kvalita života a rovnosť príležitostí z aspektu vzdelávania dospelých a sociálnej práce. Prešov : 2005, s. 713 – 716. ISBN 80-8068-4251.

MYDLÍKOVÁ, Eva. et al. 2002. *Dobrovoľníctvo na Slovensku alebo „čo si počať s dobrovoľníkom“*. Bratislava: ASSP, 2002. 55 s. ISBN 80-968713-0-7.

Internetové zdroje:

Ako organizovať dobrovoľníkov počas epidémie COVID-19 v podporných službách pre obyvateľov odkázaných na pomoc. Dostupné na: <https://www.dobrovolnickecentra.sk/sk/novinky/novinky/264-manual-pre-samospravy-ako-organizovat-dobrovolnikov-pocas-pandemie-covid-19>

<https://korona.gov.sk/>

<https://trnava.dnes24.sk/ulozte-si-cislo-kraj-spusta-linku-psychologickej-pomoci-358165>

<https://www.dobrovolnickecentra.sk/sk/novinky/novinky/263-komplexny-prehľad-zasady-a-odporucania-pre-dobrovolnikov-a-dobrovolnicku-v-case-koronavirusu>

<https://www.trnava.sk/sk/aktualita/ako-mozeme-v-tychto-dnoch-pomoc-tym-ktori-to-najviac-potrebuju>

<https://www.ucm.sk/sk/aktuality/detail/2472/>

Kvantitativní deskriptivní analýza dat projektu #delamcomuzu a implikace pro praxi sociální práce

Quantitative descriptive analysis of data form #delamcomuzu project and implications for social work

Jan Kaňák¹

Abstrakt

V příspěvku analyzuji na úrovni deskriptivní statistiky (pro potenciální dokreslení z hlediska širší populace jsou využity 95% intervaly spolehlivosti) data z kontaktů s klienty (n=309; analyzovány pouze hovory s obsahem), kteří se obraceli na pracovnice a pracovníky zapojené do projektu #delamcomuzu. V textu je pozornost věnována jak povaze dat a z toho plynoucím omezením, tak jednorozměrné a dvourozměrné analýze dat týkajících se věku, emočního naladění a řešených témat klientek a klientů a následně také možným implikacím pro praxi sociální práce.

Klíčová slova: SARS-CoV-2. Kvantitativní analýza. Pomáhající profese. Sociální práce.

Abstract

The paper is focused on descriptive quantitative data analysis (95%CI is used illustratively) from project #delamcomuzu (providing services to people during quarantine realised in the Czech Republic because of COVID-19 and follow-up period; n=309). The text pays attention to the nature of data and limitations related to the nature of the data, as well as one-dimensional and two-dimensional quantitative analysis (category: age, emotions, topics discussed by clients) and also possible implications for social work practice.

Keywords: SARS-CoV-2. Quantitative analysis. Helping profession. Social work.

1. Úvod

V textu se zaměřuji na kvantitativní deskriptivní analýzu dat záznamů kontaktů s klienty (n=309) projektu #delamcomuzu (dále jen Projekt) a potenciálních implikací pro praxi sociální práce. Důraz je kladen na hovory, které souvisely s COVID-19 a dopady způsobené jak existencí viru, tak opatřeními, která byla přijata v ČR. Deskriptivní analýza je užita především proto, že s ohledem na povahu dat (viz kap. 2) nelze přesně usuzovat nic ohledně populace, na kterou by bylo možné zjištění generalizovat při využití statistického testování nulových hypotéz (např. rozdíl řešených témat u věkových skupin atp.). Oproti tomu lze, s plným vědomím ilustrativnosti, nabídnout intervaly spolehlivosti (jakožto inferenční statistiky) – ve smyslu dokreslení odhadu zastoupení určitých témat, či emočních stavů, nebo rozdílů proporcí u populace těch, kteří by hypoteticky mohli zažívat obdobnou potíže a to v míře, ve které s ní potřebují poradit, ale na Projekt se z jakéhokoliv důvodu neobrátili. (Barkan, 2015)

2. Povaha dat a dopad na interpretaci

Jak již bylo uvedeno výše, pocházejí data ze záznamů kontaktů s klienty Projektu z období 29. března až 25. května (data vytvoření zápisů od začátku do ukončení projektu poskytování služeb zdarma) 2020. Z celkového množství (n=309) bylo vyloučeno 24 (7,8%) záznamů z

¹HTF UK; e-mailová adresa: honza.k@mail.muni.cz

důvodu nejasného zápisu (neumožňující analýzu dat), zápisu potenciálního zneužití služby, hovorů mimo sledované období, pravděpodobného zneužití služby a z důvodu záznamu prvního kontaktu, či poděkování bez jiného tématu hovoru. Záznamy jsem kódoval z hlediska témat v kontaktech a emočních stavů klientů, aby bylo možné realizovat kvantitativní analýzu. Ostatní kategorie byly převzaty ze záznamů pracovníků Projektu bez úprav. Deskriptivní analýza byla realizována pomocí kontingenčních tabulek v programu Libre Office Calc, 95% CI byly počítány on-line kalkulátory¹.

Z hlediska povahy dat a z nich plynoucích omezení je potřeba zmínit především:

- Data jsou výsledkem zápisů odborníků z jednotlivých kontaktů – vypovídají tedy o tom, jak pracovník vnímal stav a situaci klienta. Všude tam, kde je prezentováno téma, či prožitek klientů v hovoru je tato potřeba vzít v potaz.
- Z toho plyne také otázka ohledně míry shody mezi pozorovateli (tedy tvůrci dat) – s ohledem na to, že byly kódovány témata a emoce velmi hrubě, lze předpokládat, že by jednotliví pracovníci agresí, či úzkost, nebo tématické zaměření hovoru posoudili obdobně.
- Data nepocházejí z náhodného výběru a populace není dopředu známa. K tomuto bodu viz Úvod textu.
- U některých kontaktů s klienty se objevuje více témat, či emočního naladění klientů, z toho důvodu může být celkový počet v daných kategoriích vyšší, než je počet kontaktů.
- Dle dat Projektu nebyl identifikován kontakt s klientem, který by byl přímo nakažen SARS-CoV-2. Data a výstupy lze tedy vnímat v kontextu populace, která nebyla z medicínského hlediska virem zasažena.
- Projekt je koncipován jako základní terapeutická podpora. Pozitivním aspektem tohoto faktu je, že nejsou zatížena předpoklady kontextu sociální práce. Negativním aspektem pak to, že je v kontextu sociální práce nelze analyzovat z hlediska všech oblastí oboru.
- S ohledem na to, že data vznikla jako zápis poskytovaných služeb Projektu, nemohu se vyjádřit k chybovosti dat, či potížím, které mohly vzniknout zápisem kontaktů s klienty.

3. Deskriptivní analýza a intervaly spolehlivosti

Z celkového počtu 285 kontaktů bylo 77 vedeno s muži ($p=0,27$) a 208 se ženami ($p=0,73$). Z hlediska věkového složení bylo 119 konzultací vedeno s klienty do 30ti let ($p=0,42$), 147 ve věku 30 až 60² ($p=0,52$) a 19 ve věku 60+ ($p=0,06$). Ze zápisů konzultací je nicméně patrné, že nezletilých klientů bylo minimálně. Prakticky 90% všech kontaktů ($n=258$) proběhlo v rámci tří setkání. Pouze u menšího počtu klientů byly realizovány 4 a více služeb. Z realizace prvních konzultací lze dovodit, že službu využilo 165 klientů.

Nelze ale říci, že by všechny kontakty měly souvislost se změnami, které pro klienty přinesl jak SARS-CoV-2 (dále COVID), tak přijatá opatření v ČR. Zatímco v březnu a dubnu byl poměr kontaktů pro témata související s COVID a nesouvisející s COVID (potíže, které zažívali klienti před COVID a v průběhu COVID se neprojevovalo zhoršení, ale neměli

¹ Dle: <https://sample-size.net/confidence-interval-proportion/> . Pro výpočet CI pro rozdíl dvou proporčních zastoupení pak: <https://www.statology.org/confidence-interval-difference-in-proportions-calculator/>

² Kategorie byly takto určeny Projektem (včetně překryvu kategorií). Pomineme-li chybu v překryvu, pak samotné nastavení kategorií není pro zde prezentované analýzy příliš vhodné.

dostupnou péči; nonCOVID¹) stejný ($p_{\text{COVID}}=0,7$; $p_{\text{nonCOVID}}=0,3$), v květnu se v podstatě poměr obrátil ($p_{\text{COVID}}=0,28$; $p_{\text{nonCOVID}}=0,72$). Lze předpokládat, že tyto změny kopírují změny opatření, ke kterým docházelo od začátku března do poloviny dubna, kdy se karanténní a jiná opatření začala rozvolňovat².

Ve věkové skupině do 30ti let bylo v souvislosti COVID vedeno 89 kontaktů ($p=0,49$ z tématu COVID). Ve skupině 30 až 60 let pak 84 kontaktů ($p=0,46$) a ve skupině nad 60 let pak 8 kontaktů ($p=0,04$). U kontaktů nonCOVID bylo ve věkové skupině do 30ti let vedeno 30 hovorů ($p=0,29$). Ve skupině 30 až 60 pak 62 hovorů ($p=0,6$) a ve skupině nad 60 let pak 11 kontaktů ($p=0,11$). Pokud bychom sledovaly změny v rámci věkových skupin (nikoliv skupin kontaktů COVID a nonCOVID) s ohledem na zaměření kontaktů, pak by bylo možné říci, že v rámci Projektu COVID témata oproti nonCOVID řešila nejvíce věková skupina do 30ti let ($p_{\text{COVID}}=0,75$; $p_{\text{nonCOVID}}=0,25$). Následně pak skupina 30 až 60 ($p_{\text{COVID}}=0,57$; $p_{\text{nonCOVID}}=0,25$) a skupina nad 60 ($p_{\text{COVID}}=0,42$; $n=8$; $p_{\text{nonCOVID}}=0,58$; $n=11$). Velmi zhruba by bylo možné říci, že s rostoucím věkem (přesněji s rostoucí věkovou skupinou) se zvyšuje podíl potřeby řešit výpadek dosavadní podpory, než samotné změny související s COVID.

Z hlediska témat u kontaktů ohledně COVID ($n=216$, počítány jen ty s výskytem nad 3,0) byly nejvíce zastoupeny ty, které se týkaly zhoršení situace klienta vlivem COVID (již existující potíže se zesílily) $p=0,21$ (95CI=[0.16, 0.27]³). Následovaly kontakty na téma osamělosti / izolace ($p=0,17$; 95CI=[0.12, 0.22]), potíže ve vztazích v rodině a mezi blízkými / partnery ($p=0,17$; 95CI=[0.12, 0.28]) a nastavení režimu fungování ve změněné situaci ($p=0,15$; 95CI=[0.1, 0.2]). Téma strachu z viru zaujímalo 8,5% všech tematických celků kontaktů (95CI=[0.05, 0.12]). Přičemž v březnu bylo nejvíce řešeným COVID tématem potíže ve vztazích v rodině a s blízkými ($n=12$; $p=0,23$; 95CI=[0.11, 0.34]). V dubnu pak zhoršení stavu vlivem COVID ($n=37$; $p=0,24$; 95CI=[0.18, 0.31]). V květnu téma osamělosti a izolace ($n=5$; $p=0,45$ ⁴). S respektem k limitům dat by bylo možné předpokládat, že nejprve docházelo k viditelnému zhoršení stavu v rodině a blízkých vztazích (vyhodnocenému jako nutnému k řešení) a až následně k dopadům na individuální úroveň jedince. To by mohlo podporovat teze Pentine a Lorenz, (2020) kteří v rámci krize způsobené COVID mluví o zdůraznění eroze kolektivity oproti zdůrazňování individuality. To by mohlo být důvodem, proč se jako první zdůrazňovaly potíže v rodinném systému.

Dubey s kolegy (2020) předpokládají (na základě výzkumů) negativní dopad na rodinné fungování a na blízké vztahy především s ohledem na hospitalizace jednoho ze systému. Data z Projektu nicméně naznačují, že mohou být negativně zasaženy i vztahy nehospitalizovaných a zdravých lidí (a to někde mezi 12 až 22% populace, která je ochotná potíže řešit). Další dvě nejvíce zastoupené oblasti hovorů jsou ve shodě s pozorováním dopadu COVID na život jedince, včetně dopadu na změnu zdrojů, které jsou k dispozici a tedy nutnosti upravit režim fungování (De Vos, 2020; Williams et al., 2020).

Z hlediska vlivu věku na tematické zaměření kontaktu lze pozorovat postupné narůstání od věkové skupiny do 30ti let k 60ti a více v tématech obav z viru jako takového ($p_{15-30}=0,06$;

¹ Takto byly zařazeny i kontakty, u kterých nebylo možné s jistotou určit, zda situace klienta souvisí s COVID, či nikoliv.

² Dle <https://koronavirus.mzcr.cz/vyvoj-udalosti-v-case/>

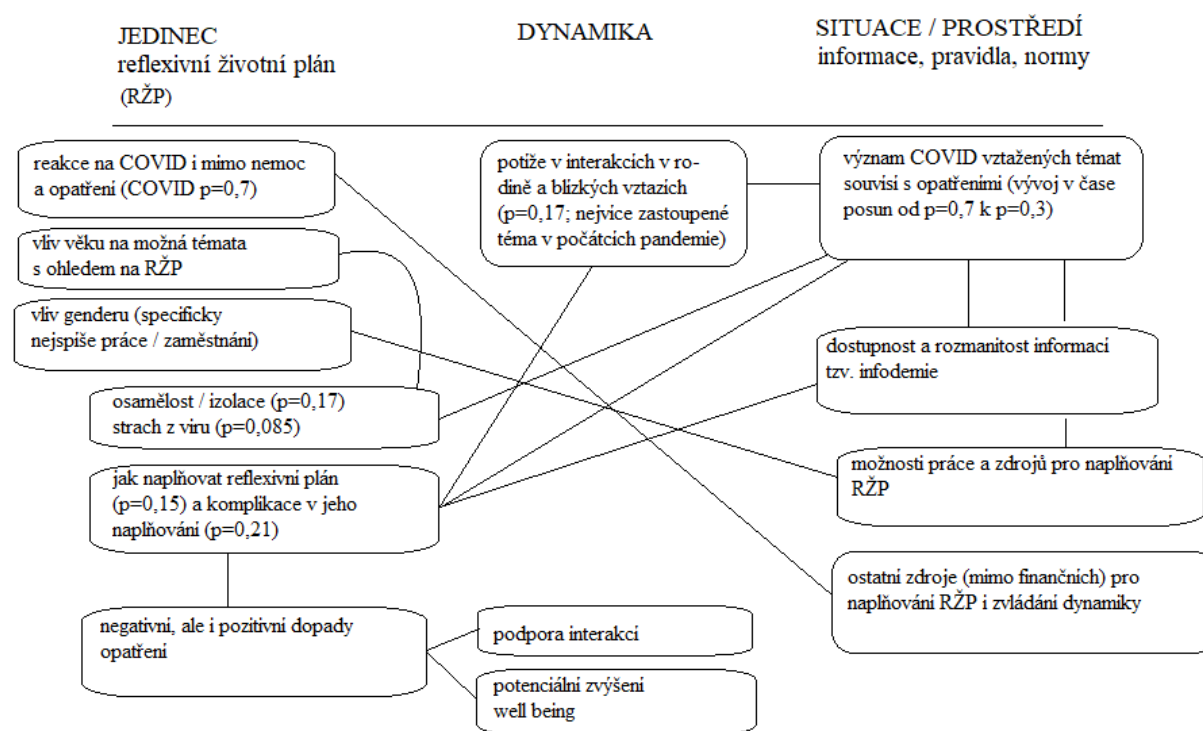
³ Podle volnější interpretace by tedy v populaci toto téma řešilo 16 až 27% těch, kteří vnímali potíže jako zásadnější (aby je řešili pomocí služeb).

⁴ Z důvodu malého počtu celkových hovorů ($n=11$) nemá smysl 95CI počítat.

$p_{30-60}=0,1$; $p_{60+}=0,2^1$) a osamělost / izolace ($p_{15-30}=0,1$; $p_{30-60}=0,2$; $p_{60+}=0,5$). Tyto posuny odpovídají zahraničním pozorováním z hlediska vnímané míry ohrožení jak virem, tak osamělostí a izolací (Miller, Lee, 2020). Mladší věková skupina řešila více nastavení režimu fungování ($p_{15-30}=0,2$; $p_{30-60}=0,1$; $95CI=[-0,01, 0,19]^2$), osobní témata ($p_{15-30}=0,1$; $p_{30-60}=0,02$; $95CI=[0,02, 0,14]$) a zhoršení stavu fungování vlivem pandemie ($p_{15-30}=0,28$; $p_{30-60}=0,15$; $95CI=[0,02, 0,24]$). Oproti tomu klienti ve věkové kategorii 30 až 60 řeší více (oproti mladším) potíže spojené s prací ($p_{15-30}=0,07$; $p_{30-60}=0,16$; $95CI=[-0,18, -0,002]$) a vztahy v rodině a s blízkými lidmi ($p_{15-30}=0,13$; $p_{30-60}=0,22$; $95CI=[-0,19, 0,01]$).

Z hlediska nonCOVID ($n=103$) jsou nejčastějšími tématy osobní potíže, jako např. somatické obtíže, stěhování, rozchod, láska atp. ($p=0,35$; $95CI=[0,26, 0,44]$). Dále pak vztahy v rodině a blízké vztahy ($p=0,28$; $95CI=[0,19, 0,37]$) a následně pocity osamocení ($p=0,11$; $95CI=[0,05, 0,17]$).

Obr. 1: výstupy dat Projektu v kontextu konfigurace člověk/situace

Zdroj: autor

V kontextu emocí, které byly v kontaktech COVID témat v rámci Projektu detekovány³, převládaly úzkost ($n=58$, $p=0,41$; $95CI=[0,33, 0,49]$), smutek ($n=26$; $p=0,18$; $95CI=[0,12, 0,25]$), ale také (i s ohledem na opakované kontakty) klidný projev klientů ($n=35$; $p=0,25$; $95CI=[0,18, 0,32]$). Dále byly také zaznamenány projevy deprese ($p=0,07$) a agrese ($p=0,04$).

¹ Zde je potřeba upozornit na to, že celkového množství zde analyzovaných témat ($n=211$) v kontaktech, se věkové skupiny 60+ týká pouze 10.

² Jedná se o 95CI pro rozdíl mezi dvěma proporčními zastoupeními. Navíc, pokud bych zde využil teze Barkan (2015), který tvrdí, že je možné využít CI pro odhad rozdílu v populaci i na datech pocházejících z poskytování služeb, bylo by možné očekávat, že se v tomto muži a ženy v populaci neliší. Obdobně u ostatních intervalů, které obsahují hodnotu 0 uvnitř intervalu.

³ Reportovány a kalkulovány pouze ty s $n>3$.

To v podstatě odpovídá projevům popisovaným v zahraničních studiích (Dubey et al, 2020; Harper et al., 2020). Klidný projev, či pozitivní emoční naladění během hovoru (n=4) lze vysvětlit také tím, co Decchi s kolegy (2020) označili jako paradox oka hurikánu v kontextu COVID – tedy pozitivního dopadu realizovaných opatření na některé části nemoci nezasažené populace. Z hlediska emočního projevu se věkové skupiny příliš neliší (smutek a úzkost zažívali prakticky stejně často). Pouze věková skupina 15 až 30 má zhruba 2x vyšší míru klidného projevu než skupinu 30 až 60 ($p_{15-30}=0,14$; $p_{30-60}=0,07$; 95CI=[-0.02, 0.16]) a zhruba 9x vyšší míru agrese ($p_{15-30}=0,09$ na $p_{30-60}=0,01$; 95CI=[0.02, 0.14]).

Z hlediska vlivu genderu (analyzováno n=209 tematických celků) je největší rozdíl v tématech obavy z viru jako takového a v oblasti potíží v kontextu práce. Zatímco obavy z viru více komunikovali muži ($p_{muži}=0,14$; $p_{ženy}=0,06$; 95CI=[-0.17, 0.03]), obtíže spojené se zaměstnáním pak ženy ($p_{muži}=0,04$; $p_{ženy}=0,14$; 95CI=[0.1, 0.2]). Mírnější rozdíly, pravděpodobně pouze na datech Projektu a nikoliv potenciálně v populaci, lze nalézt také u témat zhoršení psychického stavu vlivem situace spojené s COVID ($p_{muži}=0,27$; $p_{ženy}=0,2$; 95CI=[-0.2, 0.06]) a potíží v rodině, či blízkých vztazích ($p_{muži}=0,13$; $p_{ženy}=0,19$; 95CI=[-0.05, 0.17]).

4. Implikace pro praxi sociální práce

V návaznosti na teze Navrátila (2014:84) ale také kritiku Giddensova pojetí teorie strukturace a teze ohledně paradigmatu nových mobilit (Benzer, Reed, 2019; Ferguson, 2008; Reed, Weinman, 2009 aj.) budu vycházet z toho, že se sociální práce zaměřuje na vyvažování (balancování) dynamiky konfigurace člověk/situace s cílem vytvářet vyvážené konfigurace v rámci reflexivních životních plánů jedinců i v situacích mimo ně. Zjednodušeně řečeno, předpokládám (v návaznosti na výše uvedené autory), že lidé vytvářejí plány svého života a vstupují také do situací, které s těmito plány nemusí mít mnoho společného. Tyto plány mají jako povahu určitých obecněji uchopených předpokladů, ale také jejich konkrétního naplnění. Tyto konkrétnější naplnění obecnějšího plánu, stejně jako podílení se na plánech ostatních se odehrávají v konkrétních situacích, v nichž jsou pro jedince k dispozici více, či méně jasné informace o tom, co je možné realizovat a co nikoliv, neboli, co se očekává a co je k dispozici. Možné implikace budou formulovány na rovině obou oblastí, které dynamiku konfigurace člověk/situace ovlivňují – tedy jedinec a prostředí. Shrnutí poznatků z dat Projektu je zobrazeno na Obr. 1 výše.

Na úrovni jedince lze uvažovat především o dopadu na reflexivní životní zvládání. Lze předpokládat, že se mohou zásadněji proměňovat možnosti realizace životních plánů. Tyto změny ale nemusí být vždy jen negativní. Jak data, tak některé studie poukazují na pozitivní změny opatření na well-being, tedy i na reflexivní životní zvládání. Z hlediska jedinců by bylo vhodné mapovat důležitá očekávání a obecnější představy ohledně osobních i pracovních interakcí a možnosti jejich naplnění, alternativního naplňování, či zvládnutí nenaplňování. S ohledem na tvrzení Dubey a kolegů (2020, s. 780), což potvrzují také některé konkrétní zápisy z kontaktů Projektu, lze předpokládat silný vliv médií na reflexivní životní zvládání (autoři jej označují jako „*infodemii*“). Na úrovni jednotlivce je proto také vhodné se zaměřovat na to, kde a jak vyhledávají / získávají jedinci informace a jak se podle nich rozhodují. Zároveň se zdá, že z hlediska interakcí a fungování je jedním z prvních ohrožených systémů rodina. Kontakty na toto téma byly nejvíce zastoupeny v prvním období COVID. I s ohledem na výše zmíněné teze Pentine a Lorenz (2020) by bylo vhodné cíleně zkoumat dopady na menší systémy, jichž je jedinec členem (tedy prostředí charakteristické blízkými

vztahy) a předpokládat, že při dalším výraznějším omezení karanténního typu budou primárně ohroženy tyto, Specifičtější lze předpokládat, že s ohledem na věk budou mladší klientky a klienti (do 30ti let) řešit více osobní témata a zhoršené fungování (oproti skupině 30 až 60 let o cca 2 až 14, resp. 24%). Pokud by data z Projektu bylo možné generalizovat, pak by se dalo očekávat také to, že z hlediska genderu budou v pracovním kontextu více ohroženy ženy (ať již povahou práce, či druhem pracovní smlouvy, případně připsanou „pečovatelskou“ rolí v kontextu rodiny).

Z hlediska dat Projektu lze vyvodit, že na úrovni komunity by bylo vhodné jednak získávat a zprostředkovávat ověřené informace o fungování služeb (jak lékařských, tak psychologických a dalších pomáhajících profesí), tedy síťovat služby, druhak se věnovat zacházením s informacemi v rámci komunity a podporovat sdílení a šíření i těch informací, které nemusí souviset se zdroji nákazy (či obecněji řešeným problémem) a přijatými opatřeními.

Z hlediska zastoupení nonCOVID témat v rámci Projektu je zřejmé, že výpadek již realizovaných služeb vnímá část lidí jako potíže, která může zhoršit jejich fungování a kvalitu života. Z hlediska druhé oblasti navazuje zacházení s informacemi jak na teze z kontaktů Projektu o důležitosti informací a fungování v kontextu pandemie (21% kontaktů; v populaci lze odhadovat zastoupení mezi 16 až 27%), tak z hlediska tezí Harper et al (2020). Ti v rámci vlastního bádání poukazují na postupné ověřování předpokladu, že míra a přesnost informací ovlivňuje způsoby jednání a chování s tím, že čím přesnější informace jsou lidem k dispozici, tím spíše se chovají zdraví prospěšně.

Obecněji lze v podstatě situaci vnímat jako možnost jak zesílit a rozvíjet zaměření sociální práce jako oboru i činnosti směrem ke komunitě. Kromě nového síťování služeb a nahrazování dočasně nedostupných, jsou to také pocity izolace a osamocení (tedy situace izolace a osamocení), na které by mohla komunitně zaměřená sociální práce reagovat (v Projektu 17% témat v kontaktech; 95CI=[0.12, 0.22]¹). Koneckonců zaměření na práci s komunitou stálo v počátcích sociální práce a některými je vnímáno jako jediná potenciálně možná varianta vývoje sociální práce v post-moderní době (Gutiérrez, Gant, 2018; Chytil, 2007).

5. Závěr

V textu byla prezentována data kontaktů v rámci Projektu od konce března do konce května 2020. Na základě především deskriptivní statistiky jsem formuloval možná doporučení pro situace, ve kterých dochází k nedostatku informací ohledně potenciálního vývoje událostí, kterými je zasažena většina společnosti. Zdá se, že situace ohledně COVID lze také vnímat jako potenciál pro rozvoj komunitní sociální práce.

6. Poděkování a afiliace

Děkuji všem, kteří se dobrovolně jako odborníci zapojili do #delamcomuzu. Dále pak jeho vedení za realizaci podpory pro ty, kteří ji potřebovali a zpřístupnění dat pro účely prezentace a článku. Analýza i text byl realizován v rámci projektu PROGRES Q01.

¹ Jsem si vědom zpráv o zesílení sousedské podpory, šití roušek, zajišťování nákupů atp. Samozřejmě i tyto činnosti by v kontextu komunitní sociální práce mohly a měly být podpořeny, koordinovány atp. Nicméně z kontaktů Projektu tato témata (logicky) nevyplývají, proto zde nejsou reflektována.

Seznam citované literatury

- BARKAN, Howard. Statistics in clinical research: Important considerations. *c*, 2015, roč. 18, č. 1, s. 74-82. ISSN: 0974-5181.
- BENZER, M., REED, K. Social Life: Contemporary Social Thoery, 2019. London: SAGE.
- DUBEY, Souvik et al. Psychosocial impact of COVID-19. *Diabetes & Metabolic Syndrome*, 2020. roč. 14, s. 779-788. ISSN: 1871-4021.
- FERGUSON, Herry. Liquid Social Work: Welfare Intervention as Mobile Practices. *British Journal of Social Work*, 2008, roč. 38, s. 561-579. ISSN: 1297-1303.
- GUTIÉRREZ, Lorraine, GANT, Larry. Community Practice in Social Work. *Social Service Review*, 2018, roč. 92, č. 4, s. 617-646. ISSN: 0037-7961.
- HARPER, Craig et al. Functional Fear Predicts Public Health Compliance in the COVID-19 Pandemic. *International Journal of Mental Health and Addiction*, 2020. DOI: doi.org/10.1007/s11469-020-00281-5. ISSN: 1557-1882.
- CHYTIL, Oldřich. Důsledky modernizace pro sociální práci. *Sociální práce / Sociálna práca*, 2007, roč. 7, č. 4, s. 64-70. ISSN: 1213-6204.
- MILLER, Vivian, LEE, HeeSoon. Social Work Values in Action during COVID-19. *Journal of Gerontological Social Work*. 2020, DOI: 10.1080/01634372.2020.1769792. ISSN: 1540-4048.
- NAVRÁTIL, Pavel. Postmodernita v žiovtní situaci. In NAVRÁTIL, Pavel (Ed.). *Reflexivní posouzení v sociální práci s rodinami*, 2014. BRNO, MUNI, s. 48-90. ISBN: 978-80-210-7505-4.
- PENTINE, Anna, LORENZ, Walter. The Corona crisis and the erosion of the social. *European Journal of Social Work*, 2020. roč. 23, č. 4., s. 543-553. ISSN: 1369-1457.
- RECCHI, Ettore et al. The „Eye of the Hurricane“ Pradox. *Research in Social Stratification and Mobility*. 2020, DOI: doi.org/10.1016/j.rssm.2020.100508. ISSN: 0276-5624.
- VOS De, Jonas. The effect of COVID-19 and subsequent social distancing on travel behavior. *Transportation Research*, 2020, roč. 5, s. 1-3. ISSN: 2590-1982.
- WILLIAMS, Simon et al. Public perceptions and experiences of social distancing and social isolation during the COVID-19 pandemic. 2020. *BMJ Open*, roč. 10, č. 7, DOI: 10.1101/2020.04.10.20061267. ISSN: 2044-6055.

Sekce č. 5 / 5th Section: Social Work as a Tool for Human Rights Enforcement - International issues of social work

Social and Legal Aspects of Monitoring Individuals to Gain Control of the Pandemic

Sociální a právní aspekty monitorování jednotlivců za účelem získání kontroly nad pandemií

Olga Sovova¹, Hans-Jørgen Wallin Weihe²

Abstract

Abstract: The paper examines social and legal aspects and possibilities of monitoring individuals to control the spreading of the Corona epidemic in the population. The use of smart technologies, mobile tracing applications and various types of quick and reliable tests should have led to resolve the issue of the transmission of the pandemic. The paper discusses the impact of technical means on the protection of privacy and the undisturbed family life. The paper argues that the intrusive measures must be promulgated lawfully and concerning the fundamental human rights. The paper brings examples and comparison between Norway and the Czech Republic. In concluding remarks, the paper warns before misuse of health and economic impacts of the pandemic for intruding unlawfully the fundamental rights and freedoms.

Keywords: Pandemic. Smart technologies. Privacy. Fundamental rights and freedoms.

Abstrakt

Příspěvek se zabývá sociálními a právními aspekty a možnostmi monitorování jednotlivců za účelem kontroly šíření epidemie koronaviru v populaci. Použití smart technologií, mobilních trasovacích aplikací a různých typů rychlých a spolehlivých testů mělo vést k řešení problému přenosu pandemie. V příspěvku je veden diskurs k dopadu využití technických prostředků na ochranu soukromí a nerušeného rodinného života. Příspěvek zdůrazňuje, že zásahy do uvedených oblastí musí být vyhlášeny v souladu se zákony a s respektem k základním lidským právům. V příspěvku jsou uvedeny příklady a srovnání mezi Norkem a Českou republikou. V závěru příspěvek varuje před zneužitím zdravotních a ekonomických dopadů pandemie pro nezakonný zásah do základních lidských práv a svobod.

Klíčová slova: Pandemie. Smart technologie. Soukromí. Základní práva a svobody.

1. Introduction

The corona pandemic of today brings back the history of the pandemic of Spanish flu (Arnold, 2018). The Chinese experience of efficiently monitoring individuals, using the latest modern technology, illustrates that it is possible to efficiently stopping the spread of the virus. It is just a matter of methods, and authoritarian will to enforce rules and regulations. China does have such will and matters of confidentiality and individual freedom seem not to be a factor in use.

The European standards of privacy and human rights' protection should not allow intruding unlawfully into the private sphere of an individual, even if the general public health is

¹Institute of Social Work, Philosophical Faculty, University of Hradec Kralove. *E-mail:* olga.sovova@uhk.cz

² Department of education, Faculty of Pedagogy and Education Lillehammer, Inland Norway University of Applied Sciences. *E-mail:* H-J.Wallin.Weihe@inn.no

endangered. The legal theory and case law emphasize that the measures enforcing health protection must be promulgated lawfully and concerning the fundamental human rights. Any interference with the right to the undisturbed private and family life is of crucial importance to the social life of a person and the whole society, including its economy. The paper compares the Norwegian and Czech experiences when the states use modern technologies for gathering information and gaining control over the pandemic. The paper also points out the lessons from other countries. The paper concludes with a warning before prioritization of magisterial decisions and power, instead of using the involvement of communities.

2. Norwegian issues and experience

In Norway, the Norwegian Institute of Public Health (NIPH), in Norwegian Folkehelseinstituttet (FHI) the 16th of April 2020 is testing an app (Smittestopp in English Infection Stop) in three municipalities in order to collect anonymized data about how people move in society and give individuals warning if they are close to someone who have the virus (Norwegian Institute of Public Health 2020, 17/4). “Big brother is seeing you with the best intentions” was the headline in the national newspaper Aftenposten (Rossavik (2020, 17/4). The article points out the possibility of misuse of such technology and assumes that the public will wish to know who has the virus. In another article by the director and senior advisor of the Norwegian Institution for Human Rights, points out the challenge of purpose backsliding, the security of the data and the centralized storage of data by the public authorities (Mestad and Skre 2020, 18/4). However, the authors conclude that it is a question of plague or cholera. The importance of stopping the virus is more important than objections. The American security expert Bruce Schneier regard the Norwegian system as useless, full of flaws and predicts that it will register false positives (Kibar and Oterholm, 2020, 18/4). Such objections point to the technical and the weakness of the data collected as well as the security problems.

We have to trust the King.

Kyrre Lekve, the director of Simula emphasize that the decision of the system is signed by “The King in Council of State” in Norwegian “Kongen i Statsråd”, with great concern of confidentiality issues. There are no connections to the military nor the police; the sole purpose is to stop the infection and research the spread of the virus.

The server used is in Ireland, data encrypted and data for each individual is for up to 30 days. The control is according to the EU regulations. However, users have no control of data after it is collected and as phrased by Lekve “We have to trust the King” (Oterholm, Kibak, Gjerstad and Melgård, 2020, 18/4). In Norway, people put great trust in the authorities, and thus most people do not worry about misuse.

Though a survey shows that in OECD countries, the trust in governments is on the average 43 %. (OECD, 2019). However, numbers vary greatly with Switzerland (75 %), Norway (70 %), Germany (60 %), Sweden (56%), United Kingdom (42 %), Austria (41 %), Czech Republic (34 %), Italy (31 %), Slovak Republic (31 %), Poland (25%), Spain (21 %) and Greece (19 %) (OECD, 2015).

Temporary Statutory Laws

In many countries, like in Norway, new temporary statutory laws made to remedy the consequences of the outbreak of the Covid- 19. The Norwegian so-called Corona Act makes it possible to make rapid decisions and statutory laws (Justis og beredskapsdepartementet, 2020,

27/3: Stortinget, 2020, 25/3). In Norway, there is consensus about the statutory act, which is limited to a specific period, and which enables the Parliament to intervene. However, in other countries like in Hungary, the statutory laws are highly controversial. Hungary passed a Corona law that will let the Prime minister, Orbán rule by decree without time limit. The opposition tried, unsuccessfully to push for a time limit. The law included prison terms for spreading misinformation (Walker and Rankin, 2020, 30/3; Rankin, 2020, 31/3). The liberal MEP group in the European Parliament regards the law as “incompatible with being in EU” (Rankin, 2020, 31/3).

3. Czech Issues and Experience

At the beginning of the corona pandemic, the Government of the Czech Republic promulgated the emergency according to the Constitutional Act No. 110/1998 Coll., on the Safety of the Czech Republic (CZ). Further decisions on border closure, school and shopping closure followed. The lack of medical equipment, like masks, respirators and gloves, or protective suits, marked the hygienic measures at the beginning. However, the community solidarity and creative spirit of people used to self-support, led to home-sewing of masks and other activities, like food distribution or voluntary shopping for seniors and persons in quarantine. The Czech government managed the beginning of the pandemic lawfully and with the trust of the nation. Nevertheless, two main issues arose very soon.

The governmental tendency to authoritarianism and state management as a private company, with the possibility of excluding the Parliament from the decision-making procedure, due to the crisis legislation, was a great temptation, which formed the first major issue. The second one was the lack of technologies for supporting protective measures. Both problems were and are closely connected. The pandemic crisis management enables the bureaucracy to take control over citizens when using technical means. The elimination of the civic control and democratically elected bodies, on community or state level, necessarily leads to interference with human rights, especially the right for privacy.

The Act No. 258/2000 Coll., on Public Health Protection, formed the primary tool for imposing the measures and restriction for inhabitants. The special by-laws of the Ministry of Health limited the shopping hours and the free movement of persons. The newly adopted Act, No. 243/2000 Coll., vested the to the state and municipality police forces the competence to punish any breach of the by-laws by fines or by referring to the administrative proceedings with the excessive fine up to the equivalent of 114. 000 EUR in Czech Crowns. The Czech Government established advisory bodies for the pandemic, arguing, that the officials from the Ministry of Health, together with advising experts, are more competent to decide in health matters. An expert in health law appealed the by-laws, and the administrative court of the first instance repealed them as unlawful interference with fundamental human rights (see <https://www.zdravopravo.cz>). The statute of the government must adopt such a restriction of the free movement and the right to economic activities. The Ministry appealed to the Supreme Administrative Court, and the case is still pending. Despite this fact, the Ministry of Health annulled these and other by-laws, interfering with the rights of citizens. The government then adopted new statutes, in conformity with the due legal procedure (see <https://www.vlada.cz>).

The Ministry of Health of the Czech Republic opened the project Smart Quarantine (see <https://koronavirus.mzcr.cz/chytra-karantena>). The Smart Quarantine is the system, which should identify possible contacts of those who are tested positively for COVID – 19 or were

in touch with someone infected. The system should prevent the virus from spreading in the population. Probably infected persons need to be duly identified and send to the isolation. The Smart Quarantine is based on two applications, running on the background of smartphones. Anybody can download the applications for free and use them.

We identified several risks for the privacy protection and rights of citizens.

The use of the application is voluntary, so far no one could be forced to get involved in the monitoring. The running applications endanger the privacy of the user in general as the technology requires to have Bluetooth on. If the user passes other smartphone or PC or any other device with Bluetooth on, her private data, like passwords, or smart banking, could be copied and misused. The hacker can explore not only personal data but also can send SMS or e-mail, using the other person's identity.

That is why the questions about helping and other professions with the duty of confidentiality arose. Is it possible for a social worker, a doctor or an attorney-at-law to switch on tools for smart quarantine? The tracing of contacts may breach the legal obligations of such persons. It is necessary to discuss the gravity of legal duties and rights. Everyone has the right to protect her health. But the helping profession has the burden of confidentiality. The Czech Bar Association made a proportionality test of rights and came to recommendations, which might be useful generally for all helping professions. The professional can use the tools for smart quarantine because according to the Act on Public Health Protection is obliged to indicate her contacts in case of the suspected infectious disease. But the principal obligation, to keep the reason and content of the meeting with the client or patient confidentially remains untouched.

In the Czech Republic, electronic facial identification is based on the security and police legislation and is not allowed for solving health issues. The so-called tracing with smart technologies or the memory map is lawful. The memory map means the phone contact with public health authorities and identification of the movement, activities and the persons concerned, the public health official than calls or SMS the persons in danger. We identified another severe issue in the procedure of tracing and contacting the public health authorities and medical practitioners in case of suspected COVID-19 infection. Everything is based on phone calls, exceptionally SMS. Persons concerned complain it lasts 3 or 4 hours to get in touch with the public official or doctor. In the age of e-mails and other internet possibilities, we consider this way too inefficient. The public health authorities can deal with 750 persons per each unit, placed in the region. As there are 15 regions, including Prague, the capital of CZ, capacities are insufficient for adequate protection.

Everybody has the right to privacy and confidentiality concerning health status. But the knowledge about the infection might become public, and this interferes very much with the request for privacy. On the other hand, especially in smaller communities, the mayors want to know about the danger and specific patients to take protective measures.

4. The worldwide collection of data

Authorities all over the world collect data in order to gain control over the spread of the virus. Authorities and computer firms all over the world try to find the best possible surveillance technology (Oterholm, Kibar, Gjerstad and Melgård, 2020, 18/4). The European Centre for Digital Rights in Austria estimates that there are at least 40 different Corona apps in order to monitor the spread of the disease (Jakubowska (2020, 15/4).

The Chinese use combined with facial recognizing technology as individual data collected by the state gives full control over the individual movement of those diagnosed with the virus as well as all others. In an article in *The Guardian*, the author describes the monitoring; “Over the last two months, Chinese citizens have had to adjust to a new level of government intrusion. Getting into one’s apartment compound or workplace requires scanning a QR code, writing down one’s name and ID number, temperature and recent travel history. Telecom operators track people’s movements while social media platforms like WeChat and Weibo have hotlines for people to report others who may be sick. Some cities are offering people rewards for informing on sick neighbours. Chinese companies are meanwhile rolling out facial recognition technology that can detect elevated temperatures in a crowd or flag citizens not wearing a face mask. A range of apps use the personal health information of citizens to alert others of their proximity to infected patients or whether they have been in close contact.” (Kuo, 2020, 9/3; Oterholm, Kibar, Gjerstad and Melgård, 2020, 18/4).

According to the article, the virus “has given authorities a pretext for accelerating the mass collection of personal data to track citizens, a dangerous prospect given that the country does not have stringent laws governing personal data”. Even if the data collected in European countries relate to “stringent laws governing personal data” we do know that laws and practice might change, and the technology easily can be adapted to the same kind of surveillance as in China. Some European countries with authoritarian leaders such as Hungary and Poland seem not to have qualms about changing prior “stringent laws governing personal data”. Other like Belorussia and Russia seem already to collect such data even if not as efficient as China. Others, like Turkey, might have the ambition but not yet the economy and infrastructure.

The 15th of April “The Murmansk region will use electronic bracelets to monitor the movements of coronavirus patients self-isolating at home and people suspected of having the coronavirus, the investigative *Novaya Gazeta* newspaper reported” (Dikoff, 2020, 17/3). In other countries, such bracelets are used to monitor prisoners serving their sentences in their homes. The commentator Andrew Roth characterized the use of information technology as “Cybergulag” (Roth, 2020, 2/4). Phrasing himself like that points to the Communist past of Russia. However the technology would be the latest; “While the details of the new monitoring system have not been confirmed, official statements and leaked plans have indicated they could include mobile apps that track users’ location, CCTV cameras with facial recognition software, QR codes, mobile phone data and credit card records”.

The Court of Appeal in South Wales ruled that the use of facial recognition breach privacy rights and equalities law. The court found that capturing thousands of faces by the Welsh force under the article 8 of the European Convention on Human Rights was indiscriminate and disproportionate. A civil liberties campaigner, Ed Bridges, called on the force to “end its use of facial recognition software immediately. One of the concerns is that facial recognition can be racially and gender biased. A US study concluded that it was a large proportion of mistakes with darker-skinned women (Sabbagh, 2020, 11/8). The court ruling stretches much further than Wales and is of importance for European practice across national jurisdictions. Facial recognition data is possibly useful in monitoring individuals with Corona. However, such data can easily be misused to monitor other vulnerable groups as well as be racial, gender or ethnic biased.

5. Conclusions

The possible consequence of a worldwide pandemic is dramatic. Many of those at particular risk are poor people with few resources. It is a challenge that we register and monitor the virus and the possibility of sickness rather than focus on living conditions. The poverty and living conditions of crucial importance for health quickly become invisible (Andenæs, 2004). From the perspective of those targeted by monitoring the services can quickly become adversaries (Bunting, Webb and Shannon, 2017). Mainly that is so with troubled families or families that conflict with services such as child protection, schools, health or legal services. That is why quarantine in many countries has resulted in somewhat control with the spread of the virus. However, an economic recession is another result. For all countries, the economic impact is a challenge. For many countries, the economic impact will result in a dramatic recession with long-term effects (Goodman, 2020, 1/4).

Thus, it is tempting to find ways of controlling the spread of the virus, and ways of monitoring the spread of the virus are vital in order to gain control. However, in such monitoring, it is crucial to take into consideration the perspective of those monitored. Mainly that is true for the marginalized groups in society.

The bureaucracy uses the issue for other purposes. We can anticipate misuse and both international and national law need to protect the public against such misuse. Supposed the Corona situation results in emergency laws without time limits, which in all reality are permanent laws, the result is strict laws. Also, monitoring forms the part of the foundation of authoritarian rule. The monitoring is in the interest of all of us as long as used in order to gain control of the pandemic. However, the problem is used for other purposes as well as making as blind to general problems of poverty and exclusion. We have to accept emergency laws in an emergency like situations. However, such regulations need to be under democratic control and regulated by the judiciary. The monitoring of individuals is acceptable in order to stop the pandemic. However, it is not acceptable in democratic nations if used for political purposes or infringement of fundamental rights and privacy. The corona pandemic underlined the necessity of the rule of law. Helping professions and social work are inextricably linked with the support and protection of human rights in daily life and practice, and they have to warn of their violation even under extraordinary circumstances.

Tento příspěvek je výstupem mezinárodního projektu-The paper was supported by Decisions and Justifications in Child Protection Services (CPS) (Institusjonsforankret strategisk prosjekt - HELSEVEL) Application Number: ES591556 Project Number: -1

References:

- ANDENÆS, A. (2004). Hvorfor ser vi ikke fattigdommen ? Fra en undersøkelse av barn som blir plassert utenfor hjemmet. Nordisk Sosialt Arbeid, 24 (01), page 19 - 33.
- ARNOLD, Catharina (2018). Pandemic 1918. London: Micahel O'Mara Books.
- BRAATHEN, Frøydis and SØRGJERD, Christian (2020, 1/4). Stor bekymring for sårbare barn. (Translation by one of the authors; Great Concern of vulnerable children) Aftenposten, page 12.
- BUNTING, L., WEBB, M. A. and SHANNON, R. (2017). Looking again at troubled families perspective on multiple adversaries. Child & Family Social Work, 21(3), page 369-380.
- DIKOFF, Dimitar (2020, 17/4). Corona Virus in Russia. The Latest News the 17th of April. The Moscow Times. <https://www.themoscowtimes.com/2020/04/17/coronavirus-in-russia-the-latest-news-april-17-a69117> (Read 2020, 17/4).

- GOODMAN, Peter S. (2020, 1/4). Why the Global Recession Could Last a Long Time. The New York Times <https://www.nytimes.com/2020/04/01/business/economy/coronavirus-recession.html> (Read 2020, 19/4).
- JAKUBOWSKA, Ella (2020, 15/4). COVID-Tech: Emergency responses to COVID-19 must not extend beyond the crisis. <https://edri.org/> (Read 2020, 17/4).
- Justis- og beredskapsdepartementet (2020, 2773). Midlertidig lov om forskriftshjemmel for å avhjelpe konsekvenser av utbrudd av Covid-19 mv. (koraloven) <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/2020-03-27-17>
- Justis - og beredskapsdepartementet (1967-02-10). Lov om behandlingsmåter i forvaltningssaker. (Translation; Law of Public Administration) <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1967-02-10> (Last changes activated 1/11-2019).
- KIBAR, Osman and OTERHOLM, Gard (2020, 18/4). Sikkerhetsekspert kaller smitteapp “meningsløs” (Translation by one of the authors; Security expert calls the infection app as meaningless). Dagens Næringsliv, page 10 – 11.
- KUO, Lily (2020, 9/3). Coronavirus public monitoring could be here to stay. The Guardian <https://www.theguardian.com/world/2020/mar/09/the-new-normal-chinas-excessive-coronavirus-public-monitoring-could-be-here-to-stay> (Read 2020, 17/4).
- MESTAD, Adele and SKRE, Alf Butenschøn (2020, 18/4). Pest eller kolera? Appen Smittestopp kan være en middelvei (Translation by one of the authors; Plague or cholera? The App Infection Stop could be a compromise). Aftenposten, page 34 and 35.
- Norwegian Institute of Public Health (NIPH), in Norwegian Folkehelseinstituttet (2020, 17/4). In Focus Corona Virus (FHI) <https://www.fhi.no/en/> (Read 2020, 17/4).
- OECD (2019). Trust in government. <https://www.oecd.org/gov/trust-in-government.htm> (Read 2020, 19/4).
- OECD (2015). Confidence in National Government Statistics. <https://www.oecd.org/statistics/public-governance-a-matter-of-trust.htm> (Read 2020, 19/4).
- OTERHOLM, Gard; KIBAR, Osman; GJERSTAD, Tore and MELGÅRD, Marie (2020, 18/4). Koronaen ser deg (Translation by one of the authors; The Corona will see you). Dagens Næringsliv, page 30 - 35.
- RANKIN, Jennifer (2020, 31/3). Hungary’s emergency law «incompatible with being in EU” say MEP group, The Guardian, <https://www.theguardian.com/world/2020/mar/31/hungary-emergency-law-incompatible-with-being-in-eu-say-meps-group-viktor-orban> (Read 2020, 20/4).
- Regjeringen (2020, 30/3). Store forskjeller i oppfølgingen av sårbare barn og unge. (Translation by one of the authors; Substantial Differences in the follow-up of vulnerable children and juveniles) <https://www.regjeringen.no/no/aktuelt/store-forskjeller-i-oppfolgingen-av-sarbare-barn-og-unge/id2695955/> (Read 2020, 30/3).
- ROSSAVIK, Frank (2020, 17/4). Storebror ser deg med de beste intensjoner. (Translation by one of the authors; Big brother is seeing you with the best intentions). Aftenposten, page 7.
- ROTH, Andrew (2020, 2/4). 'Cybergulag': Russia looks to surveillance technology to enforce lockdown. The Guardian <https://www.theguardian.com/world/2020/apr/02/cybergulag-russia-looks-to-surveillance-technology-to-enforce-lockdown> (Read 2020, 17/4).
- SABBAGH, Dan (2020, 11/8). South Wales police lose landmark facial recognition case. The Guardian <https://www.theguardian.com/technology/2020/aug/11/south-wales-police-lose-landmark-facial-recognition-case> (Read 2020, 12/8).
- Stortinget (The Norwegian Parliament) (2020, 25/3). Midlertidig lov om forskriftshjemmel for å avhjelpe konsekvenser av utbrudd av Covid-19 mv. (koraloven). (Temporary statutory law to remedy the consequences of the outbreak of Covid-19, etc. (Corona Act). <https://www.stortinget.no/no/Hva-skjer-pa-Stortinget/Nyhetsarkiv/Hva-skjer-nyheter/2019-2020/skal-behandle-fullmaktslov/> (Read 2020, 17/4).
- Utdanningsdirektoratet (2020, 30/3). Oppsummering av fylkesmennenes rapportering på oppfølgingen av utsatte barn og unge (Translation by one of the authors; Summary of the reports of follow up from the Chief County Commissioners) <https://www.udir.no/kvalitet-og-kompetanse/sikkerhet-og-beredskap/informasjon-om-koronaviruset/oppfolging-av-utsatte-barn-og-unge/FM-oppsummering/> (Read 2020, 30/3).
- WALKER, Shaun and RANKIN, Jennifer (2020, 30/3). Hungary passes law that will let Orbán rule by decree. The Guardian. <https://www.theguardian.com/world/2020/mar/30/hungary-jail-for-coronavirus-misinformation-viktor-orban> (Read 2020, 30/3).
- Czech Bar Association: <https://www.cak.cz/assets/sdeleni-predstavenstva-cak-ohledne-povinnosti-mlcenlivosti-advokata-pri-tzv--trasovani-behem-nouzoveho-stavu.pdf>
- <https://www.vlada.cz/cz/epidemie-koronaviru/dulezite-informace/prehled-vladnich-usneseni-od-vyhlaseni-nouzoveho-stavu-180608/>
- <https://www.zdravopravo.cz/analyzy-a-komentare/dokument-navrh-na-zruseni-mimoradnych-opatreni-mzcr-ve-spravnim-soudnictvi/>
- <https://koronavirus.mzcr.cz/chytra-karantena>

Legal and Social Issues of the Best Interest of a Child when Delivering Healthcare under Exceptional Circumstances

Právní a sociální otázky nejlepšího zájmu dítěte při poskytování zdravotní péče v mimořádných podmínkách

Olga Sovova¹, Hans-Jørgen Wallin Weihe²

Abstract

The paper highlights the legal and social issues of delivering healthcare to children under exceptional circumstances. The best interest of a child forms the basic principle of the healthcare services at any time. The paper analyses the legal principles and anchor in situations when the public administration limits the accessibility of some health services due to the protection of public interest and health. Nevertheless, at the same time, it is possible to stipulate for submitting to compulsory medical examinations or restrictions. In this connection, the paper argues the right for individual health protection and privacy in consideration with health protection in the public interest. Based on the case-law and practical examples, the two authors examine limits of state interference in the best interest of the child, taking into consideration the right for the undisturbed family life. The paper concludes with the legal discourse on a possible tightening of obligations to undergo healthcare in the interests of the public health protection in the European conditions in connection in anticipation of the possible oncoming wave of pandemic diseases.

Keywords: Best interest of a child. Healthcare. Public interest. Health protection. Right for privacy. Exceptional circumstances.

Abstrakt

Příspěvek se zabývá právní a sociální problematikou poskytování zdravotní péče dítěti v době mimořádných okolností. Nejlepší zájem dítěte je základním zásadou, jak vždy poskytovat zdravotní péči. Příspěvek analyzuje právní principy a ukotvení situací, kdy veřejná správa, z důvodu veřejného zájmu a ochrany veřejného zdraví, omezuje dostupnost některých zdravotních služeb. Zároveň je však možno nařídít podrobení se povinným vyšetřením nebo omezujícím opatřením. V této souvislosti příspěvek rozebírá právo na ochranu individuálního zdraví a soukromí ve vztahu k ochraně zdraví ve veřejném zájmu. Na základě judikatury a praktických příkladů oba autoři jsou pojednány meze zásahu státu v nejlepším zájmu dítěte s ohledem na právo na nerušený rodinný život. Závěr příspěvku je věnován právnímu diskursu k možnému zpřísnění povinností podstoupit zdravotní péči v zájmu ochrany veřejného zdraví v evropských podmínkách, v souvislosti s očekávaným nástupem další vlny pandemických onemocnění.

Klíčová slova: Nejlepší zájem dítěte. Zdravotní péče. Veřejný zájem. Ochrana zdraví. Právo na soukromí. Mimořádné podmínky.

1. Introduction

The right to health does not concern just the provision of health care, but also the human right when seeking health services not to become a mere faceless object within a system administered by the state or by other authorities. Minors-children are in a specific position when dealing with health care delivery. They are restricted when seeking health services by the will and consent of their parents or another legal custodian. It is questionable if parents always act in the best interest of a child and if they protect the child. The best interest of a

¹Institute of Social Work, Philosophical Faculty, University of Hradec Kralove. E-mail: olga.sovova@uhk.cz.

² Department of education, Faculty of Pedagogy and Education Lillehammer, Innland Norway University of Applied Sciences. E-mail: H-J.Wallin.Weihe@inn.no.

child from the perspective of health care and the interest of the public is sometimes different from the interest of the parents. The pandemic has illuminated the vulnerability of children and raised a number of specific issues. The best interest of a child from the perspective of health care and the interest of the public is sometimes different from the interest of the parents. The pandemic has illuminated the vulnerability of children and raised many specific issues. The pandemic has caused specific issues, concerning minors, as one of the most vulnerable groups of inhabitants. The paper, using examples from Norway and the Czech Republic, addresses the problems, which the pandemic opened, to explore possible ways how to deal with the individual and public health protection in the best interest of vulnerable children.

2. Pandemics, child protection and the challenge of isolation

The pandemic has resulted in government close down of schools, kindergartens, child and youth centres as well as organized activities for children and youth. Children are staying in their own homes with little or no direct contact with outsiders. Contact is often limited to the digital or by telephone.

In Norway, the minister of Knowledge and Education, Guri Melby, express worry of the situation of vulnerable children (Braathen and Sjørgjerd, 2020, 1/4). The ministers worry that children with special needs in teaching, various handicaps or sickness, neglect, abuse and children living under substandard conditions (Regjeringen, 2020, 30/3). The Czech Republic faced during the months of close down similar issues. The pandemic is not over, and different lifestyles and economic conditions mean that some groups in society are socially stigmatized and lose respectability and honour because of their life situation (Bourdieu, 1984: 21). Homeless, migrants, travellers and people who live in substandard housing. Thus, their social capital, as well as their economy will suffer, and children will be at additional risk.

This paper examines the social and legal issues of the healthcare delivered to children under the exceptional conditions of the pandemic. We compare the Czech and Norwegian experience for showing possible ways how to deal with the individual and public health protection in the best interest of children, as one of the most vulnerable groups.

3. Difficulties in follow-up and health treatment of children

Many Norwegian municipalities report that follow-up functions even if schools and kindergartens closed; however, other municipalities report problems. To the extent, kindergartens remain open, vulnerable children as well as children of health workers given priority. Many municipalities have invested in digital communication technology placed in the homes of vulnerable families and organized telephone contact service for children. The very young children, children in families with other language and no or little digital competency represent particular challenges. Reports from the Chief County Commissioners (Fylkesmenn) pointed out some challenges among them the need of defining which children and youth that were vulnerable, the need of updated digital information and the challenge of confidentiality issues in co-operation between different public bodies (Utdanningsdirektoratet, 2020, 30/3).

Even if the Norwegian system is different from other countries, such challenges are almost the same in other countries. The particular challenge of the current crises is closed borders for

migrant families as well as families commuting across borders. Norway has a substantial workforce either seasonally working in the country such as in agriculture or commuting across borders. Writing the article, we had contact with one family where the parents were divided by the quarantine laws in Norway. In the case, the child stayed in a home country with the mother, and all contact between the child and the father was digital.

The isolation and quarantine regulations challenge child protection as well as school and health authorities. Families with children with special needs have problems with services and training of their children, and we know that children in families with neglect and abuse have children increasingly at risk. Further, we do know that migrant families and families, which commute across boundaries faced with many relational challenges. Digital communication and even monitoring are tempting solutions, but such solutions have limitations as well as representing problems.

Health professionals, as well as child protection workers, report that they need to be in contact with children in order to do their jobs. It is not possible or at least challenging to do diagnostics by telephone or video contacts (Slogstrøm, Øvergård and Aas, 2020, 18/4).

A major problem is that many vulnerable children would receive help after detected by teachers in schools or kindergartens. After the quarantine, such reports have virtually stopped, and it is good reason to believe that increasing number of children are in a vulnerable situation, without being detected (Gjellan and Aarsæther, 2020, 30/3; Muladal, 2020, 1/4). Child abuse and neglect are likely to increase as both parents and children have to stay at home with limited alternative activities nor contacts. In cases of parents with drug or alcohol dependence or mental problems, it is increasing the risk of children negatively exposed to the problems of the parent(s). Children with special needs or handicaps are likely to be at particular risk during isolation. Some children with special needs or vulnerable because of their home or social situation are at particular risk. Special teaching programs will often need an individual to follow up that is impossible by digital means (Skogstrøm and Dons, 2020, 23/4; Utdanningsdirektoratet, 2020, 3/4).

The Czech experiences show some crucial issues in the follow-up of children. The lockdown of schools and kindergartens occurred on the 11th March 2020 (<https://www.mzcr.cz/mimoradne-opatreni>). Imprimis, the Czech government, had to solve the economic issue of the break of economic activities of parents. Some parents stayed home to take care of their children. Some of them were in the quarantine or at home because of the interruption of production and services. The parents of minors under 13 years got special nursing allowances (<https://www.cssz.cz/-/karantena-a-osetrovne>). Many employees and sole entrepreneurs moved to the home office. A daily joint stay of families in one space, economic and job uncertainty and the need for distance education caused issues and challenges, which directly or indirectly affected children.

The Decree of Ministry of Health, beginning 17th March 2020, ordered the limitation of planned hospital care, to get more capacity for COVID positive patients. The temporary lockdown of some pediatrics practices, due to the risky age of doctors, and the parents' worries about the possible virus contagion led to the avoidance of medical care. The legal practice stated that limitation of the necessary medical care is unlawful (Dostal, 2020, 19/3). Medical doctors, including leading university specialists (<https://www.lf2.cuni.cz>), warned, that the restrictions are too extensive because the Czech health services are well developed

and will not collapse. In reality, doctors and patients will face the worsening of their health status because of the neglect of chronic or acute diseases care. The Ministry of Health called for a restart of healthcare in mid-April 2020, (<https://koronavirus.mzcr.cz/>). There are still no precise and up-to-day data about the consequences of this lockdown and fear, also because the situation has not returned to normal. The informed consent of the patient or child's parent has to sign into the hospital does not help to get lost of the fear of the COVID-19. Hospitals do not accept the patient who would disagree with the risk of getting infected by COVID-19 during the treatment. That is why it is perfectly understandable that parents who act in the best interest of their child, highly considered and still consider handing the child over to the hospital. That is why some parents are reluctant to send their children to hospitals. Efforts of some hospitals to restrict parental accompaniment amplifies their concerns. Hospitals adopt such measures despite the viewpoint of the ombudsman that parents are not visitors accompanying their children. In the opinion of the ombudsman, hospitals can not exclude parents entirely (<https://advokatnidenik.cz>).

4. Concerns of Abuses and Mental Health

WHO warns against the negative impact of alcohol consumption during the lockdown and recommend that access should be restricted; "At times of lockdown during the COVID-19 pandemic, alcohol consumption can exacerbate health vulnerability, risk-taking behaviours, mental health issues and violence.

WHO/Europe reminds people that drinking alcohol does not protect them from COVID-19 and encourages governments to enforce measures which limit alcohol consumption" (WHO, 2020, 14/4).

Worldwide the estimate by WHO is that alcohol is responsible for 3 million deaths, a third of them in Europe. Europe is the region with "the highest prevalence of alcohol use disorders and the highest share of deaths caused by alcohol" (WHO, 2020, 14/4).

4.1 The issue of mental health

Isolation affects mental health, and there is a report of the lockdown severely affecting mental health (Achenbach, 2020, 2/4). The condition of the parents will influence the mental health of their children (Mattejat and Remschmidt,2018).

The international project Health and Functioning during Infection Times (COH-FIT) collects the data about the entire population of countries affected by the coronavirus pandemic. The project involves almost 200 investigators and has been endorsed by multiple national and international professional organizations. The COH-FIT survey will be distributed three times: 1) during the pandemic (wave 1), and 2) 6 months (wave 2) and 3) 12 months (wave 3) after the end of the COVID-19 pandemic. The researchers will ask about anonymous information from adults, adolescents and children (6 years and older) consenting to take the survey (<https://www.coh-fit.com>).

The Czech National Institute for Mental Health conducts similar research. The findings are that the corona pandemic redoubled suicide attempts and by third increased anxiety disorders and depression among adults. Children's' mental health were also affected. According to the Children Helpline statistics adolescents from 14 to 17 years of adults were negatively affected

with an increase in fear of severe illness and death. Teenagers were afraid to infect their grand-parents with the COVID-19. State authorities recommended teenagers and children not to visit seniors for three months. Currently, school children worry about their health. They assume that in the case of getting infected, their friends and schoolmates would exclude them (Pravo, 2020, 1/9, <https://www.nudz.cz>). Such fear is natural, and obviously, a positive test of COVID-19 will result in isolation and teenagers and children can infect others. Even if the same is true for other age groups, isolation seem to be experienced as more dramatic by juveniles than adults.

4.2 The risk of the child abuse epidemic

An article in the New York Times warned that "The Coronavirus Could Cause a Child Abuse Epidemic..... Entire families are sheltering at home, often in close quarters. Anxiety about health, education and finances is high. Children are not seeing the teachers, counsellors and other adults who would normally raise concerns about their well-being. The Covid-19 pandemic has created the conditions for a rise in child abuse that could go unchecked" (Agrawal, 2020, 7/4).

In the USA, paediatricians reported a rise in injuries and deaths from abusive head trauma during the recession in 2008. During today's pandemic, an increase in domestic violence in New York is reported. The lockdown will make it more difficult for children to escape their abusers. Prior teachers, guidance counsellors and daycare providers served "as lifelines for vulnerable children" (Agrawal, 2020, 7/4). Thus, physical abuse, sexual abuse as well as psychological abuse is most likely on the rise even if undetected.

Children Helpline statistics, as mentioned above, confirms the same tendency in the Czech Republic. The lockdown of schools and other facilities, including workplaces, results in family members living together in small spaces. Thus, family members who are victims of abuse have a limited possibility of avoiding an aggressor. Maltreatment and aggression against children and other vulnerable members of households very often increase during isolation.

4.3 The homeless

In Berlin, the estimate of homeless is between 2000 and 10.000 (Kleinert and Niklaus,2020, 4/4). Other big cities also have considerable populations of homeless. Living conditions in such populations are substandard, and to the extent, they have access to shelters such living is overcrowded and often substandard. In Nordic countries, children authorities remove children from such situations, but in many countries, there is a substantial number of children among the homeless. In Ireland, 3.333 children were homeless in 2017 and Britain, more than 78.000 households were in temporary accommodation the same year (Cuddy, 2018, 21/3).

The Czech public is always very attentive to children in need. During the pandemic members of the public reported to the municipality police that two baby girls were living with their parents in a tent at Prague. The parents stated that they were homeless due to the corona crisis. However, they were alcohol and drug-addicted and neglected their children. The authorities intervened and the baby girls moved to a home for children in need.

The rate of health problems is much higher among the homeless than the rest of the population. Thus, due to substandard living conditions, problems with maintaining hygiene, nutrition as well as health homeless will be at particular risk during a pandemic. The obvious solution is to give standard living conditions, better hygiene, and nutrition and health services. From a humanitarian point of view, and in order to avoid having populations groups with a high risk of infection that can spread the virus to others, we need to target the problem of the homeless. The challenge of the homeless need a political solution and is not possible to solve by health and social services. It is a question of the distribution of economic resources in society.

In some cases, the pandemic might be used as an excuse for neglecting the children. Besides, to help, social control is, therefore, necessary, especially in excluded localities and big cities.

4.4 Migrant children and children of minorities

Being a migrant child or from a minority is a risk factor and might increase isolation. Additional risk factors such as poverty, problems of abuse or mental illness among parents increase the vulnerability for children. In many countries, the USA is one example, authorities bar entry of foreigners that might carry a communicable disease (Montory-Galvez, 2020, 30/3). Such practice is a precaution to avoid the spreading of disease.

A total lockdown and quarantine can stop all legal cross-border travels. However, we need to be aware that a lockdown will affect some groups are more negatively than others.

The Czech Republic is not an essential destination for large numbers of migrants. However, the country in the centre of Europe attracts highly educated people as well as it forms an important industrial and business centre for other countries. The integrated economy of Europe means that many people commute across borders to neighbour countries, most important Germany, for work. Thus, many families are living in a cross-border situation. Closing of borders, the need for quarantine and COVID-19 testing affect those families.

During periods with closed borders, workers in a cross-border situation had to stay with their families in their own country or remain in the country of work. If they chose to stay at the place of work, they were not allowed to travel back to see other family members. Many inhabitants from the Czech frontier regions work in Germany and Austria. Females mostly work in social services or healthcare; men mostly as craftsmen. Many of those commuting are single or the only breadwinners and work on a trade license. The social situation of children in such families is difficult. Children had to stay home. Single parents sometimes lost the job in the neighbouring country. In other cases, the parent chooses to keep in touch by digital means using other family members as a follow-up of the child/children.

4.5 Crises telephone services

In Norway, the alarm telephone for children increased opening hours to 24 hours service during the quarantine. It is an independent national service not part of child protection services. Since 12th April until the start of May, there were 3000 telephones from children and of those 69 about physical, mental or sexual abuse. In the same period in 2019, there were 1.633 telephone contacts (Fladberg, 2020, 2/5); Cuddy, 2018, 21/3). The service is anonymous; however, in 8 severe cases, the children wanted help and intervention and gave

information about their identity. In those cases, information was forwarded to child protection services, which can take action. Such action is legally controlled and in cases of crime, such as sexual abuse, is in co-operation with the police. Either the near double number of telephone contacts might be due to that, the problems in families increase in isolation or that the children have no other possibilities to tell about their situation.

The Czech Republic offers several types of helplines free of charge. The rescue system for emergency assistance forms the basis. These lines are monitored. The information from the call can be used as the evidence in a police investigation or court proceedings. Helplines for children, seniors, abused persons or victims of crime operate on the principles of trust and confidentiality. The information could be disclosed only in case of the immediate danger for health or life. An example is a suicide attempt when the person on the line can call the police. During the pandemic, the Ministry of Health put a particular line dealing with the questions about the virus issues into the operation. Also, voluntary activities in the field of law, like family attorneys, opened on-line advisory platforms, to deal with unique pandemic legal challenges.

5. Concluding remarks

As UNICEF, points out, we have a particular responsibility protecting the most vulnerable children from the impact of the Coronavirus (UNICEF, 2020, 3/4). For health-and social work professionals it is a great challenge not only from the aspect of helping the children but also because health-and social work professions, as well as servants of churches/religious leaders, are among the most affected themselves (BBC, 2020, 25/3); Chusteka (2020, 30/3).

The particular concern of children with special needs means that follow-up need to give priority to such children and if possible, develop unique teaching adapted to digital follow-up (Skogstrøm and Dons, 2020, 23/4); Utdanningsdirektoratet, 2020, 3/4). As pointed out in media and by desperate parents, the legal system is slow working under a quarantine situation. Thus, cases not handled in the legal system and legal rulings not effectuated such as the returning of children to their parents from foster homes. Another example is that intervention not made in cases of child abuse and neglect (Nilsen, 2020, 24/4).

Services available by telephone or internet is a possibility for making contacts with children of age, but not for small children. Still, such services are essential, particularly during a quarantine.

However, in case of need for intervention, there is no alternative to contact the families. Such action needs control by legal bodies that can make rulings within short time limits.

Besides, social workers and judicial bodies need to emphasize the humanity of all members of society and avoid social stigmatizing of vulnerable groups. We need to maintain the image of respectability and honourability for families and children at risk. As discussed by the French philosopher Pierre Bourdieu, the social capital of each individual is vital for inclusion in society (Bourdieu, 1984:21).

Tento příspěvek je výstupem mezinárodního projektu-The paper was supported by Decisions and Justifications in Child Protection Services (CPS) (Institusjonsforankret strategisk prosjekt - HELSEVEL) Application Number: ES591556 Project Number: -1

References:

- ACHENBACH, Joel (2020, 2/4). Coronavirus is harming the mental health of tens of millions of people in the USA. *Washington Post*. https://www.washingtonpost.com/health/coronavirus-is-harming-the-mental-health-of-tens-of-millions-of-people-in-us-new-poll-finds/2020/04/02/565e6744-74ee-11ea-85cb-8670579b863d_story.html (Read, 2020, 19/4).
- AGRAWAL, Nina (2020, 7/4). The Coronavirus Could Cause a Child Abuse Epidemic. *The New York Times*. <https://www.nytimes.com/2020/04/07/opinion/coronavirus-child-abuse.html> (Read, 2020, 19/4).
- BBC News (2020, 25/3). Coronavirus: At least 50 priests killed by the Coronavirus. *BBC News*. <https://www.bbc.com/news/world-europe-52015969> (Read, 2020, 19/4).
- BOURDIEU, Pierre (1984). *Distinction: A social critique of the judgement of taste*. Cambridge Massachusets: Harvard University Press.
- BRAATHEN, Frøydis and SØRGJERD, Christian (2020, 1/4). Stor bekymring for sårbare barn. (Translation by one of the authors; Great Concern of vulnerable children) *Aftenposten*, page 12.
- CHUSTEKA, Zosia (2020, 30/3). More than 60 doctors in Italy have died in the Covid-19 Pandemics. *Medscape* <https://www.medscape.com/viewarticle/927753> (Read 2020, 19/4).
- CUDDY, Alice (2018, 21/3). Homeless on the rise in all EU countries – except Finland. *Euronews*. <https://www.euronews.com/2018/03/21/homelessness-on-the-rise-in-all-eu-countries-except-finland-report> (Read 2020, 19/4).
- DOSTÁL, O. Práva pacientů v nouzovém stavu: nemám COVID, potřebuji péči. <https://www.zdravopravo.cz/analyzy-a-komentare/prava-pacientu-v-nouzovem-stavu-nemam-covid-potrebuji-peci/>.
- FLADBERG, Karin (2020, 2/5). På telefon: 69 barn har varslet om mishandling (Translation by one of the authors; Telephone contacts with 69 children telling about abuse). *Vårt Land*, page 4.
- GJELLAN, Marit and AARSÆTHER, Aslaug (2020, 30/3). Sykehusene mangler barn med uforklarlige blåmerker og skader. *NRK* <https://www.nrk.no/norge/sykehusene-mangler-barn-med-uforklarlige-blamerker-og-sar-1.14963483> (Read 2020, 1/4).
- Justis - og beredskapsdepartementet (1967-02-10). Lov om behandlingsmåter i forvaltningssaker. (Translation; Law of Public Administration) <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1967-02-10> (Last changes activated 1/11-2019).
- KLEINERT, Carola and NIKLAUS, Andy (2020, 4/4). Coronavirus crises: Hunger and malnutrition Spread in Germany. *World Socialist Website*. <https://www.wsws.org/en/articles/2020/04/04/hung-a04.html> (Read 2020, 19/4).
- MATTEJAT, Fritz and REMSCHMIDT, Helmut (2018). The Children of Mentally Ill Parents. *Deutsche Ärzteblatt*, 2008, 105(23): 413 - 418 <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC2696847/> (Read 2020, 19/4).
- MONTOYO-GALVEZ, Camilo (2020, 30/3). Citing Coronavirus, the US is swiftly deporting unaccompanied migrant children, *CBS News*, <https://www.cbsnews.com/news/coronavirus-us-swiftly-deporting-unaccompanied-migrant-children-citing-covid-19/>(Read 2020, 19/4).
- MULADAL, Ane (2020, 1/4). Corona tiltakene: Barnevernet får færre bekymringsmeldinger. (Translation by one of the authors; Corona Measures: Child Protection Authorities receives fewer warnings about homes). *VG* <https://www.vg.no/nyheter/innenriks/i/K3m3XG/coronatiltakene-barnevernet-faar-faerre-bekymringsmeldinger> (Read 2020, 10/4).
- NILSEN, Ruth Einervoll (2020, 24/4). Varsler om fortvilte barn. *Barnevern*. Nokon skulle ut av farlege heimar. Andre skulle endeleg tilbake til foreldra. (Translation by one of the authors; Warnings about desperate children: Child Protection: Some of them should be removed from dangerous homes. Others were about to return to their parents). *Vårt Land*. Pag 8 – 9.
- REGJERINGEN (2020, 30/3). Store forskjeller i oppfølgingen av sårbare barn og unge. (Translation by one of the authors; Substantial Differences in the follow-up of vulnerable children and juveniles) <https://www.regjeringen.no/no/aktuelt/store-forskjeller-i-oppfolgingen-av-sarbare-barn-og-unge/id2695955/> (Read 2020, 30/3).

SKOGSTRØM, Lene og DONS, Signe (2020, 23/4). Frykter at barn som trenger spesialundervisning faller utenfor. (Translation by one of the authors; Fear that children in need of special teaching will not receive services). Aftenposten, page 4 - 5.

SKOGSTRØM, Lene; ØVERGÅRD, Marthe og AAS, Odd Inge (2020, 18/4). Man kan ikke drive utredning av barn på telefon eller video (Translation by one of the authors; It is not possible to diagnose and study children by telephone and video). Aftenposten, page 20.

UNICEF (2020, 3/4). Protecting the most vulnerable children from the impact of the Coronavirus: An agenda for action. <https://www.unicef.org/coronavirus/agenda-for-action> (Read 2020, 18/4).

Utdanningsdirektoratet (2020, 3/4). Ekspertgruppens rapport om tiltak på skole og barnhage under koronautbruddet våren 2020. <https://www.udir.no/contentassets/2375556970d048d09ab773e0892800ff/tiltak-pa-skole--og-barnhageomradet-under-koronautbruddet-varen-2020.pdf> (Read 2020, 18/4).

Utdanningsdirektoratet (2020, 30/3). Oppsummering av fylkesmennenes rapportering på oppfølgingen av utsatte barn og unge (Translation by one of the authors; Summary of the reports of follow up from the Chief County Commissioners) <https://www.udir.no/kvalitet-og-kompetanse/sikkerhet-og-beredskap/informasjon-om-koronaviruset/oppfolging-av-utsatte-barn-og-unge/FM-oppsummering/> (Read 2020, 30/3).

WHO (2020, 14/4). Alcohol does not protect against COVID-19: access should be restricted during lock down. <http://www.euro.who.int/en/health-topics/health-emergencies/coronavirus-covid-19/news/news/2020/4/alcohol-does-not-protect-against-covid-19-access-should-be-restricted-during-lockdown> (Read 2020, 18/4).

Pravo, 2020, 1/9, p. 1,4.
<https://www.nudz.cz/en>.

<https://www.mzcr.cz/mimoradne-opatreni-uzavreni-zakladnich-strednich-a-vysokych-skol-od-11-3-2020/>.

<https://www.cssz.cz/-/karantena-a-osetrovne-informace-pro-rodice-a-skolska-obdobna-zarizeni->

<https://cuni.cz/UK-6311.html?news=10013&locale=cz>.

<https://koronavirus.mzcr.cz/vyzva-ministerstva-zdravotnictvi-k-postupnemu-restartu-zdravotni-pece/>.

<https://www.lf2.cuni.cz/fakulta/clanky/prohlaseni-nazory-eseje/rektor-univerzity-karlovy-zima-vyzyva-ke-zmirneni>.

<https://advokatnidenik.cz/2020/05/06/covid-19-nemocnice-nemuze-vyloucit-pritomnost-rodicu-u-ditete/>.

<https://www.coh-fit.com>.

ndardní identifikátor (ISSN a pod.).

Where shall the exceptions end?

Daniel Štěpánek; Michal Trousil¹

Abstract

The Coronavirus pandemic created many crises. One of the most discussed is the crises of relation between state power and society's powerlessness. This crises was expressed mainly in different discussions of nature and form of the state of exception and the state of emergency.

In February (2020), Giorgio Agamben critically remarked problematic characteristics of causes and consequences of such states. His remarks provoked great criticism. One of the most interesting is a critical discourse about possible consequences of Coronavirus's influence on academic freedom and restrictions about personal contacts between teachers and their students.

One of the most relevant field, where this discourse is still actual is social work. Possibilities of realizing adequate education are problematic given the specific character of it. The aim of this paper is to discuss some of consequences and reactions, which were evoked by Coronavirus crisis regarding education of students of social work study programmes.

Keywords: Social Work. Digital Education. National Accreditation Bureau. Coronavirus. Agamben. Liessmann.

1. State of exception and universities

1.1 Agamben: State of exception and State of emergency

The Covid-19 pandemic has caused many crises and raised even more questions. As it has turned out, the most topical subject is the crisis between the state and society. The vital question dividing both camps is the nature of power on the one side and powerlessness on the other. Almost every state, and its society, has to face this issue, and many of them perceive it as a thorny and sensitive issue.

Giorgio Agamben has criticised the security measures that have been put in place in Italy and neighbouring countries since the beginning of the pandemic. In his article "*The State of Exception provoked by an unmotivated emergency*"² (also referred to as *The Invention of an Epidemic*³) published on February 26th (2020), Agamben questioned the motives used for the declaration of the "state of exception". Agamben relied his scepticism on the approach of the National Research Council, which repeatedly stated in the second half of February that there had been no SARS-COV2 epidemic in Italy. The author believed that the government, with the help of media, had created an atmosphere of panic. By doing so, they facilitated not only the declaration of the "state of exception" but also the limitation of the movement of ordinary citizens.

In the same article, Agamben outlined that two factors can explain what has happened in Italy. First, the tendency to use "state of exception" as a "normal governing paradigm", and second, the state of fear, which has been gradually and elaborately settled into the

¹ Ústav sociální práce, Filozofická fakulta, Univerzita Hradec Králové

² ONLINE: <http://positionspolitics.org/giorgio-agamben-the-state-of-exception-provoked-by-an-unmotivated-emergency/>

³ ONLINE: <https://www.journal-psychoanalysis.eu/coronavirus-and-philosophers/>

consciousness of each citizen in previous years. Such a state was hereby legitimised by the so-called “state of collective panic”.

Less than three weeks later, Agamben published another article called “*Clarifications*”¹ on March 17th, (2020). There, he focused more closely on the process of manipulating individuals through their fear and “state of exception”. The fear that a person could become infected affected not only the attitude towards foreign tourists, students, etc., but also the day-to-day contacts with the loved ones (co-workers and friends, and even family members). Agamben argued that society had no other value left how to assess everyday life but bare survival. For this reason, people quickly became accustomed to the conditions of “permanent crisis” and “emergency”. As Agamben says, “We, in fact, live in a society that has sacrificed freedom to so-called ‘reasons of security’ and has therefore condemned itself to live in a perennial state of fear and insecurity.”

One of the most severe consequences of the “state of exception” can be seen at universities. In Italy, all universities were closed as soon as the government recognised the epidemic existence. Each study programme had to be implemented through online teaching and e-learning. Agamben feared that once the universities reopened, there would still be enormous pressure to continue distance modes of learning in both lectures and seminars. It would have a profound negative impact on “lively debates”, especially those related to cultural or political issues. Thus, the government could monitor every discussion and decide what can be, or more importantly, what cannot be, said to students. Any contact between teachers and students that would take place “live” would be seen as potential “infection” (*contagio*). As the ultimate consequence, the government could hereby influence future elections, as each party’s candidate could create his or her image based on the concept of “ideal politician” that the voters-students-graduates would have.

In this respect, we should note that it would be the end of academic freedom and the university milieu as we perceive it in a liberal-democratic world. It is common knowledge that whatever you put on the internet today will not disappear. Recording video lectures also poses the risk that it enables their editing, pulling statements from context, and subsequent media termination of the lecturer. They have to pay attention to the language used and cannot apply playacting that, for example, would parody various xenophobic attitudes for better understanding. As Immanuel Kant, many believe that the criteria of ethical life is based on possibilities of its releasing to public sphere, they forget, however, that there is still the existing risk of changing the political regime and, based on digital evidence, their subsequent inclusion in the list of persons scheduled for termination.

1.2 State of emergency and its impacts on social work teaching in the Czech Republic

What Agamben’s original idea said about the governmental influence over universities in Italy has currently become visible in the Czech Republic. On 15th September, some online media² said that the National Accreditation Bureau declared that no university, faculty or department, chair or institute may switch from contact to distance learning without its

¹ ONLINE: <https://www.journal-psychoanalysis.eu/coronavirus-and-philosophers/>

² For example CNN Prima NEWS, ONLINE: https://cnn.iprima.cz/vezmeme-vam-akreditaci-urad-hrozi-vysokym-skolam-ktere-prejdou-na-on-line-vyuku-9442?fbclid=IwAR0R4mIandf1tyir-1eFFgj0-4-EU4utrgoZWF2zE8vjzwUV4iox0_fgrMg

(NAB's) permission.¹ Regardless of what study programme/course of study it would pertain. Given that the epidemiological situation differed quite significantly in each part of the Czech Republic. (Although NAB later claimed that this was false information, we will proceed as if it was true – to show where would lie the problem regarding academic freedom, distance learning and social work.) So, the NAB would generally take the position that there was no need to switch to distance learning. What was more horrifying, the NAB would go even so far as to declare that any department, chair or institute that have attempted such a switch would be closed with immediate effect, their study programmes/courses of study would lose their accreditation, and all students enrolled therein would be cast out onto the street, put it bluntly. This decision would be unprecedented and, in fact, it would strongly resemble pre-Velvet Revolution approaches when “the state” or “the people” decided who would be the teacher and who the student. It is to be welcomed that the Ministry of Education, Youth and Sports, however, did not comment in advance on how the teaching at universities and colleges should look like. In fact, the Ministry left it to the discretion of rectors to choose their approach regarding the form of teaching depending on the epidemiological situation in a particular region.

Taking into account our scientific field, we believe that social work teaching is specific in many respects by its definition. It is not a theoretical field of studies, although theory forms its inseparable part; however, it is also a practice-oriented programme, in particular for students, including many excursions, internships and supervisions conducted in particular facilities, institutions and organisations closely connected with clients who belong among high-risk groups under the current epidemiological situation. Many students in our programme also work with these groups and conduct their everyday activities in an environment that is particularly susceptible to COVID-19 infection. Therefore, the idea that all students should meet in one room is ridiculous. Contact teaching during the epidemic would only invoke the so-called community transmission and, thus, endanger not only our students but also their clients (not to mention their family and loved ones).

Generally speaking, the National Accreditation Bureau cannot assess which department, chair, or institute might or should be allowed to switch from contact to distance learning. Not to mention its inability to assess the specific nature of each field adequately. (As mentioned above, media said that the NAB declared in its statement a ban on all universities and all study programmes in general.) As social work as a study programme focused on corroborating its students how theory and practice are interconnected, theory can be, therefore, taught distantly by applying online programmes and e-learning where relevant. As a result, students would not risk infecting each other or their clients (and family members). In addition, the field of social work is furthermore specific based on its target clients and their living environment, a large number of employers and managers forbid their employees, i.e. our students, to travel to even another city during the epidemic, because of fear of their infection and subsequent transmission within the facility.

Given the aforementioned Agamben's critique of the government's profound influence on education, especially on teaching at colleges and universities, in the Czech Republic, we faced the exact opposite at the end of the summer: complete indifference. The Ministry of Education, Youth and Sports truly left the decision regarding the learning form to the National Accreditation Bureau, and, thus, relieving itself of its most important responsibility:

¹ Although this information from media was also confirmed by rector of Mendel University in Brno, on 16th September NAB published on its website that the information was false.
ONLINE: https://www.nauvs.cz/attachments/article/153/vyjadreni_distancni_vzdelavani.pdf

to ensure a safe form of learning for students. It was a distinctly different approach from the one implemented in the spring.¹ As in Italy, all schools and universities in the Czech Republic were closed for fear of spreading the coronavirus epidemic. It was left to the discretion of each department, chair or institute how to ensure the teaching of their programmes. Moreover, since no instructions were given by the Ministry, each teacher had to adapt their ways, taking into consideration the needs of their courses. Our students were left in complete dependence on what we - as teachers, can offer and provide under such sudden and radically different circumstances.

The current situation has forced us to consider repeatedly the risks associated with online learning. In addition to the security risk described above, the following aspects shall be mentioned in particular:

1) Devaluation of the information value

As K. Liessmann, theoretician of science from Austria, states (Liessmann, 2018: 18): “The more I have read, the more confident and convinced I became that I haven’t read enough and, predominantly, that there is a lot left that I would probably never read. The habitus of an erudite person, therefore, contradicts not only the arrogance of a man supposedly settled in his own literacy, who is throwing various quotes torn out of their context around, but also the triumphant gestures of digital fantasies about our omnipotent deluding us that everything is covered and that we know everything because there is a smartphone laying nearby.”²

Online learning conveys the false impression that everything essential is available in electronic form, and anything else is irrelevant. By doing so, we ignore the fact that many high-quality resources are available only in printed form and are definitely not for free; the ever-increasing prices of scientific publications can confirm such an assumption.

Currently, students (especially in part-time studies) require study materials in electronic form. Some students even consider the requirement to read printed sources to be almost ridiculous and some teachers (in order to avoid negative evaluation of their courses) then scan those materials; and, thus, reduce their value in the book market and impoverish the income of publishers, authors, translators, and booksellers. Last but not least, the issue of copyright infringement when scanning entire books shall also be taken into account.

According to Liessmann (Liessmann, 2015: 108), printed books cannot be replaced by electronic publications (despite the availability of some of them). “The feeling that I have a library at my disposal and can browse it freely still has not set in yet. (...) Paradoxically, the concept of education reducing the reading to the effective method how to gain information and the writing to a pragmatic act of communication would likely result in a situation when those who grew up with digital media won’t be able to use it in a comprehensive and advanced way.”³

2) The loss of personal contact and quality of outputs

Impersonated communication focused not on man but a machine. Impossibility to work with the current atmosphere in the classroom, which can be determined by observing non-verbal expressions of students (interested or bored facial expressions, expressions of astonishment,

¹ In its defense against media news, NAB later declared that the decision regarding transformation of form of education from contact one to digital one left on each university and faculty. ONLINE: https://www.nauvs.cz/attachments/article/153/vyjadreni_distancni_vzdelavani.pdf

² Transl. by D. Štěpánek.

³ Transl. by D. Štěpánek.

drowsiness, etc.). You can perceive such manifestations in a classroom with, for example, 20 listeners, but not on a computer screen.

If teachers want to legitimise the e-learning software application outside the state of emergency, they usually have to assign students various tasks continuously, which they consecutively evaluate (preferably in a quantitative way, as any qualitative evaluation is too time-consuming). Such an approach increases the requirement for students to be vigilant and limits their freedom to study the recommended literature when so ever in their free time. Besides, e-learning programmes tend to be full of references to many resources on given topics, which in turn leads to students focusing only on the necessary information, usually present in the form of a PowerPoint presentation. However, as Liessmann (Liessmann, 2008: 104) said, these are “(...) a total loss of what was once called the culture of lecturing. (...) Only headings, sub-headings and slogans/catchwords are being formulated. All possibilities to bestow to sentences a logical, and, therefore, argumentative structure, are being restricted. Yet, the advocates of such an approach are convinced that it is a good way to convey knowledge.”¹

Furthermore, it is difficult to identify students who refuse to turn on their camera and reveal their faces. Some graduates told various stories to one of the authors of this paper about people taking tests on behalf of someone else. However, should speed be preferred to prevent fraud, it will only increase the stress of the students tested, and it will not be possible to utilise the open-ended questions that best corroborate mastering the topic and the ability to think critically about it.

3) Reinforcing the dependence on digital technologies

While successful social science teachers could usually get by (in addition to knowledge) good rhetorical skills, sensitivity to the composition of students, and notes on their lesson written on paper (or chalk and blackboard) in the past; currently, they cannot seemingly do without PowerPoint presentations, i. e. without computer, projector, electricity and internet. These technical “aids” must be kept operating at considerable cost, and absurd situations may occur, and the teaching must be cancelled due to an unexpected power outage or a malfunctioning computer. As if that were not enough, there are software fees and the purchase of hardware, which suits their distributors in the same way, as cigarette manufacturers benefit from the dependency of their customers on tobacco.

Moreover, we also often tend to marginalise the strengthening of dependence on online technologies from the addictological point of view, which has not been sufficiently reflected yet. However, nobody doubts its existence, at least in the field of gambling (via computers and mobile phones).

Conclusion

Although we all have had to deal with many problems and obstacles, we believe that as a whole we have co-operated well together and managed the situation as good as possible. Teachers helped their students and, vice versa, the students provided feedback on what was, from their side, beneficial from the individual approaches of each teacher and what was to the detriment and how to do things better. Hereby, we, especially at the Department of Social Work, sufficiently demonstrated in the spring that were able to adapt to the individual expectations and requirements of our students.

¹ Transl. by D. Štěpánek.

Study programmes should be considered with regard to their nature, considering the specifics of each department, chair and institute. Should a similar epidemic ever occur, the form of teaching should be decided consecutively. One has to emphasise this aspect nowadays when each programme/course of study faces the risks and disadvantages related to their focus and specialisation. Study programmes/courses of study, such as social work, should not be assessed on their theoretical background but rather based on their practical application. For every decision, there is a consequence. Furthermore, any decision made in the field of social work, in general, shall influence the target group, i. e. the clients of social workers significantly. We believe that under standard (non-epidemic) circumstances, only the guarantor of the relevant field of study can intervene in the selected teaching method.

It is also necessary to remember again what academic freedom actually is. There are warning voices concerning the risks of overuse of information technologies and modern forms of the related addictions on the one side. On the other side, we perceive the enthusiasm of some teachers for e-learning as a new and more convenient educational option. However, the e-learning often takes the correspondence form without a critical dialogue based on the of Socrates, which, thus, implies the teaching quality.

Bearing in mind the quote from Agamben's article, we can paraphrase it: As teachers, we have sacrificed our teaching freedom to ensure the freedom of our students in the name of a desire for their safety not only as students but above all as social workers. Should such a situation continue for a long time, everyone will pay a high price for, not only the students but also the teachers who will lose part of their academic freedom.

List of references used

- LISSMANN, Konrad Paul. *Vzdělání jako provokace*. Praha: Academia, 2018. ISBN 978-80-200-2875-4.
- LISSMANN, Konrad Paul. *Hodina duchů. Praxe nevzdělanosti. Polemický spis*. Praha: Academia, 2015. ISBN 978-80-200-2530-2.
- LISSMANN, Konrad Paul. *Teorie nevzdělanosti. Omyly společnosti vědění*. Praha: Academia, 2008. ISBN 978-80-200-1677-5.
- ONLINE: <http://positionspolitics.org/giorgio-agamben-the-state-of-exception-provoked-by-an-unmotivated-emergency/>
- ONLINE: <https://www.journal-psychoanalysis.eu/coronavirus-and-philosophers/>
- ONLINE: https://cnn.iprima.cz/vezmeme-vam-akreditaci-urad-hrozi-vysokym-skolam-ktere-prejdou-na-on-line-vyuku-9442?fbclid=IwAR0R4mIandf1tyir-1eFFgj0-4-EU4utrgoZWF2zE8vjzwUV4iox0_fgrMg
- ONLINE: https://www.nauvs.cz/attachments/article/153/vyjadreni_distancni_vzdelavani.pdf

Experience with Socio-cultural Animation amongst Community Workers in Hradec Králové Region – Reflection Based on 2 Years Project

Martin Smutek¹

Abstract

We presented some of initial expectations of social and community workers amongst Hradec Králové region concerning socio-cultural animation in 2018 (HDSP conference 2018). The project, realized by NGO (Citizen Advice Bureau) in Hradec Králové, was to promote socio-cultural animation and introduce it into the real life (in practice) in the region of Hradec Králové, Czech Republic.

The project is finished now in 2020. There are some of main reflections and experience based on focus groups method presented in this paper. Focus group amongst social community workers was conducted in 03/2020. Focus group was oriented to reflect the preliminary expectations from 2018 in the light of later experience with socio-cultural animation during 2019 and 2020. The method of socio-cultural animation method itself is also possible to consider to be the tool for strengthening of human rights in terms of strengthening the social integration, community coherence or expression of individual needs leading towards the social change in the community.

Keywords: Social Work. Socio-cultural animation. Community work.

Introduction

The main aim of this paper is to share the experience of community workers/social workers with the method of work called socio-cultural animation. There was 2 years project focused on introduction of the method into the real practice in Czech Republic. Background: The socio-cultural animation is (still) not known method (style of work) within community social work in the Czech Republic, nor amongst schools (no lessons focusing on socio-cultural animation on tertiary level of education – universities). I started the article in 2018 using the sentence above. In 2020 I must say it is still not broadly known method, but great materials were written about (Hloušek et. al., 2020) and hopefully the future will bring more attention to this method..

The aim of the project (realised by NGO Citizen Advice Bureau in Hradec Králové) was to promote socio-cultural animation and introduce it into the real life in the region of Hradec Králové. In 2018 I presented here (on HDSP 2018 conference) the preliminary expectations of community workers on socio-cultural animation. Now I present some of reflections amongst community workers at the end of the project and some final comparison – the evolution of thoughts about socio-cultural animation.

Socio-cultural animation itself is within the rank of methods of community work. Community social work is specific in its main goal: To promote inter-connection of people, to show them that main interests and main human needs are common for almost everybody and it is possible to fulfill them better by using joint activities.

¹ PhDr. Martin Smutek, Ph.D., University Hradec Králové, Philosophical Faculty, Institute of Social Work; e-mail address: martin.smutek.2@uhk.cz; Tel.: +420 493331545

Community work is connected with the local community defined as a shared space for living in the context of socio-cultural animation. They are sharing the socially defined local space (Hartl, 1997).

The two main approaches may be identified when speaking about the method of socio-cultural animation (Smith 1999, 2009 according to Lehká, 2018):

- Active sociocultural animation which considers people as active participants. The role of “animator” (professional) is to monitor/observe the interactions amongst people and help them to find the common/shared interests.
- Passive/inactive background of socio-cultural animation which considers people as generally inactive. The role of “animator” (professional) is to actively include the people into social life in community and “vitalize” them.

1. Method: Focus Groups

The very first step in 2018 was to conduct focus groups with real social (community) workers as the participants. There were two focus groups realised in 2018. The scope was group of 4 – 5 people. Duration 1,5 to 2 hours. Place: The community café (run by the NGO which prepared the project).

The project is finished at the moment (autumn 2020). Final focus group was conducted in 03/2020. Due to the lock-down period realised via videomeeting – using Zoom platform. Participant were the same as in the beginning of the project.

2. From expectations towards experience

Final focus group was about **to reflect the preliminary expectations from 2018 in the light of later experience with socio-cultural animation during 2019 and 2020**. Time interval from initial focus groups was approx. 18 - 19 months.

2.1 Opportunities of socio-cultural animation

At the end of the project, the focus group again focused on the same topics that were discussed at the beginning of the project in order to determine the shift in perception of the method of socio-cultural animation given by the experience over the project.

The focal topics were like: defining the concept of socio-cultural animation (expectations of focus group participants regarding the content of the concept), identification of possible benefits of socio-cultural animation, identification of suitable target groups, purpose of socio-cultural animation in society (tool for integration into social norms versus tool changes in the social environment), preliminary expectations regarding the content of the future methodology of socio-cultural animation work.

1) The concept of socio-cultural animation

The focus group participants focused on whether the socio-cultural animation had established itself in the public sphere in the sphere of influence of their (participant's) organizations.

ClubCafé Pessoa actively worked with the concept of socio-cultural animation, where the concept was also used on the organization's website and in all activities. The concept of socio-

cultural animation was also used in the activity, which was carried out in cooperation with other organizations. The concept was encountered not only within the organization, but also by clients and participants from outside the event. The term was further spread among students who came to the organization for internships.

In other cooperating organizations (according to their own declaration) the term socio-cultural animation itself was not actively used in communication with clients / with the public. However, the activities run by the organizations applied the features of the method of socio-cultural animation.

2) The contribution of socio-cultural animation

In the topic devoted to the contribution of socio-cultural animation activities, participants focused primarily on evaluating the feedback from the participants in the events they organize. It was said among all participants that they meet with satisfaction among the participants of the organized events:

- “participants satisfied, benefit: holding events at the place of residence”
- “satisfaction, people could also organize activities themselves, they were given space to organize and invent an activity”
- “active creation, even the distribution of leaflets”
- “managed to ‘pack’ people”
- “connecting people was successful, and connecting generations”

The aim of socio-cultural animation activities should be not only to connect the participants in the activities themselves (i.e. generations, social groups), but also to connect organizations and their employees and get to know the activities and details of the methods used by other organizations. The focus group came to the conclusion that the jointly organized events were implemented in the past period (e.g. in connection with the organization Tyfloservis) and the socio-cultural animation activities thus functioned as a tool "get to know each other".

3) Suitable target groups for socio-cultural animation

In the topic devoted to the target groups on which the socio-cultural animation activities were focused, the participants of the focus group focused on the question of whether it is better to target a certain group of the population or whether it is better to address the wider population non-specifically.

The focus group agreed that they had used a "do not target" strategy in the past. This is the case even if the main activity of the organization is, for example, focusing on people with mental and physical disabilities. Such organization also prepared, for example, quizzes for the public, thus addressing the wider community.

It was also stated that:

- “we succeed in promoting ourselves among everyone, previously we tended to appeal only to seniors”
- “suitable promotion is, for example, the daily “Radnice” magazine, e-mails, posters”
- “relations with the University of Hradec Králové were also used, when students attended internships”

4) Socio-cultural animation rather as a method of work or job position?

The thematic passage of the focus group devoted to the question of the job position of socio-cultural animator and application of the socio-cultural animation work method sought an answer to the question of whether it is a suitable way to institutionalize a job called socio-cultural animation in Czech community work or whether it is better to apply socio-cultural animation as a method of work usable "across" the organization and other workers (in other jobs).

The focus group declared that the organization supporting the project has direct experience with the introduction of the position of socio-cultural animator. In other organizations, they considered the introduction of a job premature. There was also an interpretation of this state in the sense that the Czech community work is not yet ready for it to be an independent animator, we do not have enough practice, tradition of animation. Another finding was that the job position was marked as such, but the worker did what a community worker did. Thus, it is difficult to profile the position itself, it is better to understand socio-cultural animation as a method of work.

Focus group recommendations:

- To implement socio-cultural animation into the Czech community work as a method of work usable in work regardless of the specific title of the job position.

5) Socio-cultural animation as a tool of integration or a tool of activation to change the social environment?

The relatively abstract topic, which focused on the theoretical significance of socio-cultural animation events, is part of the professional discourse in the field of social work. It is a discussion of whether the activity is conducted with the general intention of integrating people at risk of social exclusion (or already excluded), or whether the main purpose of these activities is to change the environment itself, i.e. the social environment of the individual by accepting it with its "difference".

The focus group came to the ambiguous conclusion that both of these intentions are mixed in socio-cultural animation activities. According to the conclusions of the focus group, the goal is:

- "social change and integration of the individual"
- "at the same time the person's view of others around him/her"
- "integration and environmental change cannot be separated, it goes hand in hand".

Focus group recommendations:

- To conduct further interviews with participants in socio-cultural animation activities in order to find out whether not only the situation of the individual is changing, but also the surrounding social environment.
- Make systematic observations. To observe if someone other than the expected composition of participants is involved as part of socio-cultural animation activities (primarily "outdoor" activities).

6) The content of the methodology of socio-cultural animation and the requirements for the competencies of a socio-cultural animation worker

Within the topic devoted to the methodology of socio-cultural animation, the focus group focused on the content of the methodology, especially in terms of the required competencies

of the worker using the method of socio-cultural animation. The final written methodology is still in pre-press preparation at the time of the final focus group realization, i.e. the participants are based on ongoing working versions. It is possible to use this fact and reflect the recommendations from the focus group into the wording of the methodology.

The key recommendations of the focus group are:

- To introduce examples of good practice and "bad" practice into the methodology.
- To divide competencies according to "outdoor" and "indoor" activities, as this requires slightly different competencies; indoor activities are usually a targeted visit of the interested participants, outdoor activities are also "random passers-by".
- To work in detail with the motivation of the employee, reflect on the development of the employee, the possibility of supervising his/her activities.

Recommendation is also that the socio-cultural animator should be fluent in a foreign language on the grounds that community activities often take place in a "multicultural" environment. The very aim is to involve minorities (including possible immigration) in society. The recommendation is English language as the universal second language for communication between cultures.

2.2 Obstacles to the implementation of socio-cultural animation

The focus group focused on the main barriers in the successful development and penetration of the method of socio-cultural animation into the Czech community work. The group declared several framework barriers, including:

- Socio-cultural animator cannot work without practice, but there is nowhere to get it systematically.
- "The issue of systematic education in socio-cultural animation, where this method is innovative in our cultural environment and is not a standard part of the curriculum at universities and colleges where community work is taught (foreign experience shows that studying social work is usually more practice, the focus group states that there is even the possibility of the whole study - bachelor's degree).
- Obstacles on the side of communication with public administration institutions (local self-government) concerning finding suitable premises for activities, resp. for outdoor activities, the issue of "occupation" of public space.

Focus group recommendations:

- To involve students in compulsory practice in socio-cultural animation activities.
- Make enlightenment and dissemination of written materials on the method of socio-cultural animation.
- Education in the topic of socio-cultural animation in our conditions does not necessarily strive for accreditation of the entire study program, nor necessarily for systematic introduction into educational standards in the field of social work; the recommendation is the existence of accredited life-long learning courses.
- To have a "secured space", even outdoor, for a long time (not only temporarily); have regular activities arranged in advance with the city, regularly e.g. half a year in advance.
- For a faster establishment of socio-cultural animation activities to enter the already "well established" community - to enter a stable group, i.e. to not build a community from the scratch.

Currently, there is a trend to operate “universities of the third age” as an activation for seniors, but it is usually overcharged, i.e. socio-cultural animation can be an alternative! (educational courses, travelogues...)

Conclusions - Final Recommendations

The basic recommendations arising from the comparison of focus groups at the beginning and at the end of the project include the following:

- **Do not use** the term „socio-cultural animation“ **external way**, only where it can be subsequently explained to the participants / public.
- To understand socio-cultural animation not only as a tool for getting know people (**interpersonal function**), but also a tool for getting to know other organizations operating in the locality (**interorganizational function**).
- **The target group** (of the event) **should not be explicitly defined** in order not to create barriers to access to community-based events of this type.
- **To implement socio-cultural animation** into Czech community work as a method of work usable in work **regardless of the specific title of the job position** (no need to explicit introduction of the professional position called „socio-cultural animator“).
- **Disseminate the method** of socio-cultural animation **in schools**. Does not necessarily need the accreditation of the entire study program, nor necessarily the systematic introduction into educational standards in the field of social work.
- The recommendation is the existence of **accredited life-long education/courses**.
- **To involve students** in compulsory practice/**internship** in socio-cultural animation activities.
- Alternatively, to implement a group of experienced socio-cultural animators who would visit other organizations and present **examples of good practice**.
- In the first phase of the implementation of socio-cultural animation: **To find volunteers** who will gain experience and **then spread the method further**.
- A worker, using socio-cultural animation, may acquire/learn some skills over time, but must have **an "approach to life close to the communitybuilding/improvement"** ("one must be internalized with the animation method").
- Conduct **further interviews with participants** in socio-cultural animation activities in order to find out whether not only **the situation of the individual is changing, but also the view of the surroundings of him/her**.
- Make **systematic observations**. As part of socio-cultural animation activities (primarily "outdoor" activities) to monitor whether someone other than the expected target group of the event will be involved.
- Focus more on **regular activities** and cooperation with other organizations (in the implementation of socio-cultural animation events) in order **to eliminate the risk** that a number of partial individual activities are implemented, which together **do not build a community**.

The focus groups with professionals in the field of community work showed, both at the beginning of the project and at the end of the project, the potential of socio-cultural animation in the Czech environment of community work. The performed focus groups pointed out the strengths and weaknesses of the method of work of socio-cultural animation.

It can be argued that the method of socio-cultural animation has implications for society and the integration of individuals into society from the perspective of professionals in the field of

community work. This view of professionals is significantly supported from the other side, i.e. from the point of view of clients, visitors to socio-cultural animation activities (which was the focus of another part of the study based on qualitative questioning of participants in community activities).

Sources:

- HARTL, Pavel. *Komunita občanská a komunita terapeutická*. Praha: Sociologické nakladatelství, 1997.
- HLOUŠEK, J. a kol. *Socio-kulturní animace a její uplatnění v komunitní sociální práci*. OPS, Hradec Králové, 2020.
- HLOUŠKOVÁ, Z., HLOUŠEK, J. Sociokulturní animace jako inovativní nástroj sociální práce. In *Sociální začleňování v kontextu sociální práce / XVI. Hradec Days of Social Work – Social Integration in the Context of Social Work*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2019, s. 29–37.
- KAPPL, Miroslav. *Úvod do teorií a metod sociální práce s komunitou*. Distanční text. Vyd. 1. Hradec Králové, 2012.
- LEHKÁ, Veronika. *Socio-kulturní animace – Informační brožura pro sociální pracovníce a sociální pracovníky*. Hradec Králové: Občanské poradenské středisko, o.p.s., 2018.
- SMUTEK, M. Expectations of Socio-cultural Animation amongst Community Workers in Hradec Králové Region. In Květenká, D. (Ed.) *Nové směry, trendy a inovace v sociální práci/New Trends and Innovations in Social Work – Sborník vědeckých textů z mezinárodní vědecké konference XV. Hradecké dny sociální práce, Hradec Králové 21. – 22. září 2018*. Gaudeamus : Hradec Králové, 2019, s. 389 – 393.

Socio-cultural Animation and Human Rights in the context of social intervention: practices of a street-work team, in Portugal

Mário Montez¹, Miguel Costa², Raquel Costa³

Abstract

This paper is the supporting text of our presentation at the online conference Hradec Králové Days of Social Work 2020, which addressed the relationship between Human Rights and Socio-cultural Animation practices in the field of social work. We focus on the work conducted by the street work team (EID) of the Association Fernão Mendes Pinto (NGO) in the town of Figueira da Foz (region of Coimbra, Portugal), during the Covid-19 lock-down and the present pandemic times. Through their experience, we share our views on the importance of Socio-cultural Animation as complement of an institutional social intervention, to promote and defend Human Rights, in times of physical distance and forced individualization.

Keywords: Socio-cultural Animation, Human Rights, Social Work, Sex Work, Covid-19.

Introduction

Socio-cultural Animation (SCA) is a social practice that aims the development of groups and communities through the participation of its members for a positive change. It is related to social work for sharing the same spaces and social actors, especially outside the sphere of institutions (Gillet, 2014: 178). The genetics of Socio-cultural Animation is shaped by the values of the Universal Declaration of Human Rights, as it stem from the social movements of the 1960s and 1970s (20th century), in Europe, which mostly demanded a bottom-up governance paradigm to implement educational, social, cultural, and environmental rights to everybody and every community. Socio-cultural Animation is, therefore, delivered to bring people together and its genetics is also connected to participatory methods and group activities. Thus, with physical closeness. One of the challenges of living under the Covid-19 pandemics is to keep up the action of animating, either within a physical distance or with the high risk for one's health. However, one of the challenges of SCA during the New Coronavirus times is to defend Human Rights, in a time where people are forced to live inside each ones' box and forced to accept top-down decisions that might limit their rights and freedom.

This paper is the supporting text of our presentation at the online conference Hradec Králové Days of Social Work 2020, which addressed the relationship between Human Rights and Socio-cultural Animation practices in the field of social work. We focus on the work conducted by the street work team (EID) of the Association Fernão Mendes Pinto (NGO) in the town of Figueira da Foz (region of Coimbra, Portugal), during the Covid-19 lock-down and the present pandemic times.

¹ Polytechnic Institute of Coimbra – School of Education (ESEC-IPC), Portugal; email address: montez@esec.pt

² IGC/CDH Human Rights Centre of Coimbra. Portugal. Email address: miguelcosta1@gmail.com, iusgentium@fd.uc.pt

³ Equipa de Intervenção Direta (EID) of Association Fernão Mendes Pinto (NGO), Portugal. Email address: rmmcosta@esec.pt, ke_costa@hotmail.com

Through the experience of the street work team, we share our views on the importance of Socio-cultural Animation in social intervention, on promoting and defending Human Rights, in times of physical distance and forced individualization. Thus, where the ones in vulnerable situations are the ones in the most risk of having their rights violated.

We present the relationship between Socio-cultural Animation and Human Rights, departing from the contents of the Council of Europe's Socio-Cultural Animation report of 1978, the deontological code of professional animation in Portugal, and some articles of the Universal Declaration of Human Rights. Secondly. We highlight the features of the work delivered by the EID street work team with a group of sex workers, in what concerns to the contribution of Socio-cultural Animation, such as the goals of empowerment and participation, which in our perspective are fully related to elementary Human Rights. Later, we share the main preoccupations of the EID team during the Covid-19 lock-down and in the present pandemic times. The article ends with a final note concerning the present preoccupations and future challenges of social intervention, having in mind the global pandemic context, and the role of Socio-cultural Animation to secure Human Rights for those most vulnerable.

1. Socio-cultural Animation and Human Rights: a common ground

The formal backgrounds of Socio-Cultural Animation stand in the 1978 document of the Council of Europe that recognizes SCA as an essential tool for the social, cultural, and educative development of Europe (Simpson, 1978). In this report, it is said that SCA presents a challenge to the traditional European cultural policies of the time, which had been accessible to the socio-economically privileged, and it needed, then, to be democratized (*idem*, pg. 7). However, this privilege expands to other spheres of life, as the access to sub-social systems (education, economy, social aid, etc.), and, therefore, to assure Human Rights. Indeed, the deprived groups of the European population, at the time, did not reach high levels of education nor of economic well-fare and physical and mental health. Nor they lived free and equal. They still do not. Therefore, the aim of having masses of people participating in a genuine cultural democracy (*idem*: 129), is still the challenge of Socio-cultural Animation. In a broader range, Socio-Cultural Animation now focuses on the idea of people participating in a genuine political, social, cultural, educative, and economic democracy. The action of animating, thus, implies specific skills and, especially, a mature perception of life and awareness of Human Rights, which shall be complemented with serious training on this field.

The Deontological Code for professional SCA, published in 2010 by APDASC - Portuguese Association for the Development of Socio-cultural Animation, is underpinned by the values of the Universal Declaration of Human Rights, along with the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, the Convention on the Rights of the Child, the Charter of Fundamental Rights of the European Union, and the Constitution of the Republic of Portugal. This underlines the formal recognition of Human Rights as a structural pillar of Socio-cultural Animation. That means that any action which is taken and intended as Socio-cultural Animation shall look at the values of the Declaration of the Human Rights and, in any case, can go against it. On an international level, Socio-cultural Animation has been an action to provide a voice and power for those who are most vulnerable, oppressed, and powerless. It is not only a mobilization tool for collective action but rather, to empower people to be the main character of their development and the development of their groups or communities. Socio-cultural Animation is about building personal interrelationships and to

organize community organisations. But is also about providing cultural, social, and educative opportunities. Therefore, Long Life Learning is one of the main features of SCA, for it is the mean for people to learn, to obtain information, to gain awareness of the socio-political and economic issues that surround them, and to develop personal skills which will contribute to wider well-being of their communities, as well as to the promote and defend Human Rights.

Here we underline some features of the Declaration of Human Rights that we consider to be most related to the mission and practices of Socio-cultural Animation, and for the context described in this text.

Article 1: All human beings are born **free and equal** in dignity and rights.

Article 3: Everyone has the right to **life, liberty and the security** of person.

Article 19: Everyone has the **right to freedom of opinion and expression**; this right includes freedom to hold opinions without interference and to seek, receive and impart information and ideas through any media and regardless of frontiers.

Article 22: Everyone, as a member of society, has the **right to social security** and is **entitled to realization through national effort and international co-operation and in accordance with the organization and resources of each State, of the economic, social and cultural rights** indispensable for his dignity and the **free development of his personality**.

Article 23: 1. Everyone has the **right to work, to free choice of employment**, to just and favourable conditions of work and to protection against unemployment.

Article 24: Everyone has the **right to rest and leisure**, including reasonable limitation of working hours and periodic holidays with pay.

Article 25: Everyone has the **right to a standard of living adequate for the health and well-being of himself and of his family** including food, clothing, housing and medical care and necessary social services, and the right to security in the event of unemployment, sickness, disability, widowhood, old age or other lack of livelihood in circumstances beyond his control.

Article 26: 1. Everyone has the **right to education**. Education shall be free, at least in the elementary and fundamental stages. Elementary education shall be compulsory. Technical and professional education shall be made generally available and higher education shall be equally accessible to all on the basis of merit. 2. **Education shall be directed to the full development of the human personality and to the strengthening of respect for human rights and fundamental freedoms. It shall promote understanding, tolerance and friendship** among all nations, racial or religious groups, and shall further the activities of the United Nations for the maintenance of peace.

Article 27: 1. Everyone has the **right freely to participate in the cultural life of the community**, to enjoy the arts and to share in scientific advancement and its benefits.

Article 29: 1. **Everyone has duties to the community** in which alone the free and full development of his personality is possible.

Socio-cultural Animation is built on the principle that everybody counts. As a public initiative, opened to anyone interested, it treats and empowers every person as equal and looks at equality as an aim of its practices. Also, it concerns people's freedoms, the right to life and the security of each person, which are essential for social participation.

Participation is, indeed, a tool of paramount importance in Socio-cultural Animation processes (Ander-Egg, 2012: 112-117). People are encouraged and then expected, to participate in local processes and in processes that concern them, such as choosing education or leisure opportunities. Participation is not possible in the same way, in every context of social intervention. In every stage of development of a person, a group or a community, there is the need to educate for participation. Therefore, animators use different techniques, such as arts, leisure activities, sports, debates, interpersonal relationship, organizing events, etc., to raise people's awareness and to bring people together around the issues that affect them, their lives, families, communities or society in general. Animators are also responsible to build local networks to respond to specific problems or to potentialize a situation. This concerns the mobilization of local and national organisations over a certain fundamental right that is not being assured to some groups or individuals.

Values that underpin the Universal Declaration of Human Rights need to be transformed into human behaviour, thus, it is imperative to contribute to people's awareness of Human Rights. The educative dimension of SCA takes an important role in Human Rights education. It uses non-formal education methods, in a learner-centred approach, involving people in experimental learning processes from knowledge transfer to develop personal skills and positive attitudes (Moreira; Gomes, 2003: 525). Thus, not only is Socio-cultural Animation a tool to promote and defend Human Rights as it is a crucial methodology to educate people (children, youngsters, adults, elderly) and organisations for the need of treasuring them. Human Rights education is vital to establish a culture of respect between human beings and for the construction of global peace. It is essential to bring people together on the development of groups and communities, and, therefore, for a positive social transformation.

2. Social intervention and the role of Socio-cultural Animation: practices of a street-work team

EID¹ is a street-work team for direct intervention on the field. It is part of Fernão Mendes Pinto Association's and is a "social response developed through a service made up of intervention units with the addicted population and their families and with communities affected by this phenomenon" (Chichorro, 2006: C.3.1)

This intervention is only one of this kind in the municipality of Figueira da Foz, a large village of fishermen background, in the region of Coimbra, in Portugal. The EID works directly with drug addicts and their families, concerning harm reduction, and to improve social support systems. It is a task of EID to guide this public into structured programs of treatment, rehabilitation, and social inclusion.

Direct work with sex workers is one of EID's areas of intervention. In a non-formal approach, with close contact, trust and empathy, the team accompanies 15 women and 1 man who are

¹ EID stands for "Equipa de Intervenção Direta" (literally: Team for Direct Intervention) of Fernão Mendes Pinto Association.

prostitutes on the street, aged between 19 and 63, from Romania, Brazil and Portugal; some of whom are in human trafficking networks.

The EID main social responses and work with sex workers are:

- a) raising awareness of hygiene care and prevention of sexually transmitted diseases;
- b) provide contraceptive material;
- c) provide psychosocial support;
- d) introduce them to public services and specific social aid;
- e) articulate with local /national services to support the resolution of social, psychiatric and financial problems (Finance; Social Security; Court; Hospitals; Health Centres; Employment Centre; Pharmacies; Integrated Response Centre - Treatment Team; Conservatory; ...);
- f) guidance to social inclusion and professional training programs, looking at job opportunities;
- g) provide clothing and footwear, when requested;
- h) support family reconciliation;
- i) to carry out a closer work, in person and by telephone;
- j) to disseminate the work carried out among this public in the media.

The EID is coordinated by Raquel Costa, a professional Socio-cultural Animator who has brought Socio-cultural Animation principles and methods to this social intervention team. Contact and communication with the individuals are done using an unformal approach and unformal communication, based, mainly on being there, alongside the individuals. For instances, the team members are not identified with institutional uniform or identification card; they seat on the sidewalk, chatting and debating mundane issues, free of moral judgement, with the individuals whom they never call “clients”, but by their name, instead. The principle that underpins this procedure is that an open, personal, and horizontal communication is of major importance to build trust and empathy. These elements are essential to a good result on this kind of social work, focused on the person, that has empowerment and participation as a goal. Most of the relationship between the EID members and the individuals are made on the street, mainly in their comfort zone, usually on the street, respecting their timings and options, free of formal commitments, addressing each other by the first name. However, despite the unformal approach, EID team pays special and serious attention to the individuals’ responsibility to the things they formally committed themselves, such as a meeting with a team member, social aid appointments and job interviews.

This approach lays on the importance of mediation between the individuals and other social actors which can provide the former with well-being. This mediation includes procedures such as a participatory overview of personal/family budget, negotiations with landlords, mediation with the local social housing company, participatory search of job or training opportunities. Participatory actions taken by EID seek to value each individual’s skills and potentialities (while developing them) and to raise their self-esteem, a major factor of each individual’s empowerment and, therefore, to their action within their community (either spatial or identity communities).

Activities delivery by the EID team, along with individuals, include gatherings and celebrations in special occasions such as birthdays, writing Christmas letters to the local community, who responds with kind presents such as food, new clothes, or personal day to day equipment.

3. Street work during Covid-19: difficulties, practices, and challenges

Covid-19's lock-down and safety measures, declared by the Portuguese government, brought difficult challenges to the sex workers and the EID team. Most of the sixteen sex workers had their practices suspended during the Covid-19 lock-down, between March and May 2020. They saw themselves with no money, feeling loneliness, despair, and fear. Besides, they were rather misinformed about the New Coronavirus and the Covid-19 disease, which increased the risk for those who kept their activity. In some cases, they became more vulnerable to domestic violence and human trafficking network.

The EID was the only team on the Fernão Mendes Pinto organization to work non-stop during the lock-down, to look after these people. They provided them with social aid, guidance to specific social protection programmes. At the same time, the team had the challenge of mediation between these peoples' cases and public services to be adapted to them.

Due to safety measures, the EID was forced to drop the group work approach, which was part of this team's approach on the field. An individual or family approach remained but it brings up a more difficult task on empowering people. Individual approaches and individual lock-down, also increase the risks of domestic violence and human trafficking, as well as while people are limited to their own space, other violent factors and Human Rights violations can occur.

Final Notes

For Marco Marchioni, a famous Italian community animator (recently departed), professional Socio-cultural Animation has shown its relevance in the context of social work, due to the dominant social policies that transformed it into a formal, bureaucratic, and mainly, an assistentialist¹ process (Marchioni, 2006: 261). In his perspective, there has been a trend to privatize social services, to make them more individualistic and less coordinated. Thus, resulting in the lack of a prevention approach and community work. Besides that, communities (which the author sees as the ground for social inclusion), are deprived of collective references, to organise themselves in response to social problems (*idem*). For Marchioni, there is a void in an essential space (community, neighbourhood) to empower wellbeing-oriented actions and pure social inclusion. He sees Socio-cultural Animation as an important asset to empower participation and citizenship, to organise communities in networks systems, and to train community leaders (*idem*). Preeminent French *animateur*², sociologist and professor, Jean-Claude Gillet, reinforces this by stating that SCA and social work are linked by their action towards groups and individuals outside the institutions (Gillet, 2014:178).

Our perspective is that Socio-cultural Animation is a valuable methodology in the field of social work and that Animators are trained professionals to deliver activities that respond to the concerns above, alongside with other professionals of social intervention. Socio-cultural Animation methods can lead to an education process for Human Rights, working on the

¹ In this context, *Assistencialist Process* means that the social service is not based on the empowerment of individuals for their well-being but, instead, it provides a set of social aids pre-determined by the organisation based in top-down social policies.

² *Animateur* is a French word used internationally, in the field of community development, to identify the socio-cultural animators of the 1960's and 70's of the 20th century.

individual and collective awareness of Human Rights issues. Animation practices can be used in the context of social service like the one we explored in this text, delivered by EID street-work team. As we described, it provides personal relationship within the individuals and an empowerment perspective of their role in society. In the perspective of community animation, played in France as Animation de Quartier¹, it has been proved that Socio-cultural Animation has a central position in socio-spatial dynamics, building up platforms and networks for relevant activities in the fields of social economy, ecology, architecture, urbanism and territorial management (Willener, 2017: 218).

By involving individuals in their processes of development and bringing community to this arena, Animation practices can expand the debate and awareness on the issues relating to prostitution (work conditions, legalization, integrity) to other spheres of the community.

In the context of the Covid-19 pandemic, we find ourselves in physical distance, surrounded by technology in individual interfaces, and the collective dimension becomes a social need. Socio-cultural Animation plays an important role in maintaining collective and interpersonal relationships, either in physical or/and cyberspaces (Viché, 2014), especially among the most vulnerable populations, looking at autonomy and social inclusion. A challenge of Socio-cultural Animation in present times is the adaptation to technological communication and spaces, bringing people together, but also educating for the ethical dilemmas of digital technology. The isolation that we are forced to practice is an open field to the lack of socio-political participation, and a risk for Human Rights. The role of social work, and Socio-cultural Animation, is to provide safe platforms of communication between individuals, organisations, and their communities, in physical proximity and, nowadays more than ever, through digital networks, in globalized, and challenging, realities.

References

- ANDER-EGG, E. *Problemática de la Animación Sociocultural*. Buenos Aires, San Pablo, 2012. ISBN: 978-987-09-0220-0.
- APDASC. *Código Deontológico do Animador Sociocultural*. APDASC, 2010. (available at: http://www.apdasc.com/pdf/codigo_animador_sociocultural.pdf)
- CHICHORRO, A. M. (coord.). *Respostas Sociais: nomenclaturas/ conceitos*. Lisboa: Direção-Geral da Segurança Social, da Família e da Criança/ Ministério do Trabalho e da Segurança Social, 2006.
- GILLET, J.-C. *Epilogue: De la Pensée a l'Agir et de l'Agira a la Pensée*. In. RICHELLE, J.-L. (dir.) *Animation et Intervention Sociale: Parcours, Formations, Enjeux: actes du colloque RIA 2013*. Orthez/ ISIAT, IUT Michel de Montaigne, Univ. Bordeaux 3: Carrières Sociales Editions/Col. "Des Paroles et des Actes", 2014. Pg. 175-187. ISBN: 979-10-93839-00-4.
- MARCHIONI, M. *A Animação Sociocultural, os Processos Comunitários e a Integração Social*. In Peres, A. N.; Lopes, M. S.. *Animação, Cidadania e Participação*. APAP, 2006, pg. 261-263. ISBN:972-99943-0-7.
- MOREIRA, V.; GOMES, C. M. (coord.). *Compreender os Direitos Humanos: manual de educação para os Direitos Humanos*. Coimbra: Coimbra Editora, 2013, pg. 525. ISBN 978-989-20-3895-7
- SIMPSON, J. A. *Socio-cultural Animation*. Strasbourg: Council for Cultural Co-operation of the Council of Europe, 1978.
- UNO. *Universal Declaration of Human Rights*. United Nations Organization. (available at: https://www.ohchr.org/EN/UDHR/Documents/UDHR_Translations/eng.pdf)
- VICHÉ, M. *Ciberanimação*. Lulu.com Ed. ISBN-13: 978-1326087197.
- WILLENER, A. *L'Agir et le Space Social*. In WANDELER, B. (dir.); ELAFITI, U. A. (French ed. coord.) *Conceptualiser l'Animation Socioculturelle: un agir professionnel en vue de la participation démocratique et de la cohesion sociale*. Lucerne: IES Éditions, 2017. pg. 199-233. ISBN: 978-2-88224-145-0.

¹ French tradition of *Animation de Quartier* is linked to community (or neighbourhood) development. Although it reaches a wide set of practices (educational, leisure, cultural, etc.) and goals, one of its major objectives is social inclusion, especially in most deprived areas.

Název: **Sociální práce jako nástroj prosazování lidských práv a zkušenosti z oblasti sociální práce v období koronavirové krize – Sborník textů z XVII. ročníku mezinárodní vědecké konference Hradecké dny sociální práce, Hradec Králové 17. září 2020**

Editor: PhDr. Martin Smutek, Ph.D.

Rok a místo vydání: 2020, Hradec Králové

Vydání: první

Náklad: 200

Vydalo nakladatelství Univerzity Hradec Králové, Gaudeamus jako svou 1736. publikaci.

ISBN 978-80-7435-802-9